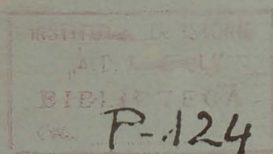

Muz

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE

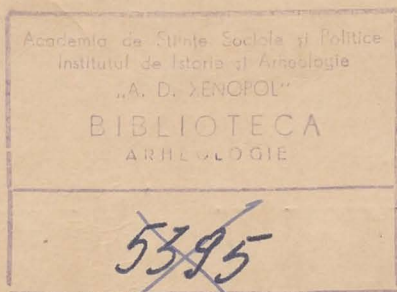
I
1964

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

1980

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

Conf. VAL. POPOVICI

Membri :

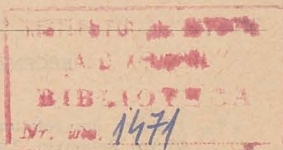
Conf. J. BENDITER, D. BERLESCU, conf. C. CIHODARU,
prof. M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Secretar științific de redacție :

L. BOICU

Adresa redacției : Institutul de istorie și arheologie al Academiei
Republicii Populare Române, Filiala Iași, str. Karl Marx nr. 15

Tom. I, 1964

SUMAR

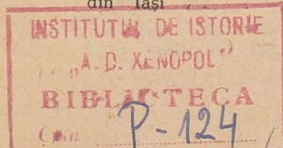
	Pag.
La a XX-a aniversare a eliberării Patriei noastre	5

STUDII

I. SAIZU, D. ȘANDRU și L. EȘANU, Contribuții la cunoașterea situației materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie 1940 — 23 August 1944	9
A. LOGHIN, S. DAVICU și L. EȘANU, Acțiuni de luptă ale ceferiștilor din Pașcani în ianuarie—februarie 1933	33
C. CIHODARU, Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV—XVIII)	55
LEON ȘIMANSCHI, Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României”...	87

COMUNICĂRI ȘI NOTE

IONEL DÎRDALĂ, Acțiuni țărănești în sudul Bucovinei în perioada crizei economice din 1929—1933	107
V. M. RUSSU, Din politica agrară a regimului burghezo-moșieresc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Legile de vânzare a bunurilor statului din anii 1866 și 1868	117
ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea lui Ioan Sandu Sturza Voievod	129
D. CIUREA, În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova (Cîteva date noi și precizări)	139
C. A. STOIDE, Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustatie Dabija vodă	145
EMIL VÎRTOSU, Bogdania, alt nume dat Moldovei	155
N. GRIGORAȘ, Un tipar de pecete necunoscut de la Gheorghe-Duca din anul 1666	167
N. GRIGORAȘ, Inscripția turnului clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași	169

519802 d

STUDII DOCUMENTARE

ILIE CORFUS, Mihai Viteazul în cercetări polone recente	171
---	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

* * *	Histoire des relations internationales, publiée sous la direction de Pierre Renouvin. Tome VIII, Les crises du XX ^e siècle, de 1929 à 1945, par P. Renouvin, 2 ^e édition, Paris, Librairie Hachette, 1961, 426 p. (Gh. Buzatu și I. Seftluc)	179
DAN BERINDEI,	Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862. Ed științifică, București, 1963, 302 p. (I. Caproșu)	193
* * *	— Renaissance und Humanismus im Mittel- und Osteuropa, besorgt von Johannes Irmscher, 2 vol., Akademie Verlag — Berlin, 1962 (395 + 327 p.) (D. Ciurea)	
* * *	— La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650). Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 562 p. (D. Ciurea)	201
HERMAN KELLEBENZ,	Der Norden und die Iberische Halbinsel von der Wikingerzeit bis ins 16. Jahrhundert, in „Germanisch-Romanische Monatsschrift“, Köln, Heft 2, 1962, pp. 113—138. (Gh. Bujoreanu)	201
WILLIAM CARROLL BARK,	Origin of the Medieval World, New York, Anchor Books, 1960, 224 p. (D. Ciurea)	202

CRONICĂ ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică festivă consacrată celei de a XX-a aniversări a eliberării patriei noastre (L. Șimanschi).	205
Din activitatea științifică a Institutului de istorie și arheologie în 1964 (I. Caproșu).	206
Din activitatea secției de istorie a Societății de științe istorice și filologice filiala Iași pe anul 1964 (Gh. Platon)	211

S O M M A I R E

	Page
A l'occasion du XX-e anniversaire de la libération de notre Patrie .	5
ÉTUDES	
I. SAIZU, D. ȘANDRU et L. EȘANU, La situation matérielle des masses populaires en Moldavie, du 6 septembre 1940 au 23 août 1944 .	9
A. LOGHIN, S. DAVICU et L. EȘANU, La lutte des cheminots de Pașcani en janvier et février 1933	33
C. CIHODARU, Le conseil princier et le grand conseil en Moldavie (XV-e—XVIII-e siècles)	55
LEON ȘIMANSCHI, L'authenticité et la date de quelques actes moldaves publiés dans le recueil de „Documents relatifs à l'histoire de la Roumanie”	87
COMMUNICATIONS ET NOTES	
IONEL DÎRDALĂ, Les mouvements paysans du sud de la Bucovine durant la crise économique de 1929—1933	107
V. M. RUSSU, Quelques aspects de la politique agraire du régime des grands propriétaires fonciers et des bourgeois dans la seconde moitié du XIX-e siècle. Les lois de 1866—1868 pour le vente des biens de l'Etat	117
ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, La réforme du système de recrutement des sloudgitors sous le règne du prince Jean Alexandre Stourdza (1822—1828)	129
D. CIUREA, A propos de la question du monopole féodal en Moldavie	139
C. A. STOIDE, L'atelier pour la confection des monnaies du prince Dabija.	145
EMIL VÎRTOSU, Bogdanie, autre appellation de la Moldavie	155
N. GRIGORAȘ, La matrice d'un sceau de 1666 du prince de Moldavie Georges Duca	167
N. GRIGORAȘ, L'inscription de la tour du clocher du monastère des Trois saints de Iassy	169

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ÉLIE CORFUS, Michel le Brave dans les études récentes polonaises . . .	171
--	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

* * *	Histoire des relations internationales, publiée sous la direction de Pierre Renouvin. Tome VIII, Les crises du XX-e siècle : de 1929 à 1945, par P. Renouvin, 2-e édition, Paris, Librairie Hachette, 1961, 426 p. (Gh. Buzatu et I. Seftiuc)	179
DAN BERINDEI,	Oraşul Bucureşti, reşedinţa şi capitala Țării Româneşti, 1459—1862 (La ville de Bucarest, résidence et capitale de la Valachie), Editions scientifiques, Bucarest, 1963, 302 p. (I. Caproşu)	193
* * *	Rennnaissance und Humanismus im Mittel-und Osteuropa (Renaissance et Humanisme dans l'Europe centrale et de l'Est), ouvrage publié sous la direction de Johannes Irmscher, 2 volumes, Akademie Verlag, Berlin, 1962, 395 + 327 p.) (D. Ciurea)	201
* * *	La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650). Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 562 p. (D. Ciurea)	201
HERMAN KELLEBENZ,	Der Norden und die Iberische Halbinsel von der Wikingerzeit bis ins 16. Jahrhundert (Le Nord et la Péninsule ibérique du temps des Vikings jusqu' au XVI-e siècle), dans „Germanisch — Romanische Monatschrift“, Köln, Heft 2, 1962, p. 133—138 (Gh. Bujoreanu)	201
WILLIAM CARROLL BARK,	Origins of the Medieval World (L'origine du monde médiéval), New York, Anchor Books, 1960, 224 p. (D. Ciurea)	202

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

La session scientifique consacrée au XX ^e anniversaire de la libération de notre patrie (L. Simansch)	205
De l'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie en 1964 (I. Caproşu)	206
De l'activité de la Section historique de la Société des sciences historiques et philologiques de Iassy en 1964 (Gh. Platon)	211

LA A XX-A ANIVERSARE A ELIBERĂRII PATRIEI NOASTRE

La a XX-a aniversare a eliberării patriei noastre, poporul întreg face bilanțul minunatelor sale realizări dobândite sub conducerea înțeleaptă a P.M.R.

Privit prin perspectiva celor două decenii care i-au urmat, actul din August 1944, înfăptuit de popor sub conducerea Partidului, apare în întreaga lui însemnătate istorică, ca un act deschizător de noi drumuri, ca un act care a pus bazele României noi.

În urma eliberării României, istoriografiei noastre i-au fost deschise cele mai largi perspective de dezvoltare și înflorire, de ridicare a cercetării la un înalt nivel științific.

În fața istoricilor au fost puse sarcini complexe ca reconsiderarea moștenirii vechii istoriografii, rezolvarea celor mai importante probleme și momente ale istoriei patriei, răspindirea cunoștințelor istorice menite să ridice nivelul cultural al oamenilor muncii ș.a. Pentru îndeplinirea acestor misiuni, Partidul și Guvernul au pus la dispoziția cercetării istorice o puternică bază materială, au militat perseverent pentru însușirea de către istorici a concepției științifice despre lume. În locul anarhiei, provocată de lipsa mijloacelor materiale și de concepțiile și metodele idealiste, eclectice, individualiste de muncă, care lăsau inițiativei și fanteziei personale alegerea problemelor de studiat, făcând imposibilă rezolvarea unor chestiuni de mare importanță pentru istorie, a fost adoptată metoda planificării și a muncii în colectiv, care au dat o direcție fermă cercetărilor științifice și rezultate remarcabile.

Pe această bază au fost posibile alcătuirea unor colecții de documente de însemnătate capitală pentru istoria țării, elaborarea tratatului de Istoria României, numeroase monografii, studii ș.a. Reviste de specialitate în limba română și în principalele limbi de circulație universală care apar în țara noastră fac cunoscute rezultatele muncii istoricilor noștri. O informare largă, multilaterală, a devenit astăzi posibilă și obligatorie pentru fiecare cercetător.

Cercetarea istorică în Iași, atât de bogată în tradiții înaintate, ajunsese la un impas. Înființarea în 1950 a Institutului de istorie, în cadrul Filialei Iași a Academiei R.P.R., a creat premisele materiale și spirituale necesare unui nou avânt, desfășurat pe un plan superior. Institutul, avînd actualmente două secții și șapte colective de cercetare, un muzeu, bibliotecă proprie, filmotecă, două reviste (*Anuarul și Arheologia Moldovei*), care sînt schimbate cu peste 200 de publicații străine, și-a axat activitatea de la început, potrivit unui plan dinainte stabilit, pe cercetarea principalelor probleme de istoria României, insuficient sau greșit soluționate în trecut.

Secția de istorie veche și arheologie și-a concentrat preocupările spre studierea epocii neolitice, a bronzului, a culturii materiale a dacilor și a urmelor stăpînirii romane, a așezărilor întărite și neîntărite prefeudale și feudale, urmărind îndeosebi cunoașterea unor aspecte importante ale procesului de formare a poporului și a limbii române. Rezultatele muncii secției de istorie veche și arheologie au fost publicate în *Arheologia Moldovei* și în alte periodice din țară și străinătate.

În cea de-a doua secție, de istorie medie, modernă și contemporană a României, sînt încadrate: 1. un sector de istorie medie, ale cărui cercetări au fost dirijate către studierea instituțiilor feudale (proprietatea feudală, fiscalitatea, justiția, statul domnesc, orașul, robia ș.a.) și care a alcătuit pentru corpusul de Documente privind istoria României 17 volume, din care 11 au fost publicate; 2. un sector de istorie modernă, cu două colective, ale cărui preocupări au fost concentrate spre studierea procesului de descompunere a feudalismului și de ascensiune a capitalismului în Moldova și spre studierea politicii agrare după marea răscoală țărănească din 1907. Principalele rezultate ale activității sectorului au fost publicate în revista *Studii și Cercetări Științifice. Istorie*, în alte reviste din țară și în monografia *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*, Buc., 1963, 504 p.; 3. un sector de istorie contemporană (înființat în 1958), care urmărește soluționarea principalelor probleme ale situației interne și internaționale a României după primul război mondial. O mare parte din studiile elaborate în acest sector au fost publicate în reviste din țară, îndeosebi în revista din Iași, *Studii și Cercetări Științifice. Istorie*.

Publicarea a numeroase studii (de ordinul sutelor), monografii și volume de documente și, ceea ce este mai important, soluționarea științifică a multor teme, ne îngăduie să apreciem bilanțul muncii noastre ca pozitiv.

Perfecționarea tinerilor cercetători, a instrumentelor de lucru, mărirea posibilităților de informare, oferă cercetătorilor ieșeni cele mai frumoase perspective de muncă. Tocmai în aceste condiții s-a putut trece la lărgirea tematicii de cercetare prin abordarea unor teme de istoria relațiilor internaționale, de bizantinologie, de istoria artei ș.a.

Contactul permanent cu istoriografia străină prin publicații, prin participarea unor cercetători la diferite congrese, conferințe, simpozioane și

seminarii din țară și străinătate (Roma, Stockholm, Moscova, Praga, Budapesta, Berlin ș.a.) asigură activității noastre interesul și nivelul dorit.

Cercetătorii noștri dispun astăzi de toate mijloacele necesare pentru a-și ridica munca la nivelul corespunzător dezvoltării țării noastre, la care s-a ajuns sub conducerea înțeleaptă a Partidului.

Aniversarea a două decenii de la eliberarea României de sub jugul iascist a constituit pentru istoricii din Iași un bun prilej de a-și face bilanțul realizărilor lor, de a raporta Partidului că sarcina care li s-a încredințat a fost îndeplinită, de a-și reafirma sentimentul răspunderii sporite pentru a ridica știința istorică din România socialistă la nivelul științei mondiale contemporane.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI MATERIALE A MASELOR POPULARE DIN MOLDOVA ÎN PERIOADA 6 SEPTEMBRIE 1940—23 AUGUST 1944

DE

I. SAIZU, D. ȘANDRU și L. EȘANU

Reacția maselor muncitoare din România față de politica antipopulară aplicată de cercurile conducătoare a creat o adevărată panică în rândurile burgheziei și moșierimii române. Pentru a-și salva dominația de clasă, oligarhia din România a sprijinit instituirea unui regim fascist care trebuia să-i asigure îndeplinirea programului de politică internă și externă.

Dictatura militaro-fascistă instaurată la 6 septembrie 1940, la instalarea căreia imperialiștii fasciști germani, interesați în acapararea României, au jucat un rol însemnat, s-a caracterizat, pe de o parte, prin aservirea țării intereselor Germaniei, iar pe de altă parte, prin lichidarea drepturilor și libertăților cetățenești, prin aplicarea unor metode teroriste de guvernare, printr-o politică antipopulară și antinațională, în general, și antimuncitorească, în special.

Rezultanta politicii dictaturii militaro-fasciste s-a concretizat în concentrarea a uriașe bogății obținute prin jaf și exploatare în mâinile cercurilor reacționare, în agravarea mizeriei și suferinței maselor populare.

Canalizând producția materială spre susținerea unui război nedorit de popor, spre satisfacerea pretențiilor mereu crescînde ale hitlerismului, dictatura militaro-fascistă a dezlănțuit un atac direct și masiv împotriva nivelului de viață al maselor populare. S-a intensificat la maximum exploatarea muncitorilor și țăranilor, aceștia fiind siliți să trăiască în condiții din ce în ce mai grele. Costul vieții era în continuă creștere. În timp ce cantități însemnate de produse agro-alimentare erau expediate în Germania, ca urmare a obligațiilor economice impuse

României, populației i se fixau rații de mizerie. La situația grea alimentară se adăugau și regimul aspru de lucru, condițiile mizere de locuit, lipsa măsurilor de securitate a muncii, lipsa unei asistențe medicale eficace ș.a.

Clasa muncitoare, în special, a fost supusă unui aspru regim de teroare. În fabrici și uzine au fost introduse carcerele. Ziua de muncă era fixată oficial între 10—12 ore. În practică însă, muncitorii lucrau chiar câte 16 ore, aceasta datorită faptului că inspectorii de muncă și comandanții militari aveau dreptul să prelungească durata zilei de lucru și să suspende zilele de odihnă și sărbătorile legale.

O situație aproape la fel de grea o avea și țărănimea. Mobilizarea unui mare număr de țărani lipsea agricultura de brațe de muncă. Rechizițiile de care, vite, cereale, corvezile militare ș.a. agravau tot mai mult mizeria maselor țărănești. Veniturile țăranilor scădeau de la o zi la alta, în timp ce prețurile produselor industriale au cunoscut o creștere vertiginoasă.

Atacul dezlănțuit de dictatura antonesciană-era îndreptat în același timp și împotriva majorității intelectualității și a funcționarilor.

Clasele exploatatoare din România au reușit să-și prelungească, prin intermediul dictaturii militaro-fasciste, cîteva ani dominația. Această ultimă perioadă a dictaturii burgheziei române a fost extrem de grea pentru masele populare. Teroarea fascistă dezlănțuită de cercurile dominante, pierderile de sute de mii de vieți omenești pe front, jaful practicat de hitleriști au provocat puternice nemulțumiri în sinul maselor largi populare, ceea ce a grăbit procesul lor de radicalizare.

Încă din primele zile ale guvernării antonesciene, Partidul Comunist din România arăta poporului român prin documentul intitulat: „Punctul nostru de vedere”, că dictatura militaro-fascistă a fost instaurată cu scopul luptei împotriva maselor, partidul subliniind necesitatea organizării acțiunilor acestora împotriva politicii antidemocratice și războinice desfășurate de virfurile reacțiunii¹. Activitatea forțelor patriotice și antifasciste din România, conduse de P.C.R., s-a desfășurat în împrejurări excepțional de grele. În condițiile unei sălbaticе terori, comuniștii au stat în fruntea maselor, conducîndu-le în lupta pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Educate și mobilizate de comuniști în spiritul luptei pentru democrație, pace, dreptate socială și independență națională, contra fascismului și războiului, masele populare au răspuns tot mai larg la apelurile patriotice ale comuniștilor.

★

În literatura noastră de specialitate, condițiile materiale în care trăiau masele în anii dictaturii antonesciene au fost relativ mai puțin cercetate, comparativ cu studierea altor aspecte din această perioadă².

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, Ed. IV-a, ESPLP, Buc., 1955, p. 380 — 381.

² Savel Davicu, *Acțiuni ale maselor populare din Moldova sub conducerea organizațiilor P.C.R. în lupta pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie,

O analiză completă și aprofundată a acestei chestiuni nu este posibilă datorită faptului că parte din materialele inedite existente în arhivele instituțiilor publice din Moldova au fost distruse sau pierdute în anii războiului, iar datele statistice care s-au mai păstrat în arhive sau au fost publicate în revistele epocii nu oferă totdeauna o suficientă garanție a veridicității lor.

Agravarea situației materiale a maselor populare din Moldova, pe care ne propunem s-o studiem în articolul de față, nu poate fi pe deplin înțeleasă dacă nu avem în vedere poziția acestei provincii în ansamblul economiei naționale și situația sa din anii celui de-al doilea război mondial.

Este cunoscut faptul că repartizarea haotică a forțelor de producție în anii regimului burghezo-moșieresc a avut, ca o consecință nefastă pentru Moldova, menținerea ei într-o adâncă înapoiere economică. Ponderea industriei din Moldova în ansamblul celei naționale era mică. Principala ramură a producției materiale o forma agricultura. Industria grea era reprezentată doar prin câteva obiective. Industria ușoară și alimentară, deși avea o pondere relativ mai însemnată în economia Moldovei, unitățile respective își desfășurau activitatea la un nivel scăzut. În condițiile în care această provincie a fost menținută în înapoiere economică, fără o industrie dezvoltată, cu o suprapopulație agricolă, masele din această regiune au fost silite să trăiască în mizerie și sărăcie.

Angrenarea României de către guvernul Antonescu în războiul antisovietic a avut drept urmare reducerea activității majorității întreprinderilor industriale din Moldova. Întreprinderile industriale din această provincie, care nici până la război nu fuseseră capabile să absoarbă în întregime surplusul de forță de muncă, în condițiile date, și-au restrins activitatea economică și numărul de muncitori, patronii reușind să-și asigure beneficii pe seama intensificării exploatării muncii celor rămași în fabrici. Moldova nu dispunea de ramuri industriale de război și deci nu putea fi vorba de absorbirea, în această direcție, a brațelor de muncă. Doar unele societăți industriale care deserveau necesitățile războiului și-au sporit producția, ca de pildă: „Steaua Română”, „Moldonaphta”, și, în general, exploatările petroliere și car-bonifere de pe Valea Troțușului.

În afară de faptul că cele mai multe fabrici din Moldova și-au redus producția cu 25—45%³, un număr însemnat de întreprinderi, mai

Iași, nr. 1/1960, p. 19—41; J. Benditer, *Contribuții la cunoașterea Moldovei în preajma lui 23 August 1944*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1960, p. 97—113; V. Adăscăliței, *Momente privind rezistența din Moldova în lăsa dictaturii antonesciene (septembrie 1940 — august 1944)*, în „Studii și articole de istorie”, Buc., 1961, p. 461—485; M. Covaci, Fl. Dragne, *Unele aspecte ale luptei clasei muncitoare din România împotriva dictaturii militar-fasciste și a criminalului război antisovietic*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1962, p. 83—121; aspecte locale ale acestei probleme sînt tratate în articolul lui M. Guziec, *Unele aspecte din lupta muncitorilor gălățeni împotriva exploatării burghezo-moșierești, sub conducerea Partidului Comunist din România. (1921—1944)*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1961, p. 145—164.

³ „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 471.

cu seamă cele mici, și-au încetat definitiv activitatea. Astfel au fost închise fabricile „Solo” din Piatra Neamț, „Record”, „Schwartz”, „Hercules” din Botoșani, „Țesătura” — Țuțora din Iași, cea de sticlă din Lepzezi — Baia, de spirt din Drăgușeni — Fălticeni și altele, patronii lăsând fără mijloace de lucru mii de muncitori⁴.

La scăderea capacității de producție a întreprinderilor din Moldova, ca de altfel a fabricilor din întreaga țară, a contribuit într-o mare măsură sistarea relațiilor de schimb cu o serie de state, sistare impusă de către Germania hitleristă, ca și criza de materii prime, a creditelor, etc. Faptul a provocat, la rândul său, dispariția de pe piață într-o proporție din ce în ce mai mare a produselor de primă necesitate. Cel mai puternic s-au răsfrint greutățile din economie asupra muncitorilor industriali.

Asupra lucrătorilor care au rămas în întreprinderi s-a intensificat exploatarea. În fabrici și uzine, printre care menționăm: „Uzina Titan”, „Șantierul Naval Galați”, R.M.B., Salina Tg. Ocna, Fabrica Chimică din Mărășești, muncitorii erau forțați să lucreze câte 12—16 ore pe zi⁵. Trebuie menționat faptul că această situație se manifesta atât în întreprinderile statului, cât și în cele particulare⁶. Situația muncitorilor era extrem de grea în întreprinderile militare și militarizate, deoarece aici, muncitorii erau supuși unui sever regim militar și amenințați de conducerea întreprinderilor cu deferirea lor Curții Marțiale în caz de protest⁷. Pe linia înfăptuirii măsurilor represive menite să ducă la constrângerea într-o mai mare proporție a muncitorilor de a executa docil politica reacțiunii s-a înăspriț tot mai mult regimul muncii în întreprinderile militarizate, mărindu-se, în același timp, numărul fabricilor puse sub controlul armatei. Numai la Galați, de pildă, au fost militarizate sau obligate să lucreze pentru necesitățile armatei în perioada războiului un număr de 16 fabrici⁸. Aceluiași regim au fost supuse întreprinderile carbonifere și petroliere de pe Valea Troțusului, cele miniere din nordul Moldovei, întreprinderile forestiere, fabricile textile din întreaga provincie, cele de hirtie și celuloză etc. Paralel cu aceasta, în majoritatea întreprinderilor din Moldova, la fel ca și în celelalte din întreaga țară, au fost instituite gărzii militare care aveau drept scop să reprime orice rezistență a muncitorilor față de politica dictaturii⁹. Pe lângă aceasta, s-au luat o serie de măsuri potrivit cărora angajarea personalului de toate categoriile în întreprinderile militare și militarizate trebuia făcută numai pe temeiul avizului scris al organelor de poliție și siguranță, iar pe de altă parte, s-a hotărât concedierea acelor care „ar activa în orice mișcare politică dăunătoare ordinii și siguranței statului”¹⁰.

⁴ Arh. Instit. de Ist. a partidului, de pe lângă C.C. al P.M.R., dos. 6595—185, f. 18; Arh. St. Iași, Fond. Pref. jud. Iași, dos. 429/1940, f. 123; Fond. Inspect. VIII Industrial Iași, dos. 95/1938—1940, f. 16.

⁵ „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 473.

⁶ Arhiva Institutului de Ist. a partidului..., fond. I, dos. 16, vol. 32, f. 417.

⁷ „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 4/2.

⁸ Arhivele Stat. Galați, Fond. Inspect. Muncii, dos. 737/1944.

⁹ Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5790—16, f. 71.

¹⁰ Arh. Atelierelor C.F.R. Pașcani, fond. neinventariat, dos. 2.520, adresa din 11 august 1941.

Deși salariile nominale ale tuturor categoriilor de muncitori au sporit în anii războiului, procentele cu care acestea au crescut au fost neînsemnate în raport cu sporul indicelui de scumpete. Acest fapt reiese în evidență din numeroasele rapoarte referitoare la starea de spirit a muncitorilor din diferite orașe ale Moldovei, întocmite de autorități, în care acestea descriu condițiile extrem de grele de trai ale maselor. Sint concludente în această privință rapoartele referitoare la situația muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Iași, Galați și Pașcani, de la fabrica de încălțăminte și confecții din Bacău, de la întreprinderile din Piatra Neamț, de la Danubiana — Roman ș.a.¹¹ Astfel, feroviarilor din Pașcani nu erau — recunoșteau autoritățile — „în stare să facă față nici celor mai sumare și modeste pretențiuni ale zilei. Din cauza mizeriei în care se zbate majoritatea salariaților, la C.F.R. se observă în timpul mesei că hrana la majoritatea din salariați constă din circa 4—500 gr. pâine sau mămăligă și ceapă.”¹² În rapoarte se reflectă îngrijorarea autorităților față de înrăutățirea din ce în ce mai gravă a situației materiale a muncitorilor, deoarece creșterea mizeriei lor genera o puternică stare de spirit potrivnică măsurilor reacționare luate de dictatura antonesciană.

Scoaterea din circulație a mărfurilor destinate consumului populației civile și punerea lor la dispoziția mașinii de război, situația economică creată de starea de război, ca și alți factori, au provocat creșterea neîntreruptă a prețurilor articolelor de primă necesitate. Referindu-se la aceasta, ziarul comunist „Moldova Roșie”, din 7 februarie 1941, demasca cu hotărîre politica patronală de exploatare a muncitorilor, arătînd că „viața se scumpește de 2—3 ori într-un an, iar patronii și guvernul vă mînjesc ochii cu măriri de salarii de 20—30 procente”¹³.

Creșterea prețurilor a fost influențată puternic de politica economică a dictaturii, de concentrarea și întreținerea trupelor germane și române, cărora li se puneau la dispoziție mari cantități de produse alimentare, de finanțarea războiului hitlerist, a cheltuielilor de transport, de creșterea inflației și punerea în circulație a unei mari cantități de monedă neacoperită, de exploatarea și jefuirea economiei de către Germania, de urcarea prețurilor materiilor prime. Datorită acestor factori, prețul mediu al produselor a sporit între anii 1939—1944 de circa 12 ori, în timp ce salariile au crescut în medie de numai 4,7 ori¹⁴. „Un fapt deosebit de îngrijorător și care poate avea consecințe pentru ordinea publică — se scria într-un raport al chesturii de poliție din Iași din 1941 — este acela al proastei salarizări, comparativ cu scumpirea traiului. Deși tuturor categoriilor de salariați li s-au urcat salariile, muncitorii au rămas la discreția patronilor”¹⁵.

¹¹ Arh. Stat. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 454/1940, f. 118—138.

¹² Arhivele Atelierele C.F.R. Pașcani, dos. 101, 4 noiembrie 1940.

¹³ „Moldova Roșie” din 7 februarie 1941.

¹⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 35/1944, f. 9; N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, ed. pol., Buc., 1962, p. 277—278.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond Pref. Jud. Iași, dos. 3/1941, f. 59—60.

O situație deosebit de grea exista în orașele din Moldova cu un număr relativ mare de muncitori, în special la Iași, Galați, Bacău, unde indicele de scumpete crescuse enorm față de posibilitățile de cumpărare ale muncitorilor¹⁶. Pentru a ilustra disproporția dintre salariul real primit de muncitori și prețul produselor de primă necesitate din aceste centre, este suficient să menționăm că muncitorii de la întreprinderile gălățene, de exemplu, erau retribuiți cu 50—60 lei zilnic, în medie, în vreme ce kilogramul de săpun se vindea cu 900 lei, cel de carne cu 100 lei, cel de unt cu 6—700 lei, iar metrul de stofă de calitate inferioară varia între 1 500—2 000 lei¹⁷.

Asupra salariilor, și așa destul de mici, se aplicau tot felul de impozite, care reduceau în fapt tot mai mult posibilitățile reale de existență ale muncitorilor. În timp ce păturile muncitoare suportau întreaga greutate a impozitelor, contribuțiile impuse marii burghezii și moșierimi reprezentau un procent neînsemnat la venitul global al bugetului în raport cu mijloacele materiale de care dispuneau aceștia din urmă¹⁸. Muncitorilor li se rețineau opt feluri de impozite, taxe și împrumuturi obligatorii: impozitul pe salarii, impozitul proporțional, impozitul statistic, taxa pentru asigurări sociale, contribuția pentru armată, contribuția pentru apărarea pasivă, cota pentru împrumutul apărării naționale și prestația pentru drumuri. La un loc, toate acestea reprezentau 40% din salariu¹⁹.

În afară de faptul că muncitorilor li se rețineau impozite care reprezentau, în medie, proporția menționată mai sus, în multe întreprinderi, ca de pildă Societatea „Creditul carbonifer” din Comănești-Bacău, la Salina Tg. Ocna, „ASAM” Iași, Arsenalul armatei Roman, la exploatarea forestiere de pe Valea Bistriței ș.a., conducerea acestora nu achita cu regularitate salariile, câteodată timp de mai multe luni consecutiv, sau reținea sub diverse pretexte sume care întreceau procentul de 40%²⁰. La întreprinderea „ASAM” din Iași, lucrătorilor li se reținea lunar din salariu câte 150 lei pentru uniforme, cu toate că aceștia erau siliți să lucreze cu propriile lor haine²¹. Muncitorii de la Arsenalul armatei din Roman erau pedepsiți sistematic cu reținerea salariului pe 1—2 zile pentru cea mai mică abatere²². Lucrătorilor portuari din Galați li se reținea lunar o cotă de 2% din salariu pentru remunerarea „delegațiilor de specialitate”, care erau — după cum îi numeau muncitorii din această ramură — „o bandă de trintori”²³.

¹⁶ Vezi, Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5961—39, f. 425; Arh. St. Galați, fond Insp. General Ad-tiv., dos. 3/1941, 3/1942; Fond Insp. Muncii, dos. 518/1941, 681/1943; Fond Parchet Covurlui, dos. special; Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 323/1942, f. 11, 38.

¹⁷ Arh. St. Galați, Fond Insp. Muncii, dos. 518/1942.

¹⁸ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 279.

¹⁹ *Ibidem*, p. 283.

²⁰ Vezi Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5804—18, f. 16; dos. 6165—70, f. 97, 101; dos. 5961—39, f. 362; Arh. St. Iași, fond. Inspectoratul VIII Industrial Iași, dos. 1193/1944, f. 93; Fond Rezidența, dos. 1748/1940, f. 77; Fond Pref. Jud. Iași, dos. 366/1941, f. 65, 132.

²¹ Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5804—18, f. 16.

²² *Idem*, dos. 5961—39, f. 362.

²³ Arh. St. Galați, Fond Insp. Muncii, dos. 737/1944, f. 59.

O consecință directă a reducerii activității industriale a întreprinderilor, precum și a salarizării insuficiente față de scumpirea excesivă a traiului, o constituie scăderea neconținută a nivelului de viață a muncitorilor din toate ramurile economiei. O situație dintre cele mai grele o aveau petroliștii din Moinești, muncitorii de la Salina — Cacica, de la întreprinderea „Brateș” — Galați²⁴, de la Fabrica de sticlă Putna. Autoritățile, îngrijorate de perspectiva răbufnirii nemulțumirii muncitorilor, consemnau în rapoartele lor periodice situația grea a petroliștilor de la Moinești care semănau cu niște „fantome, adevărate cadavre mișcătoare”²⁵. La Cacica, muncitorii, împreună cu familiile lor, erau lăsați de conducerea exploatării în situația de a fi muritori de foame²⁶. În ceea ce privește situația lucrătorilor de la fabrica din Putna, autoritățile recunoșteau, în martie 1943, că „aspectul general al muncitorilor este dezastruos, fiind găsiți desculți, fără cămașă pe ei, zdrențăroși... cu paraziți, riie, etc. Locuințele, de cele mai multe ori, sînt lipsite de iluminat și încălzit. Muncitorii nu au fost vizitați de medic de prin octombrie 1942. Fabrica nu are cantină și nici nu se îngrijește de aprovizionarea cu alimente de primă necesitate a muncitorilor”²⁷.

Ca urmare a restrîngerii activității industriale a întreprinderilor, o mare parte a muncitorilor a fost concediată, faptul agravînd și mai mult situația lor materială. Astfel, numai în mai 1941 au fost concediați 176 muncitori de la Atelierele C.F.R. Nicolina-Iași²⁸, iar în iunie, același an, 600 de lucrători de la Întreprinderea „Țesătura” Socola-Iași²⁹. Șomajul a crescut în cursul anilor de război, fiind deosebit de accentuat în fabricile din orașele Iași, Galați, Bacău și Botoșani³⁰. El cuprinde în această perioadă lucrători nemobilizați, femei și copii, care lucrau în întreprinderi în locul muncitorilor concentrați pe front. La agravarea șomajului a contribuit într-o largă măsură și faptul că în multe întreprinderi, ca de exemplu la o serie de fabrici din Galați, în exploatările forestiere din nordul Moldovei și altele, acolo unde nu se cerea o calificare superioară, patronii, cu sprijinul organelor militare, au trecut la înlocuirea muncitorilor cu prizonieri de război³¹.

Patronii refuzau sistematic să acorde muncitorilor licențiați salariul pe luna în curs. În alte cazuri, ei nu respectau nici în cea mai mică măsură obligațiile ce le reveneau față de muncitori prin legea asigurărilor sociale³².

O dată cu agravarea situației materiale a muncitorilor se înrăutățește și starea economică a țărănimii. Politica economică a dictaturii militaro-fasciste în domeniul agriculturii reflectă preocupările cercurilor

²⁴ Arh. St. Galați, Fond. Insp. Muncii, dos. 681/1943.

²⁵ Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5961—39, f. 536.

²⁶ Arh. St. Suceava, Fond Pref. jud. Suceava, dos. 302/1942.

²⁷ Arh. St. Rădăuți, Fond Pref. jud. Rădăuți, pachet 834, dos. 16/1943.

²⁸ Arh. Inst. de Ist. a partidului..., fond 1, dos. 16, vol. 32, f. 417.

²⁹ Arh. St. Iași, Fond Pref. jud. Iași, dos. 3/1941, f. 368.

³⁰ Arh. Instit. de Ist. a partidului..., dos. 5804, f. 25; Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 703/1943; dos. 737/1944.

³¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 387/1943.

³² Arh. St. Iași, Fond Pref. jud. Iași, dos. 4/1944, f. 199.

dominante din România pentru întărirea mijloacelor de jefuire a țărănimii muncitoare de către moșieri, chiaburi și arendași. Creditul Național Agricol, creat printr-o lege specială la 30 martie 1937, a avut un rol important în acest proces. La 30 decembrie 1940, această instituție de credit avea un plasament de 729 837 000 lei pe termen lung, mijlociu și scurt, pentru ca peste 3 ani, plasamentul său să crească la 2 450 000 000 lei, prin spolierea gospodăriilor țărănești și înglodarea țăranilor în datorii. Numărul debitorilor agricoli la această unitate de credit era, la 30 noiembrie 1943, de 53 638, din care 36 882 deținători de terenuri pînă la 10 ha.³³, mulți dintre aceștia fiind din Moldova.

În cadrul politicii agrare, dictatura antonesciană a sprijinit marea proprietate printr-o serie de legi, pe baza cărora s-a asigurat un regim avantajos de exploatare a țărănimii. În fruntea Ministerului Agriculturii a fost pus un mare moșier. Ministerul Agriculturii avea ca organ ajutător Uniunea Sindicatelor Agricole, în al cărui consiliu se aflau foști miniștri ai agriculturii.

Măsurile luate de guvern în acest domeniu au avut drept scop intensificarea la maximum a exploatării majorității țărănimii, îndeosebi pentru acoperirea cantităților de cereale, pe care România era obligată să le livreze Germaniei. O parte din țărani au fost mobilizați pe moșii, părăsirea muncii fiind calificată drept act de sabotaj și sancționată prin lege. Rechizițiile forțate se practicau de jandarmi în rîndul țăărănimii s-race și mijloace, din care cauză aceste categorii întîmpinau mari greutăți în efectuarea propriilor lor munci agricole³⁴. Ele erau silite, de asemenea, să însămînteze suprafețe sub directa supraveghere a organelor administrative și militare³⁵. Orice sabotare a măsurilor guvernului era sancționată cu amenzi și ani grei de temniță.

Cu scopul de a asigura cererile Germaniei, dictatura militaro-fascistă, încă de la începutul războiului, a luat măsuri pentru blocarea cerealelor în miinile deținătorilor, nedeclararea sau înstrăinarea lor fără o prealabilă autorizare fiind calificată „crimă de sabotaj”. Prin măsurile de vînzare a produselor agricole, numai prin subsecretariatul de stat al aprovizionării și Institutului Național al Cooperăției (INCOOP), marii proprietari au primit prețuri ridicate, în vreme ce țărănimii i se plăteau prețuri derizorii. Vagonul de grîu, de exemplu, în județul Botoșani era achiziționat de la țărani cu 160.000 lei, în loc de 260.000 lei, cit era prețul stabilit, iar cel de porumb cu 100 000 lei în loc de 220 000 lei³⁶. Mazărea era cumpărată de la țărani cu 6—9 lei/kg. de către diverși intermediari și afaceriști care o vindeau societății „Dunarex” cu 26—30 lei/kg., realizînd astfel un cîștig de 200 000 lei la fiecare vagon³⁷.

Pentru a face din agricultură una din sursele de bază în aprovizionarea armatei, dictatura antonesciană a lărgit legislația fascistă. S-au

³³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 17/1944, f. 55.

³⁴ Arh. St. Birlad, Fond. Pol. Oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 74; Arh. St. Rădăuți, Fond. Pref. jud. Rădăuți, pachet 813, dos. nr. 48.

³⁵ Arh. St. Iași, Fond. Pref. jud. Iași, dos. 53/1944, f. 349.

³⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 6/1944, f. 51.

³⁷ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, op. cit., p. 290.

dat o serie de hotărâri de către Ministerul Agriculturii, cu asentimentul Marelui Stat Major, pentru mobilizarea țăranilor pe bază de ordine militare la muncile agricole. Paralel, s-au propus noi mijloace de constrângere față de cele prevăzute în legea muncii obligatorii și în legea mobilizării agricole³⁸.

Pe baza aplicării mijloacelor de constrângere s-a asigurat, în primul rînd, executarea muncilor agricole pe marile latifundii. În mod silnic au fost țirîți pe moșii o serie de femei, bătrîni, schilozi, premilitari și chiar elevi din Moldova care lucrau 12—13 ore pe zi în condiții grele, cu o hrană insuficientă și de proastă calitate³⁹.

Pe de altă parte, au fost stabilite prețuri maxime pentru produsele agricole, prin care s-a mărit și mai mult decalajul dintre acestea și prețul produselor industriale; s-a dispus rechiziționarea pentru muncile agricole a tuturor cetățenilor valizi între 12—70 ani⁴⁰; s-a hotărît ridicarea „surplusului” de cereale, lăsîndu-se țăranilor numai cîte 20 kg. grîu de persoană anual⁴¹, fapt calificat de ziarul ilegal „România liberă” ca o politică de infometare și jaf⁴².

Constrîngerea țăranimii să predea produsele agricole pentru nevoile războiului a limitat la minimum posibilitățile ei de trai. Din cauza situației extrem de grele create în majoritatea județelor din Moldova, prin rechiziționarea cerealelor, se constată că populația de la sate, în special cea din județele din nordul Moldovei, unde producția medie la hectar era mai scăzută, nu putea să-și asigure mijloacele zilnice de existență. Referindu-se la starea materială a populației din fostul județ Baia, comandamentul regimentului 16 Dorobanți din Fălțiceni arăta, în martie 1942, că aceasta era lipsită de porumbul pentru hrană din care cauză făcea zilnic „un impresionant pelerinaj la prefectura de județ și Federația „Buciumul Moldovei” din Fălțiceni pentru a-l căpăta. „Starea lor de spirit este foarte îngrijorătoare. Scumpetea, lipsurile și specula nemulțumesc populația”⁴³. Într-un alt raport, comandantul legiunii de jandarmi Iași menționa, în vara anului 1942, că țăranii din comuna Belcești, de exemplu, „de 15 zile mănîncă mămăligă de orz, terminînd-o și pe aceea”⁴⁴.

Politica guvernului în domeniul agriculturii n-a provocat decît o agravare a lipsurilor din acest domeniu. În timpul războiului, marea concentrare de trupe existente în această provincie a pus pe țărani în imposibilitatea de a-și lucra terenurile în condiții normale⁴⁵. Pe de altă parte, asigurarea în primul rînd a condițiilor de lucru pentru marii proprietari avea ca urmare o înrăutățire a acestui proces. În județul Suceava, de pildă, datorită faptului că mașinile de treier erau folosite

³⁸ Arh. St. Botoșani, fond Pref. jud. Botoșani, dos. 15/1941, vol. 1.

³⁹ Arh. St. Bîrlad, fond Pol. oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 25—26.

⁴⁰ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 71/1941, f. 692—693; dos. 340/1943, l. 569; dos. 378/1941, f. 121.

⁴¹ *Idem*, dos. 340/1941, vol. II, f. 263.

⁴² „România Liberă” din 1 ianuarie 1942.

⁴³ Arh. M.F.A. Fond. Reg. 16 Dorobanți, dos. 45, f. 298—303.

⁴⁴ Arh. St. Iași, fond Pref. Jud. Iași, dos. 3/1942, vol. II, f. 152.

⁴⁵ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 340/1941, f. 202—203.

numai de moșieri, cerealele țăranilor rămneau „expuse stricăciunilor sub cerul liber”⁴⁶. Țăranii din același județ, cu toate că au achitat banii pentru cumpărarea semințelor, au rămas cu suprafețele neînsămânțate, datorită speculei făcută cu ele de către autorități⁴⁷. Chiar acei țărani care reușeau să-și cultive pământul luat în dijmă de la marii proprietari nu puteau să devină stăpîni ai recoltei, deoarece moșierii le-o ridicau cu forța de pe ogoare⁴⁸.

Situația dezastruoasă a agriculturii și a țăranimii se reflectă și în gradul scăzut de înzestrare a ei cu unelte agricole. În 1941, la 100 de hectare reveneau 14,5 pluguri, 10 grape, 0,8 semănători, 0,5 secerători, 15,7 căruțe și care etc. Inventarul agricol al țăranimii din Moldova a scăzut în anii războiului nu numai cantitativ, dar și calitativ⁴⁹. O situație tot atît de grea o are inventarul viu chiar în regiunile de munte ale Moldovei, unde principala ocupație a locuitorilor era creșterea vitelor și cărăușia⁵⁰. Ridicarea forțată a animalelor de tracțiune, și punerea lor la dispoziția armatei, a creat noi greutăți în rîndul populației rurale din Moldova, astfel încît, așa cum arăta în martie 1943 Biroul Siguranței Iași, pe țăranii din acest județ „sosirea primăverii îi îngrijorează foarte mult cu privire la efectuarea muncilor de primăvară, fiindcă nu vor avea vitele necesare în acest scop”⁵¹. Rechiziționarea animalelor de tracțiune, sacrificarea nerațională și masivă a acestora pentru alimentarea trupelor, la care se adaugă și condițiile climatice nefavorabile, au determinat ca în 1943, la 100 ha, teren arabil să revină numai 18 animale de muncă⁵², iar randamentul culturii grîului și porumbului să scadă de la 12,3 q la ha, la 6,09 q și respectiv de la 13,3 q la ha, la 5,49 q la ha⁵³.

În scopuri militare sînt expropriate întinse suprafețe aparținînd la mii de țărani săraci, ceea ce a însemnat ruina lor⁵⁴. La 1 februarie 1943, prin decretul-lege nr. 93, se expropiau pămînturile țăranilor care au fost improprietați ca demobilizați în primul război mondial⁵⁵. O situație grea o aveau țăranii din regiunile de munte, în urma măsurii guvernului care a interzis pășunatul oilor și vitelor — principala ocupație a majorității țăranilor din aceste regiuni⁵⁶, în special pe Valea Bistriței și în zona Bicăzului. Situația aceasta era cu atît mai grea cu cît în aceste regiuni domnea o adevărată foamete din cauza lipsei porumbului și a grîului⁵⁷.

⁴⁶ Arh. St. Suceava, Fond Pref. Jud. Suceava, dos. 18/1943.

⁴⁷ *Idem*, dos. 306.

⁴⁸ Arh. St. Dorohoi, fond Pref. Jud. Dorohoi, dos. 17/1941.

⁴⁹ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 103—104; Arh. St. Botoșani, fond Pref. Jud. Botoșani, dos. 15/1941.

⁵⁰ Arh. St. Suceava, fond Pref. Jud. Suceava, dos. 301/1943.

⁵¹ Arh. St. Iași, Fond 1678, dos. 72/1942, f. 1162.

⁵² Costin Murgescu, op. cit., p. 105.

⁵³ M. Maievski, *Contribuții la istoria finanțelor publice a României între cele două războaie mondiale*, ed. št., Buc., 1957, p. 267.

⁵⁴ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos., 807/1943.

⁵⁵ „Monitorul Oficial” nr. 42 din 1 februarie 1943.

⁵⁶ Arh. Instit. de Ist. a partidului ... fond 1, dos 71, vol. 34, f. 1; Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 385/1941.

⁵⁷ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 366/1941, f. 278—282.

În același timp, colectarea forțată a linei și a cerealelor⁵⁸ a pus pe țărani în situația de a vinde aceste produse pe prețuri scăzute⁵⁹. Țăranii au fost obligați să predea statului însemnate cantități de lână, deși unii dintre ei nu aveau oi în proprietatea lor. Pentru a răspunde acestor obligații, mulți țărani au fost forțați să cumpere cu bani lina de pe piață, pentru ca apoi s-o predea colectoriilor⁶⁰. Printr-un decret din decembrie 1941 s-a interzis libera vânzare a grîului, secarei, orzului și făinei, alimente care puteau fi cumpărate numai de stat la prețuri fixe⁶¹.

Țăranilor li se impunea să cultive o serie de plante industriale necesare prelucrării lor în industria alimentară și ușoară și să le predea fabricilor, fără ca întreprinderile respective să se achite întotdeauna de obligațiile bănești ce le reveneau față de ei. Astfel, o însemnată parte dintre cultivatorii de sfeclă de zahăr din județele din nordul Moldovei, care au contractat această plantă cu fabrica de zahăr Ițcani, n-au primit drepturile lor bănești⁶². De asemenea, Societatea „Solagra” nu s-a achitat de obligațiile bănești față de țăranii care au contractat cu ea semințe de floarea soarelui⁶³.

Lipsa furajelor determina, pe de altă parte, pe țărani să-și vîndă vitele pe prețuri foarte mici⁶⁴ sau să le sacrifice. Scumpetea enormă și greutatea procurării furajelor, creșterea impozitelor, subnutriția vitelor au provocat o gravă criză în domeniul creșterii animalelor.

În același timp se reduce puterea de cumpărare a țărănimii. Față de media anilor 1927—1929, puterea de cumpărare a țărănimii scade în decembrie 1942 cu 60%⁶⁵.

Eliberarea bonurilor de plată sau a bonurilor de rechiziții în schimbul bunurilor materiale însoțite de autoritățile militare de la producători — ca o cale prin care se încerca să se creeze o aparență legală — a constituit un alt mijloc de înrăutățire a situației țărănimii. În cele mai multe cazuri, alimentele, cerealele și alte produse au fost ridicate ilegal sau în schimbul unor bonuri de rechiziții și chitanțe false. Prin aceasta, țăranilor li se ridica chiar și ultimul mijloc de existență⁶⁶. În județul Bacău, de pildă, valoarea bunurilor jefuite în luna iulie 1944 de către armatele germane a fost evaluată de autorități la 150.000.000 lei, pentru care populația a primit despăgubiri din partea autorităților române doar 10.000.000 lei. O situație similară era și în alte județe⁶⁷.

⁵⁸ Arh. St. Suceava, Fond Pref. Jud. Suceava, dos. 162, 301/1943.

⁵⁹ „Monitorul Oficial” nr. 138 din 14 iunie 1941.

⁶⁰ Arh. St. Birlad, Fond Pol. Oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 14; Arh. St. Botoșani, fond Pref. Jud. Botoșani, dos. 14/1941, vol. I.

⁶¹ „România Liberă”, nr. 1 din ianuarie 1942.

⁶² Arh. St. Botoșani, fond Pref. Jud. Botoșani, dos. 14/1941, vol. I; Arh. St. Suceava, Fond Pref. Jud. Suceava, dos. 301/1943.

⁶³ Arh. St. Botoșani, fond Pref. Jud. Botoșani, dos. 15/1941.

⁶⁴ Arh. St. București, Fond Președ. Cons. de Min., dos. 264/1943, f. 1; Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 72/1942, f. 1162.

⁶⁵ Costin Murgescu, op. cit., p. 92; M. Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol II, p. 347.

⁶⁶ Arh. St. Iași, Fond. Pref. jud. Iași, dos. 110/1944, f. 48.

⁶⁷ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 390/1943.

Paralel cu înrăutățirea situației materiale a muncitorilor și țăranilor, în perioada dictaturii militaro-fasciste are loc un proces similar și în rîndul funcționarilor și intelectualilor. Însăși autoritățile publice recunoșteau că majoritatea salariaților „au ajuns în situația de a nu-și mai putea întreține familiile”, fiind siliți să umble „goi, desbrăcați și desculți ca să nu renunțe la mîncare”⁶⁸. Cu toate că la sfîrșitul anului 1941 salariile funcționarilor au cunoscut o oarecare mărire, diferența dintre sporul primit și creșterea indicelui de scumpete s-a accentuat atît de mult în anii următori, încît sporul nu a contribuit cu nimic la îmbunătățirea efectivă a situației lor⁶⁹. „Scumpetea — recunoșteau autoritățile din Galați — a anticipat chiar și ultima sporire a salariilor, făcînd iluzirii toate speranțele ce-și puneau funcționarii în acest spor”⁷⁰.

Subordonarea economiei României intereselor războiului, în condițiile în care industria și agricultura se sbăteau în mari lipsuri, au limitat la minimum posibilitățile de aprovizionare ale populației, posibilități care au fost și mai mult îngădite pentru masele nevoiașе. Acestea întîmpinau mari greutăți în aprovizionarea cu articole de primă necesitate: piine, zahăr, ulei, lemne etc. Lipsa lor era cu atît mai pregnantă în Moldova cu cît aici erau mari concentrări de trupe.

Prin introducerea cartelelor și „raționalizarea” produselor de primă necesitate, cantitățile de mărfuri destinate consumului populației au fost din ce în ce mai mult micșorate. În 1942, rația zilnică de piine a fost limitată la 250 g., o dată cu reducerea procentului de grîu la jumătate în compoziția ei. Rația lunară de zahăr a fost stabilită între 100—600 gr., cea de ulei între 100—500 gr., iar cea de carne între 150—1000 gr. de persoană. O dată cu intensificarea poliției de canalizare a tuturor eforturilor economiei și ale țării spre susținerea războiului, aceste rații au fost și mai mult reduse, ajungîndu-se la rația zilnică de piine de 125 gr.⁷¹.

O serie de articole de primă necesitate, ca de exemplu încălțămîntul de piele, au fost repartizate în proporție de 80—85% nevoilor militare și îndeosebi trupelor hitleriste, ceea ce a redus la minimum posibilitățile de aprovizionare cu produse de acest fel a populației civile⁷².

În afară de faptul că produsele „raționalizate” nu satisfăceau cerințele minime ale traiului, însăși cotele stabilite prin acest sistem nu ajungeau, datorită abuzurilor săvîrșite de autorități, decît în cantități mici la consumatori și uneori nici nu li se distribuiau. Astfel, rațiile lunare de porumb și grîu ale minerilor de pe Valea Trotușului și ale muncitorilor de la Letea-Bacău au fost ilegal reduse la jumătate de către conducerea întreprinderilor⁷³.

Proporții însemnate din produsele destinate consumului populației, și așa destul de redus, erau comercializate la prețul de speculă de către

⁶⁸ Arh. St. Iași, Fond Rezidența, dos. 1748/1940, f. 72; fond Pref. jud. Iași, dos. 323/1942, f. 161—163.

⁶⁹ *Idem*, fond Pref. jud. Iași, dos. 323/1941, f. 97—98.

⁷⁰ Arh. St. Galați, Fond Insp. General administrativ, dos. 3/1941.

⁷¹ Arh. St. Iași, Fond Pref. jud. Iași, dos. 323/1940, f. 482.

⁷² Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 966/1943.

⁷³ Arh. Instit. de ist. a partiului..., dos. 6229—83, f. 585; dos. 5961—39, f. 259.

autorități⁷⁴ și elemente mic burgheze. Datorită ilegalităților săvârșite de către organele administrative, populația din județul Botoșani nu a primit alimentele prevăzute prin „raționalizare”, astfel încît chiar organele locale recunoșteau faptul că în raza acestui județ „copiii, nu cunosc gustul zahărului”⁷⁵. În fostele județe Rădăuți și Dorohoi, vinzarea ilegală și la preț de speculă a cerealelor destinate consumului civil luase proporții îngrijorătoare, întrecînd „orice închipuire”⁷⁶. Astfel, în timp ce prețul oficial al porumbului era stabilit la 9 lei kg., populația nevoiașă era silită să plătească 50 lei pentru un kilogram⁷⁷. În martie 1942, din cantitatea de 4838 kg. zahăr destinată populației comunei Ceplenița—Iasi, abia 754 kg. au fost distribuite la preț oficial, restul fiind vîndut la preț de speculă de către autorități⁷⁸.

În cele mai multe localități, porumbul adus pentru populație a fost luat de organele locale și oameni cu stare, cei nevoiași fiind siliți să cumpere cereale la preț de speculă de la negustori⁷⁹. O situație deosebit de gravă exista în județul Iași. Ancheta făcută în luna iulie 1942 în comuna Cornești, a stabilit că kilogramul de făină de porumb era vîndut la speculă cu 50 lei⁸⁰. „Sub ochii celor necăjiți și flămînzi — recunoșteau însăși organele administrative — se dădeau rații mari oamenilor autorităților și celor avuți din sate. Martori oculari au declarat că unii oameni, femei sau copii au trebuit să stea o zi întreagă în ger ca să obțină pînă la urmă 50 gr. untdelemn. Distribuția zahărului se făcea după bunul plac al șefului de post de jandarmi, primar etc”⁸¹.

La agravarea situației materiale a maselor populare din Moldova, ca și din întreaga țară, a contribuit într-o largă măsură înăsprirea regimului fiscalității. Este știut faptul că una din sarcinile principale ale finanțelor în această perioadă a constituit-o alimentarea cu bani a acțiunilor militare, prin aplicarea unui întreg plan de înzestrare a armatei și de susținere a războiului. Pentru aceasta, organele centrale ale puterii de stat au luat măsuri în vederea restabilirii și menținerii „ordinei financiare”, prin mărirea fiscalității asupra maselor și încasarea prin violență a tuturor „drepturilor statului”.

Pentru finanțarea planurilor agresive hitleriste, dictatura militarofascistă a recurs la impozite și împrumuturi. Acestea reprezentau o importantă bază materială a guvernului în ceea ce privește întreținerea războiului. Trebuie subliniat faptul că, anual, un procent de circa 60—70% din suma globală a impozitelor era destinat cheltuielilor militare⁸². În exercitiul bugetar 1941/1942, de pildă, finanțarea războiului

⁷⁴ Arh. St. Iași, Fond. Pref. Jud. Iași, dos. 3/1942, f. 237.

⁷⁵ Arh. St. Botoșani, Fond. Pref. Jud. Botoșani, dos. 14/1941, vol. I.

⁷⁶ Arh. St. Rădăuți, Fond. Pref. Jud. Rădăuți, pachet 816, dos. 50; Arh. St. Dorohoi, Fond. Pref. Jud. Dorohoi, dos. 16/1941.

⁷⁷ Arh. St. Iași, Fond. Pref. Jud. Iași, dos. 323/1942, f. 15—17.

⁷⁸ *Idem*, dos. 3/1942, f. 237.

⁷⁹ Arh. Instit. de ist. a partidului..., fond. I, dos. 71, vol. 34, f. I.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Fond. Pref. Jud. Iași, dos. 3/1942, vol. II.

⁸¹ *Idem*, dos. 323/1942, f. 15—17.

⁸² Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatare din Țările Române și România burghezo-moșierească*, Buc., Ed. st., 1958, p. 312.

a fost acoperită prin următoarele mijloace:⁸³ 53,7% din impozite: 20,6% prin împrumuturi; 24,5% prin emisiuni; 1,5% prin mijloace speciale.

Înăsprirea regimului fiscalității în România în anii celui de al doilea război mondial apare cu atât mai evidentă cu cât comparăm regimul fiscalității din anii dictaturii militaro-fasciste cu acela din primul război mondial. În anii primului război mondial, impozitele reprezentau 13% din totalul cheltuielilor militare, în timp ce în cel de al doilea război mondial proporția crește la 53,7%⁸⁴.

Veniturile provenite din impozite au sporit de aproape 5 ori în intervalul 1939/1940 — 1943/1944⁸⁵. Dacă la aceasta adăugăm faptul că fiecare exercițiu bugetar se încheia, la capitolul impozite, cu venituri care întreceau cu mult sumele stabilite inițial, ne dăm seama că procentele menționate mai sus erau în realitate cu mult mai mari. Creșterea fiscalității asupra maselor a dus la încheierea exercițiului financiar 1940/1941 cu încasări la bugetul ordinar ce depășeau cu 9% evaluările socotite inițial, în 1941/1942 cu 47,5% față de evaluările stabilite, iar în anul următor cu 55,7%⁸⁶.

„Colaborarea” cu Germania și dezvoltarea mijloacelor de finanțare a războiului au lărgit flagelul inflației; numărul bancnotelor puse în circulație a crescut de la 64.349 milioane lei în decembrie 1940, la 228.392 milioane lei în august 1944⁸⁷. Consecințele inflației s-au concretizat în creșterea neîntrepruptă a monedei pe piață, a prețurilor față de rămânerea în urmă a salariilor, fapt care a contribuit la scăderea neîncetată a nivelului de trai al maselor.

În condițiile în care cercurile reacționare din România au orientat finanțele statului cu precădere spre nevoile războiului, despre o asistență sanitară eficientă a populației nu putea fi vorba. Asistența acordată de Casa Asigurărilor Sociale muncitorilor bolnavi reprezenta un procent ce varia între 30—60% din salariile pe primele 6 luni ale anului. După această perioadă, Casa Asigurărilor Sociale își declina orice obligație față de muncitori. Aceste măsuri, instituite în condițiile când bolile luau proporții nemaîntinse în rândul maselor, când muncitorii nu puteau face față valului de scumpete cu salariile mici pe care le primeau, agravau și mai mult starea materială a acestora.

Situația sanitară a maselor populare în timpul dictaturii antonesciene s-a agravat în mod simțitor. În anii dictaturii militaro-fasciste, boli ca: pelagra, tuberculoza, paludismul și sifilisul făceau ravagii, iar procentul mortalității infantile era extrem de ridicat⁸⁸. În comparație cu celelalte provincii, situația sanitară a Moldovei era dintre cele mai grele. În octombrie 1940, numai în fostele județe Iași, Bacău, Fălciu, Roman, Neamț și Vaslui erau înregistrate 8 708 cazuri de tuberculoză,

⁸³ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 243/1943, f. 23.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 241/1943, f. 2.

⁸⁷ Aurel Vijoli, *op. cit.* p. 315.

⁸⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 264/1943, f. 2, 20, 28; dos. 816/1943, f. 2, 14.

21.427 de sifilis, 14.906 de pelagră, 39.045 de malarie; la aceeași dată, procentul mediu al mortalității infantile era de 13%⁸⁹.

În anul 1944, situația maselor muncitoare din Moldova s-a înrăutățit și mai mult datorită faptului că în acest an operațiile militare s-au mutat pe o parte din teritoriul acestei provincii, ceea ce a dus la paralizarea aproape completă a vieții sale economice. Scăderea producției, în special a celei alimentare, a redus la minimum standardul de viață al populației. O dată cu mutarea operațiunilor militare pe teritoriul Moldovei, cu bombardarea unor întreprinderi industriale, care constituiau puncte strategice pentru susținerea războiului, acestea și-au încetat activitatea, concediind pe muncitori⁹⁰. La 3 august 1944, numărul întreprinderilor industriale și comerciale aflate în funcțiune, pe raza inspectoratelor industriale Iași, Bacău și Galați era de 169; al celor care lucrau cu un potențial redus era de 49, iar al celor care își încetaseră total activitatea de 103⁹¹. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că în numărul de 169 întreprinderi industriale în funcțiune, erau incluse și o serie din cele evacuate.

Dezorganizarea transporturilor a constituit unul din factorii care a agravat această situație. „Din cauza lipsei mijloacelor de transport — consemnau autoritățile ieșene în rapoartele lor — nu ne putem aproviziona cu combustibilul necesar funcționării uzinei de electricitate, morilor, industriilor etc., care reprezintă prima necesitate, precum și a alimentelor”⁹². Mai mult ca oricând, lipseau în această perioadă, pe lângă produsele alimentare, carburanții, săpunul și altele, care erau cu precădere absorbite de nevoile de război⁹³.

O consecință directă a restrîngerii activității industriale a întreprinderilor din Moldova o constituie creșterea numărului muncitorilor concediați. La aceeași dată, menționată mai sus, numărul șomerilor și al muncitorilor care lucrau sub 8 ore, din întreprinderile cu peste 10 salariați, se ridica, după cifrele Președinției Consiliului de Miniștri, la 14.462⁹⁴. Această cifră este departe de a oglindi realitatea, întrucât în numărul menționat nu sînt incluși și muncitorii concediați de la întreprinderile evacuate.

În același timp și asupra maselor țărănești s-au abătut noi greutăți. În primăvara anului 1944, agricultura simțea și mai puternic decît în perioada anterioară lipsa brațelor de muncă și a vitelor.

Armatele hitleriste puse pe fugă au început o adevărată campanie de jefuire a economiei și a populației Moldovei. În județele Suceava și Botoșani locuitorilor le-au fost ridicate de către trupele germane aproape toate cerealele, animalele și mijloacele de tracțiune⁹⁵. În raza județului Rădăuți au fost ridicate de la populație, pînă la 1 iunie 1944, prin metode de jaf și violență, următoarele mijloace de trai și subzis-

⁸⁹ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Min., dos. 816/1943, f. 2, 14; Arh. St. Iași, Fond. Pref. Jud. Iași, dos. 73/1944.

⁹⁰ Arh. St. Buc., Fond. Presed. Cons. de Min., dos. 18/1944, f. 209; „Moldova Liberă” din 10 martie 1945.

⁹¹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 39/1944, f. 4—5.

⁹² Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 37/1944, f. 432.

⁹³ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 79/1940—1941, f. 635—636.

⁹⁴ Idem, dos. 39/1944, f. 4—5.

⁹⁵ „Moldova Liberă” din 26 mai 1944.

tență și materiale de tot felul: 480.200 kg. cereale, 118.260 kg. produse alimentare, ca și însemnate cantități de articole de încălțăminte, pielărie, băuturi, coloniale⁹⁶. Timp de 8 zile, localitățile cuprinse între Gura Humorului, Vatra Dornei, Poiana Stampei, ca și satele din preajma acestor zone au fost jefuite de unitățile hitleriste în retragere⁹⁷. Este semnificativ de arătat că după devastarea Muzeului din Suceava, hitleriștii au transformat localul în grajd⁹⁸. La Iași, după ce autoritățile hitleriste au silit populația să se evacueze, au trimis în Germania obiecte de valoare și însemnate cantități de materiale provenite din jafuri⁹⁹. Jafurile și devastările din orașul Iași au fost comise de armatele germane, care după părăsirea locuințelor au incendiat o parte din ele¹⁰⁰.

La sate, armatele hitleriste ridicau samavolnic cereale și vite, risipeau bunurile gospodăriilor țărănești, împușcau animalele pe care nu le puteau ridica, distrugeau recoltele¹⁰¹. La Tg. Frumos, soldații germani au luat chiar și tabla de pe acoperișul caselor¹⁰². Numai în județul Iași, în aprilie 1944, au fost devastate, jefuite sau incendiate 90% din locuințele particulare, fără ca aceste acte să poată fi stăvilit¹⁰³.

Acte de adevărat vandalism au fost săvârșite și în județele Roman, Bacău, Vaslui și altele¹⁰⁴. În județul Roman, ostașii germani intrau cu forța în locuințe, în plină zi, devastându-le și amenințând cu moartea pe cei care se opuneau jafurilor¹⁰⁵. După ce au săvârșit devastări, trupele germane au trecut la incendierea de case, sate și chiar comune întregi, imobile și instituții din orașe¹⁰⁶. Trupele germane împiedicau totodată pe țăranii să recolteze grâul de pe ogoare, cu toate că aceștia aveau autorizație de a ieși la lucru¹⁰⁷.

Jafurile și devastările efectuate de trupele hitleriste pe teritoriul Moldovei au fost atât de mari, încât chiar Ion Antonescu recunoștea că acestea au produs o serie de fapte care, într-adevăr, pentru cel mai tare om, erau de nesuportat¹⁰⁸. Armatele hitleriste au minat în localitățile din care se retrăgeau podurile, gările, instalațiile feroviare, cele telegrafo-telefonice, au dărâmat și incendiat un număr de sate¹⁰⁹. Mai mult, pe unele șosele convoaie de evacuați și refugiați au fost mitraliate¹¹⁰.

⁹⁶ Arh. St. Rădăuți, Fond Pref. jud. Rădăuți, pachet 834, dos. 16.

⁹⁷ Arh. M.F.A., M. St. M., dos. 68, vol. I, „Nereguli săvârșite de trupele germane”, Adresa nr. 726.988 din 11 mai 1944.

⁹⁸ „Scinteia”, Buc., 25 mai 1945.

⁹⁹ Arh. St. Iași, Fond. Prefect. jud. Iași, dos. 302/1944.

¹⁰⁰ Arh. M.F.A., M. St. M., dos. 68, vol. I „Nereguli săvârșite de trupele germane”, adresa nr. 726.988 din 11 mai 1944.

¹⁰¹ Arh. St. Iași, Fond. Pref. jud. Iași, dos. 23/1944, f. 29; dos. 54/1944, f. 314; dos. 110/1944, f. 32, 73; dos. 118/1944, f. 1—18, dos. 300/1944, f. 6; Arh. M.F.A., M. St. M., dos. 68, vol. I, adresa nr. 726.988 din 11 mai 1944.

¹⁰² Arh. St. Iași, Fond. Prefect. jud. Iași, dos. 300/1944, f. 6.

¹⁰³ *Idem*, dos. 110/1944, f. 2.

¹⁰⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 85/1944, f. 371, 377—378.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Arh. Inst. de Ist. a partidului... Fond 2, dos. 30, f. 9.

¹⁰⁷ Arh. St. Iași, Fond Prefect. jud. Iași, dos. 4/1944, f. 90.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 121/1944, f. 5.

¹⁰⁹ „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1960, p. 28.

¹¹⁰ Arh. M.F.A., M. St. M., dos. 322/129, f. 81.

Este greu de făcut o evaluare completă a pagubelor suferite de populația din Moldova de pe urma jafurilor săvârșite de soldații hitleriști. Un tablou incomplet, întocmit de autoritățile locale asupra jafurilor efectuate într-o serie de județe, numai în perioada 28 martie—28 mai 1944, ne arată că trupele germane au provocat pagube în județul Iași în valoare de 56.709.950 lei, în județul Fălciu de 58.777.135 lei, în județul Tutova de 22.637.982 lei, în județul Vaslui de 19.681.620 lei¹¹¹. Acest tablou este departe de a fi complet, chiar pentru județele menționate, deoarece în intervalul de timp amintit, numeroase pagube n-au fost înregistrate de către autorități.

În primăvara anului 1944, o dată cu mutarea operațiunilor militare pe teritoriul Moldovei, a început acțiunea de evacuare a populației. Operațiunea evacuării a agravat situația, deja destul de grea, existentă în această provincie. Guvernul nu a luat măsuri eficiente prin care să ajute populația la operațiunea de evacuare. Din contra, aceasta a fost silită să se întrețină prin mijloacele proprii de care dispunea¹¹². Singurele care au fost real sprijinite de autorități au fost acele categorii sociale care susțineau politica guvernului. În ianuarie 1944 s-a dispus evacuarea populației rurale în proporție de numai 5%, în care procent intrau marii proprietari, funcționarii publici și agricultorii cu peste 25 ha. teren¹¹³, în vreme ce prin același ordin se hotăra limitarea evacuării populației civile la minimum, sub pretextul asigurării „continuității neamului românesc”¹¹⁴. În același timp, Marele Stat Major a hotărât să evacueze „numai elementele tinere, capabile de luptă, care... ar putea fi folosite de inamic”¹¹⁵.

Singurele localități din care autoritățile au evacuat aproape întreaga populație au fost acelea aflate în zona frontului. În această zonă, locuitorii au fost evacuați forțat, fără a li se permite să ia cu dînșii vitele, căruțele și furajele, după care, unele localități au fost prădate sau incendiate¹¹⁶. În satele și orașele unde evacuarea nu s-a putut efectua în timpul oportun, imobilele au fost distruse de echipe speciale ale armatei hitleriste¹¹⁷. În aceste condiții, lipsa asistenței sanitare nu putea decît să agraveze starea sănătății populației. În județul Baia, de exemplu, nu exista „nici o doctorie sau instrument chirurgical, în timp ce oamenii erau sfirtecați sau ciunțiți din pricina miilor de bombe semănate pe ogoare”¹¹⁸. În județul Iași, procentul bolnavilor de orion a depășit 50%¹¹⁹, iar în județul Tutova majoritatea copiilor de vîrstă școlară sufereau de paludism și alte boli. În acest județ, situația era așa de dezastruoasă, încît s-a înregistrat o mortalitate infantilă de 75%¹²⁰.

¹¹¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Consil. de Min., dos. 10/1944, f. 55; Arh. St. Iași, Fond. Pref. Jud. Iași, dos. 118/1944, f. 18.

¹¹² Arh. St. Iași, Fond Primăria Municipiului Iași, dos. 7/1944, f. 37.

¹¹³ Arh. Comit. Reg. P.M.R. Iași, dos. 47/1944, vol. I.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Fond Primăria Municipiului Iași, dos. 7/1944, f. 59.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1960, p. 101.

¹¹⁷ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 10/1944, f. 59—60.

¹¹⁸ Arh. Comit. Reg. P.M.R. Fond. I, dos. 41/1945, f. 35.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 73/1944.

¹²⁰ Arh. St. Galați, Fond. Insp. General Ad-tiv, dos. 3/1944, t. 11, 746.

Războiul a adus Moldovei și populației ei pierderi uriașe ¹²¹. Întreprinderile industriale erau distruse sau evacuate. Bazinul petrolifer din Valea Trotușului a fost dezorganizat. În aceeași situație se aflau și întreprinderile „Letea”, „Filderman” din Bacău, Salina din Tg. Ocna, Fabrica forestieră româno-italiană din Comănești, cea de mucava din Piatra Neamț, fabricile textile din Iași, instalațiile miniere din Iacoveni, fabrica de sticlă din Hirlău, fabrica de cuie de fier și lemn din Ițcani și altele ¹²². Un număr de sate și mii de case au fost distruse în întregime ¹²³. Țirgurile din nordul și centrul Moldovei — Pașcani, Podul-Illoaei, Ștefănești, Băcești, Tg. Frumos — erau distruse. Numai la Tg. Frumos au fost avariate aproape 300 de imobile. În comuna Hodora, din 315 case numai 5 erau locuibile. În fostul județ Botoșani au fost avariate peste 90% din clădirile Țirgului Frumușica, 75% din Ștefănești, 50% din Sulița, 30% din Bucecea ¹²⁴.

În vara anului 1944, circa 125 mii de țărani erau lipsiți complet de locuințe și amenințați cu foametea ¹²⁵. Pământurile arabile din nordul Moldovei erau minate. În județul Baia, „spinii și bălăriile erau mai mari decât casele, pretutindeni erau răspândite tranșee, cazemate și rețele, nu exista nici un mijloc de transport, nici o doctorie sau instrument chirurgical” ¹²⁶.

*

Scăderea continuă a standardului de viață, valul de teroare anti-muncitorească, ofensiva patronală, războiul, toate acestea au dus la creșterea stării de spirit antirăzboinice și antifasciste a maselor populare. Măsurile teroriste luate de guvern n-au putut frâna lupta revoluționară a maselor muncitoare care, sub conducerea comuniștilor, a îmbrăcat diferite forme ca: proteste, conflicte de muncă, greve, sabotarea mașinii de război, etc. În condiții deosebit de grele pentru desfășurarea activității revoluționare, Partidul Comunist din România a trecut la intensificarea muncii în rîndul maselor, inițiind printre muncitori, țărani și intelectuali acțiuni pentru majorarea salariilor, împotriva măsurilor teroriste luate de guvern, împotriva războiului ¹²⁷.

În organizarea luptei maselor din Moldova împotriva dictaturii și a războiului un rol de seamă a revenit comitetelor regionale P.C.R. Moldova și Dunărea de Jos. Într-un manifest adresat muncitorilor, țăranilor, intelectualilor și soldaților din Moldova, imediat după instaurarea regimului militar-fascist, Comitetul Regional P.C.R. Moldova arăta că dictatura a fost pusă „în slujba capitalismului germano-italian, în contra intereselor poporului român” ¹²⁸.

¹²¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 43/1944, f. 60; „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, nr. 1/1960, p. 97—109.

¹²² Arh. Comit. Reg. P.M.R. Iași, Fond. 1, dos. 2/1945, f. 25, 52, 63, 76, 86, 97.

¹²³ *Idem*, dos. 1/1945, f. 11.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 10—11.

¹²⁵ *Idem*, fond. 23, dos. 5, f. 11.

¹²⁶ *Idem*, fond. 1, dos. 41/1945, f. 35.

¹²⁷ Arh. St. Iași, Fond 1680, dos. 21/1941—1942, f. 226.

¹²⁸ Arh. Inst. de Ist. a Partidului..., Fond A, XXIV—25, dos. 1093.

În alte materiale răspindite, comuniștii precizau maselor că Antonescu „a vîndut țara Germaniei. Poporul român singurează, robește, flămînzește pentru hitlerism”¹²⁹, că fasciștii „ne-au luat avutul țării, oameni pentru măcel, pentru a satisface plăcerile lui Hitler”¹³⁰, că agravarea situației lor nu era decît rezultanta politicii de înfeudare a economiei față de Germania hitleristă și adaptarea economiei, printr-un întreg arsenal de măsuri, la cerințele războiului în vederea realizării planurilor agresive ale reacțiunii interne și internaționale.

Muncitorii din Moldova, sub conducerea comuniștilor, au desfășurat o susținută luptă împotriva ofensivei patronale. Pînă la desființarea breslelor, acestea au constituit o importantă tribună de luptă pentru mișcarea comunistă¹³¹, deoarece prin intermediul lor se puteau organiza acțiuni colective ale muncitorilor pentru cucerirea revendicărilor lor. În anul 1940, activitatea P.C.R. în bresle s-a intensificat și acest fapt este ilustrat, între altele, de creșterea conștiinței politice a muncitorilor. Tot mai des se sublinia în ședințele de breaslă necesitatea solidarității de clasă a proletariatului, ca un mijloc eficace de luptă împotriva patronilor. Numai printr-o solidaritate bine organizată — se arăta la o întrunire a breslelor din Iași — se putea trece la acțiuni din care să iasă învingătoare muncitorimea¹³².

Lupta muncitorilor, conduși de comuniști, împotriva scăderii standardului de viață, împotriva șomajului și a ofensivei patronale în general, a cuprins mase largi. O expresie concludentă a acestei lupte apare în numărul însemnat de conflicte colective de muncă. Astfel, în industriile din fostele județe Iași, Bacău, Roman, Botoșani, Neamț și Vaslui s-au înregistrat, în 1941, 411 conflicte de muncă la care au participat mii de muncitori¹³³. În mai 1941, minerii de la societatea „Creditul carbonifer” de pe Valea Troțușului au refuzat să coboare în abataje, revendicînd salarii care să corespundă indicelui de scumpete¹³⁴. Puțin de acțiuni pentru cîștigarea de drepturi au avut loc și în rîndul muncitorilor fabricilor „Segall” din Focșani, a Șantierelor Navale și Uzinelor Comunale din Galați, la Letea-Bacău, la fabrica chimică din Mărășești și altele¹³⁵. O amploare deosebită au avut-o conflictele colective de muncă din raza orașului Iași, care în această perioadă au cuprins muncitorii de la fabricile „Adriana”, „Perfecțiunea”, „Frații Sapirostein”, „Copolovici”, „Manor”, „Wexler”, „Industria Casnică”, „Textila”-Copolou, „Paris” ș.a.¹³⁶.

¹²⁹ Arh. Inst. de Ist. a Partidului..., Fond. I, dos. 18, vol. IV, f. 176.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 184.

¹³¹ În legătură cu aceasta vezi articolul lui V. Arimia, *Folosirea breslelor de către P.C.R. împotriva dictaturii regale*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1963, p. 99—114; Arh. St. Iași, fond. 283, dos. 4/1940, f. 32.

¹³² Arh. St. Iași, Fond pref. Jud. Iași, dos. 429/1940, f. 72, 76—77.

¹³³ *Idem*, dos. 2/1942, f. 355; „Buletinul Muncii” an XXII, vol. II, iulie—decembrie 1942, p. 431.

¹³⁴ „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 469.

¹³⁵ „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 469—470.

¹³⁶ Arh. St. Iași, Fond Pref. Jud. Iași, dos. 366/1941, f. 222, 229—230, 285—286; fond Insp. Muncii, dos. 1/1938, f. 195; „Buletinul Muncii”, an. XXII, vol. I, ianuarie—iunie 1942, p. 83—93.

Ca urmare a lipsurilor în care se zbăteau muncitorii și a atitudinii lor dirze față de ofensiva patronală, exista în anii 1940—1941 în întreaga provincie o tendință de generalizare a conflictelor colective de muncă. În unele întreprinderi, ca de exemplu la fabrica „Perfecțiunea”, muncitorii au amenințat cu grevă conducerea dacă nu li se vor satisface revendicările¹³⁷. În majoritatea cazurilor, la judecarea conflictelor de muncă, datorită combativității de care au dat dovadă delegații muncitorilor, autoritățile au fost forțate să acorde cîștig de cauză lucrătorilor¹³⁸.

În anii următori se accentuează starea de spirit antiguvernamentală și antirăzboinică printre muncitorii din Iași, Galați, Comănești, Roman, Buhuși, Vatra Dornei, Tg. Neamț ș.a. Conflictele de muncă din această perioadă declanșate de muncitori, sub conducerea comuniștilor, pentru sporirea salariilor, capătă un caracter tot mai revoluționar, forțînd conducerea întreprinderilor să satisfacă revendicările lor. Astfel, în conflictele de la fabricile „Țesătura” — Socola, „Victoria”, „Buholtzer” din Iași, „Salina” C.A.M. Tg. Ocna, de la fabricile de cheresetea „Italo-română” din Comănești și Tarcău-Neamț, întreprinderile „Filderman”, „Izvoranul” și „Letea” din Bacău, moara „Producția românească” din Botoșani și altele, muncitorii au obținut sporurile de salar revendicate¹³⁹. La Șantierul Navale Galați, toate măsurile teroriste instituite în septembrie 1943 de comandamentul militar al întreprinderii ca: arestul, carcera, pedepsele corporale, trimiterea lucrătorilor în fața tribunalului militar ș.a., n-au putut să înfrîngă dirzenia muncitorilor, care au desfășurat cu fermitate lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai¹⁴⁰. Aceeași atitudine au manifestat-o și muncitorii mineri de la Societatea „Creditul Carbonifer” din Comănești¹⁴¹, lucrătorii de la Atelierele C.F.R. Nicolina-Iași¹⁴² și din alte întreprinderi, care au impus conducerii revendicările lor.

În vederea atragerii țărănimii muncitoare la obiectivele luptei maseelor muncitoare din România, împotriva dictaturii antonesciene, Partidul Comunist din România a desfășurat o largă propagandă în rîndul acesteia. Numeroasele manifeste răspîndite în mediul rural chemau țărănimea la luptă deschisă împotriva dictaturii și a războiului. În comunele Aroneanu, Pîrliți-Bălțați, ș.a.¹⁴³, au fost difuzate numeroase manifeste semnate de Comitetul Regional din Moldova al P.C.R., prin care masele erau chemate la lupta împotriva guvernului și a războiului¹⁴⁴. Țărănimea acuza guvernul că o aduce „în situația de a le muri copii

¹³⁷ Arh. St. Iași, Fond Insp. Reg. de Pol., dos. 13/1941, f. 210.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 21; „Duietinu! Muncii”, an XXII, vol II, iulie—decembrie 1942, p. 431.

¹³⁹ Arh. St. Iași, Fond Insp. Muncii, dos. 1/1938, f. 193—194; dos. 1/1942, f. 367; dos. 15/1943, f. 5—8, 166, 208—211, 311, 324—326, 397—398, 521; „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc., 1961, p. 472—473.

¹⁴⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 377/1941.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Idem*, dos. 340/1941, vol. I, f. 214; dos. 342/1941, f. 20; dos. 340/1941, vol. II, f. 348, 357.

¹⁴⁴ *Idem*, dos. 249/1941, f. 209.

de foame”¹⁴⁵ și că politica de sărăcire a țării, promovată de Antonescu, se făcea în scopul acoperirii nevoilor de cereale ale Germaniei¹⁴⁶. În același timp, țărani protestau împotriva măsurilor care aruncau pe spatele maselor nevoiașe toate greutățile războiului, în vreme ce marii proprietari obțineau câștiguri fabuloase din specula cu cereale¹⁴⁷. Țărani — se sublinia într-un raport al Regimentului IV Jandarmi Prut — se arată refractari atunci când sint siliți să-și plătească impozitele, apostrofînd că „destul au plătit ani întregi rămînînd fără îmbrăcăminte și încălțăminte, dîndu-și ultimii bani pentru stat”¹⁴⁸. Revolta țăranilor — se arăta într-o dare de seamă a Inspectoratului Regional de Poliție Galați — „se manifestă prin agresiune contra organelor executive sau prin sabotarea măsurilor, țăranii lăsînd pe cîmp recolta nesecerată”¹⁴⁹. În toamna anului 1942 se constată în rîndul țăranilor din raza fostului județ Iași o campanie generală de încălcare a măsurilor guvernamentale, ei refuzînd să predea cerealele depozitelor de colectare ale armatei. Tot mai des țăranii se împotriveau la ridicarea forțată a uneltelor de muncă și a produselor agricole. Ei refuzau să îndeplinească ordinele guvernului, pe care le comentau cu ostilitate¹⁵⁰.

Politica trădătoare a guvernului Antonescu a întîmpinat o serioasă rezistență și din partea majorității intelectualilor și funcționarilor. Intelectualii cu vederi progresiste din Moldova, grupați în jurul unor asociații științifice și culturale, au luat tot mai hotărît atitudine față de politica antipopulară a dictaturii antonesciene. Activitate în acest sens a desfășurat și cercul cultural „Luteția”, unde se discutau „chestiuni politice prin prisma principiilor democratice de stînga”¹⁵¹, revista „Însemnări ieșene” ș.a. Alături de oameni de știință, membri ai Academiei Române, profesori universitari din București și Cluj, cele mai de seamă cadre didactice și științifice din Iași au luat atitudine împotriva continuării războiului antisovietic. Continuînd tradiția progresistă, patriotică a înaintașilor culturii românești de apărare a intereselor țării, cele mai valoroase elemente ale intelectualității au adresat un memoriu comun lui Antonescu, prin care protestau împotriva politicii guvernului dictatorial, cerînd ieșirea României din războiul antisovietic. „În clipa în care un cumplit dezastru amenință ființa neamului nostru — se arată în memoriu — ... am hotărît să adresăm apelul, pentru că în actualele împrejurări tăcerea noastră ar însemna o crimă”¹⁵².

Analizînd multilateral situația politică și militară internă și internațională, cadrele de bază ale partidului au elaborat încă din luna august

¹⁴⁵ Arh. St. Bîrlad, Fond Pol. Oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 34.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 43.

¹⁴⁷ Arh. St. Bîrlad, Fond Pol. oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 96.

¹⁴⁸ Arh. St. Iași, Fond Pref. jud. Iași, dos. 454/1940, f. 124—125.

¹⁴⁹ Arh. St. Bîrlad, Fond Pol. oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 40.

¹⁵⁰ Arh. St. Iași, Fond Pref. jud. Iași, dos. 23/1942, f. 83.

¹⁵¹ „Analele Institutului de istorie a partidului”, nr. 6/1963, p. 123—124; „Studii și articole de istorie”, vol. III, Buc. 1961, p. 477.

¹⁵² 23 August — o sărbătoare națională a poporului român, Buc. 1945, p. 29.

1943 planul pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, scoaterea țării din războiul antisovietic, întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Planul prevedea înlăturarea clicii trădătoare din conducerea partidului, realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, unirea tuturor forțelor patriotice, a tuturor partidelor și grupărilor nefasciste interesate în ieșirea României din războiul hitlerist, organizarea formațiunilor de luptă patriotice, atragerea armatei de partea forțelor patriotice în înfăptuirea insurecției. Evoluția evenimentelor interne și internaționale a confirmat pe deplin justetea analizei făcută în anul 1943 și a concluziilor trase asupra perspectivelor luptei de eliberare a poporului român de sub jugul fascist, asupra posibilității și necesității de a se pregăti înfăptuirea unei insurecții armate antifasciste. Partidul Comunist s-a dovedit a fi singura forță capabilă să călăuzească poporul în lupta de eliberare, să asigure victoria insurecției armate, care „a deschis o eră nouă în istoria poporului român, a însemnat începutul revoluției populare”¹⁵³.

LA SITUATION MATERIELLE DES MASSES EN MOLDAVIE DU 6 SEPTEMBRE 1940 AU 23 AOÛT 1944

RÉSUMÉ

La politique de la dictature militaire fasciste a eu, parmi d'autres conséquences, aussi celles de faciliter aux couches réactionnaires l'accumulation d'immenses richesses par le vol et l'exploitation de la classe ouvrière et d'augmenter considérablement la misère et les souffrances des masses populaires.

En donnant aux forces productives de la Roumanie une direction qui avait pour but essentiel de soutenir une guerre que le peuple haïssait et de satisfaire les prétentions demesurées de Hitler, les couches réactionnaires ont attaqué directement et massivement le niveau de vie des masses populaires. L'exploitation des ouvriers et des paysans a été intensifiée au maximum, ceux-ci étant réduits à un état de misère qu'ils n'avaient pas connu auparavant. Le coût de la vie a continuellement augmenté. Tandis que d'importantes quantités de denrées alimentaires étaient expédiées en Allemagne à la suite des accords économiques intervenus entre la Roumanie et le Reich hitlérien, la population était réduite à des rations infimes. A la pénible situation alimentaire s'ajoutaient des conditions très dures de travail, un logement misérable, l'absence de mesures de sécurité du travail, l'inefficacité d'une prétendue assistance médicale, etc.

La classe ouvrière a connu un régime d'extrême terreur. Dans les usines et fabriques des cachots ont été aménagés. La journée de tra-

¹⁵³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Editura politică, Buc., 1961, p. 440.

vail, officiellement fixée de 10 à 12 heures, était effectivement prolongée jusqu'à 16 heures. Les journées de repos, ainsi que les jours de fêtes légales, ont été supprimés. Les salaires des ouvriers ont été soumis à d'excessifs impôts dont le taux a atteint presque la moitié du salaire brut. A l'aggravation de la situation des ouvriers a considérablement contribué la pénurie des denrées alimentaires et des objets de première nécessité.

Les paysans se sont trouvés dans une situation tout aussi difficile. Par suite de la mobilisation d'un grand nombre d'entre eux, l'agriculture a manqué de main d'oeuvre. La réquisition des chariots, des bêtes de somme, des céréales, les corvées militaires, etc, ont aggravé de plus en plus la misère des masses paysannes et ont eu pour effet une baisse considérable de la production agricole. Les revenus des paysans ont diminué d'une année à l'autre, tandis que les prix des produits industriels ont augmenté vertigineusement.

L'assaut mené par la dictature du général Antonesco contre le niveau de vie des masses, a été dirigé en même temps contre les intellectuels, les fonctionnaires et la masse des soldats.

La continuelle diminution du niveau de vie, la terreur contre les ouvriers, l'offensive des patrons, la guerre ont contribué à augmenter la haine du peuple contre le fascisme et la guerre. Les mesures prises par le gouvernement pour terroriser les masses ouvrières n'ont pu enfreindre la lutte révolutionnaire qu'elles menèrent sous la conduite du Parti Communiste de Roumanie. Cette lutte a eu diverses formes, telles que des actions de protestation allant jusqu'aux conflits de travail, des grèves, des actes de sabotage contre la guerre et les mesures du gouvernement. Dans des conditions particulièrement difficiles pour toute activité révolutionnaire, le Parti Communiste de Roumanie a intensifié son action dans la masse de la population, en initiant les ouvriers, les paysans, les intellectuels et les soldats à réclamer la hausse des salaires et à lutter contre la guerre et les actes de terreur du gouvernement.

ACȚIUNI DE LUPȚĂ ALE CEFERIȘTILOR DIN PAȘCANI IN IANUARIE-FEBRUARIE 1933

DE

A. LOGHIN, S. DAVICU și I. EȘANU

Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 au înscris o pagină de glorie nepieritoare în istoria mișcării muncitorești, a luptei poporului român pentru libertate, împotriva exploatarei, pentru interesele sale vitale.

Prin înaltul lor nivel de organizare, prin amploarea și spiritul lor revoluționar, aceste lupte au marcat un moment de cotitură în dezvoltarea partidului și a întregii mișcări muncitorești¹.

Veriga principală în lanțul luptelor revoluționare din ianuarie-februarie 1933, organizate și conduse de P.C.R., au fost marile acțiuni muncitorești de la Atelierele C.F.R. Grivița București, centrul acțiunilor muncitorilor ceferiști din întreaga țară. Ele au impulsionat întreaga mișcare revoluționară a clasei muncitoare din România.

Criza economică din 1929—1933 a cuprins întreaga economie națională a României. Printre întreprinderile industriale mai importante existente în Moldova la acea epocă se numărau și Atelierele C.F.R. din orașul Pașcani².

La sfârșitul anului 1932, situația muncitorimii ceferiste s-a înrăutățit considerabil. Suprimarea indemnizației de chirie și a alocației de

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, 1959—1961*, Editura Politică, Buc., 1961, p. 435.

² Alături de ateliere, unde lucrau peste 1 000 de muncitori, în Pașcani mai erau Depoul C.F.R. cu 300 muncitori, Serviciul Mișcării cu 150 muncitori și Serviciul întreținerii cu 120 muncitori și funcționari. Alte surse indică circa de 1 200 muncitori: (A.C.I.P., fond 5, dosar 963, p. 104; dosar 44691, p. 14; Arhiva Atelierelelor C.F.R. Pașcani, dosar Dir. At. C.F.R., p. 18—20). Aceste ateliere și servicii datau din 1886. În acel an rețeaua C.F.R. a fost predată României de compania austriacă—polonă. Până în 1905, când a fost dat în folosință Atelierul C.F.R. Iași, unicul atelier de reparat vagoane și locomotive din Moldova se afla la Pașcani. Ca nod important de cale ferată și ca oraș cu o bogată tradiție de luptă revoluționară, orașul Pașcani se situa printre cele mai însemnate centre ale mișcării muncitorești din Moldova. (A.C.I.P., fond 5, dosar 946 p. 0194; dosar 963, p. 43.).

scumpete au dus la reducerea salariilor reale ale muncitorilor cu peste 25%³. Creșterea scumpetei a scăzut cu o treime salariul și așa de foame al ceferiștilor, deja micșorat de două ori pînă atunci.

În fața Partidului Comunist din România se punea sarcina organizării luptei ceferiștilor împotriva politicii guvernului de a arunca toate greutățile crizei pe umerii oamenilor muncii. C. C. al P.C.R. arăta în acel timp că „lupta economică a proletariatului ceferist, în condițiile actuale de ascuțire a crizei economice și a luptei de clasă, va avea o influență colosală”⁴.

În decembrie 1932, șomajul, în continuă creștere la Atelierele C.F.R. Pașcani, s-a adăugat salariilor extrem de scăzute ale muncitorilor, ca urmare a celor două curbe de sacrificiu. În ateliere se lucra uneori numai o zi pe săptămînă⁵.

Situația tinerilor era deosebit de grea. Față de anii 1929—1930 se ajunsese la o scădere a salariilor lor cu 70—80%. În cămine domnea un regim de cazarmă⁶. După ce intrau în ateliere ca muncitori calificați, erau puși la munci necorespunzătoare capacității și calificării lor⁷. Un puternic contrast exista între imensa majoritate a muncitorilor care duceau o viață de mizerie și cîțiva zbiri din conducerea atelierelor.

La începutul anului 1932 acțiunile de protest ale muncitorilor erau în plină creștere.

Un rol important în mobilizarea și întărirea unității de acțiune a muncitorilor de la Pașcani, ca și din celelalte centre feroviare, l-a avut Conferința din 20 martie 1932 convocată din inițiativa P.C.R., la care au participat și delegați ai muncitorimii pascănene⁸.

Conferința pe țară a ceferiștilor din martie 1932 a ales Comitetul Central de acțiune, alcătuit din muncitori din toate centrele feroviare, secretar al Comitetului fiind desemnat Gheorghe Gheorghiu-Dej. Crearea Comitetului Central de acțiune și adoptarea programului de revendicări politico-economice ale muncitorimii feroviare din întreaga țară au constituit punctul de plecare pentru ridicarea pe o treaptă superioară a luptei ceferiștilor.

Sub îndrumarea Partidului Comunist, Comitetul Central de acțiune pe țară a îndeplinit rolul de organizator și conducător nemijlocit al luptei ceferiștilor. A început o activitate intensă în rîndurile masei muncitorimii ceferiste. În toate centrele feroviare au fost alese comitete de acțiune, cu o sferă de cuprindere tot mai largă, comitete pe atelier, pe secții, pe mai multe secții, pe întreprinderi sau depou, pe centrul feroviar.

În iunie 1932 a fost organizat și la Pașcani comitetul de acțiune al ceferiștilor. Aceasta a însemnat un succes deosebit al ceferiștilor din Pașcani, care se orientau tot mai hotărît către linia indicată de P.C.R., privitoare la noile forme de organizare și luptă ale muncitorimii ceferiste. În perioada de pregătire a luptelor, Partidul s-a preocupat în mod

³ Loc. cit., fond 66, dosar 6174, p. 35.

⁴ Loc. cit., cota A XVII—23, inventar 641, p. 13—14.

⁵ Arhiva Direcției regionale C.F.R. Iași, dosar înscarea ceferiști.

⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 108, inventar 8.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Loc. cit., fond 68, dosar 6174, p. 55 și fond 5, dosar 966, p. 171.

deosebit de crearea unei legături strînse între centrele feroviare din țară. Ea a fost realizată prin delegații speciale și prin delegați ai Comitetului Central de acțiune care țineau un contact neîntrerupt între capitală și restul țării. Comitetul central de acțiune ținea o permanentă legătură și cu comitetul de acțiune de la Atelierele Pașcani. Gheorghe Gheorghiu-Dej dădea îndrumări și indicații precise în legătură cu acțiunile ce trebuiau întreprinse.

„Atît în perioada de pregătire a Conferinței pe țară, cît și ulterior, Gheorghe Gheorghiu-Dej a desfășurat o activitate multilaterală în principalele centre feroviare, atît la Galați și Dej cît și la Bucurți, Cluj, Iași, Pașcani și alte centre, pentru organizarea muncitorimii ceferiste, pentru explicarea liniei partidului, însușirea ei de către activul de partid și masa muncitorilor și înfrîngerea diferitelor influențe oportuniste, pentru aplicarea hotărîrilor Comitetului Central de acțiune și alegerea comitetelor locale, dînd exemplu de felul cum trebuie muncit în mijlocul maselor”⁹.

Pe baza îndrumărilor C.C. al P.C.R., organizația locală a desfășurat o muncă asiduă pentru înfăptuirea liniei partidului și crearea frontului unic de jos al muncitorimii ceferiste din Pașcani. În pofida prigoanei, a politicii liderilor de dreapta ai social democrației care căutau să abată muncitorii pe calea tirguieiilor cu patronatul, organizația locală P.C.R. Pașcani a realizat politica frontului unic de jos. În realizarea acestui scop, s-a acordat o atenție deosebită activității sindicale. Sub îndrumarea partidului, muncitorimea ceferistă a trecut la înlăturarea elementelor oportuniste din fruntea sindicatelor. Potrivit liniei trasate de partid, comuniștii trebuiau să-și întărească pozițiile și să cucerească sindicatele locale.

La Pașcani exista din anul 1931 în ateliere un sindicat denumit „Sindicatul muncitorilor C.F.R. Pașcani”. În primăvara anului 1932, muncitorimea ceferistă a hotărît să nu mai tolereze ca sindicatul din Pașcani să se afle la remorca Uniunii, a cărei conducători au trădat interesele clasei muncitoare. Revendicările curente și concrete ale muncitorilor nu erau sprijinite de conducerea Uniunii C. F. R. pentru care singura cale de acțiune era exclusiv cea legală. După alegerea noului comitet, format din elemente muncitorești legate cu adevărat de cauza acelora pe care îi reprezentau¹⁰, sindicatul de la Pașcani a fost exclus din Uniunea sindicatelor C.F.R.¹¹. În aceeași perioadă au fost excluse și sindicatele muncitorilor ceferiști de la Grivița, Iași, Galați și Cluj¹². Reorganizarea Comitetului sindical din Paș-

⁹ Chivu Stoica, *A 30-a aniversare a eroicelor lupte din februarie 1933*, Edit. politică, București, 1963, 14.

¹⁰ ACIIP, dosar 4469, p. 14.

¹¹ Explicațiile obișnuite ce se dădeau în legătură cu excluderea sau cu nerecunoașterea Comitetului erau: Comitetul lucrează contra conducătorilor de la Uniunea Generală pe care îi acuză că nu servesc interesele muncitorilor”, „au luat parte la diferite adunări în contradicție cu Uniunea”. (ACIIP, fond 5, dosar 963, p. 4, 150; arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar nenum. rotat).

¹² Arh. At. C.F.R. Pașcani, dosar Dir. At. C.F.R., p. 19—20.

cani a avut drept urmare ridicarea activității de conducere a muncitorilor ceferiști la nivelul și pe drumul pe care îl trasase P.C.R. pentru ieșirea pe cale revoluționară din criză¹³. Delegați din Pașcani au luat parte la unele din adunările care s-au ținut în această perioadă la București și mențineau legătura cu conducerea sindicatului de la Grivița, ceea ce a avut o influență pozitivă asupra activității lor¹⁴. Cu sprijinul comuniștilor din organizația locală Pașcani, care activau și în conducerea Comitetului sindical¹⁵, a fost întărită lupta împotriva elementelor reformiste, s-a intensificat munca de propagandă în rândul tineretului, printre salariații de la mișcare și tractiune.

Pe baza îndrumărilor organizației regionale P.C.R. Moldova¹⁶, organizația locală P.C.R. Pașcani a desfășurat o susținută muncă de atragere a tuturor muncitorilor organizați și neorganizați la luptă pe baza frontului unic pentru cucerirea revendicărilor lor. Frontul unic de jos s-a dezvoltat astfel și la Atelierele C.F.R. Pașcani ca urmare a muncii sistematice a partidului, orientată în direcția creării unei legături strânse cu toți muncitorii ceferiști, atragerea lor în luptă pornind de la cerințele concrete și imediate, de la revendicările cele mai apropiate ale muncitorilor și mobilizându-i la acțiuni unite pentru satisfacerea lor.

După ce plenara Comitetului regional Moldova al P.C.R. din luna ianuarie 1933 a scos în relief importanța întreținerii unei legături permanente și eficiente cu centrul feroviar Pașcani¹⁷, organizația locală P.C.R. și Comitetul de acțiune din Atelierele C.F.R. Pașcani au reușit să mobilizeze mase tot mai largi la luptă, imprimându-i un caracter politic din ce în ce mai pronunțat, pe baza faptului obiectiv că satisfacerea revendicărilor economice arzătoare se împletea cu lupta împotriva politicii reacționare a guvernului burghezo-moșieresc.

La începutul anului 1933, prin cea de a treia curbă de sacrificiu, guvernul burghezo-moșieresc a urmărit din nou să reducă salariile muncitorilor ceferiști cu 10—12,50%. De asemenea, un important număr de muncitori au fost concediați. Noul atac întreprins de guvern la începutul anului 1933 împotriva nivelului de trai al maselor a sporit și mai mult indignarea și revolta muncitorimii de la Atelierele C.F.R. Pașcani¹⁸. O mare fierbere domnea și în rândurile celorlalte categorii de salariați¹⁹.

Renunțând de a alege o cale spre care erau îndemnați de către conducerea social-democrată de dreapta (legalitate cu orice preț), dar care se dovedi iremediabil compromisă, funcționarii au hotărât, alături de muncitori, să refuze salariile micșorate pe luna ianuarie²⁰. Totodată, ca răspuns la cele întreprinse de Direcția Atelierele, o delegație ce reprezenta pe muncitorii din Atelierele C.F.R. Pașcani, a

¹³ ACIIP, dosar 4469, p. 14.

¹⁴ Loc. cit., fond 5, dosar 946, p. 0104.

¹⁵ Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar Dir. Atel. C.F.R., p. 18.

¹⁶ Arhiva Comit. reg. P.M.R. Iași, fond A, cota 4, dosar 122, p. 198.

¹⁷ ACIIP, cota Ab XVII, inventar 619, p. 5.

¹⁸ Loc. cit., fond 5, dosar 946, p. 0104.

¹⁹ Loc. cit., fond 5, dosar 963, p. 3, 44 și Arhivele Statului Fălticeni, fond 1, dosar 1, p. 27.

²⁰ Loc. cit., fond 5, dosar 963, p. 4 și „Opinia” din 28. I. 1933, p. 3.

plecat la București pentru a le apăra interesele. Acolo au arătat organelor superioare C.F.R. că în caz de nerezolvare a cererilor lor, muncitorii vor răspunde prin greva generală²¹.

În întreaga țară evenimentele se îndreptau spre lupta deschisă cu guvernul burghezo-moșieresc.

Greva demonstrativă de la Grivița din 28 ianuarie 1933 a avut o mare însemnătate pentru pregătirea și organizarea mărețelor lupte revoluționare ce au urmat. Amploarea și combativitatea acestei acțiuni era în primul rând o reflectare a succesului politicii de front unic, a închegării unei mai strinse unități de acțiune a muncitorimii ceferiste din București.

Luptele muncitorilor ceferiști de la Grivița de la sfârșitul lunii ianuarie 1933, ieșirile demonstrative din 28 și 31 ianuarie, au exercitat o puternică influență asupra muncitorilor ceferiști din Pașcani ca și din celelalte centre feroviare din țară. La marea adunare de solidaritate cu lupta și revendicările muncitorilor de la Grivița, ce a avut loc în ziua de 29 ianuarie la Iași în sala Atelierului Nicolina și în curte, au participat peste 2000 de muncitori cu familiile lor. Au venit aici și delegați din partea ceferiștilor din București, Galați și Pașcani. Puși la curent cu desfășurarea evenimentelor ce au avut loc în ziua precedentă la București, reprezentanții ceferiștilor din Pașcani și-au exprimat solidaritatea cu acțiunile muncitorilor de la Grivița²² și hotărârea de a lupta pentru apărarea drepturilor muncitorimii, împotriva atacului pornit de guvern. La Pașcani, știrile venite de la București aveau un deosebit ecou în rindurile muncitorilor pregătiți de a intra în grevă. Comitetul de acțiune din Pașcani era în permanentă legătură cu Comitetul central de acțiune, de unde primea instrucțiuni cu privire la momentul în care trebuia să acționeze²³. Comuniștii pregăteau neobosit lupta și organizau masa muncitorilor. Comitetul de acțiune milita pentru concentrarea în front unic de luptă a tuturor ceferiștilor²⁴. În acest timp, la București, deoarece revendicările muncitorilor nu au fost satisfăcute după ieșirile demonstrative ale ceferiștilor de la Grivița din 28 și 31 ianuarie, Comitetul central de acțiune a chemat pe muncitori la greva cu ocuparea atelierelor.

Greva din 2 februarie de la Grivița a produs o mare derută în sinul claselor conducătoare din România. Partidul a aplicat în greva din 2 februarie de la București o formă înaltă de luptă a clasei muncitoare, greva cu ocuparea întreprinderii, însoțită de organizarea unei largi mișcări de solidaritate în afară. Într-o mare adunare, miile de muncitori de la Atelierele Grivița și-au exprimat hotărârea de a rămâne în ateliere pînă la satisfacerea revendicărilor lor; ei au creat gărzi de autoapărare și pichete de grevă, care au luat asupra

²¹ Arhivele Statului Fălticeni, fond 1, dosar 1, p. 26 și „Dimineața” din 14 ianuarie 1933.

²² Arh. C.C. al P.M.R., fond 69, dosar 6328, filele 268—269.

²³ ACIIP, fond 5, dosar 963, p. 55; Arhiva Comitetului reg. P.M.R. Iași, fond 5, cota 4, dosar 127, p. 1—5.

²⁴ Loc. cit., cota Ab XVII—25, p. 7.

lor paza porților, împiedicînd pătrunderea poliției și spărgătorilor de grevă. Această formă de luptă a fost însușită și de muncitorii de la Atelierele C.F.R. Pașcani. În ciuda măsurilor de prevenire ale autorităților represive, muncitorii ceferiști de la Pașcani, ca și cei din principalele ateliere C.F.R. ale țării, au intrat în luptă alături de tovarășii lor din București, creîndu-se perspectiva unei greve generale a feroviarilor²⁵. În ziua de 2 februarie, membrii Comitetului de acțiune s-au întrunit în mod ilegal într-o casă conspirativă și au dat îndrumări celor 20 de muncitori care erau delegați ai secțiilor din ateliere cu privire la modul desfășurării grevei. Ca urmare a celor stabilite de plenara Comitetului regional Moldova din ianuarie 1933, s-a avut în vedere, de asemenea, necesitatea antrenării active a tineretului alături de muncitorii adulți. Cei care au primit această sarcină s-au ocupat de mobilizarea tinerilor la luptă unită cu toți muncitorii, menținînd neînterupt legătura tineretului cu Comitetul de acțiune din Pașcani²⁶. A doua zi, la orele 10 dimineata, comisarul șef al poliției Pașcani a avizat conducerea atelierelor asupra măsurilor de prevenire a grevei muncitorilor²⁷. În străduința de a împiedica greva, conducerea atelierelor a chemat din fiecare secție cîte doi muncitori, comunicîndu-le noile dispoziții de salarizare. Prin aceasta guvernul spera să anihileze lupta ceferiștilor. Muncitorii au fost solicitați să nu mai țină nici o adunare „întrucît ar fi de prisos față de rezultatele obținute prin ordinul direcției generale”²⁸.

Membrii Comitetului de acțiune au declarat că muncitorii nu pot fi înșelați de manevrele direcției generale C.F.R. și nici izolați de lupta fraților lor din București, deoarece au aceleași revendicări de apărare²⁹. În aceeași zi, la orele 12, opt sute de muncitori de la Atelierele C.F.R. Pașcani au încetat lucrul, după care s-au îndreptat spre curtea atelierelor pentru a demonstra, prin greva lor, adeziunea la lupta ceferiștilor de la Grivița și din întreaga țară³⁰. Imediat a venit la fața locului șeful poliției locale însoțit de agenți. Muncitorii nu s-au intimidat și au ținut adunarea. Primul a luat cuvîntul președintele sindicatului local și membru în comitetul de acțiune, care a dat citire relatărilor din presă cu privire la evenimentele petrecute la Grivița în ziua de 2 februarie. Inginerul șef al atelierelor a încercat să împiedice acest lucru și în același timp, pentru a face să eșueze greva organizată de Comitetul de acțiune, a ținut să comunice muncitorilor că o parte din revendicări a fost admisă și a dat citire ordinului direcției generale cu privire la noua salarizare. El avea în vedere mărirea salariilor cu 20%, a alocației pentru chirie cu 15% și acordarea alocației de scumpete. La cele citite de inginerul șef, conducerea Comitetului de acțiune a ripostat că muncitorii nu pot fi înșe-

²⁵ Chivu Stoica, *op. cit.*, p. 18.

²⁶ Arhiva Comitetului reg. P.M.R. Iași, fond A, cota 4, dosar 127.

²⁷ Arhiva Atelierelor C.F.R. Pașcani, dosar Dir. Atelierelor, pag. 15, 16.

²⁸ Loc. cit., fond neinventariat, dosar nenumărat; dosar Dir. Atel. C.F.R. p. 15, 16.

²⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 5, dosar 963, fila 22, dosar 946, fila 105, dosar 963, filele 47, 150.

³⁰ ACIIP, fond 5, dosar 959, p. 114.

lați și nici izolați de lupta muncitorimii din București. Referitor la cererile formulate, ei au arătat că revendicările ceferiștilor din București, ca și a celor din întreaga țară, sînt și ale lor. Revendicările formulate de muncitorii ceferiști din Pașcani erau acele prevăzute în Manifestul Comitetului de acțiune de la Atelierele C.F.R. Grivița din 2 februarie :

- 1) Lucrătorii ceferiști protestează contra scăderilor de salarii directe și indirecte,
- 2) Pentru mărirea salariilor în raport cu piața (40%).
- 3) Pentru recunoașterea drepturilor răpite privind alocația, chiria, permise, ajutor medical, Casa muncii etc.,
- 4) Recunoașterea Comitetului de fabrică.
- 5) Pentru asigurarea salariului pe timpul stagnării lucrului din cauze independente de voința muncitorilor,
- 6) Pentru anularea globalului.
- 7) Contra concedierilor și pentru reprimirea tuturor celor concediați,
- 8) Plata ucenicilor pe timpul cît stau la școală,
- 9) Contra amenzilor și descalificărilor,
- 10) Pentru asigurarea minimumului de existență a muncitorilor hamali și a femeilor³¹.

Vorbitorii au cerut celor prezenți o atitudine hotărîită de luptă, asemănătoare cu cea de care au dat dovadă ceferiștii bucureșteni³².

După această grevă demonstrativă care a durat o oră, reprezentanții Comitetului de acțiune împreună cu delegații aleși ai fiecărei secții, au redactat o moțiune³³ prin care-și exprimau deplina adeziune la lupta muncitorimii de la Grivița³⁴. Greva a fost urmată de o demonstrație de stradă, muncitorii plecînd încolonați din curtea atelierelor pînă la sediul sindicatului. În cadrul întîlnirii care a avut loc aici, s-a dezbătut în fața muncitorilor moțiunea de solidarizare cu ceferiștii de la Grivița. Hotărîrea a fost primită cu mare entuziasm de către întreaga asistență³⁵. Această demonstrație a contribuit la ridicarea la luptă organizată a unor noi mase de ceferiști care au intrat, în felul acesta, pe făgașul luptei revoluționare.

Directivele date de Comitetul regional P.C.R. Moldova, prin care se cerea organizarea cît mai multor consfătuiri pentru pregătirea și analizarea luptelor de la C.F.R., au fost îndeplinite și la Pașcani. Cu ajutorul Comitetului central de acțiune și a regionalei P.C.R. Moldova, organizația locală de partid și Comitetul de acțiune a ceferiștilor din ateliere au pregătît o mare întrunire a muncitorimii ceferiste. Chiar la sfîrșitul grevei din 3 februarie, conducerea Comitetului de acțiune a anunțat pe muncitori că duminică 5 febr. se va ține o mare în-

³¹ Loc. cit., fond 5, dosar 963, p. 22; dosar 946, p. 0194, 0195 Arhiva Atel. Pașcani dosar dir. atel. p. 19—20.

³² Arhiva Atel. C.F.R. Pașcani, dosar nenumărotat, ACIIP, fond 68, dosar 6169, p. 16.

³³ Arhiv. Stat. Fălticeni, fond 1, dosar 1, p. 47.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Arhiva Comit. Regional P.M.R. Iași, fond A, cota IV, dosar 127, p. 198.

lunire pentru dezbaterile celor mai importante probleme care frământau pe ceferiști în acel moment³⁶

Autoritățile locale n-au admis ținerea adunării proiectate³⁷. Cu toate încercările făcute, conducătorii ceferiștilor de la Pașcani n-au primit aprobarea pentru sala pe care au solicitat-o. Ei au hotărât să țină întrunirea proiectată la sediul sindicatului recunoscut ca persoană juridică. Îngrijorat de emplaerea pe care Comitetul de acțiune urma să o dea întrunirii și de răsunetul pe care știa că îl va avea în Pașcani și împrejurimi, șeful poliției a cerut dispoziții organelor superioare.

După cum fusese stabilit, duminică 5 februarie, la orele 10 dimineața, a început în sala Cristea din Pașcani întrunirea ceferiștilor, la care au participat peste 700 de muncitori. La întrunire au luat parte și cîte un delegat de la Atelierele C.F.R. Grivița din București, Nicolina-Iași și Galați. Adunarea a fost deschisă de către Nica Pintilie, președintele sindicatului C.F.R. Pașcani, după care au urmat discuțiile. În cuvîntul său, Tudor Alexandru, membru în C.C. de acțiune, delegatul ceferiștilor bucureșteni, a arătat cum s-a desfășurat greva muncitorilor de la Grivița și pe baza experienței acumulate a dat îndrumări muncitorimii pascănene. El a insistat apoi asupra rolului important pe care-l au comitetele de fabrică, ca organe permanente în întreprinderi, alese de muncitori. Referitor la rolul pe care-l jucau conducătorii social democrați de dreapta de la Federația și Uniunea C.F.R., delegatul Griviței a accentuat asupra faptului că muncitorimea ceferistă și-a pierdut încrederea în ei.

Ilie Pintilie, delegatul ceferiștilor ieșeni, a vorbit adunării despre greva de la Atelierele C.F.R. Nicolina, iar delegatul ceferiștilor gălățeni a înfățișat felul cum s-a desfășurat greva la Atelierele C.F.R. Galați. Au urmat la cuvînt reprezentanții muncitorimii pascănene, care au sprijinit cu însuflețire ideea înființării Comitetului de fabrică. Asistența a aprobat prin aclamații alegerea unui număr de 40 delegați din toate secțiile Atelierele, din care urmau să se aleagă membrii comitetului de fabrică. Între altele, s-a cerut plata ucenicilor pe timpul școlarizării lor și s-au ridicat proteste energice împotriva amenziilor nedrepte³⁸, împotriva purtărilor bestiale ale unor șefi de partizi în relațiile cu muncitorii.

La încheierea întrunirii, care a ținut pînă la orele 16, a luat din nou cuvîntul delegatul de la Atelierele C.F.R. Grivița, care pe baza experienței acumulate în pregătirea grevei de la Grivița din 2 februarie a dat unele indicații asupra modului cum trebuie să acționeze în viitor muncitorimea pascăneană condusă de Comitetul de acțiune³⁹.

³⁶ ACIIP, fond 5, dosar 963, p. 2, dosar 965, p. 23; Fond 68, dosar 6169, p. 16.

³⁷ Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar Direcția Atelierele C. F. R., p. 15—16.

³⁸ Referitor la amenzi, care de fapt constituiau unul din mijloacele prin care societatea capitalistă reducea neconținut salariul muncitorului, V. I. Lenin a menționat printr-o plastică expresie că dacă înainte „omul dependent era bătut cu varul... astăzi este lovit în pungă” (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 2, București, 1951, Edit. P.M.R., p. 20).

³⁹ ACIIP, Fond 3, dosar 679, p. 22—23; Fond 5, dosar 963, p. 24—27. Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar nenumărat.

După adunare, participanților li s-a împărțit ziarul „Ținărul proletar”⁴⁰.

Adunarea de la 5 februarie a prilejuit muncitorimii pășcănene luarea unui ferm angajament de a acționa cu hotărîre pentru a aduce o contribuție mai eficientă la lupta pe care o desfășoară muncitorimea ceferistă din întreaga țară⁴¹.

În zilele ce au urmat adunării din 5 februarie 1933, muncitorii de la Atelierele C.F.R. Pașcani erau într-o permanentă agitație⁴² determinată de faptul că guvernul și Direcția Generală C.F.R. nu au pus în aplicare cele obținute de muncitori în urma grevei de la 2 februarie. În ziua de 6 februarie, o delegație a plecat la București, unde a luat legătura cu Ccmitetul central de acțiune, care le-a indicat necesitatea pregătirii pentru noi lupte⁴³. Informînd Direcțiunea generală a poliției despre accentuarea stării de spirit revoluționare ce domnea la Atelierele C.F.R. Pașcani, inspectorul regional aprecia că „prin forma lor de organizare și conducere (ceferiștii din Pașcani — n.n.) reprezintă un factor important în caz de o eventuală ridicare la grevă”⁴⁴.

Cu toate că, după data de 5 februarie, la Pașcani nu fusese instituită starea de asediu⁴⁵, totuși măsurile represive luate de autoritățile locale, precum și diligențele făcute de aceste autorități către forurile centrale, arătau că „nemulțumirile muncitorilor ceferiști din Pașcani contra reducerilor de salar, contra concedierilor au luat proporții”⁴⁶. Fierberea permanentă care domnea în rîndurile ceferiștilor pășcăneni, care izhucnește „în proteste și întruniri de masă în fața Direcției C.F.R.”⁴⁷, a fost rezultatul direct al muncii desfășurate de comuniști în rîndul Ccmitetului de acțiune pentru a atrage masele de muncitori sub steagul frontului unic. Autoritățile polițienești locale și administrația Atelierele C.F.R. erau neliniștite de starea de spirit ce dăinuia în rîndul muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Pașcani⁴⁸. Semnificative în acest sens sînt concluziile raportului întocmit de conducerea Atelierele Pașcani către Direcțiile București și Iași din 6 februarie 1933: „Din evenimentele petrecute pînă acum, tragem o concluzie importantă și anume, că mișcarea muncitorească a trecut din mîinile partidului social-democrat în mîinile comuniștilor, iar syndicatele desidente ciștigă zi de zi teren. În adevăr, la început, acest sindicat, compus numai din elemente tinere, reușea să adune abia 150 de oameni; astăzi însă, la ultima adunare, a reușit să-i strîngă pe toți muncitorii... care au venit din convingere că doleanțele lor se vor realiza mai ușor prin acest sindicat”⁴⁹.

⁴⁰ Loc. cit., Fond 5, dosar 946, p. 195, dosar 963, p. 49.

⁴¹ Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar Direcția Atelierele, p. 15—16. Dosar nenumărat (6 II 1933).

⁴² Loc. cit., dos. nenumărat; dosar Dir, Atelierele, f. 21.

⁴³ Arhiva Comitetului regional P.M.K. Iași, Fond A, Cota 4, Dosar 127, l. 3.

⁴⁴ ACIP, Fond 5, Ds. 946, f. 0194.

⁴⁵ Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, dosar nenumărat; Dosar Direcția Atelierele, fila 19—20.

⁴⁶ ACIP, Cota A. b. XVII, inv. 619, Fond 96; dosar 2300/1933, f. 297.

⁴⁷ Loc. cit., Cota A. b. XVII inv. 619, f. 5.

⁴⁸ Arhivele statului Fălticeni, Fond 1, dosar 1, f. 48.

⁴⁹ Arhiva Atelierele C.F.R. Pașcani, Fond neinventariat și nenumărat.

Conducerea organizației de partid, care își avea sediul într-o stradă (actualmente C. Burcă) din apropierea Atelierelor, îndruma în mod permanent comitetul de acțiune. Pentru o mai bună organizare și mobilizare a muncitorilor ceferiști, membrii din conducerea organizației locale P.C.R. făceau parte și din conducerea comitetului de acțiune din ateliere⁵⁰.

Pe baza criticii și a indicațiilor cuprinse în rezoluțiile plenarei Comitetului regional Moldova al P.C.R., din ianuarie 1933, organizația regională Moldova a P.C.R. a strâns legăturile cu Pașcanii⁵¹. Organizația locală de partid a primit sarcina să desfășoare o muncă neobosită pentru întărirea ei, pentru a deveni capabilă să organizeze și să conducă lupta maselor⁵².

Cînd în București, Iași, Galați, guvernul național-tărănist a introdus starea de asediu, la adăpostul căreia a început dizolvarea sindicatelor revoluționare și a comitetelor de acțiune, apoi arestările, muncitorii din Pașcani, mobilizați de organizația de partid din oraș și de comitetul de acțiune din ateliere, au început să-și manifeste tot mai deschis nemulțumirea și împotrivirea față de măsurile teroriste⁵³.

Ca urmare a muncii desfășurate de comunisti⁵⁴, în rîndurile muncitorilor de la Atelierele Pașcani, ca și în rîndurile muncitorilor de la Depou și Tracțiune, s-a conturat un puternic curent de opoziție împotriva „intervențiilor guvernului de a-i mobiliza pe loc”⁵⁵, mobilizarea pe loc însemnînd de fapt introducerea unor noi măsuri samavolnice și teroriste⁵⁶.

Comitetul de acțiune a demască abuzurile direcției Atelierelor Pașcani, care a refuzat să pună în aplicare dispozițiile privind „revizuirea prețului de acord necorespunzător, amenzile abuzive, schimbările de lucrători de la o secție la alta fără a se lua în considerație curba de salarizare corespunzătoare, permisele de călătorie gratuită etc.”⁵⁷. Demascînd aceste abuzuri, muncitorii au protestat împotriva nerecunoașterii de către administrația locală a sindicatului și a reprezentanților săi⁵⁸.

Muncitorii ceferiști din Pașcani legau revendicările lor de revendicările generale ale muncitorilor de la Grivița și din celelalte centre feroviare din țară⁵⁹ loviți de măsurile teroriste ale guvernului, luate pe baza instituirii stării de asediu.

Formal, starea de asediu nu a fost extinsă și asupra orașului Pașcani. Totuși, măsurile luate de autorități arată introducerea ei

⁵⁰ Loc. cit., C.F.R. Pașcani, dos. Direcția Atelierelor, f. 17.

⁵¹ ACIIP, Cota A. b. XVII, inv. 619, f. 7.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Arhivele Statului Fălticeni, Fond. 1, dos. 1, f. 48, Raportul prefectului județului Baia către Ministerul de Interne.

⁵⁴ ACIIP, Fond 5, dos. 963, f. 15—18.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Loc. cit., dos. 952, f. 96.

⁵⁸ Loc. cit., dos. nr. 963, 124—127, și Arhiva Atelierelor C.F.R. Pașcani, dos. necomventariat.

⁵⁹ *Ibidem*.

de fapt și aici. În ziua de 18 februarie, poliția din Pașcani a cerut în mod expres parchetului Tribunalului Baia să dizolve sindicatul. Dar înainte de aplicarea acestei hotărâri, autoritățile polițienești au și pus în aplicare o serie de măsuri samavolnice, acte brutale împotriva sindicatului — care era persoană juridică — precum și împotriva elementelor înaintate din conducerea organizației de partid și a sindicatului⁶⁰.

Un ordin al Ministerului de Interne și al Direcției generale a poliției, care pe baza ordonanței nr. 2, din 11 februarie 1933, dispune „percheziții domiciliare la toți capii comuniști și ridicarea materialului și arestarea lor”⁶¹, a fost aplicat și de poliția din Pașcani cu deosebit zel. În noaptea de 11 spre 12 februarie, poliția a efectuat o percheziție domiciliară la un număr de membri și conducători ai organizației locale a partidului⁶². Odată cu arestarea acestora a fost confiscat un număr important de broșuri și manifeste⁶³ găsite la locuințele lor. Sediuul sindicatului C.F.R. Pașcani a fost pus sub pază polițienească⁶⁴. Atelierele C.F.R., precum și gara, au fost împinzite de militari aparținând regimentului 16 Dorobanți⁶⁵ și regimentului 3 Grăniceri⁶⁶.

Măsurile samavolnice teroriste ale autorităților polițienești au stîrnit o profundă indignare și ură în rîndul muncitorilor ceferiști de la Pașcani. Devenise tot mai clar pentru ei, că prin măsurile de represiune și prin răpirea drepturilor de organizare, guvernul burghezo-moșieresc era hotărît să continue politica reducerii salariilor și a concedierilor.

Măsurile brutale ale guvernului n-au avut ca efect o intimidare a mișcării muncitorești⁶⁷. Dimpotrivă, situația nouă, creată după 4 februarie, care a culminat cu samavolniciile din zilele de 11—12 februarie, a accentuat spiritul de luptă și al muncitorilor ceferiști de la Atelierele Pașcani.

În pofida măsurilor represive, Partidul a stabilit trecerea la organizarea unor noi acțiuni, care să îmbine apărarea revendicărilor cîstigate cu lupta împotriva stării de asediu și a terorii, pentru drepturi și libertăți democratice. În aceste împrejurări, plenara lărgită a Comitetului Central de acțiune, care a avut loc la începutul lunii februarie 1933 — și la care au participat și delegați din provincie — a hotărît măsuri pentru declanșarea unui nou val de greve la Atelierele „Grivița” și în centrele feroviare din țară.

Pe baza cunoașterii situației din diferite centre muncitorești din țară, a învățămintelor și concluziilor plenarei Comitetului Central de acțiune, Comitetul Central P.C.R. a elaborat două importante documente de partid: circulara din 8 februarie 1933, adresată către toate comitetele regionale, raionale și locale prin care C.C. al P.C.R. cheina organizațiile de partid să mobilizeze masele de oameni ai muncii la

⁶⁰ Loc. cit., dos. nr. 963, 124—127.

⁶¹ Loc. cit., dosar nr. 2793 (special) 1, f. 79.

⁶² Arhiva Atel. Pașcani, dos. Direcțiunea Atel. C.F.R., f. 17.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Arhivele Statului Fălticeni, Fond 1, dosar 1, p. 48.

⁶⁵ Loc. cit., f. 18.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ ACIIP, dosar 2793 (special), p. 19—23.

lupta hotărâtă pentru împiedecarea claselor exploatoare de a arunca greutatea crizei pe umerii oamenilor muncii, și „Rezoluția din 9 februarie 1933” privind „Învățămintele principale ale ultimelor lupte și sarcinile imediate ale partidului”.

Prin această broșură, care a fost trimisă și la organizația de partid din Pașcani⁶⁸, comuniștii erau chemați să acționeze pentru întărirea și lărgirea în continuare a luptei; atragerea în luptă alături de ceferiști a șomerilor, a țăranimii exploatare, a naționalităților conlocuitoare și a micii burghezii orășenești⁶⁹.

Analiza luptelor desfășurate la începutul lunii februarie 1933, făcută de către P.C.R. și Ccmitetul Central de acțiune, a stat la baza pregătirii și conducerii de către comuniști a luptelor ceferiștilor de la Atelierele din Pașcani. În seara zilei de 13 februarie a avut loc o ședință a Comitetului de acțiune. În cadrul acestei ședințe s-a analizat starea de spirit revoluționară a muncitorilor, nemulțumirea vădită și protestul tot mai activ al maselor largi de cetățeni din Pașcani și împrejurimi împotriva stării de asediu și a tuturor samavolnicilor guvernului⁷⁰.

În fața noului val de teroare dezlănțuit de autoritățile guvernului burghezo-moșieresc și pe baza experienței acumulată cu prilejul grevei din 3 februarie, a adunării din 5 februarie, în cadrul ședinței s-a subliniat necesitatea întăririi muncii comuniștilor în rîndurile muncitorilor, întărirea și lărgirea luptei în plină desfășurare a ceferiștilor, antrenarea și mobilizarea tineretului din ateliere⁷¹.

De asemenea, în cadrul ședinței s-a trasat ca sarcină organizarea și mobilizarea maselor de șomeri pentru impunerea unor revendicări concrete: ajutorarea imediată a șomerilor de către stat și comună sub forma acordării unei subvenții permanente de bani egală cu salariul întreg, mărirea acestuia în conformitate cu creșterea scumpetei, acordarea de alimente, combustibil, haine călduroase pentru copii, scutirea de plata chiriei și de orice impozite comunale. S-a subliniat în mod deosebit necesitatea organizării unor acțiuni ale șomerilor în fața Atelierelelor.

Lucrările ședinței au relevat starea de spirit a maselor largi de țărani muncitori nemulțumiți de greutatea crizei economice, a lucrătorilor de la depozitele de cherestea din județ și de la fabrica de sticlărie din Lespezi, a funcționarilor și micilor meseriași care nu puteau face față nevoilor și plății datoriilor.

Sarcina imediată a comuniștilor, s-a arătat în ședință, este legarea și mai strînsă de mase, organizarea și coordonarea luptelor economice și politice împotriva mizeriei în creștere, împotriva lipsei de drepturi, a stării de asediu, a silniciei⁷².

⁶⁸ Loc. cit., Cota A. XVII 86, inv. 1393, dosar 36286—20 și Arhivele statului Făl-ticeni, Fond 1, Dosar 1 (dosar confidențial), pag. 25 (Proces verbal din 13 februarie 1933 al Consiliului de colaborare creat potrivit ordinului Ministerului de Interne, privind la ordinea și siguranța publică din județul Baia).

⁶⁹ „Documente din istoria P.C.R. 1929—1933”, ESI-IP, 1956, p. 571—579.

⁷⁰ Arhiva Comitetului reg. P.M.R. Iași, Fond A, Cota 4, dosar 129, f. 5.

⁷¹ ACIP., Cota A. b. XVII, inv. 619, f. 11.

⁷² *Idem*, f. 5.

În ziua următoare (14 februarie), unii membri ai Comitetului de acțiune au desfășurat în Atelierele Pașcani o intensă activitate de propagandă, care a avut darul să mobilizeze și să ridice la luptă activă întreaga masă a muncitorimii⁷³.

Această nouă și viguroasă acțiune de organizare a luptei cefe-riștilor din Pașcani coincide însă cu o serie de noi măsuri represive ale guvernului burghezo-moșieresc. Încercînd să preîntîmpine o nouă grevă proiectată la „Grivița” și să înăbușe lupta întregii muncitorimii ceferiste, guvernul a trecut la arestarea în noaptea de 14 spre 15 februarie a conducătorilor cefe-riștilor, membri ai Comitetului Central de acțiune în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, membri ai organelor locale ale Partidului Comunist din România și Uniunii Tineretului Comunist, ai Comitetelor de acțiune, ai comitetelor sindicale. Această nouă măsură represivă nu a intimidat pe muncitori ci, dimpotrivă, i-a îndrîjit și mai mult, sporindu-le hotărîrea de luptă.

Pe baza sarcinilor primite, membri ai organizației de partid din Pașcani și din Comitetul de acțiune de la Atelierele C.F.R. Pașcani au informat pe muncitori asupra desfășurării luptelor de la Atelierele Grivița și de la Atelierele Nicolina Iași.

În dimineața zilei de 15 februarie, muncitorii de la Grivița, dînd un minunat exemplu de unitate proletară, curaj și eroism, declară greva, ocupînd atelierele și cerînd imediată eliberare a conducătorilor lor arestați, ridicarea stării de asediu, existența liberă a sindicatului și comitetului de fabrică, respectarea cuceririlor din 2 februarie.

Organizația locală P.C.R. a luat măsuri în vederea pregătirii și organizării unei mișcări de solidaritate, înscriînd aceleași obiective de luptă. În acest scop au fost folosite grupe de mobilizare, formate mai ales din tineri ucenici de la școala C.F.R., fiind antrenati în această direcție și membri ai „Comitetului local antirăzboinic” din Fălticeni⁷⁴.

În pofida pazei severe și a măsurilor drastice ale poliției și jandarmeriei, au fost răspîndite manifeste ale P.C.R. în Ateliere și în afară⁷⁵, care chemau muncitorii la manifestații, la grevă împotriva stării de asediu, împotriva arestării conducătorilor muncitorimii ceferiste și petroliste.

În seara zilei de 15 februarie, membrii organizației locale de partid au dat sarcini concrete Comitetului de acțiune și membrilor Comitetului sindical, precum și altor muncitori de încredere în vederea organizării și conducerii unei greve demonstrative de protest și solidaritate cu muncitorimea de la Grivița și din celelalte centre ceferiste ale țării. Antrenarea la conducerea grevei a unui mare număr de muncitori membri de partid și fără de partid însemna traducerea în viață a indicațiilor P.C.R. privitoare la legătura strînsă cu toți muncitorii și realizarea frontului unic de luptă.

Amploarea și combativitatea fără precedent a luptelor de la Grivița, perspectiva extinderii lor în întreaga țară au alarmat cercurile guvernante. În zorii zilei de 16 februarie, în fața refuzului hotărît al

⁷³ Arhivele Comitetului regional P.M.R. Iași, fond A, cota 4, dosar 127, f. 197.

⁷⁴ ACIP, fond 3, dosar 679, f. 20.

⁷⁵ Loc. cit., dosar 36286—20.

muncitorilor de a părăsi atelierele, autoritățile au ordonat deschiderea focului, ucigînd și rănind zeci și sute de muncitori, arestînd peste 2 000 de muncitori.

Vestea represiei de la Grivița s-a răspîndit imediat în întreaga țară, ridicînd un uriaș val de solidaritate, care s-a exprimat în greve, demonstrații, manifestații de stradă în orașe și centre muncitorești, strîngerea a zeci de mii de iscălituri de protest, ajutorarea materială a arestaților.

Muncitorii ceferiști de la Pașcani au fost prezenți în cadrul acestui uriaș val de solidaritate.⁷⁶

Creșterea spiritului de luptă al muncitorilor ceferiști din Pașcani⁷⁷ a produs panică la Direcție și în rîndul autorităților polițienești, care în dimineața zilei de 16 februarie au luat măsuri severe de supraveghere, control și prevenire a luptelor⁷⁸. Membrii Comitetului de acțiune informau permanent muncitorii despre cele petrecute la București⁷⁹.

Încă de la ora 10 dimineața, după ce a fost cunoscută situația de la Grivița, a început mobilizarea muncitorilor, care au fost îndrumați să se adune în hala de montaj⁸⁰.

La ora 12, în sunetele puternice ale loviturilor în tampoane, toți muncitorii de la Atelierele C.F.R. Pașcani s-au adunat în hala de montaj⁸¹.

Aici, un membru al Comitetului de acțiune a vorbit muncitorilor despre evenimentele petrecute la București. Acesta a înfierat masacrul sîngeros de la Grivița și a arătat că muncitorii de la Pașcani, care suferă aceeași mizerie ca și toți ceferiștii, s-au unit la luptă pentru aceleași revendicări: ridicarea stării de asediu, eliberarea celor arestați, recunoașterea comitetului de fabrică și a sindicatului, desființarea sistemului concedierilor forțate, oprirea reducerii salariilor și mărirea lor la nivelul scumpetei, redobîndirea drepturilor de indemnizație de chirie și scumpete, drepturi pentru tineret, haine pentru ucenici, repri-mirea la lucru după efectuarea stagiului militar⁸².

Inspectorul șef al atelierelor C.F.R. Pașcani, însoțit de poliția aflată în ateliere, a venit în fața muncitorilor să trateze cu reprezentanții lor. Aceasta a însemnat implicit o recunoaștere a sindicatului de către autoritățile administrative și polițienești care pînă atunci refuzau să trateze cu conducerea acestuia. Inspectorul șef a încercat să explice „situația grea” în care se afla administrația C.F.R. și grija pe care „o poartă vieții muncitorilor”.

„Această grijă o vedem cu toții — i-au răspuns muncitorii — această grijă pe care ne-o purtați am simțit-o prin reducerile de salarii, amenzile cu nemiluita, lipsa de drepturi și o simțim din plin astăzi, cînd trebuie să muncim păziți de baionete”.

⁷⁶ Arhiva Comitetului regional P.M.R. Iași, Fond A, Cota 4, dosar 127, f. 198.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁷⁸ Arhivele Statului Fălticeni, Fond 1, dosar 1, f. 48.

⁷⁹ ACIIP, Fond 14, dosar 3608, f. 24.

⁸⁰ Arhiva Comitetului regional P.M.R. Iași, Fond A, cota 3, dosar 127, f. 5.

⁸¹ Loc. cit., Cota 4, dosar 1.7, f. 199.

⁸² Arhivele Comitetului regional P.M.R. Iași, Fond A, cota 4, dosar 128, f. 199.

În același sens, au luat cuvîntul mai mulți muncitori.

Din rîndul lor au răsunit glasurile puternice care strigau: „Nu vrem curbe de sacrificiu”!, „Să fie reprimiți muncitorii concediați!”, „Să înceteze represiunile de la Grivița”!, „Să se dea salarii fără rețineri”⁸³.

Peste patru ore a durat adunarea. Muncitorii au hotărît continuarea grevei pînă ce vor obține rezultatul convorbirii cu Direcția Generală. O delegație de muncitori, formată imediat, a avut sarcina să trateze cu Direcția⁸⁴. Altă delegație se ocupa de mobilizarea tineretului de la școala de ucenici a Atelierelor C.F.R. Pașcani, care în frunte cu M. Burcă a părăsit școala și a venit să participe la grevă, iar o altă delegație a început colectarea de fonduri pentru ajutorarea familiilor celor arestați la Grivița și Iași⁸⁵.

Constituirea acestor delegații a fost rezultatul intensificării muncii organizației de partid din Pașcani pe linia Ajutorului Roșu. La aceasta au contribuit indicațiile trasate încă în luna ianuarie 1933 de către plenumul Comitetului Reg. P.C.R. Moldova⁸⁶, precum și desfășurarea ultimelor evenimente de la Grivița și Iași, care au arătat și mai mult muncitorilor necesitatea de a răspunde acțiunilor întreprinse de Ajutorul Roșu pentru solidarizarea cu cei arestați, pentru ajutorarea lor și a familiilor lor⁸⁷.

În timpul grevei, muncitorii de la Depoul C.F.R. Pașcani s-au adunat manifestîndu-și solidaritatea lor cu cei de la Ateliere. Aici muncitorul Irimia Theodor, a vorbit celor adunați despre evenimentele de la Grivița. El a arătat că acțiunile muncitorilor de la Grivița se încadrează în lupta generală a muncitorimii ceferiste din întreaga țară, la care participă și muncitorii de la Nicolina și Pașcani⁸⁸.

Autoritățile locale au raportat telefonic Ministerului de Interne acțiunile și revendicările muncitorilor din Pașcani. Drept răspuns, Ministerul de Interne, printr-o telegramă adresată prefectului județului, a ordonat înconjurarea completă a Atelierelor și somarea muncitorilor de a le părăsi. În cazul opunerii, „forțele polițienestre și militare vor pătrunde înăuntru și vor evacua cu forța Atelierele, arestînd pe conducători”⁸⁹. În același timp, Direcțiunea generală C.F.R. trimitea Atelierele Pașcani un ordin confidențial în care se spunea: „Sesizați de Direcția Generală a poliției de siguranță că în urma evenimentelor petrecute la București se pun la cale, după indicațiile elementelor comuniste, acțiuni de protest la C.F.R., vă rugăm a lua serioase măsuri de control, supraveghind personalul C.F.R. și îndeosebi conducătorii mișcării, pentru a preîntîmpina din partea acestora astfel de acte. Veți

⁸³ Loc. cit., dos. 127, f. 198.

⁸⁴ ACIP, Fond 5, dosar 963, f. 63.

⁸⁵ Loc. cit., f. 111 și Arhiva Comitetului regional P.M.R. Iași, Fond A, cota 4, dosar 127, f. 198.

⁸⁶ ACIP, Cota A. b. XVII, inv. 619, f. 11—12.

⁸⁷ Loc. cit., Fond 5, dosar 963, f. 111 și Arhiva Comit. reg. P.M.R. Iași, Fond A, Cota 4, dosar 127, f. 16.

⁸⁸ Loc. cit., dos. 128, f. 100.

⁸⁹ Loc. cit., dosar nr. 946, f. 136.

reprima imediat orice manifestații. Selecționați pentru acest control personalul cel mai capabil și mai demn de încredere”⁹⁰.

Pe baza acestor indicații, în după amiaza zilei de 16 februarie, înainte de a se da răspunsul pe care muncitorii îl așteptau de la Direcțiunea Atelierelor, puternice forțe polițienești și militare au înconjurat atelierelor, au pătruns înăuntru, somând muncitorii să le părăsească⁹¹. Întregul comitet al sindicatului a fost arestat și înaintat Consiliului de război și Corpului IV Armată pe motiv de „rebeliune și infracțiune la ordinea publică”⁹². Muncitorii au fost siliți să părăsească Atelierelor.

Pentru a asigura „liniștea”, autoritățile locale au aplicat un complex de măsuri care dovedea cât de înfricoșate au fost în fața avântului de luptă al muncitorimii ceferiste.

În ziua de 16 februarie, Corpul IV Armată a anunțat Marele Stat Major că „în urma cererii prefecturii județului Baia, acest Comandament a aprobat deplasarea unei companii din regimentul 16 înfață la Pașcani pentru a întări paza Atelierelor și a menține ordinea”⁹³.

Un ordin de serviciu emis imediat de autoritățile locale, militare și polițienești, dispunea un control sever la intrarea lucrătorilor în atelierelor.

Toți lucrătorii erau obligați să-și aducă hrana în atelier, ne mai fiind permis ca hrana să fie adusă de familie la poartă sau la gardul atelierelor. Sentinelele aveau consemnul de a îndepărta orice persoană străină de lângă atelierelor⁹⁴.

De asemenea, o măsură, luată de autorități în acele zile a fost suprimarea semnalului cu sirena atelierelor. Începerea și terminarea lucrului se făcea în fiecare secție prin semnalele de clopot⁹⁵.

Suspendarea semnalelor cu sirena a fost o măsură pe care autoritățile militare au luat-o pentru că s-au convins că ele (sirenele n.n.) au devenit un instrument al apelului clasei muncitoare, un instrument al chemării la lupta revoluționară. În luptele care au avut loc în România, începând din august-octombrie 1932 — se spune într-o broșură editată de C.C. al P.C.R. — sirenele uzinelor au jucat tocmai rolul de instrument în miinile clasei muncitoare⁹⁶.

Cu toate măsurile de „apărare”, autoritățile polițienești și administrative n-au avut siguranța că sînt stăpîne pe situație. Puternica agitație și nemulțumire a muncitorilor a continuat la atelierelor și depourile din Pașcani, Dornești, Ițcani și Burdujeni⁹⁷, ceea ce a determinat Direcția regională C.F.R. să mute disciplinar un număr de 30 muncitori de la Atelierelor C.F.R. din Pașcani la alte depouri pentru atitudine ostilă față de măsurile preventive și a stării de asediu⁹⁸, să mobili-

⁹⁰ Arhiva Atelierelor C.F.R. Pașcani, dosar (acte confidențiale) nenumăratat (ordin al Dir. generale C.F.R. către Atel. Pașcani, din 16 II 1933)).

⁹¹ ACIP, Fond 5, dosar 959, f. 49.

⁹² Arhiva Atelierelor C.F.R. Pașcani, dosar neinventariat, p. 20.

⁹³ Arhiva M.F.A. R. Sărat, Fond Corpul IV A, dosar nr. 129, f. 45.

⁹⁴ Arhiva Dir. reg. C.F.R. Iași, dos. mișcării ceferiste, f. 427.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ ACIP, dosar 1, *Luptele din februarie 1933 din România și importanța lor politică*, broșură editată de C.C. al P.C.R., octombrie 1933.

⁹⁷ Loc. cit., Fond 5, dosar nr. 966, f. 183.

⁹⁸ Loc. cit., dosar nr. 946, f. 0280.

zeze pe loc 175 lucrători și funcționari din gara Dornești, să dispună licențierea unor muncitori care au condus mișcarea ceferiștilor⁹⁹.

Autoritățile burghezo-moșierești au luat măsuri nu numai în cadrul atelierelor, ci și în afara lor. Dintr-un proces-verbal întocmit de consiliul de colaborare al autorităților civile, polițienești și miliare, prezidat de prefectul județului Baia reiese nemulțumirea și agitația care au cuprins în acele zile masele largi de oameni ai muncii din Pașcani și din întreg județul Baia¹⁰⁰. „Aceste nemulțumiri și agitații — arată prefectul județului — prezentînd tendințe de tulburări, a fost nevoie de a se mai aduce în Pașcani forță armată (jandarmi și încă o companie de infanteriști din regimentul 16 Dorobanți)¹⁰¹. Analizînd situația care continua să fie „critică” și în zilele de 17 și 18 februarie, raportul precizează că „măsurile au fost menținute”¹⁰².

În același timp, pe baza unui ordin al Ministerului de Interne, care avertiza asupra „intensificării acțiunii de propagandă a elementelor comuniste și lărgirea acestei acțiuni în rîndul maselor”¹⁰³, consiliul de colaborare județean urmărea atent „mișcarea populației rurale”¹⁰⁴, care era ținută „sub supraveghere de către posturile de jandarmi respective”¹⁰⁵.

Consiliul de colaborare al autorităților locale ale guvernului burghezo-moșieresc își exprima neliniștea în legătură cu influența ce o avea activitatea Partidului Comunist la sate¹⁰⁶.

Tărănimea muncitoare ducea o viață de mizerie. „Locuitorii satelor se arată într-un proces verbal — sînt nemulțumiți din cauză că nu au nutreț pentru vite și nici semințe pentru însămînțarea ogoarelor în primăvară, resursele de ciștig sînt foarte slabe din care cauză nu au cu ce face față nevoilor ce-i apasă... cheltuielilor casnice, datoriilor și dărilor către stat, județ, comună”¹⁰⁷. Greutăți imense apăsau și asupra celorlalte categorii de oameni ai muncii. Lucrătorii de la fabricile de chereștea, neavînd nici material, nici comenzi, încetînd lucrul, solicitau salariile pentru zilele efectuate și care nu fuseseră achitate¹⁰⁸. De asemenea, funcționarii, învățătorii, invalizii, meseriașii din orașele și ținuturile județului Baia „își exprimau cu toții nemulțumirea față de greutățile traiului”¹⁰⁹.

Teama că aceste nemulțumiri crescînde ale maselor din Pașcani și împrejurimi vor fi folosite de organizația locală C.F.R., care ar urmări să le lege cu acțiunile ceferiștilor pășcăneni, dînd amploare mișcării de protest împotriva măcelului de la Grivița și a arestărilor, a determinat autoritățile polițienești locale să intensifice măsurile de

⁹⁹ Loc. cit.

¹⁰⁰ Arhivele Statului Fălticeni, Fond 1, dosar nr. 1, f. 49.

¹⁰¹ Loc. cit., f. 50.

¹⁰² Loc. cit., f. 51.

¹⁰³ ACIIP, Fond 14, dosar 3608, f. 24.

¹⁰⁴ Arhivele Statului Fălticeni, Fond 1, dosar 1, f. 56.

¹⁰⁵ Loc. cit., f. 79.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Loc. cit., f. 62.

¹⁰⁸ Loc. cit., f. 70.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

repreșiune în tot cuprinsul județului Baia și în special în orașul Pașcani ¹¹⁰. S-au efectuat numeroase descinderi la locuințele unor membri ai organizației locale de partid ¹¹¹, au fost arestați și înmăinați parchetului membrii organizației locale antirăzboinice, confiscându-se un bogat material de propagandă ¹¹².

Cu toate arestările și măsurile represive, membrii organizației locale de partid nedescoperiți au intensificat munca de organizare a muncitorilor ceferiști și a unor pături largi de oameni ai muncii la acțiuni de solidaritate cu luptele muncitorilor ceferiști de la Grivița și pentru eliberarea celor arestați. Pe baza indicațiilor C.C. de acțiune și a organizației regionale P.C.R. Moldova, precum și pe baza experienței proprii în desfășurarea acțiunii greviste din 16 februarie la Pașcani, organizația locală P.C.R. a dat indicații Comitetului de acțiune ca să se desfășoare munca de propagandă cu toată intensitatea și în rîndul personalului de tracțiune și mișcare C.F.R. ¹¹³ pentru antrenarea acestora la luptă.

Cu toate că și orașul Pașcani a fost împinșit cu patrulă de jandarmi ¹¹⁴, organizația locală de partid și membrii Comitetului de acțiune din atelier — parte din aceștia au fost eliberați după arestare, dar nepermisiți în Atelier — au ținut în seara zilei de 19 februarie o nouă ședință ilegală ¹¹⁵, hotărîți să continue cu organizarea de întruniri, demonstrații, greve demonstrative de protest contra măcelurilor și arestărilor de muncitori, contra stării de asediu, contra noilor legi și a măsurilor de înăsprire a teroarei, pentru imediată eliberare a muncitorilor ceferiști, precum și a tuturor celorlalți muncitori arestați în toată țara ¹¹⁶.

În cadrul acestei ședințe s-a inițiat organizarea pentru zilele de 20–25 februarie a unor demonstrații cu șomerii în prejma Ateliereilor ¹¹⁷. Autoritățile locale, aflînd de pregătirea acestor demonstrații, au luat măsuri preventive pentru a le împiedeca ¹¹⁸. Începînd din noaptea de 20 februarie, echipe de polițiști însoțite de jandarmi patrulau pe străzile orașului Pașcani ¹¹⁹.

Ecoul masacrului sîngeros de la Grivița n-a putut fi înăbușit. În inimile muncitorilor de la Pașcani — ca și în inimile milioanei de oameni din toată țara — minia și ura împotriva guvernului burghezo-moșieresc s-au manifestat prin numeroase acțiuni de solidaritate, prin proteste deschise împotriva samavolnicilor. Comitetul de acțiune de la Atelierele C.F.R. din Pașcani „a colectat prin liste de subscripții de la lucrătorii din Atelierele C.F.R. din această localitate suma de

¹¹⁰ ACIIP, fond 5, dosar 966, f. 163.

¹¹¹ Arhivele statului Fălțiceni, Fond 1, f. 69 și Arhiva Atel. C.F.R. Pașcani, dosar Dir. Atel. f. 17.

¹¹² Loc. cit., Fond 1, dosar 1, f. 69.

¹¹³ ACIIP, Fond 14, dosar 3608, f. 24.

¹¹⁴ Arhivele statului Fălțiceni, Fond 1, dosar 1, f. 18.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ ACIIP, Cota XVII—84.

¹¹⁷ Loc. cit., Fond 4, dosar 3608, f. 96.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Arhivele statului Fălțiceni, Fond 1, dosar 1, p. 72.

30.670 lei pentru ajutorarea familiilor celor morți și răniți cu ocazia masacrului sîngeros"¹²⁰. O delegație de muncitori din Pașcani „a plecat la București pentru a preda suma colectată”¹²¹. Cu acest prilej, în rîndul muncitorilor ceferiști de la Pașcani au fost difuzate manifeste fluturași cu lozincile: „Jos starea de asediu”, „Cerem eliberarea ceferiștilor arestați!”, „Jos guvernul burghezo-moșieresc!”. Partidul a continuat să mobilizeze oamenii muncii la diferite acțiuni de solidaritate cu cei închiși și a familiilor lor, la acțiuni de ajutorare materială, la manifestații împotriva teroarei. Aceste acțiuni — prelungite și în luna martie 1933 — au fost atît de puternice, încît direcția Atelierelor Pașcani nu s-a simțit în siguranță fără menținerea pazei polițienești și militare. La 3 martie 1933, „un nou detașament de 50 grăniceri a sosit în gara Pașcani, pentru a întări detașamentul din reg. 16 Dorobanți, însărcinat cu paza gării și a Atelierelor Pașcani”¹²².

Măsurile brutale ale autorităților n-au putut împiedeca pe ceferiștii pășcăneni de a-și manifesta nemulțumirile față de politica guvernului burghezo-moșieresc.

Acțiunile greviste ale muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Pașcani din ianuarie-februarie 1933, deși n-au luat amploarea luptelor din alte centre feroviare ale țării, au constituit totuși o puternică demonstrație de rezistență împotriva ofensivei guvernului burghezo-moșieresc de a arunca greutățile crizei economice asupra oamenilor muncii.

Cu toate că guvernul național-țărănist considera că la Pașcani nu va fi necesară instituirea stării de asediu, totuși autoritățile polițienești s-au văzut puse în fața situației de a aplica măsuri care în fond echivalau cu aplicarea stării excepționale.

În cadrul eroicelor lupte ale ceferiștilor din întreaga țară, ceferiștii de la Pașcani au fost permanent prezenți la luptă cu aceleași revendicări. Ei s-au ridicat în masă împotriva stării de asediu și a măsurilor cu care guvernul a vrut să anuleze revendicările acordate în urma grevei de la Grivița din 2 februarie.

Un exemplu concludent l-a oferit greva din ziua de 16 februarie, cînd muncitorii s-au adunat demonstrînd împotriva samavolniciei guvernului. În cele patru ore cît a ținut demonstrația, muncitorii ceferiști din Pașcani au stăpînit Atelierele. Ei au dovedit că sînt hotărîți să lupte pentru apărarea intereselor lor. S-au făcut simțite și unele lipsuri care au fost analizate chiar în acele zile de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. Astfel, n-au fost antrenate cu destulă hotărîre masele de țărani, proletariatul agricol nemulțumit de situația grea în care se afla și care își exprima în acea perioadă foarte intens protestul împotriva politicii guvernului burghezo-moșieresc. Pregătirea unor demonstrații ale șomerilor în fața atelierelor a început abia după 18 februarie.

O concluzie foarte importantă pe care au tras-o comuniștii de la Pașcani a fost, așa cum s-a indicat și într-o rezoluție a plenarei Comitetului regional P.C.R. Moldova, necesitatea creării la Atelierele C.F.R. Pașcani a unei organizații de partid puternice, capabilă să or-

¹²⁰ ACIIP, Fond 5, dosar 963, f. 124, 128.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² Arhivele Statului Fălticeni, Fond 1, dosar 1, f. 36.

ganizeze și să conducă lupta muncitorilor ¹²³. Numeroase elemente combative, devotate au desprins învățăminte corespunzătoare din aceasta indicație. Ele au militat în cadrul organizației de partid de la Atelierele C.F.R. Pașcani, înființată la sfârșitul anului 1933 ¹²⁴ pentru întărirea rândurilor partidului.

Luptele din ianuarie-februarie 1933 au avut o mare însemnătate în istoria României. Referindu-se la rolul lor pentru dezvoltarea ulterioară a mișcării revoluționare din țara noastră, Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta : „Cu toate că luptele din ianuarie-februarie 1933 au fost înăbușite în sînge, ele au frînat ofensiva capitalistă împotriva condițiilor de muncă și de viață ale oamenilor muncii, au dat o lovitură puternică politicii de fascizare a țării, au contribuit la creșterea conștiinței politice și la îmbogățirea experienței de luptă a proletariatului ¹²⁵. Alături de proletariatul ceferist din întreaga țară, la aceste glorioase lupte conduse de Partidul Comunist din România, și-a adus partea sa de contribuție și muncitorimea ceferistă din Pașcani, continuînd și dezvoltînd o frumoasă tradiție revoluționară.

LA LUTTE DES CHEMINOTS DE PASCANI EN JANVIER ET FEVRIER 1933

RÉSUMÉ

La lutte entreprise par les cheminots de Pascani en janvier et février 1933 fait partie des héroïques combats que les ouvriers des chemins de fer et de l'industrie pétrolière ont menés et qui furent préparés, organisés et dirigés par le Parti Communiste de Roumanie. En s'amplifiant au cours de la crise économique de 1929—1933, qui s'était étendue à tous les secteurs de la vie économique en Roumanie, les combats de 1933 ont été la réponse du prolétariat roumain à la politique du régime des bourgeois et des grands propriétaires fonciers.

Les ouvriers des ateliers de Pascani des chemins de fer, se conformant à une longue tradition révolutionnaire, ont apporté leur concours aux combats de 1933. Par l'activité déployée au cours des années de crise économique, en mobilisant les ouvriers pour la lutte des classes, les organisations révolutionnaires de Pascani ont réussi à ce que les ouvriers s'opposassent solidairement à l'offensive que le gouvernement, la direction générale des chemins de fer et la direction des ateliers de Pascani des chemins de fer avaient entreprise contre eux.

¹²³ ACIIP, Cota 4 A. b. XVII, inv. 619, f. 11.

¹²⁴ Arhiva Comitetului regional P.M.R. Iași, fond A, Cota 4, dosar 127, f. 27, 34.

¹²⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și Cuvîntări 1959—1961*, Ed. Politică, 1961, pag. 435—436.

L'organisation de Pascani du Parti Communiste et le comité d'action des ateliers, constitué en juin 1932, ont fait de grands efforts, couronnés de succès, pour réaliser le front unique en vue des actions qui allaient avoir lieu.

Aux luttes héroïques des cheminots de Grivița et des autres centres ferroviaires de Roumanie, les cheminots de Pascani ont participé sur la base des mêmes revendications politiques et économiques. Ils se sont soulevés en masse contre l'état de siège et les mesures de répression, par lesquelles le gouvernement essayait de liquider les grands combats du début de 1933 du prolétariat roumain. Aux principales étapes de la lutte des cheminots de Pascani, qui furent la grève du 3 février 1933, l'assemblée générale du 5 février 1933 et la grève du 16 février 1933, la masse des cheminots s'est solidairement manifestée, en suivant la voie tracée par le Parti Communiste de Roumanie, ayant pour but de sortir de la crise économique par des moyens révolutionnaires.

Quoique le gouvernement national paysan eut estimé qu'il n'était pas opportun d'introduire à Pascani l'état de siège, la police et les autorités militaires ont considéré nécessaire d'avoir recours à des mesures exceptionnelles. Elles adoptèrent cette solution, parce que les ouvriers des ateliers de Pascani des chemins de fer entraînèrent à leur suite les salariés du dépôt local des chemins de fer et une grande agitation se produisit parmi les masses ouvrières du département de Baia.

Quoique certaines déficiences eurent lieu, notamment en ce qui concerne la liaison entre l'action des ouvriers des ateliers et les actions de ceux du dehors, telles que celles des chômeurs, des paysans, etc., cependant la lutte des salariés des ateliers des chemins de fer de Pascani en janvier-février 1933 a constitué une vigoureuse manifestation de résistance contre la politique du gouvernement des bourgeois et des grands propriétaires fonciers tendant à faire supporter par la classe ouvrière les effets de la crise économique.

La lutte qui eut lieu à Pascani en janvier-février 1933 a fourni d'utiles enseignements aux ouvriers et les a fait bénéficier d'une précieuse expérience. Une des plus importantes conséquences de la lutte de 1933 a été que les éléments combattifs ont créé une organisation du Parti Communiste aux ateliers de Pascani des chemins de fer, organisation qui a réussi, grâce à l'aide qui lui fut donnée par les organes de la direction du Parti Communiste de Roumanie, à être au premier rang dans les combats livrés postérieurement par la classe ouvrière dans cette région de notre pays.

SFATUL DOMNESC ȘI SFATUL DE OBȘTE ÎN MOLDOVA (SEC. XV—XVIII)

DE

C. CIHODARU

Printre instituțiile feudale din țara noastră, sfatul domnesc și sfatul de obște s-au bucurat prea puțin de atenția cercetătorilor. Nu se poate spune însă că în istoriografia mai veche nu au existat, incidental, unele preocupări în legătură cu originea, compunerea și caracterul acestor organe de guvernământ. Totuși, problemele legate de ele nu au căpătat întotdeauna soluții acceptabile, satisfăcătoare.

Necesitatea reluării în studiu a unor probleme de genul arătat se poate vedea din urmărirea ideilor existente în istoriografia mai veche cu privire la aceste instituții. Astfel, D. V. Barnovschi, discutind paragrafele relative la sfatul domnesc din Constituția cărvunarilor, din 1822, afirmă că această instituție, numită de dînsul „divan domnesc”, ar fi ieșit din sfatul țării cam pentru aceleași motive și pe aceleași cale ca și marele consiliu englez Willenagemot și că sfatul era o instituție reală care reprezenta populația, tradiția, vechiul obicei și împărțea cu voevodul răspunderea și puterea¹. I. C. Filitti considera o astfel de ipoteză drept îndrăzneță și critica în mod just presupunerea că divanul domnesc ar fi fost un sfat degenerat, un comitet luat la început din sfatul țării și apoi uzurpator al drepturilor acestuia. Divanul ar fi tot atît de vechi ca și sfatul țării. El coexistă cu sfatul, care intervenea numai în unele împrejurări de o importanță deosebită².

Paralel cu respingerea acestei ipoteze, același autor a combătut apoi vechea teorie a lui N. Iorga, care admitea că statul românesc ar fi fost țărănesc la origine și că sfatul reprezenta pe lângă domn țara legală³ (s.n.). Filitti îi atrăgea însă atenția că țara legală o formau numai proprietarii de toate categoriile și dregătorii de toate categoriile.

¹ D. V. Barnovschi, *Originile democrației române*, Iași, 1922, p. 159.

² I. C. Filitti, *Originile democrației române*, în „Viața românească”, XV (1929), nr. 1, p. 14.

³ N. Iorga, *Noua constituție a României* (Istoricul constituției române) în 12 conferințe publicate de Inst. Soc. Rom.

Țara legală nu cuprindea pe negustori, meșteșugari și țărani. Prin urmare acest organ nu reprezenta nici pe toată lumea și nu era nici popular⁴. Observațiile înregistrate constituie o punere la punct a unor vederi greșite, însă cu aceasta nu se rezolvă problema sfatului domnesc și nu se determină atribuțiile sale. Au existat și alte confuzii în istoriografia mai veche, cit și în unele lucrări mai noi, cu privire la sfat și divan, seim și sfatul țărilor. Printr-o cercetare atentă a materialului informativ ele pot să fie evitate⁵.

Vechile documente moldovenești începînd de pe la sfîrșitul sec. al XIV-lea și unele izvoare narative amintesc uneori de existența unui consiliu al domnitorului, a unui organ care împărtea cu dînsul conducerea supremă a statului, purtînd la început denumirea de *rada* (paдa) și apoi aceea de *sfat* (cъветъ). Informația documentară lipsește pentru a putea preciza situația din perioada anterioară.

La 6 septembrie 1387, atunci cînd depunea la Liov, în fața regelui Poloniei, jurămîntul de omagiu, Petru I era însoțit de un mic număr de boieri, cărora li se da titlul de *supremi consilieri* (sfetnici supremi)⁶. Urmașul său Roman I făcea același gest din „bun și înțelept sfat” al „slucilor” sale (în înțelesul de vasali) și al „panilor” săi „credincioși”⁷. La 1402, Alexandru cel Bun depunea jurămîntul de omagiu regelui polon de a sa „bună voie și cu întreg sfatul”⁸.

În documentele ulterioare privind relațiile moldo-polone sau moldo-litvane, se întâlnesc des expresiile „cavalerii și boierii și sfatul” (paдa)⁹, „cu panii noștri și cu sfatul nostru” (наше падоу) și cu sunșii noștri din țara Moldovei¹⁰, „...cu toți panii, cu întregul meu sfat”¹¹, „cu sănătoasa cercetare a sfatului nostru (necnon sana inductione consilij nostrum secretariorum)”¹². Aceleași mențiuni apar și în documentele de omagiu ale boierilor față de regele Poloniei, date separat. Boierii arată aici că ei constituie „sfatul” (мы бояре и пада великожнато Петра Косароу)¹³.

Termenul *rada*¹⁴ nu apare numai în documentele privind relațiile domniei cu statele vecine, ci și în actele interne emise de cancelaria

⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 15.

⁵ Informații cu privire la sfatul domnesc există la D. C. Arion, *Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare*, în *Omagiu prof. C. Stoicescu*, p. 56 și urm. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, cap. Consiliul. Gh. Duzinchevici, *Contribuții la Istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista critică”, ianuarie—martie 1939, nr. 1, p. 21—38. D. P. Bogdan, *În jurul unor considerații privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, în „Arhiva românească”, t. III (1939), p. 275 și urm. Adelaida Goga-Bucur, *Urcele lui Alexandru cel Bun*, Brăila, 1932, cap. Sfatul domnesc. Al. A. Buzescu, *Domnia în țările române*, p. 103—104, 126. De asemenea *Viața feudală*, Buc., 1957, vezi cap. Sfatul domnesc.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601—602.

⁷ *Ibidem*, p. 607—608.

⁸ *Ibidem*, p. 621—622.

⁹ *Ibidem*, p. 701—702.

¹⁰ *Ibidem*, p. 712—713.

¹¹ *Ibidem*, p. 716—717.

¹² *Ibidem*, p. 648.

¹³ *Ibidem*, p. 737—739.

¹⁴ Același nume îl poartă sfatul suprem în statul lituanian. Denumirea aceasta vine de la termenul german *Rat* („sfat”).

domnească, deși aceasta se întâmplă destul de rar. În cele mai multe documente se înregistra doar că o persoană sau alta „a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri” și că garanția pentru drepturile ce i se acordau prin astfel de acte „este credința domniei mele și credința boierilor noștri”, înșurubarea numelui acestora încheindu-se cu adaosul „și credința tuturor boierilor noștri mari și mici”. Sfatul (рада) este amintit incidental în unele privilegii solemne acordate mănăstirilor sau pentru reconstituirea unor acte de proprietate pierdute. Astfel, în documentul din 7 ianuarie 1403, prin care Alexandru cel Bun făcea unele danii bisericii sft. Paraschiva din Roman, arăta că a luat hotărârea „cu sfatul nostru deplin” (pospolneju radoju)¹⁵. La 6 ianuarie 1411 afirma că măsurile cuprinse în documentul dat atunci au fost luate „cu bun gând și cu sfatul nostru”¹⁶, iar în 12 iulie 1415, „de noi înșine și cu tot sfatul nostru”¹⁷.

Atunci când acorda un obroc de 10 buți de vin anual și alte bunuri mănăstirii Probota la 9 iulie 1466, Ștefan cel Mare spunea că „ne-am sfătuit cu mitropolitul nostru chir Teoclist și cu episcopul nostru chir Tarasie din ȋrgul Romanului și cu tot sfatul nostru (и съ оучесю нашею радою) și am făcut obroc veșnic... mănăstirii Probota...”¹⁸. Formule asemănătoare mai întâlnim într-un document din 2 octombrie 1468 și în cele două documente din 15 martie 1490, prin care Ștefan subordona bisericile din Bucovina episcopiei Rădăuți și mănăstirii Putna¹⁹.

Din modul cum este menționat în unele documente ale lui Ștefan cel Mare, s-ar părea că în timpul acestei domnii sfatul ar fi fost reorganizat și considerat ca un organ deosebit față de ansamblul boierilor prezenți la curte. Astfel, într-un document din 17 septembrie 1480 se afirmă că, spre a-și reconstitui actele de proprietate pierdute din cauza unei invazii turcești, Mircea, fiul lui Micul Orgoe, a venit înaintea domnului „...a boierilor... și a „sfatului” (прѣд нашими бояре и радою)²⁰. La fel, Mihail Buzat, pierzându-și privilegiile atunci când Alibeg și fratele său Skenderbeg, împreună cu Țăpeluș, au prădat în Mo'ldova pînă sub Lunca Mare, s-a adresat în 1481 domnului, care „cu boierii... și cu tot sfatul cel mai înalt” i-au făcut „lege” să aducă, spre a confirma cele spuse, un număr de jurători²¹. Subordonarea celor 50 de biserici din Bucovina episcopiei de Rădăuți se făcea împreună cu... „chir Gheorghe mitropolitul Sucevei și cu toți boierii... moldoveni și în deosebi cu tot sfatul” (и наи вѣше съ оучесю нашею радою)²². Din felul cum se formulează referințele la sfat în aceste documente, rezultă că acest organ nu coincidea cu totalitatea boierilor al căror nume se înregistra în lista martorilor.

În adevăr, sfatul în sec. al XV-lea și în prima jumătate a sec. al XVI-lea, este amintit în documentele interne destul de rar. Se consem-

¹⁵ Doc. privind ist. României. A. Moldova, sec. XIV--XV, I. p. 13.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ *Ibidem*, p. 38.

¹⁸ *Ibidem*, p. 347.

¹⁹ *Ibidem*, p. 363 și XV, vol. 2, p. 134.

²⁰ *Ibidem*, sec. XV, vol. 2, p. 22.

²¹ *Ibidem*, p. 31.

²² *Ibidem*, p. 134.

nează doar că hotărîrea în cele mai multe din ele a fost luată împreună cu „boierii” noștri. În formula de încredințare se arată că decizia este garantată de credința „boierilor noștri” și se înșiră apoi numele lor în ordinea rangului pe care îl dețineau.

Mulți dintre istoricii din trecut au confundat această asistență cu sfatul domnesc.

Documentele fac însă distincție între două categorii de garanți în expresia „boierii și sfatul”, foarte des intilnită.

Boierii sînt acei a căror mărturie este invocată în partea finală a actelor ca garanție că prevederile acestora vor fi respectate. Ei sînt „boieri mari” și „boieri mici”, adică dregători mari și dregători mai mărunți în serviciul domnului, precum și mari proprietari de pămînt invitați la astfel de adunări în calitatea lor de vasali ai domnului. Toți formează „curtea”, care corespunde într-o largă măsură „curiei” din alte părți ale Europei.

Compunerea curții în primele veacuri de existență a statului feudal moldovenesc nu era prea rigidă. Domnul invita să participe la ședințele prezidate de dînsul pe oricine voia sau pe oricine socotea că-i poate fi de folos. De obicei, la aceste adunări luau parte marii dregători pînă la un anumit rang și mari proprietari de pămînt, îndeosebi dintre aceia care se găseau mereu în anturajul său. Puteau să fie însă înlocuiți și cu alții de rang mai mărunț. În unele documente ale lui Alexandru cel Bun și ale urmașilor săi din prima jumătate a sec. al XV-lea apar uneori un vornicel²³, un clucer²⁴ sau un aprod²⁵. Cîteodată, în locul unui episcop era invitat un arhimandrit de la una din principalele mănăstiri din țară. Desigur că, atunci cînd, pentru interesele sale proprii sau pentru cele ale domniei, un dregător era constrîns să stea departe de curte, el era înlocuit în sfat cu o altă persoană de rang mai mic sau cu un mare proprietar care eventual se afla în preajma domnului.

Nu exista, pe de altă parte, o ordine strictă de înșirare a dregătorilor după rangul lor în listele date de documente. Ar fi necesar în această privință să se examineze și modul cum se rînduiau pecețile boierilor atîrnate la actele garantate de dînsii. Se ținea seama de vîrsta, de averea, de înrudirea lor cu domnul. În special calitatea de mari proprietari ai unor domenii feudale și nu rangul lor de dregători determina influența și rolul lor politic.

Prin urmare, expresia (НАН КЪШНИН) din documentul lui Ștefan cel Mare din anul 1481 nu se referă la un „sfat suprem”, care ar fi funcționat deosebit de sfatul obișnuit format de totalitatea boierilor de la curte menționați în acte. Diacul a înlocuit greșit adverbul (НАН КЪШНИН) „mai ales” cu adjectivul (НАН КЪШНИН). Domnul arată că „s-a sfătuit cu boierii săi și mai ales cu sfatul său”. Deci, în diferite pricini era consultată curtea (curia), dar cuvîntul hotărîtor îl avea sfatul domnesc.

În documentele interne, din prima jumătate a sec. al XVI-lea, sfatul este menționat o singură dată și anume la 8 aprilie 1528. Actul a fost dat lui Ion Stîrcea, pîrcălab de Hotin și fratelui său Miha Stîrcea.

²³ Doc. privind ist. României, A. Moldova, XIV, XV, 1, p. 63, 71, 102.

²⁴ Ibidem, p. 53.

²⁵ Ibidem, p. 225.

pircălab de Cetatea de Baltă, pentru satul Boian care aparținuse lui Ivanco pisar. Acesta se făcuse vinovat de trădare și satul în cauză revenise domniei prin confiscare. La data aratăată, era restituit vechilor proprietari²⁶.

În documentele externe din prima jumătate a sec. al XVI-lea sfatul continuă să fie amintit uneori. Astfel, tratatul încheiat la 7 februarie 1510 de Bogdan al III-lea cu regele Poloniei Sigismund este încredințat de boierii „radei”, adică ai sfatului domnesc din Moldova²⁷. Se înșiră în acest act numele a 12 boieri mari cunoscuți din documentele interne²⁸. Li se mai adăuga un secretar în persoana pisarului Ivanco²⁹. Pe lângă pecetea domnului, atârnată cu un șnur de mătase cărămizie, s-au mai prins la act cu șnur verde 12 peceti boierești. Nu au participat la facerea lui unii mari boieri, ca de pildă Șteful, înregistrat de obicei primul în lista martorilor în actele din acea vreme, pircălabul Negrilă și Dragoș vornicul. Dintre cei mai mărunți, nu apar stolnicul și ceașnicul.

Tratatul de alianță încheiat de Ștefăniță voievod la 4 mai 1519 era garantat de toți „panii din sfat” (rada)³⁰. Urmasul său, Petru Rareș, dădea un act asemănător prin care făgăduia că va fi credincios regelui polon Sigismund. Bunele sale intenții față de acesta erau garantate „prin credința tuturor boierilor din sfat” (корою крѣтѣхъ паныхъ радныхъ). La document s-au atârnat 18 peceti boierești. Sint ale principalilor dregători, enumerați de la logofăt, vornic și pircălabi, pînă la comis³¹.

Un sfat duhovnicesc și unul laic apar într-un act de același gen dat de Iliș Rareș la 30 noiembrie 1547 (наша рада дѣховна и свѣтцка). El își lua angajamente față de regele polon „cu toți panii din sfat. (съ крѣтѣхъ пани радни нашихъ). Nomenclatura unor dregători este polonă. După moda polonă se adaugă la numele boierilor numele satului unde era curtea lor. Episcopul de Roman este „al țării de jos”, iar cel de Rădăuți „al țării de sus”. În fruntea membrilor sfatului a fost pus logofătul Mateiaș, după care urmează Petru Vartic, portarul de Suceava. Pentru prima dată se menționează vornicul (mareșalul) țării de jos. Lipsesc vornicul țării de sus, lipsesc boierii fără funcții, în schimb apare un staroste de Cernăuți. Ca și în actul precedent, se enumerau 18 dregători mari pînă la comis, în afară de pisarul (cancelarul) Toader Băloș³². Rada apare, de asemenea, în tratatul încheiat la 27 iunie 1553 de Alexandru Lăpușeanu cu regele Poloniei³³.

²⁶ Doc. privind ist. României, p. 292—293.

²⁷ Hurmuzaki, I, supl. II, p. 6.

²⁸ Numele lui Cozma Sarpe postelnic este înregistrat ca și cum ar fi vorba de două persoane: „pan Cozma, pan Sarpe postelnic”.

²⁹ Ivanco pisar, nu pitar. Este acel cu satele confiscate la 8 aprilie 1528. Vezi mai sus.

³⁰ I. Bogdan, *Album de documente moldovenești*, publicat de N. Iorga, nr. 78.

³¹ *Ibidem*, nr. 76.

³² *Ibidem*, nr. 77.

³³ *Ibidem*, nr. 79.

În actul dat de Bogdan al III-lea,³⁴ precum și în alte acte din perioada anterioară³⁵, apar 12 dregători. Vom vedea mai jos că acesta era numărul dregătorilor care intrau în sfatul obișnuit.

Nu putem ști dacă toți membrii sfatului erau egali între ei. Cinci dintre boierii lui Petru I apar în actul din 26 septembrie 1387 ca *supremi consilarii*³⁶. Într-un act de la Ștefan cel Mare din 15 septembrie 1466 se vorbește de „cei dintăi sfetnici”³⁷. Ieremia Movilă afirmă, de asemenea, că s-a numărat „printre primii sfetnici” ai lui Petru Șchiopul³⁸. Probabil, această calitate o aveau numai cei 8 membri din sfatul laic, mitropolitul și cei doi episcopi. Nu există dovezi precise pentru a stabili care dregători anume erau membri ai sfatului și care rămăneau în afara lui. În fruntea listei martorilor, în documente apar obișnuit în prima parte a sec. al XVI-lea, ca și mai înainte, doi sau trei boieri fără funcții, dar pentru care documentele anterioare arată că au parcurs întregul cursus honorum cerut cuiva pentru a fi înscris în rândul marilor dregători. După logofăt și vornic urmează pircălabii de Hotin, Neamț și Roman. Nu toți fac însă parte din sfat. În acte sînt menționați în așa fel ca și cum ar fi prezenți mereu la curte. Dublarea acestor importante dregătorii militare arată că unul din doi trebuia să stea în garnizoana respectivă. Mai puteau să intre în sfatul domnesc portarul de Suceava, spătarul, postelnicul și vistierul³⁹. În cazul cînd unii din aceștia lipseau, domnul chema din dregătorii de rang mai mărunț. Erau preferați comisul, ceașnicul și stolnicul. Prezența în sfat a dregătorilor cu rang mai mărunț era necesară numai atunci cînd nu participau mitropolitul și episcopii.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea se pare că s-a dat preferință vistierului față de postelnic. Ulterior, acesta ocupa locul imediat după spătar.

În a doua jumătate a secolului XVI-lea s-au mai putut produce unele variații în compunerea sfatului. În timpul lui Ștefan Rareș apar doi dregători noi, pircălabii de Iași.⁴⁰ Desigur că erau alternativ chemați să facă parte din sfat. În timpul lui Alexandru Lăpușneanu și a fiului său Bogdan, ei nu mai apar menționați expres cu acest titlu, dar în lista sfetnicilor, notați în locul respectiv ca martori, apar doi sau trei pircălabi, fără să se specifice cetatea pusă sub conducerea lor.

Sub Ioan Despot s-au adus alte modificări sfatului. Printre primii membri ai sfatului se numără acum un „mare sfetnic” și un „căpitan”.⁴¹

Ambele dregătorii au fost desființate de Alexandru Lăpușneanu în a doua domnie. Se pare că el a scindat vornicia în două. Vornicul de Țara de Sus și cel de Țara de Jos apar din primele documente date de fiul său Bogdan. În timpul domniei lui Petru Șchiopul se ajunge la o

³⁴ Hurmuzaki, I, supl. II, p. 3.

³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.* II, p. 612, 614, 615.

³⁶ *Ibidem*, p. 601.

³⁷ *Doc. privind ist. României*, XIV, XV, 1, p. 351.

³⁸ *Ibidem*, XVIII, 2, p. 44–45.

³⁹ Există însă cazuri cînd vistierul este trecut înaintea postelnicului.

⁴⁰ *Documente privind ist. României, A. Moldova*, sec. XVI, 2, p. 11, 13, 14, 15, 17, 20, 23, 25, 27, 29, 30, 32.

⁴¹ *Ibidem*, p. 162, 164, 165, 167.

fixare mai precisă a dregătorilor care fac parte din sfatul domnesc. Întră de aici înainte logofătul și cei doi mari vornici, unul din pîrçălabii de Holin, Neamț și Roman, portarul de Suceava, spătarul, postelnicul și conducătorii bisericii, în total 12 persoane. Cînd se întîmpla să lipsească virfurile clerului, sfatul se completa cu dregătorii de rang mai mic, ca de pildă vistierul, comisul, stolnicul sau ceașnicul. În general puteau să facă parte din sfat toți dregătorii menționați ca martori în documente. În forma aceasta s-a menținut sfatul domnesc pînă în vremea lui Vasile Lupu.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în condițiile orientării domeniilor feudale spre producția de mărfuri și ale dominației otomane, puterea boierimii se află în plină creștere. Fenomenul acesta se reflectă în menționarea activității sfatului domnesc în documente. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea pînă în anul 1574, cînd, după înfrîngerea și uciderea lui Ioan Vodă, începe slaba domnie a lui Petru Șchiopul, există în documente numai cinci menționări ale sfatului, cite una pentru domniile lui Al. Lăpușneanu,⁴² Despot⁴³ și Bogdan Lăpușneanu⁴⁴ și două în domnia lui Ioan Vodă⁴⁵. Între 1574 și 1600, sfatul este menționat în documentele relative la procese de 34 de ori⁴⁶.

În același timp, paralel cu întărirea oligarhiei boierești, crește și influența clerului în viața de stat. Îndeosebi virfurile clerului se preocupă de întărirea proprietății mănăstirești și sfătuiesc pe domni să le facă danii. Sînt consultate întotdeauna cînd se schimbă ceva în situația proprietăților bisericești.

Rolul politic al bisericii a crescut încă în timpul luptelor pentru tron dintre fiii lui Alexandru cel Bun. Pretendenții la domnie trebuiau să se îngrijească în mod deosebit să atragă de partea lor virfurile conducătoare ale bisericii. Din această cauză, către sfîrșitul perioadei luptelor feudale interne, conducătorul bisericii începe să fie tot mai des menționat ca sfetnic al domniei. Începînd din anul 1455, mitropolitul Teoctist este menționat în mod regulat în fruntea listei boierilor trecuți ca martori în documente⁴⁷. Ca al doilea reprezentant al clerului înalt la ședințele de la curte participă uneori arhimandritul mănăstirii Bistrița⁴⁸. Sînt lăsați la o parte episcopii de Roman și Rădăuți.

În prima parte a domniei lui Ștefan cel Mare se menține situația moștenită de la Petru Aron. Pe lîngă mitropolitul de Suceava, Teoctist⁴⁹, se menționează uneori în sfat și episcopul de la Roman Terasie⁵⁰, care avea rosturile unui mitropolit pentru partea de sud a Moldovei.

⁴² Doc. privind ist. României, XVI, 2, p. 46 (1554 martie 2).

⁴³ Ibidem, p. 159 (1562 martie 17).

⁴⁴ Ibidem, p. 182 (1569).

⁴⁵ Ibidem, XVI, 3, p. 33 (1574 martie 16) și p. 34 (1574 martie 27).

⁴⁶ Ibidem, XVI, 3, p. 43, 45—46, 47—48, 69, 77, 79, 88, 124, 134, 156, 175, 192, 195, 210, 212, 215, 221, 282, 290, 292, 375, 390, 396, 425, XVI, 4, p. 13, 47, 128, 162, 170, 174, 187, 190, 202, 205, 261.

⁴⁷ Ibidem, XV—XVI, p. 276 și urm.

⁴⁸ Ibidem, p. 276, 278.

⁴⁹ Ibidem, p. 292 și urm.

⁵⁰ Ibidem, p. 334 și urm.

Incidental, în problema unor proprietăți mănăstirești sînt chemați să participe și egumenii de la Bistrița, Neamț, Probota, Moldovița⁵¹.

Începînd de pe la 1473, situația aceasta se schimba. Membrii clerului înalt nu mai sînt menționați ca martori în documente. Doar în unele afaceri de mare importanță mai era consultat conducătorul bisericii, cum se întîmpla, de pildă, pe la 1490, cînd subordonarea unui număr de 50 biserici episcopiei de la Rădăuți se făcea „de domn împreună cu rugătorul și părintele nostru chir Gheorghe, mitropolitul Sucevii și cu toți boierii noștri moldoveni și îndeosebi cu tot sfatul nostru”⁵².

În secolul următor, abia la 1556, Alexandru Lăpușneanu declara că a luat hotărîrea „cu sfatul și binecuvîntarea preasfințitului mitropolit chir Grigorie” de a constitui un obroc mănăstirii Putna⁵³. La fel proceda și Petru Șchiopul⁵⁴.

Sfatul bisericesc, pe lîngă cel laic, este menționat în mod expres în documentul de omagiu față de regele polon, dat de Iliș Rareș⁵⁵ în 30 noiembrie 1547.

Către sfîrșitul sec. al XVI-lea, *sfatul bisericesc* este menționat tot mai des în documente. Astfel, la 10 septembrie 1597, Ieremia Movilă voievod hotăra într-un proces „împreună cu tot sfatul domniei mele, clerici și laici”⁵⁶. Într-un alt document, el punea să se menționeze că „domnia mea cu tot sfatul domniei mele și duhovnicesc și lumesc, îndeajuns am judecat și am socotit despre amîndouă părțile ca să fie mai cu dreptate”...⁵⁷. Ca garanție a trăinicieii unor drepturi feudale, acordate printr-un document din 3 martie 1597, se punea „credința domniei mele a mai sus scrisului Io Eremia Moghilă voievod și credința preasfințitului sfatului nostru duhovnicesc, chir Gheorghe mitropolit de Suceava și a toată țara Moldovei și credința lui Agaton, episcop de Roman, credința lui Amfilohie, episcop de Rădăuți și credința boierilor noștri”⁵⁸. Mai tîrziu, în sfatul bisericesc intră și episcopul de Huși⁵⁹. Mențiunile în legătură cu existența sfatului bisericesc continuă în cursul sec. al XVII-lea. Nu există nici un indiciu pe baza căruia să se poată presupune că sfatul bisericesc își desfășura activitatea separat de sfatul laic. Virfurile clerului deliberau împreună cu boierii. Probabil, în astfel de cazuri nu mai erau chemați la ședințe unii dregători mai mărunți.

Sfatul, așa cum se cristalizase în sec. al XV-lea, s-a menținut pînă în vremea domniei lui Vasile Lupu. Ca urmare a apariției și perfecționării artileriei, cetățile își pierduseră de mult timp vechile lor rosturi. Turcii, de asemenea, ceruseră în a doua jumătate a sec. al

⁵¹ Doc. privind ist. României, p. 335, 374. Episcopul de Rădăuți este menționat în consiliul domnesc în anii 1472—1473. Ibidem, p. 387—398.

⁵² Ibidem, XV, 2, p. 131.

⁵³ Ibidem, XVI, 2, p. 97.

⁵⁴ Ibidem, XVI, 3, p. 66—89.

⁵⁵ I. Bogdan, *Album de doc. mold.*, nr. 78.

⁵⁶ Ibidem, vol. IV, p. 150.

⁵⁷ Ibidem, p. 170.

⁵⁸ Ibidem, p. 158, 175, 180, 214, 215.

⁵⁹ Ibidem, p. 240.

XVI-lea ca o parte din ele să fie distruse. O dată cu dispariția garnizoanelor din cetăți, pîrcălabii devin simpli administratori de ținuturi și nu mai dispun ca în trecut de o însemnată putere militară. Din această cauză, ei au fost lăsați în afara sfatului. Faptul acesta este consemnat de Miron Costin⁶⁰. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, sfatul laic cuprinde opt boieri mari. Împreună cu virfurile clerului, care constituiau sfatul duhovnicesc, ajungea să numere 12 membri. Situația aceasta este dată în mod clar de Miron Costin și Dimitrie Cantemir precum și de alte citeva izvoare.

Din opera istoricilor amintiți se desprinde că pentru secolul al XVII-lea, sfatul domnesc, sfatul suprem, nu se poate identifica nici decum cu instanța supremă de judecată prezidată de domn, instanță care pe de la sfîrșitul sec. al XVI-lea începuse a se numi *divan*⁶¹. Membrii sfatului domnesc făceau însă parte și din această instituție, care nu este altceva decît vechea *curte* denumită cu un termen turcesc.

Miron Costin în opera sa cunoscută sub numele de „Istoria în versuri polone” ne dă mai multe amănunte în legătură cu sfatul domnesc. După dînsul, exista un sfat boieresc compus din mitropolit și cei trei episcopi⁶². În compunerea sfatului suprem, pe lîngă aceștia, intrau opt dregători și anume: marele logofăt, cei doi vornici mari, hatmanul (pîrcălabul de Suceava), marele postelnic, marele spătar, marele paharnic și marele vistier⁶³.

Dimitrie Cantemir făcea distincție între *boierii de stat* și *boierii de divan*. În primul organ, numit de dînsul *sfatul secret*, înregistrează aceiași dregători ca și Miron Costin⁶⁴. Precizează însă care era situația marelui vistier. Acesta, la drept vorbind, nu făcea parte din „senat”. El păstra cheia de la camera unde se întrunea consiliul și numai din această cauză era considerat ca mare sfetnic al domniei. De fapt nu era consultat și nu lua parte la delibărări, decît atunci cînd se discuteau chestiuni în legătură cu vistieria. Astfel, el nu avea nici scut și trebuia să stea în picioare la ședință⁶⁵.

În capitolul despre dregători, interpolat de Misail călugărul în cronica lui Grigore Ureche, nu se face nici o deosebire între membrii sfatului și ai divanului⁶⁶.

Mențiuni privind numărul membrilor sfatului domnesc se întîlnesc uneori în relațiile unor călători și agenți diplomatici străini, care au avut ocazia să cunoască modul de organizare politică din Țările române. Astfel, în instrucțiunile date de principele Transilvaniei, Sigismund Bathori, lui Gaspar Kornîș în vara anului 1593, cu ocazia în-

⁶⁰ Erau menționați în formularul documentelor doar în virtutea tradiției, Miron Costin, *Opere complete*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 239.

⁶¹ Pentru prima dată termenul turcesc *divan* apare într-un document din 18 martie 1603. *Doc. privind istoria României*, A, XVII, 1, p. 74.

⁶² Miron Costin, *op. cit.* p. 114—115. Aici pretinde că episcopul catolic de Bacău ar fi făcut parte din sfat. Afirmația aceasta nu se verifică.

⁶³ *Ibidem*, p. 115—118.

⁶⁴ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 113—115.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 115.

⁶⁶ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 75—76.

locuirii lui Aron Vodă cu Ștefan Răsvan, îi recomanda printre altele să aleagă împreună cu noul domn 12 boieri pentru a forma sfatul. Ei trebuiau să întreacă pe ceilalți în vîrstă, înțelepciune, cinste și în credință și să fie aleși astfel încît să poată avea încredere în ei atît principele, cît și voevodul⁶⁷.

În descrierea pe care Samuel Twardowski o face soliei polone condusă de ducele de Zbaraz în 1622 la Constantinopol, ni se arată că domnul Moldovei, Ștefan Tomșa, i-a făcut acestuia o primire solemnă la Iași. I-a ieșit înainte cu un impozant alai la Ștefănești. În jurul domnului stăteau călări 12 boieri⁶⁸. La fel, atunci cînd Stanislaw Cświecim descrie călătoria făcută în anul 1643 de solul polon Nicolae Bieganski la Constantinopol, se arată că în timpul primirii la curte, el a văzut divanul plin de curteni și că a trecut printr-o altă sală mai mică (spătăria) unde erau adunați o parte din dregători⁶⁹. Ceilalți se găseau împreună cu domnul într-o altă încăpere.

Misionarul catolic Marcus Bandini vorbește, de asemenea, despre divanul domnului Vasile Lupu și ne arată că numai membrii sfatului stăteau pe scaune, avînd insignele puse pe masă în fața lor⁷⁰.

În însemnările lui Chrzanowski despre călătoria făcută de el în anul 1780 prin Moldova și Bulgaria spre Constantinopol se dau unele amănunte privind curtea domnească din Iași. El ne spune că divanul poartă moldovenește denumirea de spătărie. Divanul, prin care trebuie să se înțeleagă sfatul, era compus din 12 boieri aleși de ținuturi. Dă în continuare, cu destule greșeli, amănunte despre atribuțiile acestor dregători⁷¹. Același număr dă și Koloman Mikeș, refugiat politic maghiar în Moldova pe la începutul secolului al XVIII-lea⁷².

În această privință se mai pot descoperi cîteva detalii în memoriile lui Sieur de la Croix. Se înșiră acolo marii dregători din Moldova, cu atribuțiile lor. În partea unde se ocupă de curtea domnească notează că din instanța supremă, pe lîngă mitropolit și cei trei episcopi, mai făceau parte opt înalți dregători, cu dreptul de a ședea pe scaune și un mare număr de dregători mai mici, slujitori și căpetenii ale oștenilor, cărora le dă denumirea de *gentilis-hommes d'armes*. După ce asculta plîngerile, învinuirile sau ceea ce aveau de spus împricinații în apărarea lor, domnul se retrăgea cu cei opt înalți dregători într-o cameră separată, unde, după ce lua avizul acestora, dădea sentința, pe care apoi o executau alți dregători. Autorul descrierii era informat, de asemenea, că domnul, atunci cînd voia să delibereze într-o afacere care privea domnia, interesul public sau al său particular, folosea un consiliu secret în care intrau cîțiva sfetnici ca marele vornic, marele

⁶⁷ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 236.

⁶⁸ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Buc., 1930, p. 17.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 54.

⁷⁰ Bandinus, ed. V. A. Urechia, în „An. Acad. Rom.” s. II, t. XVI, p. 320.

⁷¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 236.

⁷² N. Iorga, *Ist. Românilor prin călători*, II, p. 163.

postelnic, marele șambelan (spătar), marele vistier și logofătul⁷³. Nu cunoștea pe ceilalți doi.

În orice caz, persoanele care luau loc pe scaune în sala mare de ședințe erau în număr de 12, opt laici și patru fețe bisericești. Cifra aceasta se confirmă de o informație cuprinsă într-un chestionar francez asupra țărilor române de pe la începutul sec. al XVIII-lea. Se afirmă acolo că prințul era asistat la judecată de 12 boieri⁷⁴.

Examinând listele de dregători înregistrați nominal în documente, în afară de cei cu funcții teritoriale, constatăm în prima jumătate a sec. al XVII-lea circa 11 persoane. Al 12-lea membru al sfatului era însă mitropolitul. Componenta aceasta nu era rigidă. Probabil, atunci când se convocau episcopii, trei dintre membrii mai mici în rang ai sfatului trebuiau să le cedeze locul.

De altfel, ca și în perioada anterioară, în probleme mai grave se putea face apel la un sfat lărgit. Miron Costin notează, în afară de cei opt boieri mari, membri ai sfatului secret, alți 11 dregători mai mărunți și apoi 12 vornici de poartă, „din afara senatului, care nu iau parte la sfat decât la grabnică nevoie, ca de pildă orînduirea haraciului”⁷⁵. După înșirarea făcută de el se vede că numărul membrilor sfatului se dubla sau se tripla în astfel de ocazii. Pentru unele acte cu caracter solemn se dubla numărul membrilor sfatului. Gabriel Bathori arăta la 14 noiembrie 1608 că domnul din Moldova i-a depus jurămint de credință împreună cu 24 de boieri⁷⁶.

Din cronici se vede, de asemenea, că spre sfîrșitul sec. al XVII-lea, sfatul domnesc cuprindea tot 12 membri. I. Neculce și N. Muste, contemporani cu Dimitrie Cantemir, notează în listele date în cronicile lor circa 11 mari dregători.

Probabil că numai o parte din aceștia aveau calitatea de membri permanenți, ceilalți, ca și episcopii, completeau numărul după împrejurări. Numai cei șapte membri permanenți puteau să participe la desbateri și să ia cuvîntul în divan, restul se mărginea să aprobe și să iscălească sentința dată⁷⁷.

Celor 11 dregători laici membri ai sfatului li se acorda la numirea în funcție de către domnitor anumite insigne. Purtau bastoane aurite sau vopsite în anumite culori. În sec. al XVIII-lea, numai lor le era permis să poarte bărbi⁷⁸. Ceilalți dregători de divan purtau, ca semn al funcției lor, un brîu special. Insignele erau ale țării și li se ridicau

⁷³ Fr. Babinger, *O relație neobservată despre Moldova, sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. sec. I, seria III-a, t. XIX, p. 129—131. Textul acestei descrieri a Moldovei, precedat de comentarii, a fost publicat și de V. Mișordea, *(O descriere a Moldovei înainte de D. Cantemir)*, în „Revista istorică”, XXIII, nr. 4—6 (1937), p. 126 și urm.

⁷⁴ A. Sacerdoțeanu, *De nouveau concernant „une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIII-e siècle”*, în „Revue historique du sud-est européen”, anul VI, nr. 1—3, p. 62. Alte variante da C. C. Giurescu în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France”, II, 1924, partea I-a, p. 36—63.

⁷⁵ Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 388.

⁷⁶ Veress, *Documente*, VIII, p. 54.

⁷⁷ Hugues Ingigian, *Valahia și Moldova*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. sec. I, s. III, t. I, p. 291—293.

⁷⁸ *Ibidem*.

o dată cu mazilirea din funcție. N. Costin înseamnă în cronica sa că atunci când, după înfrângerea de la Stănilești, Savin Zmucilă s-a refugiat în Rusia împreună cu Dimitrie Cantemir, el a luat și „toiagul cel de argint al țării”, pe care îl deținuse în calitate de postelnic⁷⁹.

Numărul membrilor care intrau în compunerea sfatului domnesc ne amintește de cei 12 pîrgari care asistau pe șoltuzi în conducerea orașelor și pe jurații din ținutul Făgărașului⁸⁰. Intrucit domnia se prezintă ca o continuare a voievodatului din perioada anterioară formării statului, tot astfel și statul domnesc este continuarea sfatului de cneji care asistau pe voievozi la judecată, formau „scaunul său de judecată”. Informația documentară păstrată ne prezintă asemenea tribunale compuse din 12 membri. Uneori intrau în compunerea lor 6 preoți și 6 cneji⁸¹.

Determinarea atribuțiilor sfatului domnesc pe baza mărturiilor documentare existente, mai ales pentru primele secole, constituie o sarcină extrem de dificilă. E greu de constatat, îndeosebi, în ce măsură acest organ, ca expresie a voinței clasei dominante, limita autoritatea domnului și care era puterea sa în domeniul politicii interne.

Ca organ al statului feudal, el avea în primul rînd sarcina de a veghea la menținerea ordinii feudale, de a lua măsurile necesare pentru întărirea ei, de a asigura în condiții optime exploatarea masei țărănești de către proprietarii pămîntului. Membrii sfatului domnesc urmăreau menținerea și respectarea normelor dreptului feudal, adunau mijloacele pentru susținerea și buna funcționare a mașinii de oprimare și subjugare a maselor exploatare. Ca atare, membrii sfatului concentrau în miinile lor toate firele administrației, conduceau aparatul de represiune și constituiau instanța supremă de justiție. În al doilea rînd, ei trebuiau să se îngrijească de buna funcționare a curții domnești.

În materie de politică externă, era necesar avizul lor în luarea unor hotărîri privind relațiile țării cu celelalte state. Domnii erau obligați să consulte sfatul cu ocazia încheierii păcii sau a unor tratate de alianță, atunci cînd se declara război, cînd se accepta o situație de vasalitate și în diferite probleme de aceeași natură. În tratatele de alianță cu marele duce al Lituaniei și în documentele date cu ocazia depunerii sau reînnoirii jurămîntului de omagiu ca vasali ai regelui Poloniei în prima jumătate a sec. al XV-lea, domnii puneau să se menționeze că hotărîrea se lua nu numai în numele lor, ci și al boierilor din sfat și al tuturor supușilor⁸². „Rada” boierilor se angaja să mențină „în credință” pe domnitori față de suzeranul lor și să-i determine să-și respecte obligațiile asumate în astfel de ocazii. Promisiunile lor se consemnau într-un act separat, redactat fie pe o foaie aparte, fie în continuarea documentului dat de domn⁸³.

⁷⁹ N. Costin, *Cronica*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseșe*, II, p. 110.

⁸⁰ A. Veress, *Documente*, VI, p. 32—33.

⁸¹ Ștefan Meteș, *Contribuții nouă privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești din veacul al XVI—XVIII-lea*, Cluj, 1925, p. 8, Idem, *Din istoria dreptului românesc în Transilvania*, în „An. Rom. Mem. sect. ist., s. III, t. XVII, p. 90 și urm. N. Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi moldoveni*, Buc., 1926, p. 2.

⁸² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 622, 625, 629, 638 etc.

⁸³ *Ibidem*, p. 601, 608, 610, 650 etc.

În reglementarea relațiilor cu statele vecine, consultarea sfatului era obligatorie. Cronicarul Grigore Ureche ne spune că Bogdan Lăpușneanu nu consulta sfatul boierilor în problemele de stat și că încerca să le soluționeze singur numai cu ajutorul unor tineri pripășiți la curte⁸⁴. Totuși, dintr-un document din 20 martie 1570, dat lui Dinga portarul de Suceava, se poate constata că acuzația aceasta nu este pe deplin îndreptățită. Se arată în documentul citat că domnul s-a „sfătuit cu întregul sfat al domniei mele” și a trimis pe Dinga împreună cu Drăgan logofăt „în solie la craiul... pentru ca să tocmească să fie pace între noi și țările noastre”⁸⁵.

Iliaș Rareș, înainte de a pleca la Constantinopol pentru a obține, după cum pretindea el, o ușurare a obligațiilor țării față de turci, a convocat sfatul și pe boieri la Huși⁸⁶. Ioan Vodă cel Cumplit, în ajunul răscoalei împotriva Imperiului Otoman, a discutat situația grea a țării și măsurile de luat pentru îndreptarea ei „împreună cu sfatul boierilor” și îndeosebi cu „primul sfetnic” Ion Golia. Acesta i-a arătat primejdia la care se expunea, dar sfaturile lui au avut tot atita efect ca și cum „ar fi spus vorbind cu un mort sau ar fi cîntat cîntece de laudă în fața unui surd”⁸⁷. El a putut învinge opoziția boierimii numai cu sprijinul unor pături sociale mai largi, numite de cronicar „țară”⁸⁸.

De altfel, în probleme privind pacea sau războiul, sfatul era întotdeauna consultat. Miron Costin ne spune că, atunci cînd Vasile Lupu a auzit despre intrarea oștilor transilvănene în țară, a întrebat pe boierii de sfat asupra măsurilor pe care urma să le ia. „Ce-au ales cu sfatul să năzuiască la cetatea Hotinului...”⁸⁹.

Sfatul era consultat în orice problemă care angaja țara în domeniul politicii externe. Nu se lăsau la o parte în această privință nici legăturile de familie ale domnului. Astfel, atunci cînd fiica lui Vasile Lupu a fost cerută în căsătorie de principele litvan Radzivill, domnul a întrebat sfatul, care a dezbătut această problemă timp îndelungat. Miron Costin ne spune că „multă vreme s-au frămîntat acest lucru în sfat și cițiva boieri pre atunci apăra acest lucru să nu fie”⁹⁰.

În această privință, consultarea Sfatului de către domn era considerată de cronicarul amintit ca o măsură politică înțeleaptă. Vorbind despre o coalitie ce se punea la cale împotriva turcilor, el ne arată că Vasile Lupu intrase în legătură cu regele polon Vladislav și se hotărîse să suprima plata tributului către Poartă. „Și au stat la voroavă cu boierii pentru opritul birului și într-un rînd și într-altul” însă boierul Petriceico, mare vornic al țării de sus, i-a arătat primejdia la care se expunea. Cronicarul notează cu satisfacție în comentariile pe care le face că „așa feresc pre domni și țările voroava cu sfatul” de pri-

⁸⁴ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 194.

⁸⁵ *Doc. privind istoria României, Moldova, veacul XVI*, 2, p. 221.

⁸⁶ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XI—XV*, p. 112, 120.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 151.

⁸⁸ Grigore Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 198.

⁸⁹ Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 140.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 121.

mejdii. „Că pentru aceea a dat dumnedzău să aibă împărații, craii și domnii, cirmuitoarii țărilor, sfetnici pre lingă sine cu care vorovindu o treabă să frăminte cu voroava lucrul și unul una, altul alta răspunzînd, să lămurește lucrul care este mai pre îndemină”⁹¹. Cine nu procedează în modul acesta greșește. „Fără sfat a făcut Vasile Vodă — apreciază el — lovitul tătarilor la Brătuleni pre Prut...”, iar despre Gheorghe Duca ne spune că „sfătuindu-se numai cu unul pentru cartea la hanul și-a stricat domnia”. Despre Ștefan Petriceico știe că numai „așa, cu șoptele au făcut...”, de au lepădat fără de nici o nevoie domnia țării și s-au dus în Țara Leșească de care faptă se stinge Țara Moldovei astăzi”⁹².

În legătură cu asigurarea ordinii în interior și cu aplicarea dreptului feudal ca expresie a voinței clasei dominante, sfatul domnesc se prezenta ca forul cel mai înalt. În materie de justiție⁹³, el moștenește, în sens și cu aplicare feudală, funcțiile sfatului de cneji, care, împreună cu voievodul, aplană certurile dintre membrii obștilor în perioada anterioară formării statului.

Cercetînd documentele date de domnii din sec. XV—XVI, privind unele procese judecate de dîșii, se pot spicui formulări ca cele ce urmează: „deci noi și cu tot sfatul nostru cercetînd am aflat adevărul”⁹⁴, sau „de aceea noi și boierii noștri am cercetat cu întregul nostru sfat și am aflat că este dreaptă cumpărătura”⁹⁵, sau Meștea vătăg „a rămas dinaintea noastră și dinaintea sfatului nostru”⁹⁶, sau „călugării s-au îndreptat înaintea întregului sfat și și-au pus ferie”⁹⁷.

Se poate constata deci că membrii sfatului, împreună cu alți boieri, participau la judecățile făcute de domn. Alte izvoare ne arată care era rostul lor aici, cel puțin începînd din secolul al XVII-lea înainte.

Alunci cînd nu erau preocupați de rezolvarea altor probleme de stat, domnii țineau *divan*, adică judecau, în fiecare zi. Unii mai zeloși, făceau aceasta chiar de două ori pe zi, deși, din cauza vinului consumat peste măsură la masă, judecățile de după prînz nu erau prea agreate de împetricinați⁹⁸.

În încăperea, numită spătărie,⁹⁹ se adunau boierii mari din sfat, mitropolitul și episcopii¹⁰⁰, boieri de rangul al doilea și un mare număr de slujitori, căpetenii de oști, paji și aprozi. Domnul venea aici însoțit de marele postelnic. Se introduceau împetricinații și după ce marele logofăt le citea jalbele, ei erau puși să-și apere cauza. După aceasta membrii sfatului (cei 8 dregători mari cu reprezentanții cle-

⁹¹ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 112.

⁹² *Ibidem*, p. 113.

⁹³ În legătură cu astfel de prerogative vezi N. Grigoras, *Atribuțiile judecătorești ale statului domnesc pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, în „Studii și cercetări științifice” (istorie), Iași, XII (1961). I, p. 133 și urm.

⁹⁴ *Doc. privind ist. României*, A. Moldova, XVI, 3, p. 33.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 175.

⁹⁸ Ioan Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 123—124.

⁹⁹ François de Pavie, pe la 1585, arată că astfel de judecăți se puteau ține și în aer liber. N. Iorga, *Acte și fragmente*, t. I, p. 37—38.

¹⁰⁰ Aceștia luau parte la *divan* numai în anumite ocazii.

rului) se apropiiau de domn, care, pentru a da hotărîrea, se sfătuia cu dinșii. Ceilalți dregători mai mărunți luau cuvîntul numai atunci cînd erau întrebați și stăteau în picioare. Ei serveau mai ales la îndeplinirea procedurii,¹⁰¹ la executarea sentințelor sau constituiau un aparat de paradă.

În primul rînd, membrii sfatului împreună cu domnul „judecau” după „obicei” și după „legea țării” toate procesele de natură civilă. Cercetau pricina pentru a cunoaște „adevărul”, iar procesele se câștigau sau se pierdeau în fața lor¹⁰². Partea câștigătoare „se îndrepta” și-și punea „ferie” la visterie. Domnul și sfatul cercetau uricile prezentate pentru a descoperi dacă nu cunva unele din ele erau „viclene” (false)¹⁰³. Constatau pe baza lor sau prin alte mijloace că o proprietate era dreaptă moștenire, cumpărătură sau schimb cuiva¹⁰⁴. În cazul cînd procesul se încheia cu restituirea unei sume de bani, aceasta se făcea în fața lor¹⁰⁵. Se restituiau de obicei banii dați pentru cumpărarea unor bunuri fără respectarea dreptului de protimisis¹⁰⁶. Mărturiile se depuneau, de asemenea, în fața domnului și a sfatului. Se putea constata uneori că „jeluirile” erau „strimbe”¹⁰⁷.

Martorii jurau pe evanghelie în fața lor. Se întîmpla uneori ca părțile pentru care depuneau mărturie să „rămină de minciună”¹⁰⁸. Mărturia unor boieri mari, cum era de pildă aceea a lui Dracsin și Roman, pîrcălabi de Neamț, putea să aibă mai mare valoare și putea să dea cîștig de cauză acolo unde de obicei se aduceau 12 martori¹⁰⁹. Mai tîrziu jurămîntul se lua la mitropolie și părții care aduseseră martorii i se da o foaie prin care se constata îndeplinirea acestui act.

În cazul cînd una din părți pretindea că poate să aducă dovezi suplimentare, procesul se amîna și se fixau noi termene pentru judecarea lor¹¹⁰. Dacă o parte nu se prezenta la cîteva chemări, atunci procesul se judeca în lipsa ei și se dădea hotărîrea¹¹¹.

În cazul cînd procesul era de natură penală, domnul interoga pe vinovat în public și apoi se retrăgea într-o încăperie aparte pentru a consulta pe membrii sfatului și pentru a hotărî¹¹².

Dimitrie Cantemir ne spune că membrii sfatului erau consultați în calitate de cunoscători ai legilor, hotărîrea o da însă domnul. Numai în

¹⁰¹ *Doc. privind Ist. României, A. Moldova*, XVI, 3, p. 88, 134, 157, 212, 282.

¹⁰² *Ibidem*, p. 175. Feriea era o taxă plătită de partea câștigătoare. Numele ei se pare că vine de la numele lui Ferie, logofătul care a instituit-o în timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 43, 292.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 47.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 77, 79.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 124.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 45.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 290.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² În lecătura cu modul de desfășurare a judecăților la curte v. Fr. Babinger, *O relație neobservată despre Moldova*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Sect. ist., seria a III-a, t. XIX, p. 130; *Codex Raridinus*, ed. V. A. Urechia, în „An. Acad. Rom.”, Mem. sect. ist., seria a II-a, t. XVI, p. 320. A. Sacerdoteanu, *De nouveau concernant*, p. 62; Hugues Ingigian, *op. cit.*, p. 291—293.

cazurile de „viclenie” (înalță trădare) și de delapidarea banilor vistieriei, domnul putea să pedepsească fără a mai întreba pe cineva¹¹³. Totuși, pentru instruirea procesului, sfatul era convocat. Așa a procedat Vasile Lupu atunci când a descoperit trădarea logofătului Gheorghe Ștefan. Complicii acestuia, boierii Ciogolești, au fost cercetați în prezența sfatului. Hotărîrea de a-i uide a luat-o singur domnul¹¹⁴.

Necesitatea întăririi autorității domnului impunea un contact cit mai restrîns între persoana acestuia și supușii săi.

Cu mici excepții, domnii apar din ce în ce mai rar la judecăți și lasă ca această prerogativă să fie exercitată în numele lor de boierii din sfat. Aceștia procedează ca și cum domnul ar fi de față¹¹⁵. Proce-sele de mai mică importanță le judecă în casa unuia dintre dînșii, și dacă nu exista nici o contestație, hotărîrile lor aveau putere, ca și cînd ar fi fost date de domn¹¹⁶.

Mărturiile obținute de la acest for în materie de proprietate ser-veau părților interesate pentru a obține de la domn documentul de întărire fără a se mai prezenta în fața lui. Procedura se reducea astfel numai la îndeplinirea unor simple formalități de cancelarie, desigur destul de costisitoare.

Domnul consulta Sfatul în diferite probleme de politică internă și mai ales în cele financiare. Unii informatori pretind că el nu putea să pună dări noi asupra populației fără a avea învoirea sfatului. După călugărul Onufrie din Liov, domnul apare ca un delegat provizoriu al Porții, investit cu autoritatea absolută în interior, dar el nu putea pune dări noi asupra populației fără a obține aprobarea sfatului¹¹⁷. Aceleași afirmații le întîlnim și la Boscovich¹¹⁸. Știrile acestea, dacă în adevăr corespund realității, se referă la o situație din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

Încă din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, domnia dispunea de o vistierie proprie, deosebită de a țării. În cea din urmă se acumulasero mijele pentru achitarea grelelor obligații față de Poarta Otomană. Dacă boierii se puteau opune la creșterea veniturilor personale ale domnului, ei trebuiau să se îngrijească să satisfacă cererile de bani mereu crescînde ale turcilor și aceasta nu se putea realiza întotdeauna fără impozite noi.

Desigur că au existat cazuri cînd boierii au încercat să impună domnilor voința lor în problemele de politică financiară. Uneori au reușit, alteori nu. Miron Costin notează că la 1630 boierii au făcut „tocmeală și legătură” cu Alexandru Iliș¹¹⁹. După izgonirea acestuia, ei au propus domnia lui „Lupul Vornicul” (Vasile Lupu), „însă îi da și legături ce va lua din țară, ce s-ar lega pentru dări atunci la acel

¹¹³ *Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 140 și urm.

¹¹⁴ Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 138.

¹¹⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 141.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 142.

¹¹⁷ Fr. Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunile catolice din Moldova, 1748, în Omagiu fraților Alexandru și Ion Lăpedatu*, Buc., 1936, p. 610.

¹¹⁸ N. Iorga, *Roger Iosif Boscovich și Moldova*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. sect. Ist., seria a III-a, t. XIX, p. 159.

¹¹⁹ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1944, p. 79.

ales, mai mult să nu ia din țară. Ce acele legături văzînd Lupul Vornicul ... n-au primit dentr-acea dată domnia¹²⁰. De altfel, boierii nici nu aveau întotdeauna posibilitatea de a-și impune voința lor domnilor, căci aceștia nu mai erau aleși în țară, ci trimiși, mai ales spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, direct de la Constantinopol.

Dimitrie Cantemir, spre deosebire de Onufrie și Boscovich, ne spune că „atunci cînd domnul voia să pună dădii grele în țara lui, nimeni nu putea cîrți fără a-și primejdui viața și nimeni nu putea să se împotrivească poruncii sale. Era ținut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui”¹²¹. Același autor ne arată cum proceda domnul cînd voia să pună vre-un impozit. „Cînd sosește vre-o poruncă de la Poartă sau cînd domnul socotește că e de trebuință pentru trebile țării, atunci el îi chiamă pe cei 7 boieri prin scrisoare la sfat. Aceștia se adună în vistierie și, după ce se sfătuiesc, îl vestesc pe domn prin vistiernicul cel mare, despre aceea ce socotesc dinșii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviințează sfatul lor, atunci poruncește să se împlinească lucrul pînă în atitea zile”¹²².

În materie de finanțe, atribuțiile membrilor sfatului nu se limitau numai la astfel de propuneri făcute domniei. Periodic, ei controlau modul cum se administrau veniturile țării. „Vistiernicul, spunea Cantemir, ce dator să înfățișeze aceluiași șapte boieri din sfat, la fiecare sfert de an, socoteala veniturilor și a chetuielilor”¹²³.

În general, grija reglementării raporturilor cu țările vecine, în perioada cînd sfatul se bucura de independență, de a administra și sporii veniturile vistieriei și cămării domnești, și de a achita la timp obligațiile față de Poarta Otomană constituiau cele mai de seamă atribuțiuni ale sfatului domnesc. Prin intermediul acestui organ, domnul putea să se informeze asupra situației din țară și să cunoască legile ei. Prin urmare, putea să fie consultat și în orice chestiuni mărunte de ordin intern. Hotărârile lui însă nu erau obligatorii pentru domnie, rolul său fiind mai mult consultativ. Domnii puteau lua hotărîri fără a ține seama de avizul sfetnicilor lor.

Raporturile dintre domni și sfat reflectau atitudinea acestora față de boierime. Întărirea autorității domnești în a doua jumătate a sec. al XV-lea a micșorat mult importanța acestui organ de conducere. În sec. XVI-lea au existat domni, ca Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu care, adeseori, s-au dispensat de consultarea sfatului. În prima jumătate a sec. al XVII-lea, pentru Vasile Lupu marii dregători constituiau mai mult un aparat de paradă decît de conducere.

În ultimele decenii ale sec. al XVII-lea și în prima jumătate a secolului următor, domnii luaseră obiceiul de a se sfătui și de a înfăptui actele lor de guvernămînt numai cu un singur membru al sfatului, fără a ține seamă de ceilalți. Cronicarul Ioan Neculce notează cu grijă la fiecare domnie numele *chivernisitorului*, adică al *sfetnicului atotputernic*. (Termenul de *majordom* folosit în istoriografia noastră pentru

¹²⁰ Miron Costin, *op. cit.*, p. 83.

¹²¹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 72.

¹²² *Ibidem*, p. 145—146.

¹²³ *Ibidem*, p. 146.

a desemna această funcție neoficială nu este corespunzător)¹²⁴. Neculai Muste, cronicarul racovițean, cunoaște și el această practică. Referindu-se la domnia lui Constantin Cantemir, el spune că „toate trebile țării și a domniei în seama lui Iordache vistiernicul erau”¹²⁵.

Unii din acești boieri influenți, ca de pildă Iordache Ruset, exercită o adevărată tutelă asupra domnilor de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul secolului următor.¹²⁶ Rolul acesta nu era întotdeauna încreștinat unor boieri din sfat. Astfel, în timpul domniei a doua a lui Antioh Cantemir, după moartea cumnatului său Bogdan hatmanul, „a rămas atunci toată cinstea și chiverniseala după Ilie vistiernicul Cantacuzino, împreună cu Panaiotache Morona biv postelnic, care acești doi boieri chivernise pe Antioh vodă. Și să potrivise amândoi acești boieri într-o fire, după cum se dzice, calul riiș găsește copaciul scortos: iuți, mindri, mincinoși, fațarnici, giurători pentru hiece, amăgitori”¹²⁷. Iordache Ruset a deținut această onoare fără a fi membru al Sfatului domnesc¹²⁸.

Din citatele de mai sus se poate constata că exercitarea puterii în stat sub această formă se putea împărți uneori între două persoane influente. În general, rolul de „chivernisitori” îl dețineau unele rude, șefi de partide, specialiști în administrarea finanțelor statului sau oameni cu solide legături politice în cercurile intrigilor constantinopolitane. Cei mai mulți au îndeplinit funcțiile de postelnic și vistiernic. Datorită unor astfel de cunoștințe și relații au putut face carieră și domina viața politică a țării boieri ca Iordache Ruset, Bogdan hatmanul, Panaiotache Morona, Ilie Cantacuzino, Ramadan postelnicul și chiar și cronicarul Ioan Neculce¹²⁹.

Abia în 1733, o dată cu instalarea lui Constantin Mavrocordat ca domn al Moldovei, s-a renunțat la acest sistem. Preocupat mereu de această chestiune, Ioan Neculce notează relativ la o astfel de schimbare că „așezându-se aceste boierii, au lăsat domnul Constantin Mavrocordat visticria și chiverniseala țării, după obiceiul vechi, cum au fost mai întâi, nu cum era la Grigore vodă să chivernisească numai Sandul Sturdza cu doi greci, ce au lăsat în sama tuturor”¹³⁰. Aceasta nu însemna însă că înceta cu totul influența *musaipilor*, a favoriților curții, în viața politică a țării. Același cronicar notează, tot în legătură cu prima domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, că „boierii, dregătorii nu toți după orînduiala lor s-au pus, cum să cade, ce mai mulți după mită. Fiind oamenii tînăr și neștiind rîndul țării au apucat unii cu dări la musaipi”¹³¹.

Pe la începutul sec. al XVII-lea, o altă instituție, existentă din timpuri mai vechi pe lângă curtea domnească, a căpătat o mai mare

¹²⁴ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, Buc., 1958, p. 30.

¹²⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, atrib. lui N. Muste, în M. Kogălniceanu, *Letopisețele Moldovei*, ed. a II-a, III, p. 85.

¹²⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p. 204, 232, 243.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 238.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 252.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 204, 220, 232, 237, 237, 259, 260.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 352.

¹³¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 352.

importantă în aplicarea justiției feudale. Aceasta este *poarta domneas-că*. Însămănătatea ei decurge din aceleași necesități ca și acelea care au determinat crearea divanului ca o instituție deosebită de curtea dom-nească. Existau 12 vornici de poartă¹³², care făceau periodic în grupe de câte patru serviciul la curte. Ei țineau scaunul lor de judecată la poarta acesteia și judecau obișnuit pricinile mărunte. În documentele mai vechi li se spunea și vornici de certuri (*сирничыи*)¹³³. Peu-pe-seau femeile desfrinate, căsătoreau fecioarele care greșeau cu voie sau fără voie, cu făptașii delictului respectiv, înfățișau în chestii mai grave pe împricinații domnului, fixau termene de judecată și țineau evidența prezentării împricinaților în divanul domnesc¹³⁴.

Participau la hotărnicirea moșiilor și tot ei încasau amenzile pe care dom-nul le aplica pentru încălcarea hotarelor¹³⁵. Defereau diva-nului pricinile mai grele¹³⁶. Aceleași date le oferă Dimitrie Cantemir

Acesta ne mai arată că atunci când domnul judeca în divan, vor-nicii de poartă stăteau lângă el, ținând în mână toiege vopsite și ordo-nau, atunci când era cazul, părților să tacă. Când domnul era în călă-torie se îngrijeau de găzduirea lui¹³⁷.

Veniturile lor proveneau de la gloabele încasate la deșugubinele comise în ținuturile Roman, Cîrligătura și Iași.

În 1760, domnul Ioan Calimah le-a stabilit lefuri. La vremea dese-tinei urmau să primească de la visterie câte 5 lei pe lună. Erau scutiți de desetină pentru 30 de stupi și de grștină pentru 30 de oi. Li se mai scutea de dări un om strein care slujea la casa lor. Atunci când hotărniciau moșiile primeau câte un galben de fiecare piatră de hotar pusă.

Grigore Ghica a revizuit în 1776 acest mod de retribuire și le-a mărit leafa la 10 lei pe lună. De fiecare piatră de hotar pusă la hotăr-niciri urmau să primească 200 lei. La evaluarea unor averi primeau câte 2 lei de fiecare dugheană sau casă mică, 60 bani de fiecare vită și 5% din valoarea hainelor¹³⁸.

*

Sfatul domnesc prezentat mai sus, compus din principalii dregători de la curte, era un sfat obișnuit, care asista pe domn la rezolvarea

¹³² Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 369.

¹³³ Arh. St. Iași, DCLXXXV-16 (1609, noiembrie 29, pentru satele Cămirzani și Leucuşti).

¹³⁴ Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 120—121. *Doc. privind ist. Rom.*, XVII, 3, 42, 133.

¹³⁵ Arh. St. Buc., M-rea Galata, X-19, 20 și Acad. R.P.R., CD-119, 120. *Doc. privind ist. Rom.* XVII, 4, p. 431, 430.

¹³⁶ Acad. R.P.R., CCXXXII-147.

¹³⁷ *Descrirea Moldovei*, ed. cit., p. 138 și urm.

¹³⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 134; *Uricarul*, IV, p. 405 și urm. v. Theodor Bălan, *Vornicia în Moldova*. Extras din „Codrul Cosminului”, VII (1931), p. 69 și urm.). Bogat mat-rial privind vornicii de poartă la C. I. Andreescu și C. A. Stoide, *Ștefană Lupu, domn al Moldovei*, Buc., 1938, p. 77. Pentru rolul lor în divan v. Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit.; p. 89: Radu Mihnea „la multe divanuri dzlcea: „vorrice, zi celui om mine să mai iasă la divan”. Zapisese „să aibă a se

unor procese, la acordarea unor danii din domeniul de stat, la refacearea actelor de proprietate precum și la luarea unor măsuri lipsite de gravitate în ceea ce privește politica externă. Unele probleme grave, precum și acte pentru a căror îndeplinire se cerea o deosebită solemnitate, erau rezolvate sau îndeplinite cu ajutorul unui sfat lărgit.

Astfel, cu ocazia adunării de la Vaslui din martie—mai 1456, atunci când urma să se hotărască în privința tributului cerut de Poarta otomană, Petru Aron a convocat o asemenea adunare cu mult mai cuprinzătoare decât sfatul domnesc obișnuit. Domnul afirma că „la aceasta am dat cartea noastră panului Mihail logofăt și cu toți panii noștri ai sfatului moldovenesc” (съ всеми паныи и радю молдавскою). Punea să se înregistreze în document mai mult de 50 de nume boierești. În titulatură se menționează: „Noi Petru voievod și cu panii sfatului nostru moldovean” (съ паныи радю нашею молдавскою)¹³⁹. Hotărîrea de a se plăti haraci turcilor a fost luată deci cu un sfat mai larg decât cel obișnuit. În același fel se prezenta adunarea de la 13 decembrie 1421, prin care Alexandru cel Bun crea un apanaj fetei soției Rimgailla. În actul prin care îi ceda veniturile Siretului și Volovățului se menționează, de asemenea, un număr mare de boieri¹⁴⁰. Se observă că mulți dintre cei a căror mărturie se invocă sînt prezenți în aceste adunări numai în calitatea lor de mari proprietari și nu au nici o dregătorie. Prin urmare, astfel de adunări nu trebuie să se confunde cu curtea, cu totalitatea dregătorilor care asistau pe domn la judecăți, boierii mari și mici menționați în documente.

Nu există nici un indiciu că în adunarea de la Vaslui din 1456 au participat și reprezentanți ai „țării”, adică ai celorlalte pături sociale în afară de boierime.

Adunări asemănătoare, dar fără participarea „țării”, au fost desigur cea de la Huși din 1541, chemată pentru a discuta necesitatea călătoriei domnului Iliș Rareș la Poartă, precum și aceea de la Bădăuți, unde s-a luat hotărîrea începerii unor tratative cu sultanul Soliman Magnificul¹⁴¹.

S-ar putea cita un caz de sfat lărgit în care la discutarea unor probleme privind interesele lor au participat și reprezentanții altor pături sociale în afară de boierime. Documentul lui Petru Șchiopul

crede la orice scaun sau la poarta domnului nostru”. *Doc. privind ist. Rom.*, XVI, 3, p. 371. Cei care nu respectă hotărîrile divanului, sînt expuși să plătească „gloabă 12 boi” la poarta domnească. *Ibidem*, XVII, 4, p. 431. La fel cei care iau dijma „în pătrea lor” de pe moșii streine. *Ibidem*, XVII, 5, p. 115. Sătenii care își fac locuințe în afara „siliștii vechi” sînt amendați cu 12 boi la poarta domnească. *Ibidem*, p. 65. În fața acesteia, părțile pe care ea le judecă „pun ferie”. *Ibidem*, XVII, 2, p. 328. În legătură cu persoane care dețin funcția de vornici de poartă sau de gloată, cum li se mai spune, v. *Doc. privind. ist. Rom.*, XVII, 2, p. 56, 63, 86, 88, 94, 291, 311, XVII, 4, p. 21, 111, 182, 196, 316, 438, XVII, 5, p. 134, 144, 205, 223, 324, 361, *Acad. R.P.R.*; XIV-55, XXX-7, XLIII-99, 111, LXXXI-3, LXXXIX-74, XCIV-78, CXLV-3, 5, CXXVII-247, CXCII-45, CCXLVII-31, CDXXVI-29, *Inst. de ist. Iași*, Fd. Spiridonie, X-1, XXX-45, XXXI-17, *Arh. St. Buc.*, Bîrnova, II-1, Achiziții noi, XXV-9, *Arh. St. Iași*, CCXLVIII-15, CCCXXIII-59.

¹³⁹ *Doc. privind istoria României, A. Moldova*, XIV, XV, 1, p. 287.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 42.

¹⁴¹ P. P. Panaitescu, în *Viața feudală*, Buc., 1957, p. 352—353, consideră că în toate trei cazurile s-a convocat marea adunare a țării.

din 8 ianuarie 1579, arătînd o asemenea situație, este însă falsificat. În el se arată că în urma „șicanelor” pe care le făceau vameșii din Galiția comerțului moldovean, domnul ar fi convocat la Iași un sfat de boieri și de negustori și ar fi hotărît să restabilească bilciul de la Sîpeniț¹⁴².

În participarea incidentală a șoltuzului și pîrgarilor, alături de boieri la judecarea în fața domnului a unor procese privind dreptul orășenesc, nu trebuie să se vadă funcționarea unui sfat domnesc lărgit¹⁴³.

Mai surprindem în documente convocarea unui sfat lărgit în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Sub această formă, a luat sfatul domnesc hotărîri cu privire la țișanii mănăstirilor între 4 și 23 mai 1626, în timpul domniei lui Miron Barnovschi¹⁴⁴. În anul următor, același domn, în cadrul unui sfat la care participau boierii mari și mici, mitropolitul, episcopii și feciori de boieri a reinnoit hotărîrea predecesorului său Radu Mihnea cu privire la restituirea ocinilor confiscate de Ștefan Tomșa de la boierii vinovați de trădare¹⁴⁵.

Tot astfel a procedat în unele cazuri Nicolae Mavrocordat, la începutul secolului următor. Astfel, în 1710, el a convocat o adunare de boieri și de mazili spre a face unele cercetări în legătură cu gestiunea financiară a domniei precedente a lui Mihai Racoviță. La adunare au participat și boierii însărcinați de acest domn cu stringerea impozitelor, adică Lupu Costache fost mare vornic al Țării de Jos, Ioan Paladi vistier și Bașotă fost mare vistier. S-a constatat cu această ocazie că Mihai Racoviță ridicase haraciul din țară, dar nu-l expediasse Porții¹⁴⁶.

În anul 1715, în a doua domnie, atunci cînd a închinat mănăstirea Hangu Patriarhiei din Alexandria, Nicolae Mavrocordat a dispus să se convoace o mare adunare a boierimii. Ședința s-a ținut în prezența lui Samuel, patriarhul Alexandriei, a mitropolitului Ghedeon, a fostului mitropolit Sava și a episcopilor în sala cea mare a divanului¹⁴⁷. Nu putea deci să cuprindă un număr prea mare de membri.

Problema sporirii sau a introducerii unor noi impozite era discutată de asemenea în astfel de adunări. În 1749, Constantin Mavrocordat a arătat tuturor boierilor convocați în sfat ce datorii are țara la Poartă și adunarea a admis ridicarea unui vîcărît de jumătate de leu pe fiecare cap de vită¹⁴⁸.

Un caz asemănător a avut loc în timpul domniei lui Ioan Theodor Calimachi. Boierii greci, voind să reintroducă vîcărîtul, cîștigaseră de partea lor pe mitropolit și obținuseră de la patriarhie o deslegare în

¹⁴² Arhiva istorică a României, t. I, p. I-a, nr. 22, p. 172—174.

¹⁴³ *Doc. privind ist. României*, A. Moldova, XIV, XV, 1, p. 241, 242.

¹⁴⁴ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XI-2, XXXIII-13, XXXIV-4, M-rea Neamț, CXXXI-7, 8; Acad. R.P.R., LXXXII-144, LXXXIV-158, 159, 199; Muzeul regional Suceava, doc. din 5 mai 1627 pentru mănăstirea Solca.

¹⁴⁵ Uricarul, XVIII, p. 380—387, I. Minea, *O inovație juridică a lui Miron Barnovschi*, p. 10.

¹⁴⁶ N. Costin, în *Letopiseșe*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 80.

¹⁴⁷ *Idem*, p. 168—169.

¹⁴⁸ *Ibidem*, III, p. 219.

acest sens, căci mai înainte, cu ocazia desființării văcăritului, însăși biserica aruncase anatema asupra celor care ar fi încercat să mai reintroducă această dare. Aflând despre această intenție, toți episcopii, egumenii, boierii mari și mici s-au adunat la mitropolie și acolo au venit și marii dregători. S-a pus în discuție problema reintroducerii văcăritului, dar boierii din țară nu au admis luarea unei astfel de măsuri. Au aprobat totuși încasarea unui impozit suplimentar cu titlul de ajutorință¹⁴⁹.

Se vede că folosirea unor astfel de adunări boierești avea loc mai ales atunci când era necesar să se evite creșterea agitației în țară. Altfel ar fi fost cazul să se convoace *sfatul de obște*.

*

Sfatul domnesc mai juca un rol important atunci când se deschidea succesiunea la tron, dar în alegerea domnului mai intervenea un alt organ căruia istoricii mai nci, dintr-o interpretare eronată a izvoarelor, i-au dat denumirea de „Țară” sau „Marea adunare a țării” în a cărei compunere ar fi intrat boierii mari și mici, reprezentanții ai curtenilor și clerului. Existența unei adunări cu o astfel de structură ar rezulta dintr-un pasaj al cronicii lui Grigore Ureche care, vorbind despre alegerea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei, întrebuintă în titlul capitolului respectiv expresia: „Când s-au strîns *țara* (s.n.) la Dreptate”. În cuprinsul capitolului ne dă indicații asupra componenței adunării în cauză, scriind: „decia Ștefan vodă strîns-au boierii țării mari și mici și altă curte mărunță dimpreună cu mitropolitul Theoctist și cu mulți călugări la locul ce se chiamă Dreptate și i-au întreat pe toți: iastele cu voia tuturor să le fie domn”¹⁵⁰.

Adunarea aceasta a avut loc în cîmp, în apropierea locului de luptă de la Doljești (Roman), între satele Cozmești, Ionășești și Mircești și nu lingă Suceava cum cred unii. Locul numit Dreptate, era pe Siret, iar Suceava este cam departe de acest rîu.

Într-un loc deschis, lingă Suceava, s-a făcut, de asemenea, desemnarea ca domn al lui Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare. Un informator italian, care se afla pe atunci în capitala Moldovei, arată că boierii împărțiți în dcuă facțiuni se adunaseră în cîmp și se certau în privința alegerii ca succesor al domnului, care se afla pe patul de moarte. Ștefan, auzind că una din partide încerca să impună un candidat sprijinit de turci, deși era grav bolnav, a ordonat să fie dus pe cîmpul unde se ținea adunarea și acolo a poruncit să fie decapitați potrivit dorințelor sale. S-a adresat apoi boierilor spunîndu-le că sînt liberi să aleagă pe cine vor¹⁵¹.

Problema succesiunii la tron la moartea lui Ștefan al IV-lea, în 1527, ar fi fost rezolvată de o adunare asemănătoare. „După moartea lui Ștefan Vodă cel Tînăr, strînsu-s-au boierii și țara de s-au sfătuit

¹⁴⁹ Neculai Costin, *op. cit.*, III, ed. Kogălniceanu, p. 243.

¹⁵⁰ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 83.

¹⁵¹ *Hurmuzaki*, VIII, p. 41.

pre cine vor alege să fie domn", scrie Ureche, că „pre obiceiul țării nu se cădea altuia domnia, fără carele nu vrea a fi sămînță de domnu”¹⁵².

Trebuie să se observe aici că Ureche face distincție între *boieri* și *țară*. Ar urma deci că sfatul boierilor și boierii în general, luați chiar numai cu sensul de dregători, nu intrau în noțiunea de țară. Termenul de „Țară” sau de „Mare adunare a țării” s-a întrebuițat în mod greșit, *țară* însemnând alte pături sociale în afară de boierime.

De altfel, cronicarii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea întrebuițează termenul „*sfat de obște*”. Printre ei, Macarie, vorbind despre alegerea ca domn a lui Petru Rareș, scrie: „cu vrednicie fu înălțat în scaunul de domnie cu *sfatul de obște*” (СВѢТЪМЪ СЪРЪДЪМЪ)¹⁵³.

Referindu-se la înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu ca domn al Moldovei, cronicarul călugăr Eftimie spune că după înfringerea lui Joldea la Șipote, „făcîndu-se adunare mare a întregului popor, au căzut de s-au închinat” noului domn. După cîteva rînduri, adaugă: „Iar Alexandru voievod... a ajuns la Hirău, unde a fost ridicat în scaunul domnesc cu vrednicie prin *sfatul obștesc*” (ОБЩЕМЪ СЪРЪДЪМЪ)¹⁵⁴.

Componenta acestui *sfat obștesc* se poate cunoaște din referințele cronicarului Azarie privind același eveniment. El arată că s-au adunat atunci „tot poporul și căpeteniile oștilor împreună cu episcopii și boierii și tot *sfatul* (sinclita) și au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei în Hirău...”¹⁵⁵. Prin urmare, au participat la această alegere poporul, căruia alți cronicari îi spun „*țară*” (prin care noi trebuie să înțelegem ostașii și proprietarii mărunți de prin satele apropiate) și pe lângă acesta căpeteniile oștirii, episcopii, dregătorii mari și mici, precum și boierii din *sfatul domnesc*.

Sfatul de obște este menționat apoi în cîteva documente din prima parte a secolului al XVII-lea. Primul din ele este dat de Ieremia Movilă voievod la 12 mai 1606, cînd întărea împreună cu „*sfatul de obște*” mănăstirii Secul satele Berindeești și Săbăoani, care aparținuseră domniei¹⁵⁶. Celelalte două sînt din 25 aprilie¹⁵⁷ și din 17 iulie 1607¹⁵⁸. Prin ele, Simeon Movilă, în prezența aceluiași „*sfat de obște*”, dăruia mănăstirii Secul satul domnesc Vinători de lângă Tîrgul Neamț. Toate trei au un caracter solemn și sînt scrise de diacul Dumitru Filipovici. Se pare că avem de a face aici cu ceva mai mult decît un *sfat obîșnuit*, iar termenul „*sinclita*” nu se referă la aceasta, ci la *divan*.

O măsură de o deosebită importanță a fost luată la 8 iulie 1632 de Alexandru Iliaș. Împreună cu *sfatul*, cu cei patru ierarhi, cu toți boierii mari și mici și „cu tot *sinclitul*” reinnoia scutirea de dări acordată preoților din Iași de unii domni anteriori¹⁵⁹. Se poate să avem

¹⁵² Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 137.

¹⁵³ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 81, 55.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 114, 123.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 130, 150.

¹⁵⁶ *Doc. privind ist. României, A. Moldova*, XVII, 2, p. 40.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 98.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 120.

¹⁵⁹ Acad. R.P.R., CCXXXVII-2.

de-a face, ca și în alte cazuri, numai cu o simplă repetare a formulului documentelor anterioare.

Sinclita, echivalentă cu divanul, este menționată în două documente din anul 1633. În acest an, la 22 februarie, Alexandru Iliș voievod scutela de dări satul Ulmii al mănăstirii sf. Paraschiva din Iași¹⁶⁰. Măsura era luată „cu cei patru ierarhi”, „cu vrerea întregului nostru sfat”, „boierii noștri moldoveni” și „cu tot sinclitul domniei mele”. La 5 decembrie, același an, Moise Movilă întărea mănăstirii Bisericiani, în urma unui proces cu mănăstirea Birnova, satul Vinători de lângă Piatra Neamț. Domnul judecase procesul împreună cu „cei patru ierarhi”, „cu toți boierii... moldoveni mari și mici” și „cu tot sinclitul”¹⁶¹.

Referindu-se la funcționarea sfatului de obște în secolul al XVII-lea, cronicarii fac mereu distincție între „boieri” și „țară”. Astfel, Miron Costin, scriind despre alegerea lui Miron Barnovschi ca domn al Moldovei, ne spune că „după moartea Radului Vodă cel Mare, boierii și țara (s.n.), văzînd pe Barnovschi hatmanul, om de țară și fără coconi...”, l-au ales „cu glasurile tuturor... de domnie și au mers o samă de boieri la împărăție și i-au adus steag de domnie”¹⁶². Și aici boierii sînt menționați deosebit de țară.

La cîteva luni după confirmarea sa, acest domn convoca sfatul de obște spre a discuta și a stabili regulile de viață monastică pe care dorea să le impună călugărilor. În actul dat cu această ocazie, la 20 septembrie 1626, el pune să se arate că s-a sfătuit „cu călugării” ... „cu vladicii și cu sfatul a toată țara”¹⁶³.

La 12 ianuarie 1628, Miron Barnovschi, în sfatul de obște, a luat măsuri în vederea readucerii la locurile lor a vecinilor fugiți de pe ocinile curtenilor, feciorilor de boieri și a văduvelor de boieri. Pentru aceasta, el s-a sfătuit cu mitropolitul și cu alți episcopi și egumeni și cu boierii cei mari și cu cei mici și cu mazilii și cu feciorii de boieri de țară și cu slugile domnești, voinici dinainte și cu toată țara¹⁶⁴.

Atunci cînd nu a mai putut satisface lăcomia dregătorilor turci din Stambul, acelaș domn, în 1629, „au strîns boierii și țara și le-au zis că nu poate să sature pîntecele turcilor fără fund. Și luîndu-și ziua bună de la toți, au lăsat domnia și s-a dus în Țara Leșească”¹⁶⁵.

Adeseori, cu ocazia deschiderii succesiunii la tron, era necesar să se lucreze în vederea alegerii succesorului cu mare urgență și nu exista întotdeauna răgazul necesar pentru a aduna „țara” sau pe reprezentanții ei. În asemenea cazuri, alegerea se reducea la un simplu „prononciamento”. Decideau boierii partizani ai candidatului și ostașii care se aflau la curte sau în anturajul celui care pretindea domnia. În felul acesta a fost cerut și aclamat ca domn Gheorghe Ștefan, după răsturnarea lui Vasile Lupu. Cronicarul arată că au mers atunci cîteva gloate de țară la Kémény Ianoș, căpetenia oștilor lui Rákoczi, și au cerut ca Gheorghe Ștefan să le fie domn¹⁶⁶. Dimitrie Cantemir a fost

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., Mss. 629, f. 286—286 v.

¹⁶¹ Arh. St. Buc., *M-reă Bisericiani*, I/19.

¹⁶² Miron Costin, ed. cit., p. 92—93.

¹⁶³ *M-reă Sucevița*, sub dată; Acad. R.P.R., Foto, IV-22.

¹⁶⁴ Acad. R.P.R., LXXXV-25.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 94—95.

¹⁶⁶ Acad. R.P.R., LXXXV — 25, p. 141.

ales domn la moartea tatălui său în 1693 prin aceeași hotărâre a ostașilor de la curte¹⁶⁷. „Ce boierii și țara”, spune Neculce, „nu cuteza să zică într-alt chip, că se temea de slujitori”. Desigur, în expresia „țară” trebuie să se vadă iarăși acele „gloate de țară” de care vorbește Miron Costin, adică țărani aduși de prin apropiere. În privința rolului pe care-l jucau slujitorii, care și ei făceau parte din „țară”, în alegerea domnului, acesta rezultă din descrierea lăsată de Paul din Alep cu privire la alegerea ca domn al lui Constantin Basarab în Țara Românească¹⁶⁸.

Dintr-o însemnare a lui Miron Costin se poate constata, de asemenea, că la alegerea lui Hrizea ca domn au jucat un rol însemnat ostașii grupați în jurul său după fuga lui Constantin Basarab la seraschierul din Silistra. „Îndată — notează cronicarul — acel Hrizea vodă au repezit cărți în toată Țara Muntenescă, dîndu știre că den mila lui Dumnezeu au statutu domnu Țării Rumânești; de sirg să se strîngă țara la dînsul la Teleajen”¹⁶⁹.

Uneori boierimea se grupa cu ocazia alegerii unui domn în tabere rivale. Același lucru se putea întîmpla și cu „țara”. Așa de pildă, Miron Costin ne spune că după moartea lui Simion Movilă izbucniseră certuri în rîndurile boierilor. Unii din ei preferau ca domn pe Mihăilăș, fiul lui Simeon Movilă, iar alții pe Constantin, feciorul lui Ieremia Movilă. „Se împerechiaseră boierii și cu dînsii și țara în două părți”, spune cronicarul, „o parte ținea cu casa lui Ieremia vodă, iar altă parte ținea cu casa lui Simeon Vodă”¹⁷⁰.

În perioada dominației otomane, sfatul de obște și-a exercitat din ce în ce mai rar prerogativa alegerii domnului. Au existat totuși unele cazuri cînd Poarta nu a putut să refuze o alegere de domn făcută de acest organ, sau chiar ea însăși să recurgă la el în împrejurarea cînd nu putea să organizeze licitarea tronului la Constantinopol. Astfel s-a întîmplat în anul 1673, cînd Duca Vodă, în timpul expediției turcești la Camenița, a fost mazilit. Cronicarul ne spune că atunci sultanul a poruncit „boierilor și țării să-și aleagă domn pe cine vor voi”¹⁷¹. Din expresia „boierii care erau acolo cu țara”¹⁷², înregistrată pe pagina următoare, se poate vedea cam ce înțeles avea noțiunea țara.

¹⁶⁷ I. Neculce, ed. I. Iordan, p. 189.

¹⁶⁸ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. de El. Cioran, p. 111.

¹⁶⁹ Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 171. Gr. Scorpan în *Reflectarea poziției de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche* publ. în „Studii și cercetări științifice” I, f. 2 (Iasi) e de părere că termenul „țară”, folosit de Ureche cînd prezintă înscăunarea lui Ștefan cel Mare, se referă numai la boierime. „Termenul are aici un înțeles precis prin însăși distingerea elementelor din conținutul său, făcută în cuprinsul capitolului respectiv”. E drept că egumenii mănăstirilor și episcopii proveneau tot din rîndurile boierimii, dar curtenii și slujitorii nu pot fi asimilați cu aceasta. Autorul citat își dă totuși seama că în cuprinsul cronicii respective, cu ocazia descrierii unor evenimente din secolul al XVI-lea, termenul „țară”, „foarte puțin precis și fluctuant”, apare uneori în opoziție cu boierimea. Din examinarea materialului în expus mai sus se poate constata că acesta este cazul cel mai frecvent înlînit în cronică.

¹⁷⁰ Miron Costin, *Opere complete*, ed. cit., p. 57.

¹⁷¹ Letopiseșe, ed. cit., III, p. 102.

¹⁷² Letopiseșe, ed. cit., p. 103.

Atribuțiile sfatului de obște nu se rezumau numai la alegerea domnului. El putea să aprobe sau să respingă unele măsuri cu caracter financiar, să hotărască în privința închinării unor mănăstiri la mănăstirile din afara hotarelor țării și să discute unele măsuri de ordin social¹⁷³.

Așezămintele privind obligațiile țăranilor vecini față de proprietari au fost aprobate de un asemenea sfat de obște. La el se referă un document prin care domnul, Ioan Toader Calimah, împuternicește la 20 iunie 1759 mănăstirea Sf. Spiridon din Iași să ia „a zecea” de la locuitorii din Cotnari. Țăranii care aveau case pe locul mănăstirii urmau să facă boieresc (muncă de clacă) 6 zile vara și 6 zile iarna, după hotărârea „testamentului sfatului de obște”¹⁷⁴.

În materie de politică externă, sfatul de obște își pierduse atribuțiile. Putea să fie convocat să dea mărturie și să judece în unele situații sau procese excepționale.

Astfel, în 1653, domnul Gheorghe Ștefan a întrunit în sfatul de obște vladicii cu toată boierimea țării, cu vitejii și cu toate „rîndurile (adică stările sociale) dimpreună și în chipul lor” spre a da lui Gheorghe Rákóczi al II-lea o mărturie prin care să arate că ostașii lui s-au purtat în țară „frumos și pre încet” cu locuitorii și cînd li s-a cerut au plecat din țară¹⁷⁵.

Pentru judecarea unui proces cu caracter excepțional a fost convocat sfatul de obște de Constantin Mavrocordat. Poarta ceruse acestui domn să-i fie predat Lupul Serdarul, acuzat că ar fi jefuit pe niște turci din raiaua Hotin. Domnul a refuzat cererea, dar în același timp a convocat „pre boierii cei mari, pre alți boieri mazili, și pre călugări, pre egumeni și pre neguțători și pre turci balgii și i-au întrebat pre toți pentru Lupul Serdarul. Cum știu? Fost-au hain?” Răspunsul a fost negativ. Prezența turcilor balgii și a unui cadîu la această adunare constituia o măsură luată spre a se evidenția că judecata s-a făcut cu toate garanțiile de imparțialitate¹⁷⁶.

S-a discutat destul de mult în legătură cu termenul *soim*, presupus că ar fi fost întrebuințat pentru a denumi așa zisa „mare adunare a țării” în Moldova. Așa, de pildă, s-a afirmat că prima adunare generală cunoscută în Moldova a fost înregistrată într-un document dat de frații Ilie și Ștefan voievozi la 25 iunie 1441, la Scheia, pe Siret. Pisarul celuiui act a făcut însemnarea: „Mihul a scris la Bulgari (Scheia), la soimu”. S-a tras concluzia că acolo a fost o adunare în cîmp denumită *soim*, „formă rusească apuseană a numelui dietei poloneze, *sejm* (ș.a.)” S-a adăugat apoi „că avem de a face cu o „dietă”, cu „o adunare a țării în gen feudal” și aceasta „o dovedește numele dat de diac”¹⁷⁷.

¹⁷³ Materialul în legătură cu aceste atribuții s-a discutat și în alte părți ale lucrării de față: vezi p. 71, 72—73.

¹⁷⁴ Acad. R.P.R., Filiala Iași, Fd. Spiridonie, II-56.

¹⁷⁵ Acad. R.P.R., Foto, XXIV-12.

¹⁷⁶ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 2-a, I. Iordan, p. 383—384.

¹⁷⁷ P. P. Panaitescu, în *Viața feudală*, p. 351—352, D. P. Bogdan, *Acte moldovenești înalate de Ștefan cel Mare*, p. 8, pune pe același plan *seimul* de la Bulgari, care nu este decît o întrevvedere, cu *seimul* polon. *Seimuri* ar fi avut loc la Vaslui

Alții au susținut că seimul, pomenit o singură dată, nu a ajuns să se cristalizeze¹⁷⁸ sau că în Moldova era cunoscută dieta polonă ce purta numele de seim. Între rada boierilor și seim (adunarea tuturor proprietarilor provinciali), un fel de *zemski sobor*, ar fi existat o deosebire esențială¹⁷⁹. Desigur, s-a exprimat și părerea că diacul Mihul, cunoscător al vieții publice polone, ar fi făcut paradă de erudiție, dînd sfatului domnesc denumirea de seim¹⁸⁰.

Există destule motive pentru a considera că în această problemă materialul documentar trebuia examinat cu mai multă răbdare. Termenul *seim* se mai întâlnește și în alte acte privind Moldova. Astfel, într-un act în limba slavă, dat de cîțiva dregători poloni și moldoveni la 9 octombrie 1476, se afirmă că ei au ținut „adunare obștească” (*seim, ченемъ*) a țărilor mării sale domnului craiului Rusiei și Podoliei și Moldovei în tabăra sub Hotin”. Pentru pregătirea, ținerea și împlinirea acestei adunări (*seim, ченемъ*), au fost trimiși...” etc.¹⁸¹. La această „conferință” — așa o caracterizează I. Bogdan — au participat de o parte Grigore, arhiepiscopul de Liov, Stanisiav de Hodcze, voievodul Rusiei, Mihail Buciațki, voievodul Podoliei și Mikolaj Grzymalo, din partea regelui polon Cazimir, iar de alta, boierii moldoveni: Vlaicul, Goian, staroste de Hotin, Sendrică de la Dorohoi și Juga vistiierul. Iată prin urmare un *seim* (soim) compus numai din opt persoane, iar întrevederea lor a avut loc din anumite cauze în cîmp, lângă Hotin. La sfîrșit se hotăra ținerea altei *conferințe* (alt *seim, ченемъ*) „la o săptămîină după sfîntul Gheorghe viitor”. Întrevederea fusese necesară pentru reglementarea unor probleme privind relațiile în regiunea de graniță dintre cele două țări.

O conferință între dregătorii moldoveni și cei poloni, denumită de asemenea *seim*, în legătură cu aceleași probleme de graniță, se menționează, de asemenea, într-o scrisoare adresată regelui polon la 26 iulie 1440, din Camenița, de Petru Bakotski, starostele Podoliei. Se arată acolo că domnul Moldovei a refuzat să-și trimită reprezentanții (judecătorii) la acest seim pentru a constata pagubele făcute de moldoveni pe teritoriul statului polon¹⁸².

În 1455 și Direptate, 1457, *ibid.* p. 8—9. Localitatea unde a avut loc întrevederea este Scheia pe Siret, mai sus de Roman și nu Bătrînești de pe Crasna (în. Roman), loc puțin potrivit pentru astfel de chestiuni. Pentru sensul cuv. *sojm* în limba ucraineană, v. „Cercetări critice”, XIII, (1939), p. 226.

¹⁷⁸ Dinu C. Arion, *Despre prerogativele marilor boieri moldoveni, înainte de Ștefan cel Mare*, în *Omagiu prof. C. Stoicescu*, p. 525. Vezi și C. C. Giurescu în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 388.

¹⁷⁹ D. P. Pogdan, *În jurul unor considerații privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, în „Arhiva românească”, t. III, 1939, p. 275—276.

¹⁸⁰ Gh. Duzinchevici, *Contribuții la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista critică”, 1939, nr. 1, p. 25.

¹⁸¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, Buc., 1913, p. 297—298. Reproducem textul: † Къ сѣботѣ, къ дѣнь скатоу Франциска, къ лѣтоу сѣоу, ченемъ посполны земан манстатѣ господарѣ кроуѣ его мнлосты рѣскыхъ и п долскыхъ и молдаветыхъ на полнѣмъ мѣстѣхъ подъ Хотинемъ бѣла сталъ и чиненъ на котораго соймъ кончаніе. .. etc.

¹⁸² Scrisoarea aceasta, rău transcrisă și tradusă, a fost publicată de Th. Holban în „Revista istorică”, An. >X, nr. 7—9 (1934), p. 261—262. Originalul se găsea în Archiw Główny (Varșovia), dzial dok. mold., nr. LXXXII.

Se poate constata deci că termenul *seim* avea în limba ucraineană, pe lângă sensul de „adunare” mai mică sau mai mare, cu caracter politic, de asemenea și pe acela de „întrevedere” sau „conferință”.

Prin urmare, pentru a putea stabili dacă în vara anului 1441, în satul Bulgari, pe Siret¹⁸³, a avut loc „o mare adunare a țării” sau numai o simplă „întrevedere” între cei doi domni însoțiți de boierii din sfaturile respective, este necesară o cercetare a documentelor interne și externe din acea vreme.

S-a constatat deja că încă din toamna anului 1439 se produsese o înăsprire a relațiilor, dacă nu chiar o stare de război, între voievozii Iliș și Ștefan¹⁸⁴. Începînd de la această dată, domnii dau documente separat, încredințate numai de o parte din boierii sfaturilor respective¹⁸⁵. La o ruptură completă nu s-a ajuns decît după 26 octombrie 1439, cînd cei doi domni dau încă un document împreună¹⁸⁶.

Cearța a durat întregul an 1440 și în primăvara anului următor¹⁸⁷. Mihai Costăchescu, care nu cunoștea documentul din 25 iunie 1441, presupunea că „o înțelegere aparentă” s-a stabilit între dîșii în a doua jumătate a anului 1441 și pînă la începutul lui septembrie 1442, cînd, se pare, Ștefan a devenit singur domn¹⁸⁸. În adevăr, neînțelegerea dintre cei doi frați cu privire la împărțirea puterii s-a discutat și s-a rezolvat provizoriu la Bulgari, sat așezat pe Siret. La întrevederea care a avut loc acolo a participat un număr de 21 boieri și, probabil, mitropolitul și cei doi episcopi. Prin urmare, numai cele două sfaturi domnești cuprinzînd în total 24 membri, și nimic mai mult. Rezultatul a fost restabilirea situației din anul 1439. Într-o astfel de problemă țara nu avea ce să hotărască. Termenul *soim* nu are nici o legătură cu adunarea țării.

Este necesar totuși să lămurim ce reprezintă „țara” în accepția cronicarilor din sec. XVII—XVIII. Din titlul folosit de Ureche la capitolul privind alegerea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei în anul 1457, se poate constata că „țara” cuprindea pe boieri, vîrfurile clerului și curteni¹⁸⁹. Cam în același fel este prezentată compoziția ei în izvoarele privind Țara Românească. În hrisovul lui Leon Tomșa, din anul 1632, dat în legătură cu izgonirea grecilor din țară, se spunea: „Pentru aceea domnia mea am socotit de am strîns *toată țara* (s.n.), boiarii mari și mici, și roșii și mazili, și toți slujitorii de am sfătuit cu voia domniei mele...”¹⁹⁰. În alte cazuri însă cronicarii fac net distincție între „boieri” și „țară”. Și așa mîntuiți boierii și țara de

¹⁸³ În *Viața leudată*, p. 351 se identifică satul Bulgari cu Scheia „de lîngă capitală”, adică de lîngă Suceava, deși Siretul nu curge pe acolo. Autorul studiului citat avea nevoie de o astfel de identificare pentru a susține că „adunarea generală” nu se putea ține în interiorul capitalei, ci în „cîmp”.

¹⁸⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 79.

¹⁸⁵ *Doc. privind ist. României, A. Moldova*, veacul XIV—XV, vol. I, p. 169—174.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 168.

¹⁸⁷ Vezi mai sus.

¹⁸⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 79.

¹⁸⁹ Gh. Ureche, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹⁰ „Magazinul istoric pentru Dacia”, t. I, Buc., 1945, p. 122.

domnia lui Alexandru Iliș — scrie Miron Costin — „au statut cu toții după alesul domnului nou”¹⁹¹.

După înlăturarea lui Alexandru Iliș, fiind ales domn, Miron Barnovschi a plecat la Constantinopol cu o „mulțime de boieri și fruntea curții, preoți și călugări... să roage împărăția” să-l recunoască și să-i acorde investitura¹⁹². „Și cînd au sosit (Antioh Cantemir, domn trimis de la Poartă) la Valea Iezerenilor, viind cu alai împărătesc după obicei, unde au așteptat țara și boierii, deci cum au trecut Valea Iezărenilor și s-au suit în deal, acolo a i s-au închinat toți boierii și i-au sărutat poala de călare stînd”¹⁹³. Neculai Muste scrie că după obținerea domniei la Poartă, Mihai Racoviță „se găti și purcese (din Constantinopol) cu boierime multă și țără... și că aici în țară dacă au sosit veste că s-au isprăvit lucrul pe voia boierilor și a țării, fost-au mare bucurie... și strîngîndu-se toți din toate părțile s-au gătit și au ieșit înaintea domniei, mulțime de boieri și alte căpetenii de țară”¹⁹⁴.

La fel atunci cînd Constantin Duca s-a văzut nevoit să desființeze văcăritul a luat această măsură după consultarea sfatului. El, „cu arhieriei țării și cu tot sfatul său au legat cu mare blestem ca văcăritul și ceara cu mierea să nu mai fie”. După aceia au făcut sobor în divanul cel mic” și „strîngîndu-se țara și boierii” s-a oficiat acolo slujba religioasă de afurisire a dării amintite¹⁹⁵.

Se poate constata deci că „boierii” nu se confundau cu „țara”. Sub termenul de „boieri”, întrebuințat de cronicari, cînd descriu astfel de împrejurări, trebuie să înțelegem atît pe cei în funcție, cît și pe foștii dregători, atît mari cit și mici. Țara cuprindea „căpeteniile”, adică reprezentanții proprietarilor mărunți, a sleahei mărunte, cum i se spunea acestei categorii în Polonia, compusă din curteni și din țărani liberi. Nu puteau să lipsească reprezentanții populației din orașe, șoltuzii, pîrgarii, staroștii breslelor. Fruntașii negustorimii, la fel cu boierii, întîmpinau pe domnitori, atunci cînd veneau cu domnia de la Poartă, pe dealul Șanta în apropiere de Iași¹⁹⁶. Atunci cînd Constantin Racoviță Cehan voievod a hotărît desființarea văcăritului, a ordonat lui „Kogălniceanul vâtaf de aprozi de au strins toată boierimea și mazilii și negustorii și toată țara ce se adunase de au mers la mitropolie”¹⁹⁷. Pentru desființarea văcăritului, Constantin Racoviță Cehan se consultă mai întîi cu toată boierimea¹⁹⁸. Are loc deci un sfat lărgit al boierilor în funcție și al celor „foști” pînă la rangul de căminar inclusiv, cuprinzînd în total vre-o 40 persoane la care se adăogau cei patru ierarhi¹⁹⁹. După aceea a făcut „sobor” cu toată partea bisericească și

¹⁹¹ Miron Costin, Opere complete, ed. cit., p. 100.

¹⁹² *Ibidem*, p. 101.

¹⁹³ Pseudo Neculai Costin, *Let.*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseștele*, II, p. 58.

¹⁹⁴ Neculai Muste, *Letopiseșul Țării Moldovei*, *Ibidem*, p. 33

¹⁹⁵ *Letopiseștele*, II, ed. cit., p. 46.

¹⁹⁶ Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseștele*, III, ed. cit., p. 231.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 230.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 230.

¹⁹⁹ *Uricatul*, IV, p. 10—13

boierească de obște²⁰⁰ Pe lângă boieri și cler, el chemase din fiecare ținut cîte 7 mazili și ruptași²⁰¹ La fel a procedat Constantin Mavrocordat în 1749, cînd a dat așezămîntul pentru vecini. În actul redactat cu această ocazie se spune: „socotit-am domnia mea și cu *statul de obște*“²⁰². La această adunare au participat și reprezentanți ai vecinilor, problema ce urma să fie dezbătută fiind direct în legătură cu dinșii. Enache Kogălniceanu arată că s-au adunat „vecinătatea de pretutindeni la divan cu mare obraznicie ... viind și boierime de pe afară cei ce avea vecini, care după ce s-au strîns cu toții, s-au orînduit să facă mare sobor în mănăstirea Trei Sfetitele“²⁰³. În actul redactat cu această ocazie se arată că s-a adunat „atît parte bisericească cît și boierească și altă obște“ și „...s-au făcut *sobor*“... Semnează hotărîrea mitropolitul, 2 episcopi, 19 egumeni și 170 persoane. Unii sînt dregători, mari sau mici, însă alții nu poartă nici un calilicativ după numele lor²⁰⁴.

Reprezentanții țării puteau fi folosiți și incidental de domnie pentru a justifica o hotărîre luată. Astfel, atunci cînd Neculai Mavrocordat (1709—1711) acuză de trădare și de jefuirea țării pe boierul Iordache Ruset, procesul acestuia este judecat mai întîi cu boierii în „spătărie“, iar apoi chestiunea este din nou ceretată în „divanul cel mic cu piră de țară“... „fiind și țara, cît se tîmplase, la divan, de s-au cetit asupra lui carte iscălită de toți“. După aceea, „trimisu-i-au lui Iordache vornicul, unde era închis, cartea aceea ce scrie *țaro* asupra lui“²⁰⁵.

Prin urmare, dacă se ia în considerație și discriminarea pe care o fac obișnuit cronicarii între „boieri“ și „țară“, termenul *stat obștesc* sau *sobor de obște* este mai potrivit pentru a denumi adunarea generală a reprezentanților diferitelor categorii sociale din Moldova, cu excluderea oamenilor căzuți în dependentă feudală.

În ceea ce privește constituirea și funcționarea, acest organ se aseamănă mai mult cu zemski-soborul din Rusia, decît cu dieta polonă. Nu avea o importanță hotărîtoare în viața politică a țării. Era convocat de domn mai mult pentru a încuviința hotărîri luate dinainte, fără a fi consultat. Rolul hotărîtor îl dețineau reprezentanții marii boierimi. Funcționa, se pare, autumat, în perioada mai veche, în cazurile de deschidere a succesiunii la tron, dar și cu acest prilej de hotărîre dispunea tot marea boierime. Mai era consultat în cazurile de introducerea unor impozite noi, de suprimarea altora și pentru judecarea unor procese care ieșeau din comun.

La adunările din sec. XV—XVI, cînd mulțimea se aduna în „cîmp“, probabil se strîngea o mare masă de oameni sau chiar toți acești proprietari mari și mici capabili să poarte arme, ca la Hîrlău, în timpul

²⁰⁰ Ion Canta, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseșele*, ed. cit., p. 182.

²⁰¹ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, *ibidem*, p. 238.

²⁰² *Uricarul*, V, p. 401.

²⁰³ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseșele*, ed. cit. p. 320.

²⁰⁴ Magazinul istoric pentru Dacia, vol. II, 1846, p. 289—292.

²⁰⁵ Pseudo Neculai Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopiseșele*, ed. cit., p. 92.

domniei lui Ștefan cel Mare, la 6 septembrie 1497, ceea ce amintește de „cîmpurile din mai“ din vremea carolingienilor. Mai tîrziu, participarea „țării“ a devenit din ce în ce mai restrînsă. În sec. al XVIII-lea, atunci cînd nu era necesară prezența unei mulțimi zgomotoase și supărătoare pentru traiul tihnit al exploatatorilor, se convocau pentru paradă sau în scopuri demagogice astfel de adunări la care participau un număr foarte redus de reprezentanți ai țării trimiși de ținuturi. Sfatul obștesc se reducea în această vreme la cîteva sute de persoane, iar ședințele se țineau în biserici sau în „divanul cel mic“.

Este adevărat că „marile adunări din Moldova și Țara Românească nu au evoluat spre o instituție parlamentară permanentă ca în alte țări“²⁰⁶, dar rădăcinile „marii adunări obștești“, a aristocrației din perioada Regulamentului Organic se află în această tradiție și practică, mereu îngustată de interesele clasei dominante.

LE CONSEIL PRINCIER ET LE GRAND CONSEIL EN MOLDAVIE XVe—XVIIIe SIECLES

RÉSUMÉ

Le problème du conseil princier (composé de 12 hauts dignitaires de l'Etat) et du grand conseil (composé des représentants des grands, des moyens et des petits propriétaires fonciers, ainsi que des représentants du clerge) a retenu incidemment l'attention de nos historiens. Ces deux institutions n'ont été qu'insuffisamment étudiées jusqu'à présent. C'est pourquoi l'auteur a considéré nécessaire de leur consacrer une étude approfondie. En se basant sur les matériaux fournis par les anciennes chroniques et les documents de l'époque, il a exposé les transformations subies par le conseil princier et le grand conseil à partir du XVe siècle jusqu'au début de la période de dissolution de la féodalité. Après avoir montré quelles furent les attributions du conseil princier, le nombre de ses membres, l'auteur met en évidence l'existence d'un conseil laïque et d'un conseil ecclésiastique, ainsi que leurs rapports avec le prince régnant et la cour, rapports semblables à ceux de la curie de l'Europe occidentale. Enfin, il s'occupe de la composition et des attributions du grand conseil.

AUTENTICITATEA ȘI DATAREA UNOR ACTE PUBLICATE ÎN „DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI“

DE

LEON ȘIMANSCHI

I. Autenticitatea materialelor documentare este o condiție indispensabilă pentru asigurarea caracterului cu adevărat științific al studiilor istorice. Acest imperativ, de multe ori neglijat în perioada romantică a istoriografiei noastre¹, a fost luat în considerație într-o mai mare măsură spre sfârșitul secolului trecut, cînd, paralel cu intensificarea acțiunii de valorificare a izvoarelor scrise referitoare la evul mediu românesc, au apărut și primele preocupări de analiză critică a valorii lor. Astfel, a fost dovedită în mod convingător falsitatea unor izvoare documentare ce aveau la bază mobiluri politice, religioase sau pseudo-științifice relativ recente, ca de exemplu: diploma bîrlădeană (1134)², hrisovul țarului Ioan Caliman Asan (1192)³, hrisovul lui Iurg Coriatovici (1374)⁴, corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul de

¹ Un exemplu tipic în acest sens îl oferă diploma bîrlădeană, falsificat aparținînd și pus în circulație de B. P. Hașdeu (Cf. P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Coriatovici din 1374*, în „Rev. Ist. Rom.”, vol. II (1932), p. 46—51). În studiile ulterioare, autenticitatea diplomei nu a fost pusă la îndoială (Cf. de exemplu A. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică asupra Bîrladului*, Bîrlad, 1889, p. 20—30). Chiar și A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III-a, vol. II, Buc., 1925, p. 204—206, deși falsul fusese dovedit, a socotit totuși necesar să prelucreză informațiile pe care le furniza acest document.

² I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și Principatul Bîrladului*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, seria a II-a, tom. XI (1890), p. 66—112. Pentru disputa ulterioară asupra falsității acestui document vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 46—48.

³ I. Bogdan, *Diploma lui Caliman Asan din 1192*, în „Convorbiri literare”, vol. XXIII (1889—1890), p. 449—458 și vol. XXIV (1890—1891), p. 147—149.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V (1903), p. 597—601. Aici se expun pentru prima dată unele argumente contra autenticității actului. Pentru controversa care a urmat, vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 2 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 51—52.

Ohrida (1456—1457)⁵, capitulațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Poarta Otomană⁶ ș.a. Totodată, cu prilejul editării unor colecții de documente au fost delectate numeroase alte acte neautentice, privitoare însă la chestiuni de proprietate⁷.

În perioada următoare, studiile speciale consacrate acestei probleme au fost mult mai reduse⁸, iar aportul științelor auxiliare istoriei ca și inexistent⁹. Așa se și explică de ce succesele înregistrate în delimitarea actelor false de cele autentice se datoresc în cea mai mare parte editorilor de documente. Colecțiile acestora cuprinzând însă, de obicei, un material limitat fie în timp fie în spațiu, nici identificarea documentelor contrafăcute nu a căpătat un caracter organizat.

O asemenea acțiune s-a putut realiza de abia cu ocazia editării sub egida Academiei R.P.R., între anii 1954—1957, a colecției *Documente privind Istoria României*, încadrul căreia documentele suspecte din perioada 1384—1625 au fost grupate în anexe la sfârșitul fiecărui volum.

Totuși, așa după cum s-a remarcat¹⁰, acest corpus de documente prezintă, pe lângă meritele sale indiscutabile, și unele deficiențe care au rezultat din adoptarea unui principiu greșit de editare a izvoarelor, precum și dintr-o organizare deficitară a prelucrării lor. Ca urmare, autenticitatea unor documente a fost contestată cu argumente insuficiente sau lipsite de temei, în timp ce falsuri evidente au trecut neobservate. Având în vedere că literatura critică apărută pe marginea colecției nu a abordat decât tangențial acest aspect¹¹, ne propunem să analizăm în cele ce urmează documentele moldovenesti de acest fel

⁵ I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, extras din „Buletinul Com. Ist. a Rom.”, Buc., 1913, p. 106—114.

⁶ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc., 1902, p. 68, nota 3 și p. 495—496; C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Buc., 1908.

⁷ Rezultate remarcabile în acest sens a obținut I. Bogdan, *op. cit.*

⁸ Cu privire la falsificatele ce se referă la Moldova, de exemplu, nu au apărut decât contribuțiile: Fr. Pall, *Acte suspecte și false în colecția „Documentele lui Ștefan cel Mare” a lui Ion Bogdan*, în „Rev. Ist.”, vol. XIX (1933), p. 105—113 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*

⁹ Lucrarea lui D. P. Bogdan, *Contribuții la studiul diplomatiei vechi moldovenesti*, în „Rev. Ist. Rom.”, vol. IV (1934), p. 92—140, nu tratează deloc problema falsurilor.

¹⁰ Th. Bălan, *O nouă colecție de documente moldovenesti*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 133—139; A. Oțetea, *Problema editării textelor vechi*, în „Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice”, Buc., 1958, p. 27 și *idem*, *Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1944*, în „Studii”, XII (1959), nr. 4, p. 39; N. A. Mohov ș. a., *Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești*, în „Studii”, XII (1959), nr. 3, p. 135; I. Ionașcu, *Publicarea izvoarelor medievale*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1554—1555.

¹¹ Referirile la problema documentelor false privesc în special modul publicării acestora: intercalate cu cele autentice, în anexe pe lângă perioada la care se referă sau în care au fost scrise și separat de colecție (vezi mai jos). Singura contribuție efectivă, cu privire la falsitatea documentului din 1411 iunie 28, se datorește lui D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, Buc., 1956, p. 163; Cf. și *idem*, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind Istoria României*, Introducere, vol. II, p. 162—164, unde se pune la îndoială autenticitatea altor documente.

publicate în primele trei volume ale seriei „A”¹². Majoritatea lor păstrându-se numai în copii, traduceri sau rezumate, menționăm de la început că vom fi obligați să apelăm mai mult la argumente logice sau istorice, ceea ce va influența firește, în unele cazuri, siguranța concluziilor. Dar, având chiar și un asemenea caracter, considerăm că observațiile noastre vor contribui la înlăturarea deficiențelor de această natură ale colecției în viitoarea ei ediție, a cărei necesitate pentru știința istorică românească nu mai este nevoie să o subliniem.

*

Vom examina mai întâi, în ordinea lor cronologică, documentele care, deși prezintă după părerea noastră suficiente garanții de autenticitate, au fost socotite în colecția amintită ca îndoielnice.

1. 1399 (6907) martie 15. Ștefan voievod întărește Anușcâi și Mușei satul Drăgești, pe Cobile, luat de la Coste Tudora în schimbul părții din Triabăș pe care acesta a vîndut-o Neagșei, jupîneasa lui Isac vistier¹³.

Acest document, păstrat într-o copie întocmită în anul 1828 după o traducere a uricului cu data 6907, a fost calificat drept îndoielnic datorită faptului că „filiația rudelor este imposibilă” și că „Isac vistier este necunoscut la sfîrșitul secolului XIV”¹⁴. Ambele constatări sînt perfect îndreptățite dacă se consideră autentică data copiei. Însă, în aceeași colecție se publică un act din 1489 martie 15 cu conținut asemănător și totodată explicit¹⁵. El a fost reprodus după un document cunoscut de M. Costăchescu¹⁶, dar care nu este altceva decît aceeași copie din 1828 cu data și filiația rudelor corectate de editor prin mijlocirea altor documente de la sfîrșitul secolului al XV-lea referitoare la familia Tudorilor¹⁷. Firește că, în acest caz, nu mai poate fi menținută nici cea de a doua obiecție, deoarece este vorba de cunoscutul vistier al lui Ștefan cel Mare, Isac¹⁸.

Așadar, documentul în discuție nu are un caracter îndoielnic, ci ne-a parvenit într-o traducere defectuoasă, cu data inițială, 6997, modificată în 6907, după cum a dovedit M. Costăchescu. În viitoarea ediție a colecției această copie va trebui publicată, bineînțeles, o singură dată.

¹² *Documente privind Istoria României*, seria A, sec. XIV—XV, vol. I (1384—1475), vol. II (1476—1500) și sec. XVI, vol. I (1501—1550), (în continuare vom cita D.I.R., A.). Din lipsă de spațiu prezentăm deocamdată numai constatările privitoare la prima parte a colecției, urmînd ca într-un număr viitor să ne ocupăm și de celelalte volume cuprinzînd documente dintre anii 1551—1625.

¹³ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 411—412.

¹⁴ *Ibidem*, p. 412.

¹⁵ D.I.R., A, sec. XV, vol. II, p. 112.

¹⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 136—137.

¹⁷ *Ibidem*, p. 137—139.

¹⁸ *Ibidem*, p. 145—148.

2. 1507 (7015) februarie 25. Bogdan voievod dăruiește lui Trifan și Ion Rictor seliștea Păulești, în Vrancea¹⁹.

Singurul argument pe baza căruia conținutul acestui document, rezumat în cadrul unui periphrasis, a fost considerat suspect și anume acela că „satul Păulești a fost totdeauna răzeșesc”, este cu totul lipsit de temei. Nu este cazul să discutăm aici nici problema, atât de controversată, a proprietății răzeșești în general și nici caracterul acesteia în satele vrâncene. Este însă evident că nu se poate afirma, decît contestîndu-se numeroasele informații documentare, inexistența la un moment dat a unei stăpîniri individuale măcar asupra unora din satele răzeșești de mai tîrziu²⁰. Fenomenul nu este imposibil nici în Vrancea, cu atît mai mult cu cît acest document nu este singurul care îl atestă²¹.

De asemenea, este necesar să arătăm că originalul în cauză a existat, el fiind prezentat de către răzeșii vrînceni în cunoscutul proces pe care l-au avut la începutul secolului trecut cu vornicul Iordache Roset Roznovanu²². Importanța pe care acesta din urmă i-a acordat-o, sustrăgîndu-l cu ajutorul mitropolitului Veniamin Costache de la delegatul vrîncenilor²³, îi dovedește odată mai mult autenticitatea.

În afară de această menționare și utilizare destul de tîrzie, documentul, ca de altfel și beneficiarul său, a fost amintit și în cadrul unor ispisoaice anterioare. Astfel, Bogdan voievod, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, întărește mai multor frați o parte din satul Păulești pe care aceștia au cumpărat-o de la nepotul lui Trifan²⁴. Ulterior, Radu Miheea confirmă această cumpărătură, specificîndu-se în plus că ea s-a făcut „din uric ce are el, Trifan, di danie și miluire de la bătrînul Bogdan voievod”²⁵. Mai mult decît atît, ambele documente amintesc împărțirea inițială a satului în două jumătăți, ceea ce confirmă existența dublei stăpîniri întemeiată în 1507.

În concluzie, dăruirea satului Păulești la cele două slugi domnești nu poate da naștere, după părerea noastră, la nici un fel de îndoială.

3. 1522 (7030) iulie 4. Ștefăniță voievod întărește lui Cristea și nepoților săi o parte din satul Bulzești, cumpărată de la Maxim și rudele lui²⁶.

Deoarece între numele dregătorilor menționați în această traducere și cele atestate în actele din aceeași vreme există unele deosebiri, documentul a fost considerat dubios. Însă, după părerea noastră, omiterea sau deformarea numelor de boieri nu se datorește presupu-

¹⁹ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 595.

²⁰ C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii în Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, XII (1961), fasc. I, p. 31—66.

²¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 168—173.

²² A. Sava, *Documente putnene*, vol. I, Focșani, 1929, p. 63.

²³ Vezi relatarea amănunțită în *ibidem*, p. 49—50 și 166 și C. D. Constantinescu Mîrcești și H. H. Stahl, *Documente vrîncene*, vol. I, Buc., 1929, p. 66.

²⁴ A. Sava, *op. cit.*, p. 5.

²⁵ *Ibidem*, p. 10—11.

²⁶ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 598—599.

sului mistificator, ci nepriceperii traducătorului Alexie Stoian, precum și stării proaste de conservare a originalului. Astfel, citind literele care se mai cunoșteau și presupunându-le pe celelalte, acesta a dedus din *пѣтра дѣорника* > *андронаки* iar din *кѣцѣлѣна* > *долни*²⁷, cum de altfel a redat întregul document printr-o traducere liberă²⁸.

Convingerea noastră că ne aflăm în fața unor greșeli de transcriere este confirmată de mai multe date. În primul rând, pe lângă traducerea lui Alexie Stoian, păstrată la locuitorii din Bulzești (azi Boghești) și comunicată de C. Stoide lui M. Costăchescu²⁹, la începutul secolului al XX-lea mai exista încă pergamentul original, cu pecete atârnată, după care N. Iorga a alcătuit un rezumat³⁰. Dar nu numai documentul, ci și configurația proprietății din Bulzești care s-a stabilit prin cumpărătura din 1522, mergând pînă la amănuntul împărțirii în două a unei fîntîni, se va menține timp îndelungat, așa cum o dovedește jalba din 1813 a locuitorilor din satul învecinat, Scrofeni³¹.

O altă dovadă, deosebit de elocventă, a autenticității este prezența rotacismului „Fintireanul” în ambele variante sub care s-a conservat documentul. El nu poate să aparțină unui falsificator, întrucît, după cum este îndeobște cunoscut, fenomenul rotacizării, destul de frecvent în secolul al XV-lea, a dispărut treptat în secolele XVI și XVII. Acest proces s-a desfășurat într-un ritm și mai rapid în sudul Moldovei, unde rotacismul a fost de la început puțin răspîndit³².

4. 1545 (7053) aprilie 4, Huși. Petru Rareș voievod întărește împărțirea unor ocini între Mărica și Mărina, strănepoatele lui Costea și Giurgea Stravici. De asemenea, întărește Maricăi și unchiului ei, Ieremia homelnic, satul Păușești și a treia parte din Costești, iar sofului ei, Bran, niște robi țigani³³.

S-a remarcat deja faptul că, în mod nejustificat, specialiștii care au colaborat la întocmirea colecției au supraestimat rolul unor elemente paleografice în critica de autenticitate. Ca urmare, unele documente au fost declarate îndoielnice „numai pe baza greșelilor de limbă... inerente în textele scrise de români în limba slavă”³⁴. În această situa-

²⁷ În afară de exemplele date, textul publicat în „Marele Dicționar geografic al României”, vol. I, Buc., 1898, p. 503—504, mai cuprinde cîteva deformări de acest gen:

вѣра пана Нсак > credincios Pauă, boier Ionașc sau *вѣра пана Костѣ и вѣра пана Кондрѣ, немѣцкнх* > credincios boier Costin și credincios boier Condrea, Nemeș. Ele se pot datora însă tot așa de bine și celui care a comunicat materialul din Bulzești pentru întocmirea dicționarului, cu atît mai mult cu cît în restul documentului sînt numeroase alte greșeli inexistente în transcrierea folosită în D.I.R.

²⁸ De exemplu: „și le-am dat de la noi uric a domnii noastre, a lui Ștefan voievod, atîta pentru dinșii cit și pentru fii lor și nepoții lor, adunați liind toți boierii noștri...” (s.n.).

²⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștelăniță voievod*, Iași, 1943, p. 393.

³⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, Buc., 1909, p. 157.

³¹ C. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, vol. I, Birlad, 1938, p. 88.

³² Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie română „Al. Philipide”, Iași, vol. XI—XII (1944—1945) p. 354—362.

³³ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 607—609. Orig. la Arh. St. Iași, pachet 179/2.

³⁴ A. Oțetea, *Problema editării textelor vechi*, loc. cit., p. 27.

ție se găsește și originalul slav de care ne ocupăm, deși, amintind pentru prima dată de *reșchani* vecini), valoarea sa pentru studiarea structurii sociale a Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea este hotăritoare. De altfel, istoricii care au tratat această problemă l-au folosit, recunoscându-i totodată în întregime autenticitatea³⁵.

Pe de altă parte, argumentul invocat de editorii colecției nu poate fi verificat printr-un studiu comparativ de grafologie, ca în alte cazuri³⁶, deoarece acest document este singura mărturie scrisă ce ni s-a păstrat de la diacul Toma Florescul³⁷. Celelalte elemente ale actului, interne și externe, nu provoacă nici un fel de suspiciune. Pergamentul, grafia și formularul sînt de epocă, iar pecetea, atîrnată, din ceară roșie, cu legenda lui Petru voievod și emblema caracteristică, este absolut autentică. În același timp, conținutul variat al actului, împărțirea unei moșteniri, cumpărarea de alte proprietăți, stăpînirea unor țigani, nu lasă să se întrevadă mobilul falsificatului. Dimpotrivă, informația documentară existentă îl confirmă întru totul. Satele de la Strungă, pe care și le impart cele două surori, au fost într-adevăr „din vechime” ale neamului Stravici³⁸. Ele au rămas în posesia acestuia și în tot cursul secolului al XVI-lea³⁹, fărîmițîndu-se însă treptat, pînă cînd unul din descendenți, cunoscutul boier Dumitrașco Buhuș, le-a reunit sub proprietatea sa⁴⁰. În ceea ce privește stăpînirea de către Ieremia homelnic a satului Păușești și a unei treimi din Costești, documentele ulterioare nu numai că o adevăresc la scurtă vreme, dar amintesc și de existența privilegiului de întărire de la Petru voievod⁴¹.

5. 1546 (7054) <martie-septembrie 3>. *Petru Rareș voievod dăruiește mănăstirii Bistrița satul Mojești, ținutul Covurlui*⁴².

Conținutul acestui document, păstrat într-o traducere tîrzie, a fost declarat îndoielnic fără nici un fel de comentariu, deși acesta era cu atît mai necesar cu cît actul relatează, ca și cel precedent, un fapt important de istorie: fuga lui Petru Rareș în vara anului 1538 în Transil-

³⁵ N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată* (sec. XIV—XVII), în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, an. XIII (1962), fasc. 1, p. 59, nota 30; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Ed. Acad., Buc., 1964, p. 42, nota 85.

³⁶ Așa de pildă, ducul scrisului din documentul cu data 1442 (3950) decembrie 16 nu este al lui Hristofor, deși falsificatorul i l-a atribuit acestuia (Cf. *D.I.R., A*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 414—415).

³⁷ N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cosminului”, vol. XI (1935), p. 208. Faptul nu constituie o excepție și nu poate fi interpretat tocmai ca o dovadă a mistificării. Chiar sub domnia lui Petru Rareș, de exemplu, diecii Petre Cîrcovici, Ion, Toader Băloșevici, Coste sînt amintiți o singură dată.

³⁸ *D.I.R., A*, sec. XIV—XV, vol. I, 53—54. Pentru familia Stravici din prima jumătate a secolului al XV-lea, vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 186—187.

³⁹ *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. III, p. 157; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, Iași, 1907, p. 110—112.

⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 114—119.

⁴¹ *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, p. 551—552 și vol. II, p. 232—233; *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, p. 261.

⁴² *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, p. 609—610.

vană. Felul în care este descris evenimentul, cunoscut și din alte izvoare⁴³, nu credem că poate constitui un motiv de suspiciune, chiar dacă, contrar afirmațiilor lui Macarie⁴⁴, aici se amintește de „bunăvoința” pe care au arătat-o cu acel prilej călugării bistrițeni domnului.

Ceea ce dovedește însă în mod cert autenticitatea documentului este faptul că originalul slav, care totuși s-a păstrat, nu prezintă nici un alt element suspect⁴⁵. El este scris pe pergament, la Huși, de către Vascan Popovici⁴⁶ și poartă sigiliul lui Petru Rareș.

Cu toate acestea, se poate presupune că documentul a fost considerat necorespunzător dispoziției domnești încă de la redactarea sa. Numai așa se poate explica de ce cu câteva zile mai târziu, la 24 aprilie, cancelaria domnească a eliberat un act cuprinzând aceeași danie, însă cu specificarea dependenței de satul Mojești a cuturilor Peneul și Lupenii⁴⁷. De altfel, sub această ultimă formă va fi el întărit ulterior de către Petru Șchiopul⁴⁸. Totodată, existența originalului din 24 aprilie face cu neputință bănuirea intenției de fals în primul document, mai puțin util presupuselor interese în acest sens ale călugărilor bistrițeni.

În urma observațiilor de mai sus rezultă că nici datarea propusă pentru acest act, 1546 (martie-septembrie 3), nu este cea mai indicată. În viitoarea ediție a colecției va trebui să se țină seama de faptul că documentul a fost redactat la Huși, înaintea celui din 24 aprilie 1546.

6. 1546 (7054) martie 22. Petru Rareș voievod întărește lui Petru Varticovici portar de Suceava părți din satul Molnița, care i-au revenit după împărțirea sulului cu rudele sale sau pe care le-a cumpărat de la acestea⁴⁹.

Neîncrederea față de conținutul acestui act, transmis sub forma unei traduceri din 1728, a fost motivată prin imposibilitatea filiației atribuite de text lui Petru Vartic. Într-adevăr, traducătorul a redat în mod greșit gradul de rudenie dintre unele persoane menționate în text, inadvertență deseori întâlnită în asemenea situație, dar filiația propriuzisă a acestuia este totuși clară: fiu al Stancăi (sau Stanii) și nepot al

⁴³ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Ed. Acad., Buc., 1959, p. 84—87; Grigore Ureche, *Letopisejul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, E.S.P.L.A., Buc., 1958, p. 144—145.

⁴⁴ *Cronica lui Macarie*, p. 85 și 99—100.

⁴⁵ Молдавия в эпоху феодализма, том. I, Chișinău, 1961, p. 50—52. S-a putea obiecta totuși că este inexplicabilă prezența unor ПОСТИННИИ ИСКСКИ ПЛТОРИ în regiunea prin care a trecut Petru Rareș, de la Bistrița spre cetatea Ciceului, așa cum amintește documentul. Traducerea acestei expresii prin „drumurile pustii ale Iașilor” este însă greșită. ИСКСКИ nu este aici un nume propriu, un toponim, ci un adjectiv format de la substantivul vechi slav ИСКЪ, ИСКЪ (lat. arca, gr. Κιβώτιον), care înseamnă „ladă, dulap, casetă, sicriu, carceră” (Cf. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862, p. 8 și 1147, sub voce). Înțelesul său este același, desigur, cu al lat. arcanum, adică „ascuns, ferit, tănuț”. Expresia în discuție se traduce deci, corect, „drumuri pustii, ascunse”.

⁴⁶ Dacă nu cumva s-a strecurat o greșală de lectură (pentru Luca Popovici), atunci probabil că este același cu Vascan, fiul lui Popescu pircăab, menționat într-un document din 1549 mai 8 (D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 586; Cf. și N. Grămadă, op. cit., p. 28).

⁴⁷ Молдавия в эпоху феодализма, p. 55—56.

⁴⁸ D.I.R., A, sec. XVI, vol. III, p. 100.

⁴⁹ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 611.

lui Sinu. Ea este confirmată și de informația documentară existentă⁵⁰. Astfel, printr-un document din 1461 august 12 se întăresc lui Husin și soției sale Marușca satele Molnița, Stroinți și Urvicoleasa⁵¹. Identitatea dintre *Husin*, proprietarul Molniței de la 1461, și *Sinu*, bunicul stăpînilor din 1546, credem că este posibilă, cu atît mai mult cu cît în sprijinul ei se poate aduce și transmiterea dreptului de proprietate asupra satului Molnița⁵².

Pe de altă parte, autenticitatea actului este probată și de faptul că boierii Prăjescu, descendenți din Petru Vartic, au stăpînit satul Molnița pînă spre mijlocul secolului al XVII-lea, cînd au vîndut ultimele părți pe care le mai dețineau în sat⁵³. După această dată motivul unui fals este greu de presupus; mai ales că neînțelegerile dintre noii proprietari ai Molniței și ai satelor vecine vor da naștere la un adevărat falsificat, al Țurăneștilor⁵⁴.

Acestea sînt argumentele pe baza cărora am apreciat ca autentice documentele menționate mai sus.

*

În continuare vom analiza o a doua categorie de documente cuprinzînd un fals parțial precum și cîteva falsuri totale. Autenticitatea lor nu a trezit nici un fel de suspiciune la întocmirea colecției, deși în publicațiile mai vechi s-au făcut numeroase observații în acest sens.

1. 1411 (6919) iunie 28. *Alexandru cel Bun dăruiește boierului Plotun satul Plotunești, la Strungă*⁵⁵.

Originalul acestui document, scris pe pergament, cu pecete atîrnată, a fost publicat pentru prima dată de Gh. Ghibănescu, care a observat că *платоунъ* și *платоуниши* sînt scrise „cu altă cerneală și de altă mînă pe loc ras cu cuțitul”⁵⁶. Reeditîndu-l, M. Costăchescu a constatat același fel de răzuire și la cuvintele *да воеудет имъ непороушено* considerîndu-l din această pricină, ca și datorită faptului că „divanul

⁵⁰ De fapt din datele pe care le cunoaștem despre Petru Vartic o altă filiație nici nu se poate presupune.

⁵¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Buc., 1913, p. 47—49.

⁵² Celelalte două sate au fost dăruite în 1503 mănăstirii Putna (*D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, p. 28—30). Vezi și întărirea lui Ștefăniță voievod din 1520 (*Ibidem*, p. 170—172).

⁵³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. III, p. 147—150.

⁵⁴ Acest fals, cu data 1565 mai 7, a fost publicat ca autentic, după o copie din 1816, de L. T. Boga, *Documente din secolul XVI—XVIII*, în „Arhivele Basarabiei”, an. II (1930), p. 141—142 și recent, sub aceeași formă, în *Молдавия в эпоху феодализма*, p. 69—73. Elementele care îi dovedesc acest caracter sînt destul de numeroase: formularul diplomatic este cu totul deosebit de cel al epocii; un Iordache Țura portar de Suceava, un Petre Țura comis, ginerele lui Arbore portar de Suceava, n-au existat; deși se pretinde că la 1565 portar al Sucevei era Iordache Țura, sfatul domnesc menționează încă un portar, în persoana lui Danca; sfatul domnesc, cu nume prost citite de plastograf din modelul folosit, nu corespunde anului 1565, ci este cel anterior anului 1558; în această perioadă tranzacțiile nu se făceau în „florinți” și mai ales „tătă-răști” etc. Cf. pentru lămurirea cauzelor mistificării, Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 64—66.

⁵⁵ *D.I.R.*, A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 26—27. Orig. la Arh. St. Iași, pachet CCCXI/2.

⁵⁶ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. I, Iași, 1906, p. 195—196.

nu corespunde cu cel din documentele celelalte cunoscute din acest an⁵⁷, drept suspect. Ulterior, cu prilejul studierii unei matrice de pecete din vremea lui Alexandru cel Bun, D. P. Bogdan a reluat discuția asupra falsității documentului aducînd dovezi noi în acest sens: prezența lui Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, între membrii sfatului, deși ultimul act care îl amintește este cel din 1407 martie 8, precum și neautenticitatea sigiliului, pentru care s-a folosit drept model matricea pecetilor mari ale lui Alexandru cel Bun de pînă la 1408. După părerea lui D. P. Bogdan, documentul este un fals „făcut de o mîină dibace” care a imitat „ductul scrisului, materialul de scris și formulele diplomatice” caracteristice epocii⁵⁸. Am expus mai pe larg aceste observații, deoarece editorii colecției nu numai că nu au luat în considerație contribuțiile cunoscute la acea dată, dar nu au consemnat măcar, conform normelor, răzuirile existente pe pergament.

Discuția asupra autenticității acestui document, în ciuda concluziei aparent definitive la care a ajuns D. P. Bogdan, nu poate fi considerată totuși, după părerea noastră, ca încheiată, deoarece existența falsului total nu explică faptul răzuirii mult mai tîrzii⁵⁹ a pergamentului în locurile cu o deosebită importanță: numele satului, al destinatarului și probabil felul donației și totodată implică admiterea unor falsificări suprapuse și succesive, ceea ce este puțin probabil.

Pe de altă parte, similitudinea unor elemente diplomatice ale acestui document cu cele ale actelor din primii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun este mult mai mare decît s-a observat. Astfel, în afară de menționarea jupanului Bogdan, documentul din 1411 conține în intitulatie formula lui „Io”, întilnită numai în actele din anul 1400, iar în promulgație pe cea a „bunilor pani”, folosită în documentele din anii 1400—1401. De asemenea, după numele boierilor⁶⁰, după dregătoriile deținute de ei⁶¹, ca și după ordinea în care sînt menționați cei dintîi⁶², sfatul corespunde perioadei 1400—1403/1404.

Aceste asemănări nu se pot datora numai faptului că modelul presupusului falsificator ar fi datînd de la începutul domniei lui Alexandru

⁵⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 86 și 91.

⁵⁸ D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I (1956), p. 262—263.

⁵⁹ La observațiile în acest sens ale lui Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 195—196, se poate adăuga deosebirea față de restul textului a grafiei literelor: m în loc de r și uneori or în loc de oy

⁶⁰ Unii din ei dispar în această perioadă, ca de exemplu: Andrias (1400), Badea cel Bătrîn (1403), Mic Albu (1403), Ioaniș (1404), Baliță Birlici (1404), Birlea de la Hirlău (1404) etc. Alții abia acum încep să fie menționați: Bratul Straovici (1400), Negru de la Birlad (1403), Procelnic (1404). În sfîrșit, cîțiva sînt amintiți numai în documentele din acești ani: Tiban (1400), Hodco Țeaținschi (1403), Bîrgău Ștefan (1403) etc.

⁶¹ De pildă, un stolnic Oană nu putea să existe decît în intervalul 1401—1402, căci în anii 1400 și 1403 această funcție este deținută de Tamaș și respectiv Ivașco Manevici. De asemenea, Tamaș nu putea fi vornic decît după 1400, deoarece în acest an el este arătat ca stolnic, iar Dragoș trebuie să fi fost staroste înainte de 1404, întrucît de acum documentele încep să-l numească așa pe Giurgiu.

⁶² Dragoș este primul boier din sfat de la 1400 pînă la 1403, cînd va fi înlocuit cu Stanislav Rotompan, iar apoi cu Giurgiu staroste.

cel Bun. Dimpotrivă, ele sînt un puternic indiciu că ne aflăm în fața pergamentului original asupra căruia s-a efectuat un fals parțial. Procedînd la reexaminarea lui, am constatat într-adevăr că, pe lângă răzuirile observate deja, a fost transformată și data documentului. Plastograful a adăugat cu aceeași cerneală, mai închisă la culoare, la data

inițială, 6909 (suθ), încă o cifră, 10 (i), modificînd-o în 6919 (suθi) și provocînd în acest fel apariția contradicțiilor amintite între diferitele elemente diplomatice ale actului⁶³.

Firește că în urma acestei intervenții documentul și-a pierdut parțial valabilitatea sa ca izvor de informație. În viitoarea ediție a colecției el va trebui publicat totuși printre cele autentice, însă cu data inițială, 1401 (6909) iunie 28.

2. 1447 (6955) septembrie 15. *Petru voievod dăruiește mănăstirii Neamț locul din jur și plaiul Neamțul*⁶⁴.

Datorită faptului că acest document s-a păstrat sub forma unui regist succint, nu există suficiente elemente pe baza cărora să se discute autenticitatea sa. Socotim totuși necesar să atragem atenția asupra identității de dată și de conținut care există între acest regist și falsul călugărilor nemțeni privitor la aceeași proprietate⁶⁵.

Părerea noastră este că presupusul original prezentat cu ocazia unui proces pe care mănăstirile Neamțul și Secul l-au avut cu cneazul Gheorghe Cantacuzin⁶⁶ și după care s-a alcătuit registul de față nu este altul decît falsificatul purtînd aceeași dată. Decsebierea dintre numele emitenților, Bogdan în fals și Petru în regist, credem că provine dintr-o înregistrare greșită a diacului. Afirmînd aceasta ne bazăm pe faptul că este inexplicabil de ce la procesul amintit călugării au înfățișat toate celelalte falsuri în legătură cu hotarul mănăstirii: 1437 martie 12⁶⁷, 1455 februarie 3⁶⁸, 1496 martie 17⁶⁹, în afară de cel din 1447 septembrie 15, pentru care au preferat în schimb actul „autentic”. Pe de altă parte, dacă privilegiul domnesc ar fi existat n-ar fi fost necesar să se justifice prin atîtea falsificate stăpînirea unui hotar care le aparținea de drept.

3. 1449 (6957) martie 23. *Petru voievod întărește lui Petru Tîmpa, dintr-un uric de la Ștefan voievod din anul 6901, satele Zămișăști și Sacăloșești, fost Edumîrești*⁷⁰.

În edițiile mai vechi ale acestui document⁷¹, toate folosind copii

⁶³ În acest caz, constatările lui D. P. Bogdan cu privire la pecete își pierd parțial valabilitatea, deoarece elementele sigilare care datează din vremea primilor ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun nu mai pot constitui un motiv de suspiciune, cît, dimpotrivă, un argument în favoarea autenticității.

⁶⁴ D. I. R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 224.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 415—416.

⁶⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 299.

⁶⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 511—514.

⁶⁸ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 417—418. Cf. și V. Pîrvan, *Alexandru cel bun și Bogdan vodă*, Buc., 1904, p. 78—79.

⁶⁹ I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, p. 128—129.

⁷⁰ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 239—240.

⁷¹ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXII, Iași, 1893, p. 338; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 8—9; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 375, nota 1.

după o condică de la Mitropolia Moldovei în care s-a înserat originalul, s-au făcut numeroase comentarii pe marginea autenticității sale. Astfel, M. Costăchescu, adăugind la observațiile anterioare date noi, a declarat documentul fals din următoarele motive: este intercalat în domnia lui Alexandrel (primul document al acestuia are data 1449 februarie 21); uricul de miluire din 6901 cu care se motivează stăpânirea din vechime a celor două sate este, după conținut, cel al lui Ștefan cel Mare din 1462 octombrie 6; asupra documentului din 1462 s-a intervenit, pentru a-l face să corespundă falsificatului, modificându-i-se data, 6970 (șuș) în 6901 (șuș) ⁷².

Pe lângă aceste argumente perfect întemeiate, care ar fi trebuit să provoace îndoiala editorilor cu privire la autenticitatea actului, se mai pot aduce și altele. În anul 6901, când se pretinde că bunicul lui Petru Tîmpa a fost miluit cu cele două sate, nu domnea Ștefan, ci Roman voievod. De asemenea, documentul din 1462, prin care Ștefan cel Mare „miluiește și întărește” lui Petru Negrea mai multe sate, Sacăloșestii sînt arătați ca „ocină dreaptă” a acestuia, spre deosebire de satul Zemești cumpărat de la Timpășor ⁷³ (presupusul Tîmpa din 1449 sau fiul acestuia).

În concluzie, slujind unor scopuri necinstite, conținînd contradicții evidente și provocînd totodată falsificarea unor elemente ale documentului din 1462 ⁷⁴, acest act nu poate fi folosit ca sursă de informație istorică.

4. 1472 (C980) iunie 25. Ștefan cel Mare dăruiește lui Ștefan Cudalbul vornic și lui Ioan Vrabie iuzbașă „o bucată de pămînt peste valea Gerului” ⁷⁵.

Publicat pentru prima dată de Moise Pacu ⁷⁶, acest document a trezit pe bună dreptate îndoiala celui de al doilea editor, Gh. Ghibănescu ⁷⁷, care l-a și caracterizat de altfel drept „model de falsificare” în scopul extinderii hotarelor unei moșii. Opinia sa nu a fost totuși însoțită de M. Costăchescu pe considerentul că argumentul dat era insuficient ⁷⁸. În colecția de care ne ocupăm, s-a adoptat părerea acestuia din urmă, fără ca puțin ciudățeniile evidente ale textului să fie motivate.

Dovezile pe baza cărora se poate constata fără putință de tăgadă că așa zisa „traducere” ⁷⁹ este un fals sint destul de numeroase. Mai întîi formula diplomatică a promulgației nu este cea specifică documentelor de dăruire și miluire (domnul face cunoscută slujba dreaptă și credincioasă a beneficiarului), ci este cea a documentelor de confirmare a unei vînzări-cumpărări (domnul anunță că au venit înaintea sa și a

⁷² M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 375, nota 1.

⁷³ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 324—325.

⁷⁴ Presupunem că același motiv a determinat tăierea cu o linie a cuvintelor din document prin care se mai confirmă lui Petru Negrea „a patra parte din Filipești”.

⁷⁵ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, 380.

⁷⁶ Moise Pacu, *Dicționarul geografic al județului Covurlui*, Galați, 1893, p. 65—66.

⁷⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 157.

⁷⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 90—94.

⁷⁹ Falsificarea simultană a acestui document cu cel din 1526 (vezi mai jos) dovedește că de fapt un original nici nu a existat.

boierilor săi părțile respective). Totodată, formularul nu este nici cel caracteristic epocii, deoarece în această perioadă și în această regiune nu se dăruiește niciodată o „bucată de pământ”, ci un „loc în pustiu”⁸⁰, iar indicarea hotarelor nu se face în documentele vremii concomitent spre apus și spre răsărit, la marginea de sus și de jos⁸¹. Cu atât mai puțin se întâlnesc expresii ca aceasta: „iar capetele se hotărăsc cu moșiile...”. Pe lângă aceste elemente, falsitatea documentului este probată și de faptul că în timpul lui Ștefan cel Mare nu se mai amintește cu alt prilej de un logofăt Tudor⁸², de un vornic Cudalbul și nici de funcția de iuzbașă, care apare mult mai târziu.

Argumentele prezentate pînă aici, ele singure suficient de grăitoare, sînt pe deplin confirmate de strînsa corelație care există între acest fals și un al doilea, din 1526 iunie 25⁸³. Identitatea aproape absolută dintre ele, mergînd pînă la data de lună și de zi sau pînă la numele logofătului, dovedește alcătuirea lor simultană și cu același scop: apărarea unui hotar pe baza daniei și respectiv întăririi domnești acordate aceluiași persoane, Cudalbul și Vrabie. Acest din urmă fapt pare desigur neverosimil întrucît diferența dintre cele două documente este de 54 de ani.

Așadar, dovezile de falsificare a actului sînt variate și în același timp concludente, ceea ce impune scoaterea lui din rîndul celor autentice.

*

În urma discuției de mai sus, prin care am urmărit evidențierea unor elemente mai puțin sau deloc cunoscute referitoare la autenticitatea cîtorva documente publicate în colecția *Documente privind Istoria României*, se impun unele observații de ordin general.

După părerea noastră, modul în care au fost prezentate atît falsurile unanim recunoscute, cît și documentele asupra autenticității cărora se mențin păreri diferite, nu este întru totul corespunzător. Comentariile care au însoțit documentele de acest fel au fost de multe ori neîntemeiate și insuficiente. De asemenea, au fost neglijate, în mod nejustificat, contribuțiile în acest domeniu ale istoriografiei noastre mai vechi. O altă deficiență de prezentare, a cărei remediere se impune în viitoarea ediție a colecției, constă în lipsa fotocopiilor după documentele înglobate în categoria celor neautentice. Ele sînt necesare nu numai pentru falsurile păstrate în original, ci și pentru unele copii sau traduceri, deoarece plastografiile au redat uneori în această formă falsificatele lor.

O a doua observație privește locul pe care trebuie să-l ocupe într-o colecție documentele cu acest caracter. În publicațiile apărute pînă

⁸⁰ D.I.R., A, sec. XVI, vol. 1, p. 5, 10, 15, 34, 53 etc.

⁸¹ Într-un surte de mai târziu, 1533 martie 13 (*Ibidem*, p. 358), se întâlnește același mod de indicare a hotarelor, dar el aparține probabil celui care a făcut rezumatul și deci tot unei perioade mult mai recente.

⁸² Între 1468 septembrie 12 și 1474 august 26 funcția de logofăt a fost deținută fără întrerupere de Toma.

⁸³ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 600—601.

acum la noi s-au folosit procedee diferite, iar părerile asupra celui mai bun dintre ele nu sînt încă unanime⁸⁴. Pentru a se putea ajunge la o apreciere justă în această chestiune, credem că este necesar să se țină seama, înainte de toate, de faptul că editorul are datoria să pună la îndemîna cercetătorilor nu o operă de cercetare istorică, așa cum a procedat I. Bogdan sau M. Costăchescu, ci un instrument de lucru. Totuși, pentru a ușura folosirea colecției și pentru a feri într-o mai mare măsură interpretarea istorică de unele erori sau incertitudini, separarea documentelor suspecte de cele autentice se impune. Metoda întreprinsă de I. Bogdan, publicarea actelor de această natură într-un volum separat, este însă inacceptabilă, cu atît mai mult cu cît rezultatele care se obțin în studierea documentelor îndoielnice sînt de foarte multe ori relative⁸⁵.

Procedeeul cel mai nimerit este, după părerea noastră, înglobarea acestor documente în anexele de la sfîrșitul volumelor respective, așa cum el a fost aplicat în colecția *Documente privind Istoria României*. În ceea ce privește titulatura acceptată de editori, „Documente îndoielnice”, ea nu corespunde decît parțial modului de soluționare a publicării⁸⁶, deoarece în afară de actele suspecte în aceeași categorie au fost încadrate și falsuri pe deplin dovedite. Un titlu, ca de exemplu, „Documente false și îndoielnice”, credem că ar fi mai adecvat conținutului.

În sfîrșit, considerăm necesar să atragem atenția asupra faptului că, datorită metodei de lucru deficitară folosită la strîngerea materialului pentru colecție, au fost omise unele falsuri publicate anterior sau existente în arhive. În această situație se află, de exemplu, privilegiul acordat de Ștefan cel Mare lui Teodor Cantemir⁸⁷, întocmit de Dimitrie Cantemir pentru a-și justifica o genealogie imaginară, sau hrisoavele din 1475⁸⁸ și 1501⁸⁹ prin care același domn dăruia proprietăți lui Avram Huiban și respectiv lui Iacov mare spătar.

⁸⁴ A. Oțetea, *Problema editării textelor vechi*, p. 27, susține metoda adoptată de colecția D.I.R.; A. Sacerdoțeanu, *Probleme actuale ale arheografiei noastre*, în „Rev. Arh.”, an. I (1958), nr. 1, p. 31 și V. Apostolescu, *Cu privire la unele lașicări de materiale documentare din trecut, în Moldova*, în „Rev. Arh.”, an. IV (1963), nr. 1, 265—266 aprobă procedeul folosit de M. Costăchescu.

⁸⁵ Tocmai datorită acestui fapt nu s-a putut realiza pînă acum publicarea documentelor false la epoca în care au fost plastografiate, deși, după data lor reală, precum și după informațiile pe care le furnizează, aceasta ar fi poziția lor normală (Cf. V. Apostolescu, op. cit., p. 265).

⁸⁶ Vezi și A. Oțetea, op. cit., p. 27.

⁸⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Societății Academice Române, tom. I, Buc., 1872, p. 106—107. Cf. și P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Ed. Acad., Buc., 1958, p. 27—28. Pretinsul document nu este dat în întregime de către D. Cantemir, dar fiind un fals genealogic reprezentativ credem că el trebuie să fie publicat chiar și sub această formă.

⁸⁸ C. Solomon, *Monografia comunei rurale Avrămeni din plasa și județul Tutova*, Buc., 1904, p. 4.

⁸⁹ *Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I (1387—1620), Buc., 1957, p. 77, nr. 262; Em. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în D.I.R., Introducere, vol. II, p. 394.

II. Pentru a putea fi utilizate integral ca surse de informație, documentele medievale fără dată, precum și cele cu lacune sau modificări ale acestei formule diplomatice trebuie încadrate în limite cronologice cât mai apropiate de data inițială. În acest sens, ediții colecției *Documente privind Istoria României*, continuând eforturile deseori fructuoase ale istoricilor care au îngrijit în trecut apariția unor publicații de documente⁹⁰, au obținut rezultate însemnate. Însă, datorită aceluiași cauze pe care le-am subliniat și în prima parte a notei de față, unele documente au fost publicate în colecție cu date greșite. Corectarea acestora s-a făcut într-o anumită măsură cu prilejul publicării *Catalogului documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*⁹¹. Pentru perioada 1384—1550 mai există totuși, după părerea noastră, unele documente moldovenești de acest fel, asupra cărora vom insista în cele ce urmează.

1. 1399 (6907) martie 12. Ștefan voievod întărește Dușcăi, fiica lui Toader, satele Doliești, Lionteniești, precum și jumătate din Măzănăești și din Poiana Călugăriței⁹².

Originalul acestui document a fost prezentat de către răzeșii de pe moșiile Măzănăești și Cernul, ținutul Bacău, în procesul pe care l-au avut la începutul secolului trecut cu călugării de la mănăstirea Berezunțul⁹³. Rezumatul care s-a alcătuit atunci după original a fost descoperit la Arhivele Statului Iași (Anaforale, nr. 18, fila 9 v) de către M. Costăchescu, care l-a și publicat⁹⁴.

Data acestui document nu a fost ulterior contestată⁹⁵, fiind menționată și de către editorii colecției de care ne ocupăm. Totuși, din examinarea mai atentă a documentelor din secolul al XV-lea referitoare la aceleași proprietăți pe care Ștefan voievod le-a întărit Dușcăi în 1399, se desprinde o altă concluzie. Iată mai întâi pe scurt conținutul acestor documente:

a) 1412 (6920) februarie 19. Alexandru cel Bun dăruiește lui Roman diac și fratelui său, Tudor, două sate pe Tazlăul Sărat, Doleștii și Leontineștii⁹⁶.

b) 1440 (6948) august 3. Iliaș voievod întărește lui Mihul și Tatul un sat pe Cernul, Măzărești⁹⁷.

⁹⁰ De exemplu, datarea aproape întotdeauna necontestată a scrisorilor slavo-române trimise brașovenilor din Țara Românească, pe care a întreprins-o I. Bogdan în colecția sa, *Documente privitoare la relațiile țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I—II, Buc., 1905.

⁹¹ Cf. recenziile lui N. Stoicescu și H. Chircă, în „Studii”, X (1957), nr. 5, p. 207—208.

⁹² D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 4.

⁹³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 20.

⁹⁴ „Ion Neculce”. Buletinul muzeului municipal Iași, fasc. III (1923), p. 198—199; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 20.

⁹⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod*, Buc., 1940, p. 191, nota 4, nu excludea totuși posibilitatea unei lecturi gresite a datei inițiale.

⁹⁶ Publicat de Ștefan Berechet în „Rev. Ist.”, XXII (1936), p. 142—146; D.I.R., A, sec. XIV—XV, I, p. 34.

⁹⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 64; D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 169.

c) 1481 (6989) martie 31. Ștefan cel Mare întărește lui Toma, fiul lui Majar și al Dușcăi, fata lui Toader Dobrișan, precum și fraților săi, Petre și Coste, fiii Dușcăi cu alt bărbat, ocinile mamei lor, Românești, jumătate din Măzănăești și din Poiana Călugăriței, și ale tatălui lor⁹⁸.

Comparind cuprinsul actului din 1399 cu cel al documentelor prezentate mai sus, se pot lesne observa contradicții evidente. În primul rând, satele Doliești și Lionteniești, *întărite* Dușcăi la sfârșitul secolului al XIV-lea, sint *dăruite* ulterior altor persoane, care în nici într-un caz nu puteau fi urmașii ei, deoarece nu figurează printre cei atestați în 1481. În aceeași situație se găsește și ocina din Măzănăești, întrucât satul era stăpinit la 1440 *în întregime* de persoane străine neamului Dușcăi. Pe de altă parte, în ciuda faptului că proprietățile menționate fuseseră pierdute, ele sint arătate, cu excepția uneia, din nou în posesia Dușcăi pe timpul lui Ștefan cel Mare. Ne aflăm așadar în fața unei situații cu totul neverosimilă și contrară modului de transmitere a proprietății în evul mediu. În special actul dăruirii din 1412 ni se pare semnificativ, întrucât, admitînd exactitatea datei documentului din 1399, el nu se putea face decît în urma pierderii de către Dușca, datorită unei „hicleii” față de domn, a proprietăților sale. O atare necredință ar fi fost însă necesar să fie specificată, ca de obicei, în act.

Tocmai de aceea, după părerea noastră, data documentului din 1399 nu poate fi acceptată ca autentică. Modificarea ei se datorește desigur unui diac ce nu a mai putut înțelege cifrele inițiale pe un pergament prost conservat. Totuși, avînd în vedere că pe baza celor patru documente se poate restabili modul în care s-a transmis dreptul de stăpînire asupra proprietăților specificate, încadrarea cronologică relativă a actului în discuție este posibilă. Astfel, tatăl Dușcăi, Toader Dobrișan, menționat în documentul din 1481 nu poate fi altul decît Tudor, fratele lui Roman, din 1412. Prin urmare, de la tatăl și respectiv unchiul ei a moștenit Dușca satele Doliești și Lionteniești. Mai tîrziu, căsătorindu-se cu unul din cei doi stăpîni ai satului Măzănăești, atestați prin documentul din 1440, a moștenit de la soțul ei o jumătate din acest sat și probabil o jumătate din Poiana Călugăriței. După aceea dată Dușca era deci stăpîna tuturor ocinilor înscrise în regestul cu data greșită, 1399.

Nu putem ști cît a durat această situație, dar este cert că în anul 1481 satul Lionteniești era deja înstrăinat⁹⁹ (Dolieștii și-au schimbat numele în Românești, după Roman, stăpînul din 1412). Intervalul în care poate fi datat actul este, prin urmare, 1440—1481. Însă, datorită faptului că în această perioadă au domnit atît Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, cît și Ștefan cel Mare, este dificil să atribuim documentul unuia dintre ei. Înclinăm totuși spre cel din urmă avînd în vedere că anii de domie ai lui Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, 1442 (6950) — 1447 (6955), nu oferă posibilitatea unei confuzii de dată. În schimb, în

⁹⁸ D.I.R., A, sec. XV, vol. II, p. 26—27.

⁹⁹ Într-un document din 1669 (7178) septembrie 26, publicat în *Amintire lui Ion Bîanu*, Buc., 1916, p. 163, se arată că satul Leontinești a fost întărit de Ștefan cel Mare lui Dragoș stolnicul.

anii de domnie ai lui Ștefan cel Mare de pînă la 1481 se întilnește atît cifra zecilor 60, 6960—6969, cit și de mai multe ori cifra unității 7, 6967, 6977, 6987, cu care anul citit de alcătuitorul registului, 6907, se putea confunda foarte ușor.

Prin urmare, în viitoarea ediție a colecției acest regist va trebui publicat la începutul domniei lui Ștefan cel Mare. Totodată, va fi necesară reîncadrarea cronologică a primelor trei acte de la Iuga voievod pentru care s-a folosit ca termen *post quem* data acestui document¹⁰⁰.

2. <1411> mai 1. *Alexandru și Iliș voievozi dăruiesc lui Vlad Dolhici un sat pe Crasna, unde a fost casa lui, și un loc pustiu peste Prut, anume Fintina Veprova*¹⁰¹.

Acest regist, alcătuit după o „copie a ispisocului domnilor Alexandru și Iliș voievod”, are data 1406 (6914) mai 1. Modificarea ei în colecția *Documente privind Istoria României* a fost motivată prin faptul că Iliș, fiul lui Alexandru cel Bun, s-a născut abia în anul 1409. „Deci actul trebuie plasat după această dată”. Argumentarea este într-adevăr pînă aici corectă. Nu putem fi însă de acord cu soluția propusă în continuare prin care se admite că „veleatul documentului era 6919 (1411), cifra unităților, 9, confundindu-se cu 4”¹⁰².

Cercetînd formularul documentelor din prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun se poate observa cu ușurință că domnul emite acte pînă în anul 1407 împreună cu fratele său „jupan Bogdan”. În aceeași perioadă, în lista martorilor nu sînt menționați copiii domnului. Prima oară ei sînt amintiți în anul 1407 și numiți în 1408, Roman și Vasilisa. Roman mai apare însă o singură dată, în 1409 aprilie 18. După acea dată, formula „credința fiilor noștri” dispăre pentru o scurtă perioadă de timp, 1409—1410, pentru a fi menționată apoi în mod regulat pînă în anul 1414. Documentul din 1414 (6922) august 2 este primul în care fiul domnului apare sub forma „Iliș voievod”¹⁰³. Sintem deci de părere că Iliș voievod nu putea fi numit ca atare într-un document cu data de 1411.

În sprijinul acestei supoziții există și alte argumente. Astfel, într-un document din 1523 Ștefăniță voievod întărește urmașilor lui Vlad Dolhici satul Dolhești, pe Crasna, și Iverenii, peste Prut, din uricul pe care moșul lor l-a avut de la Alexandru și Ștefan voievozi¹⁰⁴. Evident că documentul pomenit aici nu este altul decît cel după care s-a alcătuit și rezumatul în discuție. El cuprindea însă în lista martorilor nu numai pe Iliș voievod, ci și pe fratele său, Ștefan. În documentele de la Alexandru cel Bun o atare situație este atestată pentru intervalul 1425 ianuarie 30 — 1429 februarie 10¹⁰⁵. După părerea noastră, documentul original data tocmai din această perioadă, pentru care există de altfel și posibilitatea unei confuzii de dată. În acest sens avem în vedere că ultima cifră a anului, pe care-l purta actul original, a fost citită ulterior

¹⁰⁰ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 4—6.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁰² *Ibidem*, p. 26, nota 1.

¹⁰³ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 33—34.

¹⁰⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefăniță voievod*, p. 435—436.

¹⁰⁵ D.I.R., A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 51—77.

de către ambii dieci de la care ne-au parvenit rezumate în mod asemănător, 4(̃A)¹⁰⁶. Pergamentul fiind probabil deteriorat, ei nu au mai putut consemna și cifra zecilor, care conform celor arătate mai sus o presupunem a fi fost 30 (̃A). Data inițială în acest caz era 1426 (6934) mai 1.

3. 1462(6970) septembrie, Suceava, Ștefan cel Mare întărește mănăstirii Bistrița mai multe sate¹⁰⁷.

Deși data acestui document este corectă, ne oprim totuși asupra ei, întrucît lipsa elementului final, indicativul zilei, i-a determinat probabil pe editorii colecției, alături de lacunele textului, să considere actul, în mod greșit, cu totul deosebit față de cel din 1462(6970) septembrie 15¹⁰⁸. Ambele exemplare nu sînt însă decît variante ale aceluiași document. Ele au fost preluate din publicațiile lui M. Costăchescu, dar fără a se examina cu atenția cuvenită și comentariile adiționale, unde se preciza că transcrierea folosită prima dată fiind defectuoasă, se reeditează documentul după o fotocopye¹⁰⁹.

4. 1528(7036) iulie 12. Petru voievod întărește lui Matei vătah a treia parte din satul Antălești, cumpărată de la Tomșa, fiul Mogildei din Antălești¹¹⁰.

Documentul, păstrat sub forma unei traduceri din 1785 a cunoscutului Evloghie dascăl, conține o contradicție evidentă între dată, 1528, și logofătul care semnează actul, Stroie. Ea a fost observată și de către editorii colecției care au admis însă posibilitatea unei „lecturi eronate”, atît a numelui cît și a velleatului. După părerea noastră, prima posibilitate este cu totul exclusă, întrucît numele logofătului atestat în documentele din această vreme, Toader¹¹¹, nu se poate confunda cu cel menționat de actul în discuție, Stroie. Dimpotrivă, este cu mult mai probabil să ne aflăm, ca în atîtea alte cazuri, în fața unei date citite incorect.

Analiza formularului diplomatic dovedește, într-adevăr, că modul de redactare a documentului nu aparține anului 1528. Astfel, în acea vreme nu se întrebuinta niciodată formularul diplomatic restrîns, care apare abia în cea de a doua domnie a lui Petru Rareș, ca urmare a politicii autoritare dusă de domn față de marea boierime. Totodată, menționarea faptului că vînzarea unor părți de ocini se face „din tot locul, și din cîmp și din sat și din apă, cît se va alege...” este proprie documentelor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Pe de altă parte, este inexplicabil de ce în acest document Ștefan cel Mare este denumit „bătrînul Ștefan voievod” și nu, ca de obicei în actele de la Petru Rareș, „părintele domniei mele Ștefan voievod”.

Prin urmare, există suficiente motive care nu ne permit să acceptăm ca exactă data traducerii. În această situație nu poate fi vorba decît de

¹⁰⁶ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 51, unde documentul poartă data 6914 și Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 150, unde data este 6904.

¹⁰⁷ *D.I.R.*, A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 320.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 320—321.

¹⁰⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 270—271; *idem*, *Documente de la Ștefan cel Mare, Iași*, 1948, p. 10—11.

¹¹⁰ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, p. 297—298.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 296 și 299.

un document de la Petru Șchiopul, semnat de logofătul Lupu Stroici. Avînd în vedere că aceasta din urmă a deținut funcția de logofăt între anii 1583—1591, confuzia de dată pe care a făcut-o dascălul Evloghie se explică cu ușurință. Anul 7096 (342) a fost citit ca 7036 (342) grafia literei **ч** fiind asemănătoare în actele vremii cu cea a literei **л**¹¹². Data inițială a documentului a fost deci 1588(7096) iulie 12.

5. <1535 martie—1536 decembrie> 24. *Petru voievod întărește nepoților lui Ioan Măcău a patru parte din satul Bogdănești*¹¹³.

Suretul acestui document a fost publicat în categoria celor îndoielnice cu specificația că data pe care o poartă, 1576 (7084)... 24, este greșită, deoarece domnul ai cărui fii, Iliș și Ștefan, sînt amintiți în text nu putea fi Petru Șchiopul ci Petru Rareș. Observația este desigur îndreptățită, dar nici datarea propusă de editori nu este corectă. De altfel, o argumentație în acest sens este inutilă pentru că originalul slav al documentului s-a păstrat, fiind publicat și în colecția *Documente privind Istoria României*, cu data 1546(7054) mai 24, Huși¹¹⁴. Greșala copistului a constat prin urmare în citirea cifrei 50 (ш) din original ca 80 (п).

În ceea ce privește încadrarea documentului printre cele cu caracter îndoielnic numai pe baza unei lecturi eronate a datei inițiale, este evident că editorii colecției au procedat într-un mod cu totul nejustificat, întrucît celelalte elemente ale sale nu prezintă motive de suspiciune.

În încheiere ținem să subliniem că observațiile noastre nu îmbrățișează decît anumite categorii de documente din cadrul celor ce pot fi discutate sub aspectul datării sau al autenticității. Procedînd în acest fel, nu am avut în vedere așadar realizarea unui studiu de paleografie și diplomatică asupra documentelor false, ci necesitatea unei contribuții cit de modeste la înlăturarea deficiențelor, pe care le prezintă colecția *Documente privind Istoria României*, cu prilejul elaborării celei de a doua ediții a ei¹¹⁵.

L'AUTHENTICITÉ ET LA DATE DE QUELQUES ACTES MOLDAVES PUBLIÉS DANS LE RECUEIL DE „DOCUMENTS RELATIFS À L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE“

RÉSUMÉ

L'auteur se prononce sur l'authenticité et la date de certains documents moldaves publiés dans le recueil de „Documents relatifs à

¹¹² D.I.R., A, sec. XVI, vol. III, Fotocopii, p. 537—644.

¹¹³ *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, p. 605.

¹¹⁴ D.I.R., A, sec. XVI, vol. I, p. 517.

¹¹⁵ Tocmai pentru a nu fi trecut în rândul celor îndoielnice am insistat, de exemplu, asupra falsului parțial din 1411 iunie 28, deși nu ne-am propus să examinăm această categorie de documente.

l'histoire de la Roumanie", série A, XIVe—XVe siècles, tome I. (1384—1475); XVe siècle, tome II (1476—1500); XVIe siècle, tome I (1501—1550). Voici les conclusions de l'auteur :

Les documents publiés aux dates suivantes : 15 mars 1399 (une erreur a été commise quant à la date ; la date réelle est du 15 mars 1489), 25 février 1507, 4 juillet 1522, 4 avril 1545, < mars—septembre > 1546, et 22 mars 1546, imprimés dans le recueil cité comme des documents d'authenticité douteuse, sont considérés par l'auteur comme étant réellement authentiques.

Le document daté du 28 juin 1411 a été partiellement falsifié. Les documents du 25 septembre 1447, 23 mars 1449 et celui du 25 juin 1472, publiés comme authentiques, sont faux.

L'auteur est d'avis qu'il faut rectifier les dates attribuées à certains documents, tels que ceux considérés comme datant du 12 mars 1399, 1er mai < 1411 >, septembre 1462, 12 juillet 1528 et 24 < mars 1535 — décembre 1536 >.

En marge de ces rectifications, l'auteur présente quelques observations générales sur la méthode à laquelle ont eu recours les éditeurs du recueil de „*Documents relatifs à l'histoire de la Roumanie*".

ACȚIUNI ȚĂRĂNEȘTI ÎN SUDUL BUCOVINEI ÎN PERIOADA CRIZEI ECONOMICE DIN 1929—1933

DE

IONEL DÎRDALĂ

În perioada stabilizării relative a capitalismului, starea economică a gospodăriilor mici și mijlocii s-a înrăutățit. Reforma agrară din 1921 în Bucovina, ca și în restul țării, n-a rezolvat problema lăărănească. Concepută în spiritul burghezo-moșieresc, această reformă a menținut proprietatea moșierească, a contribuit la dezvoltarea rapidă a burgheziei satelor și la proletarizarea unei însemnate părți a țăranimii sărace. Prin această reformă, în Bucovina au primit pământ numai 73.266 de țărani din 174.204 cîți aveau dreptul la improprietărire, iar lotul improprietărit, în medie, a fost cel mai mic față de tot restul țării. Dacă în celelalte provincii din vechea Românie suprafața loturilor a fost în medie de 3,06 ha. și de 1,39 ha. în Transilvania, în sudul Bucovinei ea a fost sub 1 ha. În unele comune lotul a coborît pînă la 0,25 ha. și aceasta nu pentru că provincia era mică și moșii insuficiente, ci pentru că s-a menținut aproape neștirbită marea proprietate moșierească a Fondului bisericesc, marele stăpîn al Bucovinei. Prelungirea excesivă a lucrărilor de improprietărire, perioadă în care țăranii au fost obligați la plata ratelor de răscumpărare, a arenzilor și totodată a impozitelor pentru loturile improprietărite provizoriu, a dus la pierderea unei însemnate părți din pămînturi și la dezvoltarea gospodăriilor chiaburești la sate.

Intensificarea exploatării moșierești și chiaburești, lipsa creditelor eftine, dobînzile cămătărești și povara impozitelor mereu crescînde pe care le-au avut de suportat gospodăriile mici și mijlocii, au dus la înrăutățirea situației țăranimii muncitoare în perioada stabilizării relative a capitalismului.

Criza economică din 1929—1933 a agravat situația materială a maselor țăărănești. „Izbucnirea și ascuțirea crizei economice mondiale din 1929, care s-a împletit cu criza agrară — arăta tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej —, a agravat situația țăărănimii, a dat o intensitate mai mare procesului de sărăcire și de diferențiere de clasă la țară și a sporit nemulțumirile adînci ale țăărănimii împotriva apăsării fiscale și cămătărești”¹.

Aceste constatări se aplică întrutotul și în sudul Bucovinei, regiune forestieră în care o parte însemnată a țăărănimii lucra sezonier la exploatările de păduri, în fabricile de cherestea ca manipulanți, sau la alte munci necalificate. Adîncirea crizei în economia forestieră a agravat starea materială a țăărănimii. Reducerea sau încetarea completă a exploatărilor de păduri a silit țăărănimea să-și procure mijloacele de existență în special din creștera vitelor, care constituia atunci principala sursă de cîștig. Dar din tendința de a se salva de criză pe spatele maselor munci-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., Buc., 1955, p. 183.

toare, Fondul bisericesc², proprietarul întinselor pășuni, a sporit neconținut taxele de pășunat, în timp ce prețul vitelor și al produselor gospodărești a scăzut în mod catastrofal. Impozitele creșcute, dobânzile înrobitoare, au dus apoi la ruina gospodăriilor mici și mijlocii și la agravarea conflictului de clasă.

Pînă în 1930, țărănimia era așa de înglobată în datorii, încît nu-și mai putea plăti nici dobânzile. În județul Rădăuți, de exemplu, datoriile micilor gospodării țărănești au crescut pînă în 1932 la 24.405 lei de hectar³. În regiunea Dornelor, datoriile unor țărani muncitori au ajuns pînă la suma de 51.000 lei la hectarul de pămînt⁴, datorită dobînzilor care au crescut pînă la 36%. Impozitele au sporit considerabil⁵. Statul, prin organele fiscale, împreună cu băncile și cămătarii particulari, prin executii silite, a trecut la vînzarea pe prețuri de nimic a tot ceea ce mai găseau prin casele țăranilor sărăciți⁶. Ziarul „Scînteia”, organul central al P.C.R., arăta că „execuțiile forțate pentru plata impozitelor către stat, datoriile către bănci și cămătari s-au făcut cu atîta cruzime, că țăranilor li s-au vîndut cu toba nu numai obiectele casnice, uneltele de muncă, dar chiar și ultima bucată de pămînt...”⁷.

După datele indicate de recensămint, în anul 1930, în Bucovina numărul „muncitorilor agricoli zilieri și auxiliari în agricultură”, adică a celor rămași fără pămînt, obligați să muncească ca zilieri pe moșii sau sezonieri la exploatarea forestieră, a fost de 205.306⁸.

Ținînd seama că înainte de reforma agrară numărul familiilor de țărani fără nici un petec de pămînt și a celor cu pămînt din care „nu-și pot cîștiga pîine de toate zilele” a fost de 114.831⁹, rezultă că numărul țăranilor care au fost deposezați parțial sau integral de pămînturile lor a crescut cu 90.475 în 1930, deși între timp fusese înfăptuită și reforma agrară.

Populația sătească, raporta pretorul plășii Moldova (jud. Cîmpulung), a ajuns să se hrănească numai cu cartofii. Unii nu mai aveau nici cu ce să-și cumpere făina pentru mămăligă. Copiii, subalimentați, erau livizi. Locuințele se dărăpăneau cu totul¹⁰. Bolile provocate de subalimentație au luat proporții. Mortalitatea infantilă a crescut în mediul rural din Bucovina pînă la 26,5% în 1932, în timp ce procentul pe întreaga țară era de 19,9%¹¹. Acest procent a crescut în regiunea de care ne ocupăm pînă la 27% în 1935¹².

Condițiile de viață ale țăranimii muncitoare din sudul Bucovinei au fost agravate și printr-o intensificare a exploatarea maselor de către Fondul bisericesc, cel mai mare moșier al Bucovinei. În perioada crizei, el a mîit jefuirea maselor țărănești sărăcite care erau obligate să-și crească vitele pe terenurile sale de pășunat sau să trăiască din vînzarea forței de muncă, mai ales în lunile de iarnă, la exploatarea de păduri. Prețul arenzilor a fost sporit în acea perioadă de 8—10 ori față de cel stabilit de Comisia centrală pentru reforma agrară. Cu unele penalizări, arenzile la hectarul de pămînt au ajuns la 1500—2000 lei față de 200—300 lei cît fusese stabilit inițial¹³.

² Fondul bisericesc a fost creat de regimul austriac (decretul imperial din iunie 1783) pentru administrarea averilor mobile și imobile ale mănăstirilor și schiturilor din Bucovina, ca și ale fostei episcopii a Rădăuților. Constituirea lui definitivă s-a făcut prin așa-zisul „Regulament duhovnicesc” din aprilie 1786. Prin legea de organizare a Bisericii ortodoxe române, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 97 din 6 mai 1925, a fost intitulat „Fondul bisericesc ort. rom. al Bucovinei”. Fondul bisericesc stăpînea peste 50% din proprietatea moșierească din Bucovina.

³ Banca Națională a României, *Contribuțiuni la problema reorganizării creditului în România*, vol. I, Buc., 1938, p. 123.

⁴ Virgil Patîrca, *Lămuriri asupra crizei economice*, 1932, p. 18.

⁵ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectura, pachet 23/1930 (Nepaginat).

⁶ *Ibidem*, pachet 27/1930 și 23/1930 (Nepaginate).

⁷ „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, Buc., 1962, p. 248—249.

⁸ Banca Națională a României, *op. cit.*, p. 107.

⁹ N. Adăniloae și I. Dîrdală, *Acțiuni țărănești în Bucovina în perioada aplicării reformei agrare din 1921*, în „Studii”, nr. 4/1953, p. 870.

¹⁰ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectura, pachet 27/1930. Inspectii. (Nepaginat).

¹¹ „Buletinul demografic al României”, an. I, 1932, p. 34—39.

¹² *Ibidem*, an. II, nr. 6, iunie 1933, p. 206—211.

¹³ Arh. St. Cîmpulung, Fond Prefectura, pachet 4/1929. (Nepaginat).

Au fost mărite taxele de pășunat ca și prețul lemnului destinat consumului gospodărilor și al țărânilor. Muncitorii care lucrau la exploatarea de păduri erau plătiți cu salarii de mizerie, iar țărânii care strângeau vreascuri din pădurile Fondului, sau scăpau vitele în pășunile sale, erau amendați. Cei care nu-și puteau plăti amenzile — era silit să recunoască un deputat burghez — „erau dați în judecată pentru delict silvic și băgați cu sutele la pușcărie”¹⁴.

Politica Fondului bisericesc față de masele țărănești pauperizate, alături de exploatarea maselor țărănești de către alți moșieri și chiburi, de creșterea asurării statului burghezo-moșieresc, a adâncit și în această parte a țării contradicțiile de clasă la sate, sporind valul de nemulțumiri și combativitatea revoluționară a țărânilor muncitoare.

Încă din 1928, o dată cu apariția semnelor crizei și înrăutățirea mai accentuată a situației materiale, au început și mișcările țărănești în sudul Bucovinei. Alături de țărâna săracă din întreaga țară și aici lupta ei a fost călăuzită de partidul revoluționar al proletariatului, singurul partid care a apărut cu fermitate interesele țărânilor muncitoare împotriva exploatarea burghezo-moșierească.

Anul 1929 s-a caracterizat printr-o creștere a nemulțumirilor țărănești împotriva aparatului de stat și a politicii național-țărănești. Sub povara apăsătoare a impozitelor și a unor taxe noi, într-un număr însemnat de sate din sudul Bucovinei a avut loc o serie de acțiuni țărănești. În luna martie 1929, populația țărănească din județul Cîmpulung s-a ridicat în masă împotriva agenților fiscali, provocând puternice agitații¹⁵. Țărânii muncitori din comuna Iacobeni, Pojorita, Ostra, Vama, Vatra Dornei, din județul Cîmpulung, au protestat împotriva expropriării embaticarilor, a neîmproprietăririi și a arenzilor pentru pășune extrem de ridicate¹⁶.

La 4 februarie 1929, locuitorii din comuna Iacobeni, nedreptățiți de către comisiunea însărcinată cu reforma agrară, au protestat față de prefect arătând că „toți foștii luptători, invalizi, orfani și văduvele de război”, în număr de peste cinci sute, au rămas neîmproprietăriți. Comisia agrară, arătau ei pe de altă parte, a expropriat pe embaticarii care stăpîneau pămînturile de aproape 80 de ani de la Fondul bisericesc. Aceste pămînturi au fost redade Fondului și firmei monopoliste Götze.

„La exproprierea pămîntului, scriau țărânii din Iacobeni, comisia locală n-a apărut interesele locuitorilor din comună, fiindcă unul dintre membrii comisiei era arendaș al Fondului bisericesc” și, în această calitate, „a protejat interesele Fondului”. Cea mai mare parte din suprafețele supuse expropriării, și chiar cele mai bune, au „rămas neexpropriate”. Cel de al doilea membru al comisiei locale, „fiind funcționar al societății Götze, a protejat societatea” pe considerentul că are nevoie de teren pentru exploatarea industrială după cum și Fondul a pretins că are nevoie de pămînt pentru administrația minelor. Pe lângă toate acestea, „comisia agrară a expropriat 13 familii care au avut numai cîte 1/2—1 ha pămînt al lor propriu”. Locuitorii din Iacobeni protestează împotriva amenziilor exagerate. „Pămîntul care este expropriat, ...peste 100 ha, și lăsat locuitorilor pînă la împrumut, a pus d-l agronom șef din Cîmpulung 8—10 ori atît preț de arendă anuală, cît a hotărît Casa Centrală... de veci”, au arătat ei. „Casa Centrală a hotărît 200—300 lei pro ha în Iacobeni și d-l agronom șef din Cîmpulung încasează cîte 1500—2000 lei anual pentru un ha și mai încasează cîte 2000 lei pro ha pentru pămîntul neexpropriat”¹⁷. Fiindcă protestul lor a rămas nereșolvat, în Iacobeni starea de revoltă a crescut. Pe de o parte, embaticarii expropriați au refuzat să părăsească pămînturile pe care aveau construite și case, iar pe de altă, au refuzat plata arenzilor „fabuloase” așa cum raporta șeful Regiunii Agricole Cîmpulung, la 11 decembrie 1929¹⁸. În urma samavolnicilor la care erau supuși țărânii și muncitorii, în comuna Iacobeni, important centru minier, crește tot mai mult spiritul revoluționar. Printre cei deposezați de gospodăriile lor se aflau și 90 de familii de muncitori de la minele de mangan, în rîndurile cărora ideile

¹⁴ D. Timu, *Dezastrul din administrația Fondului bisericesc ori. rom. din Bucovina*, Buc., 1933, p. 16.

¹⁵ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectura, pachet 4/1929. (Nepaginat. Documente div. rse).

¹⁶ *Ibidem*, Fond Camera Agricolă, dos. 1929 (Documente diferite).

¹⁷ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectura, pachet 4/1929. (Nepaginat).

¹⁸ *Ibidem*, Raportul Consilieratului Agricol către prefect.

revoluționare sădite de Partidul Comunist prindeau rădăcini tot mai adânci. Concomitent cu ei au acționat și muncitorii forestieri de la fabricile de cherestea din localitate, întărind tot mai mult alianța cu țărănimea muncitoare. După această dată, acțiunile muncitorești, strîns legate de cele ale țărănimii, se vor face tot mai simțite, atît în perioada crizei economice cît și mai tîrziu.

Sub presiunea maselor de țărani și muncitori din Iacobeni, prefectul a fost obligat să intervină la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru reducerea debitelor provenite din arenzile de jaf și pentru rezolvarea nemulțumirilor care agitau spiritele în această regiune¹⁹.

Împotriva exploatării, a modului cum s-a înfăptuit reforma agrară și a arenzilor s-au răzvrătit și țăranii din Negruleasa, care au ocupat cu forța terenurile atribuite după reformă cantorului și palimarului din comuna Bucșoia²⁰.

Situația populației din județul Cîmpulung, raporta pretorul plășii Moldova, era disperată²¹ din cauza dobinzilor și a cheltuielilor cu polițele protestate, care se ridicau pînă la valoarea sumelor împrumutate²². Țăranii erau revoltați împotriva fiscalului care trecuse la sechestre și vinzări forțate²³, împotriva băncilor și a tuturor creditorilor care-i depedau de puținele pămînturi în contul datoriilor. În iarna anului 1929/1930, țăranii pierduseră jumătate din numărul vitelor pentru plata datoriilor și a impozitelor²⁴. Ei erau nemulțumiți de prețurile exagerate impuse de Fondul bisericesc pentru plata lemnului necesar trebuințelor gospodărești, de prețurile urcate pentru pășunatul vitelor în pădurile Fondului și de prețul scăzut al vitelor și al produselor țărănești în raport cu produsele industriale²⁵.

Creșterea nemulțumirii maselor țărănești provocate de abuzurile organelor de stat, de exploatarea nemiloasă a Fondului bisericesc și a chiaburilor, de noile impozite de jaf, de exproprierea embaticarilor și a neaplicării împrumutării promise, au determinat o serie de acțiuni activ protestatere ale țărănimii.

În urma chemării C.C. al P.C.R., de întărire a alianței dintre muncitorime și țărănimea muncitoare în lupta revoluționară sub conducerea Partidului Comunist și în pofida măsurilor represive luate de autorități, acțiunile țărănești au izbucnit și s-au desfășurat în 1930, în multe cazuri, concomitent cu grevele muncitorilor forestieri²⁶. După exemplul forestierilor greviști, țăranii muncitori din ținuturile muntoase aflați în campania de recoltare a finului au intrat în grevă. În vara anului 1930, ei au cerut respectarea zilei de 8 ore și salarii corespunzătoare prețurilor și muncii depuse²⁷.

În primăvara anului 1930 exista o stare de revoltă și între țăranii din comuna Negruleasa. Avînd terenurile de pășune inundate, țăranii au intrat cu vitele pe pășunile Fondului bisericesc. Organele de pază nu i-au putut scoate cu forța și atunci li s-au aplicat amenzi excesive, fiind trimiși și în judecată. Aceste măsuri au creat țăranilor o „stare de surescitare”, raporta preotul plășii Gura Humorului, trimis să facă cercetări. În raportul său, el informează autoritățile în legătură cu gravele nemulțumiri care existau. Lichidarea tulburărilor — se sublinia în raport — nu era posibilă decît prin măsuri urgente²⁸. Din raport mai rezultă că acele tulburări au fost provocate de lipsa de pășuni, de care se făcea vinovat Fondul bisericesc, de samavolnii-

¹⁹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, pachet 4/1929. (Nepaginat).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectura, pachet 27/1930, Inspectii (Nepaginat).

²² *Ibidem*, pachet 23/1930. (Nepaginat).

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, pachet 27/1930, Raport de situație. (Nepaginat).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Este vorba de grevele de la fabricile din Moldovița, Mold. Sulița, Frasin, Sadova, Iacobeni ș.a.

²⁷ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Pref., pachet 27/1930, Inspectii. (Nepaginat).

²⁸ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Pref., pachet 29/1930, dosarul relativ la inundațiile provocate de ploi în mai 1930. (Nepaginat). Raportul pretorului din 2 sept. 1930.

ciile la care Fondul supunea populația țărănească sărăcită, de dobânzile cămătărești și de execuțiile silite ale creditorilor.

Starea de revoltă a țăranimei se explică și prin măsurile organelor de stat, care urmăreau să deposedeze țăranii care dețineau pământuri ca embaticari de peste 20 de ani.

Cînd la 28 aprilie 1930, un inginer inspector, împreună cu șefii Regiunii Agricole din Gura Humorului, s-a prezentat la Negruleasa pentru defalcarea terenului expropriat și deposedarea embaticarilor, țăranii s-au răscolat²⁹. Sub presiunea mișcării care amenința să ia proporții, comisia a renunțat să mai execute defalcarea, iar primarul³⁰ a refuzat să afișeze piesele din regulamentul special pentru aplicarea pe teren a lucrărilor de expropriere în Bucovina, publicat în „Monitorul Oficial” din 28 iulie 1926. Autoritățile s-au temut să ia măsuri imediate împotriva țăranilor din cauză că mulți dintre ei erau în același timp și tăietori de pădure și se aflau în strînse legături cu muncitorii forestieri de la fabricile de cherestea din Frasin, unde se pregătea o nouă grevă, izbucnită la 16 iunie³¹. Reprimarea acțiunilor țărănești din Negruleasa ar fi ridicat mase întregi de muncitori. Frasinul era, dealtfel, un centru muncitoresc, revoluționar. Activitatea deslășurată de comunistul Constantin Ivănuș pînă în anul 1925 la Frasin continua să exercite o puternică influență revoluționară printre muncitorii forestieri și țăranimea din toate comunele din jurul acestei localități.

Felul cum s-a înfăptuit reforma agrară a constituit un permanent prilej de nemulțumiri și acțiuni de luptă ale țăranimei. Țăranii din comuna Dorna Candrenilor, județul Cîmpulung, de pildă, în ziua de 19 mai 1930 au ocupat cu forța o parte din terenurile de pășunat de pe muntele Suhard³². Aceste pășuni, folosite de țăranii cu arendă de la Fond vreme îndelungată, au fost trecute prin expropriere la rezervele comunei. Cu ocazia anchetei care s-a făcut la fața locului, s-a constatat că în această comună, 412 țărani cu drept de împroprietărire au rămas fără nici o palmă de pământ. Acești țărani au ocupat pășunea pe care au folosit-o întotdeauna și care urma, la cîteva zile, să treacă definitiv la rezervele comunei. Țăranii aveau și tirle amenajate pe aceste locuri³³. În urma măsurilor de represiune, țăranii s-au retras de pe muntele Suhard, dar într-o contestație din octombrie ei au atras atenția organelor de stat „că va veni un timp nu tocmai prielnic pentru cei ce dispun în felul acesta de cei sărmani”³⁴.

Nerăuțumiți de specula cu finul, țăranii din Vama, județul Cîmpulung, au incendiat în toamna anului 1930 stogurile de fîn ale unor arendași de pe valea pîrului Dobra (muntele Molidul).

Mișcările țărănești au fost îndreptate nu numai împotriva Fondului bisericesc, ci și împotriva aparatului de stat. Comandantul legiunii de jandarmi din Cîmpulung raporta, la 30 ianuarie 1930, că primarul comunei Moldovița a fost atacat cu focuri de armă³⁵. La 11 august al aceluiași an, patrula postului de jandarmi din comuna Iacobenii a fost atacată de un grup de țărani și muncitori. Jandarmii din patrulă au

²⁹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, dos. 7, Agricole, 1930 (Nepaginat).

³⁰ *Ibidem*, Proccsul-verbal din 28 aprilie 1930.

³¹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, dos. 7, Agricole, 1930, (Nepaginat).

³² Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, pachet 36/1930. (Nepaginat). Nota telefonică a deputatului Spînu din 20 mai 1930 și adresa primăriei către postul de jandarmi nr. 1355 din 20 mai 1930. Ioan Spînu, deputat de Cîmpulung, „atrăgea în modul cel mai serios atenția” primarului din Dorna Candrenilor să ia urgente măsuri împotriva locuitorilor, care în ziua de 19 mai 1930 au ocupat samavolnic o parte din muntele Suhard. Această sesizare telefonică a fost înaintată postului de jandarmi din comună pentru „a cerceta de urgență cazul, care e destul de serios” și a lua severe măsuri împotriva celor care au întrebuițat forța.

³³ *Ibidem*. Procesul-verbal din 19 mai 1930 (în textul original a fost trecut din greșală 1929).

³⁴ *Ibidem*, pachet 4/1929, dos. Agricole. (Nepaginat).

³⁵ *Ibidem*, pachet 21/1930. (Nepaginat). Buletinul de evenimente din 11 august 1930.

fost bătută³⁶. Țăranii din comuna Valea Putnei din județul Cîmpulung au protestat energic și au provocat agitații din cauza unui nou impozit³⁷. Un număr de aproximativ 150 de săteni din Ostra au atacat reprezentanții ai Fordului bisericesc, care veniseră să repare linia ferată industrială distrusă de inundații. Țăranii săraciți au încercat să împiedice refacerea liniei, dar acțiunea lor a fost înăbușită de jandami³⁸.

În întreaga regiune domnea o stare de agitație care a pus în stare de alarmă autoritățile de stat. Prefectul județului Cîmpulung Moldovenesc obliga pretorii și primarii, printr-un ordin telefonic din 2 iunie 1930, să intensifice acțiunile de represiune a mișcărilor din acest județ. „Vă fac — amenința el — direct răspunzători de orice agitație s-ar face în comuna dvs., pe care nu ați semnalat-o și n-ați dresat actele cuvenite de dare în judecată. Păstrarea liniștei și ordinii publice este prima dvs. datorie și vă rog s-o îndepliniți cu energie”³⁹. Dar, cu toate măsurile luate, lupta maselor de țărani muncitori a continuat.

La chemarea P.C.R., muncitorii și țăranii de la orașe și sate au dat riposta cuvenită ofensivei burghezo-moșierești împotriva nivelului lor de trai. Acțiunile țărănești s-au intensificat în 1931 în sudul Bucovinei sub influența propagandei de partid la sate desfășurată de organizațiile comuniste din sudul Bucovinei, care pregăteau totodată aniversarea morții lui Lenin⁴⁰, și ca urmare a înrăutățirii situației materiale. „Ruinat, săracit în urma adîncirii tot mai mult a crizei agrare — se arată în circulara C.C. al P.C.R. din 10 martie 1932 — apăsător de datorii imense și biruri grele, înșelat și în urmă deziluzionat de partidele burgheze, țăranul român caută tot mai mult ieșirea din situația mizerabilă în care se găsește. Tot mai mult noi vedem că țăranul român în mod spontan urmează lozincile Partidului Comunist, ducînd lupta contra perceptorilor, jandarmilor, asupritorilor săi, refuzînd a plăti impozite, datorii, alungînd pe jandarmi și perceptorii din sat”⁴¹. Sub povara tot mai apăsătoare a crizei, țăranimea din sudul Bucovinei, — așa cum se arată în circulara C.C. al P.C.R. — s-a ridicat în anul 1931 împotriva agenților fiscali și a jandarmilor, împotriva autorităților de stat locale și a Fondului bisericesc, acțiunile lor căpătînd adesea aspectul unor răscoale. Lipsa ajutoarelor de șomaj a produs o stare de surescitare în rîndul țăranilor muncitori sezonieri la exploatarea de păduri. Țăranii din comunele Cîrlibaba Nouă și Cîrlibaba Veche au început să amenințe primarii și să-i oblige la plata lor⁴². În numeroase comune din județul Cîmpulung, care suferiseră de pe urma inundațiilor, țăranii s-au răzvrătit împotriva primarilor care întîrziau plata drepturilor de despăgubire, așa cum s-a întîmplat la Păltinoasa și Valea Seacă⁴³.

Un număr de aproximativ 200 de țărani au atacat pe fostul prefect de Rădăuți, venit în propagandă electorală în comuna Mîișeuți, însoțit de 2 foști deputați. Cei trei, și în special prefectul, au scăpat de furia mulțimii numai prin intervenția imediată a postului de jandarmi.

³⁶ Arh. St. Cîmpulung M., Buletinul de evenimente.

³⁷ *Ibidem*, pachet 27/1930. Inspectii. (Nepaginat).

³⁸ *Ibidem*, mapă specială. Buletin de informații din 8 iulie 1930 al Legiunei de jandarmi.

³⁹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, pachet 21/1930 (Nepaginat). Ordinul circular telefonic nr. 8646 din 2 iunie 1930 către pretorii și primarii din județ.

⁴⁰ Arh. St. Rădăuți, fond Prefectura Jud. Rădăuți, Secr. te 1931, pachet 266, dos. 21, doc. 20.689. Raportul Poliției orașului Rădăuți către Prefectura județului. Inspectoratul Regional de Poliție cerea tuturor șefilor de Poliție să se informeze „din cercetările comuniste” din circumscripții, pentru a constata intențiile comunistilor cu prilejul aniversării lui Lenin și să se ia cele mai „drastice măsuri pentru paralizarea acestor acțiuni”.

⁴¹ Al. Savu, *Despre activitatea P.C.R. la sate și dezvoltarea luptei maselor țărănești în anii 1929—1933*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, Buc., 1962, p. 277.

⁴² Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, 16/1931, Poliție. (Nepaginat)

⁴³ *Ibidem*, pachet 29/1930. (Nepaginat). Rapoartele primarilor din Păltinoasa, 6 iulie 1931, și Valea Seacă din 28 martie 1933.

Țăranii din Milîșeuți protestau împotriva fostului prefect pentru măsurile de represiune aplicate de acesta împotriva unui grup de vreo 30 de țărani, care intrase cu forța în terenurile izlazului comunal⁴⁴. Creșterea fiscalității, înmulțirea sechestrelor și a execuțiilor silite au grăbit intensificarea acțiunilor țărănești. Adesea, aceste acțiuni s-au transformat în răscoale, așa cum s-a întâmplat la Straja, județul Rădăuți și lângă Siret. Aici, peste 50 de țărani înarmați cu ciomege, hotărâți să înfrunte gloanțele jandarmilor, au împiedicat aplicarea sechestrelor⁴⁵. Ei au declarat că se vor opune chiar dacă jandarmii care însoțeau organele fiscoale vor „face uz de armă”.

La intervenția autorităților locale, „rebeliunea” a fost înăbușită de comandantul Legiunii din Rădăuți cu ajutorul posturilor de jandarmi din comunele Opișani și Sănăuți. Au fost arestați 6 țărani considerați „capii rebeliunii” și un număr de 11 așa-zisi instigatori.

Printr-o asemenea „rebeliune”, cum intitulă Legiunea de jandarmi aceste acțiuni, țăranii din comuna Negostina, jud. Rădăuți, au împiedicat, în ziua de 1 iulie 1931, alegerile pentru Camera agricolă⁴⁶. Politica antițărănească a Fondului bisericesc a dus la neîntrerupte conflicte cu țărani, unele din ele singeroase. Comandantul Legiunii de jandarmi din Rădăuți raporta prefectului că în dimineața zilei de 12 iulie 1931, în pădurea de la Vicovul de Sus, proprietatea Fondului bisericesc, a avut loc o încăierare singeroasă între un grup de țărani și brigadierii Ocolului silvic din Vicov. Din cauza restricțiilor Fondului și a taxelor de vânătoare ridicate, țăranii vinau fără permis. În această ciocnire⁴⁷ un țăran a fost ucis⁴⁸, ceea ce însemna o nouă crimă comisă de slujitorii acestei instituții de cult.

Dar toate aceste măsuri de reprimare n-au putut înăbuși rezistența și spiritul de luptă a maselor de țărani. Multe acțiuni de până atunci au demonstrat că masele țărănești se ridicaseră la o activitate politică mai organizată sub influența crescândă a P.C.R.

Anul 1932 marchează, de altfel, o intensificare a propagandei de partid la sate. Șeful poliției din orașul Rădăuți raporta⁴⁹ că mișcarea comunistă este în creștere în rîndurile țărănimii, și nu se înșela. În urma hotărîrilor Congresului al V-lea, țărănimea săracă și mijlocie a fost chemată la luptă de C.C. al P.C.R. pentru înfăptuirea pe cale revoluționară, în alianță cu clasa muncitoare, a revendicărilor politice și economice, prin numeroase manifeste ca și pe calea propagandei directe prin muncitorii înaintați. Asemenea manifeste au fost răspândite și în satele din sudul Bucovinei.

La 2 octombrie 1932, șeful poliției Rădăuți raporta că în noaptea de 28—29 septembrie, lângă Siret, au fost găsite 6 manifeste comuniste⁵⁰. Primarul comunei Slătioara din jud. Cîmpulung raporta prefectului, la 15 mai 1932, că un muncitor forestier face propagandă în popor. La această dată, muncitorul, folosindu-se de faptul că țărani din Slătioara se aflau adunați la primărie pentru, a se sfătui cu privire la organizarea stîniilor, i-a îndrumat să protesteze împotriva cheltuielilor inutile și împovăratore efectuate de autoritățile locale, atunci cînd comuna era așa de săracă. El a amenințat că va strînge toată populația satească în frunte cu femeile și o va ridica împotriva autorităților de stat⁵¹. Îndrumată astfel de partid,

⁴⁴ Arh. St. Rădăuți, Fond Prefectura Jud. Rădăuți, Jandarmerie și Poliție, 1931, pachet 268, dos. 23, doc. 2410. Raportul Legiunii de jandarmi din Rădăuți din 13 mai 1931.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 131. Raportul Legiunii de jandarmi din Rădăuți din 30 noiembrie 1931. Acțiunile au fost înăbușite prin arestarea capilor răscoalelor și așa-zisilor instigatori.

⁴⁶ *Ibidem*, Buletinul de informații nr. 57 din 5 iunie 1931.

⁴⁷ Intitulată astfel de Poliția orașului Rădăuți.

⁴⁸ Arh. St. Rădăuți, Fond Pref. Jud. Rădăuți, Jandarmerie și Poliție, 1931, pachet 268, dos. 23, Buletinul de informație nr. 83 din 12 iulie 1931 și dos. 1852.

⁴⁹ Arh. St. Rădăuți, Fond Prefectură, Jud. Rădăuți, an. 1932, pachet 311, dos. 36, documentul cu nr. 15.180.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Arh. St. Cîmpulung, M., Fond Prefectură, pachet 30, an. 1932 (Nepaginat).

sub povara tot mai grea și apăsătoare a impozitelor, a arenzilor excesive și a lipsurilor de tot felul, țărănimea din sudul Bucovinei a continuat să acționeze și în anul 1932 și 1933. În comuna Vama din jud. Cîmpulung, 110 țărani au protestat împotriva faptului că pentru loturile cu care au fost împroprietăriti sînt urmăriți de fisc și pentru plata impozitelor agricole și pentru arenzi. Fiindcă protestul era urmarea unei vădite stări de revoltă, prefectul a cerut detașamentului de poliție din Vama să ia măsuri pentru a potoli spiritele agitate și a preveni eventualele mișcări ale țăranilor. Dar, sub presiunea acestora din urmă, s-au luat măsuri ca în termen de 5 zile să se termine lucrările de parcelare, de punere în posesie definitivă a loturilor de împroprietărire și încetarea urmăririi țăranilor pentru plata arenzilor⁵². Din lipsă de pămînt, 20 de țărani din comuna Calafindești din jud. Rădăuți au intrat cu forța pe moșia maiorului Turtureanu și au cosit o însemnată suprafață cultivată cu orz⁵³. La 12 august 1932, Comandantul Legiunii de jandarmi raporta că mai mulți țărani din comuna Negostina, jud. Rădăuți, în noaptea de 8—9 august, au atacat magazia de cereale a arendaților Adlesberg de pe moșia Negostina, conacul „Odaia”, de unde au ridicat grîul depozitat⁵⁴. În anul 1933, țăranii din Prisaca Dornei din jud. Cîmpulung, cu toate măsurile de represiune întreprinse în repetate rînduri de jandarmeria locală, au refuzat să părăsească parcelele de pămînt stăpînite ca emba-licari de la colonizare⁵⁵.

În condițiile creșterii valului mișcărilor țărănești, ale luptelor tot mai îndrîjite ale proletariatului, parlamentul a fost constrîns să voteze în primăvara anului 1932 legea asanării datoriilor agricole, după ce în prealabil se luase măsura suspendării temporare a execuțiilor silite.

În rezoluția adoptată de C.C. al P.C.R. din aprilie 1932 s-a arătat însă că amînarea vînzărilor silite a averii țărănești pentru datoriile particulare, smulse de la guvern de către valul tot mai amenințător al acțiunilor țărănești în creștere și adop-tarea de către parlament a legii înșelătoare a conversiunii datoriilor țărănești au avut scopul numai de a „înfrîna mișcarea țărănească și a semăna noi iluzii în posibi-litatea ușurării situației catastrofale a țărănimii muncitoare pe calea legilor”⁵⁶.

Aplicarea legii conversiunii datoriilor agricole, amînarea de scurtă durată a achitării impozitelor și datoriilor ca și numeroase alte făgăduieli demagogice au dus, așa cum remarcă Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1932, la „... o oarecare cobo-rire vremelnică a acțiunilor țărănești de masă...”⁵⁷.

Iluzia îmbunătățirii situației, semănată în campania alegerilor din decembrie 1933, s-a pulberat însă curînd. Țărănimea și-a dat seama că prelungirea morato-riului datoriilor agricole, promisiunea conversiunii radicale a datoriilor agricole, a desăvîrșirii reformei agrare, a acordării de pășuni și păduri, au însemnat manevre ale burghezo-moșierimii menite să potolească nemulțumirile⁵⁸.

Izbucniri mai violente ale acțiunilor țărănești în sudul Bucovinei, după aceea dată, n-au putut fi evitate. Măsurile de represiune introduse de Fondul bisericesc, în schimbul pășunilor și pădurilor promise, a făcut ca în numeroase sate din jude-tele Cîmpulung, Suceava și Rădăuți, țăranii să incendieze sute de hectare de pădure din proprietatea Fondului, refuzînd să participe la localizarea focului⁵⁹.

⁵² Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, pachet 30, an. 1932. (Nepaginat).

⁵³ Arh. St. Rădăuți, Fond Prefectură, jud. Rădăuți, pachet 31, an. 1932, dos. 36, notă informativă nr. 49 din 4 august 1932.

⁵⁴ *Ibidem*, notă informativă nr. 51 din 12 august 1932.

⁵⁵ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Camera Agricolă, dos. Reforma agrară, 1920—1923. (Nepaginat).

⁵⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933*, vol. III, ESPLP, Buc., 1955, p. 437.

⁵⁷ „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, Buc., 1962, p. 286—287.

⁵⁸ *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1934—1937*, ESPLP, Buc., 1957, p. 15.

⁵⁹ Arh. St. Cîmpulung M., Fond Prefectură, pachet 3/1936. Agrare—Silvice. Docu-mente diferite. (Nepaginat).

Mase întregi de muncitori și țărani au intrat cu forța în pădurile Fondului bisericesc, așa cum s-a întâmplat la Vama și Frasin din județul Cimpulung și Marginea, județul Rădăuți⁶⁰. Totodată, din cauza tratamentului odios, a salariilor insuficiente, a șicanelor la plată și a reținerilor ilegale, muncitorii de la minele de mangan din Iacobenii, proprietatea Fondului bisericesc, au intrat în grevă⁶¹.

Urgia fiscală deslănțuită a făcut ca țăranii să atace organele fiscoale⁶² și organele judecătorești venite să aplice sechestrul⁶³. Atacurile au fost îndreptate și împotriva aparatului de represiune⁶⁴. La Vatra Moldoviței a avut loc o revoltă, după care au urmat masive arestări.

Șirul neîntrerupt al acțiunilor țărenești, în perioada crizei economice din 1929—1933, reluate cu mai multă intensitate în perioada fascizării țării⁶⁵, a dovedit adâncirea situației revoluționare și creșterea spiritului de combativitate a maselor țărenești din România. Toate aceste acțiuni au dovedit că țăranimea din această regiune, ca și din restul țării, a pășit pe calea revoluționară la luptă pentru ieșirea din mizeria în care a fost adusă. Integrată în lupta întregii țăranimi din România, împotriva dominației burghezo-moșierești, pentru ieșirea revoluționară din criză, lupta țăranimii sud-bucovinene a contribuit la stringerea legăturilor dintre clasa muncitoare și țăranimea muncitoare.

LES MOUVEMENTS PAYSANS DU SUD DE LA BUCOVINE DURANT LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

RÉSUMÉ

L'auteur analyse les conséquences de la grande crise économique des années trente sur le niveau de vie et l'état d'esprit des paysans dans une région où les terres appartenaient surtout au „Fonds religieux” (dénomination donnée à l'organe chargé de l'administration des biens ecclésiastiques dans le sud de la Bucovine).

Le paysans sans terres cultivables et ne disposant ni de paturages suffisants, chargés de dettes, réduits à une existence misérable (la mortalité infantile a atteint la proportion de 26 % en 1932), étaient continuellement en quête de travail. Non seulement ils s'opposèrent par la force aux mesures coercitives des organes judiciaires pour les contraindre de satisfaire les prétentions de leurs créanciers, mais souvent même ils se révoltèrent. Ils entrèrent en relations avec les ouvriers des scieries de la région des forêts, ce qui eut une importance particulière. L'influence de ces ouvriers sur les paysans se manifesta aussitôt par les nouvelles formes de la lutte qu'ils adoptèrent (notamment dans la grève déclenchée en 1930 durant les mois d'été), ainsi que dans l'objet de leurs revendications.

⁶⁰ Arh. St. Cimpulung M., pachet 1 G/1936, pachet 19/1937, pachet 1 E/1937.

⁶¹ „Glasul Muntelui”, nr. 136 din 28 septembrie 1937.

⁶² Arh. St. Cimpulung M., Fond Prefectură, pachet 1 E/1935. Documente diferite. (Nepaginat).

⁶³ Arh. St. Cimpulung M., Fond Prefectură, pachet 1 G/1936. (Nepaginat).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar evenimente 1936. Lupta maselor muncitoare în perioada fascizării, în sudul Bucovinei, constituie obiectul unui studiu separat.

DIN POLITICA AGRARĂ A REGIMULUI BURGHEZO-MOȘIERESC
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA.
LEGILE DE VÎNZARE A BUNURILOR STATULUI
DIN ANII 1866 ȘI 1868

DE

V. M. RUSSU

Problema agrară continuă și, după 1864 să ocupe un loc deosebit de important în istoria modernă a patriei noastre. În evoluția acestei probleme, legea rurală de la 1864 a constituit un moment de cotitură. Emanciparea țăranilor de servituțile feudale, înlocuirea proprietății de tip feudal cu proprietatea de tip burghez asupra pământului și acumularea unor însemnate sume de bani în mâinile moșierimii, au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea capitalismului în țara noastră.

După cum se știe, legea rurală n-a adus însă prejudicii grave marii proprietăți. Este îndeobște cunoscut că, la 1864, țărănimea a fost înzestrată cu suprafețe mici de pământ, deoarece nu s-a urmărit desființarea marii proprietăți, ci preîntâmpinarea unei explozii revoluționare în țară.

Mai mult decât atât, pentru menținerea unei întinderi cât mai mari de pământ în mâinile moșierimii, unele categorii de țărani au fost excluse de la improprietărire¹. Acestea urmau să primească pământ pe calea vânzării de loturi mici din domeniile statului. În acest sens, legea rurală stabilea că „guvernul este autorizat a vinde loturi pe moșiile statului la înșurăței precum și la sălenii care se vor afla în cazul articolelor 5 și 6”².

Și din aceste dispoziții se desprind pregnant limitele legii rurale. Dat fiind faptul că prin legea rurală moșierimea devenise proprietară absolută asupra pământului, dispozițiile privitoare la vânzarea moșiilor statului erau menite să garanteze pe viitor integritatea marii proprietăți. După 1864, atenția țărănimii trebuia îndepărtată de la moșiile particulare și îndreptată asupra celor ale statului, socotite drept o rezervă pentru satisfacerea nevoii de pământ a țăranilor neimproprietăriți și ca o supapă de siguranță pentru frământările de la sate.

Pentru a crea o bază speranțelor țărănimii, legea rurală a stabilit limitele loturilor mici la maximum 12 pogoane pentru o familie precum și prețul cu care tre-

¹ Conform dispozițiilor legii rurale, au fost excluși de la improprietărire țăranii cuprinși în cadrul articolelor 5 și 6, adică: 1) înșurăței, 2) cei care posedau numai casa și grădina și 3) acei care nu puteau primi suprafața de pământ cuvenită din 2/3 ale moșiei. D. C. Sturdza—Șcheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărdnească*, seria I, vol. II, Buc., 1907, p. 894.

² *Ibidem*, p. 901.

buia plătit un pogon³. Totuși, obiectivul principal al acestor dispoziții nu era împroprietărirea țăranilor rămași fără pământ. Așa, spre exemplu, din alte prevederi ale legii rurale potrivit căreia „pentru lichidarea obligațiunilor comunale rurale, Guvernul este autorizat a vinde loturi pe moșiile statului la înșurăței, precum și la țăranii care se vor afla în cazul art. 5 și 6”⁴ putem să ne dăm seama și mai bine căror interes era subordonată vânzarea loturilor mici. Din aceste prevederi rezultă că vânzarea loturilor mici nu era subordonată necesității satisfacerii nevoii de pământ a țăranimii, ci găsirii unor mijloace capabile să asigure plata bonurilor rurale, deținute de moșierime. Astfel, autorii legii rurale nu numai că au ținut seama, în parte, de soluția conservatoare, potrivit căreia țăranii eliberați de obligațiile feudale urmau să devină stăpîni pe bratele lor și proprietari prin cumpărare din domeniile statului⁵, dar au căutat să subordoneze și virzarea loturilor mici intereselor moșierimii, pentru a asigura acesteia achitarea despăgubirii.

În afară de aceasta, este necesar să subliniem și un alt aspect deosebit de important. Astfel, nu numai că vânzarea loturilor mici era subordonată intereselor marilor proprietari, dar legea rurală căuta să le asigure acestora și posibilitatea refacerii moșiilor pe seama domeniilor statului. De aceea, nu întâmplător prin articolul 61 se stipula că, în caz de nevoie, pentru ajutorarea casei de lichidare, guvernul va putea înstrăina „din domeniile statului loturi de la 100 pînă la 500 pogoane” iar „obligațiunile rurale la vânzarea acestor loturi se vor primi ca monedă”⁶. Se urmărea pe această cale întărirea marii proprietăți și asigurarea valorificării bonurilor rurale.

Dispozițiile privitoare la moșiile statului prezintă un interes deosebit și din alt punct de vedere. În ele își au originea legile de vânzare a bunurilor statului din etapa ulterioară. Aceste legi, parte integrantă a legislației agrare burghezo-moșierești, ocupă un loc deosebit de important în evoluția problemei agrare. Cu toate acestea, ele nu au făcut încă obiectul unei cercetări speciale. Pentru a ne putea forma o imagine cît mai exactă asupra politicii agrare a regimului burghezo-moșieresc, studierea acestor legi este absolut necesară.

După 1864 au fost votate mai multe legi pentru vânzarea bunurilor statului. Ținînd seama de conținutul și caracterul lor, socotim necesar să le împărțim în două mari perioade: 1) 1866—1888 și 1889—1907.

În prima perioadă (1866—1888), s-a urmărit înlăturarea prevederilor legii rurale privitoare la loturile mici, restrîngerea posibilităților de cumpărare ale țăranilor și crearea unor condiții cît mai favorabile pentru acapararea domeniilor statului de către moșierime și elementele burgheze interesate în agricultură. De asemenea, s-a avut în vedere întărirea burgheziei sătești.

În cea de a doua perioadă (1889—1907), legile de vânzare a bunurilor statului urmau, în intenția legiuitorilor, să fie folosite ca instrument pentru rezolvarea problemelor noi și complicate ridicate de mișcările țăranesti. Ele erau menite să apere marea proprietate, să prevină alte răcoale, să „soluționeze” problema proletariatu-lui agricol. Mai mult decît atît, unele din dispozițiile acestor legi trebuiau să servească drept mijloc pentru reprimarea mișcării socialiste⁷.

³ Acte și legiuri. . . , p. 901.

⁴ Ibidem, p. 901.

⁵ Această soluție a fost propusă în anul 1857 de Barbu Catargiu. Vezi Barbu Catargiu, *Proprietatea în Principatele Moldo-Române*, în D. C. Sturdza—Scheeanu, op. cit., vol. IV, Buc. 1908, p. 366—367.

⁶ Ibidem, vol. II, Buc. 1907, p. 902.

⁷ De pildă, în articolul 54 al legii din 1889 a fost introdus un alineat în care se stipula, în mod expres, că „acei care în vederea vreunui folos se fac mijlocitorii, promițînd locuitorilor să-i facă a obține pământ prin influența lor, promițînd orice alte mijloace, se vor pedepsi ca excroci”; „Monitorul Oficial”, nr. 6, IV, 1889.

În lucrarea de față ne vom opri numai asupra legilor dintre 1866 și 1868 aparținând primei perioade. Analiza acestor legi, într-o lucrare specială, se impune din mai multe puncte de vedere.

După 1866, reprezentanții claselor dominante au urmărit, prin întreaga legislație adoptată, să consolideze pozițiile economice și politice ale burgheziei și moșierimii și să înlăture, sau cel puțin să atenueze, consecințele unor legi anterioare. Așa, spre exemplu, cu ajutorul legilor de vânzare a bunurilor statului din anii 1866 și 1868 s-a întreprins o acțiune de înlăturare a acelor dispoziții ale legii rurale din 1864 care puteau, deși într-o măsură limitată, să favorizeze țărănimea la cumpărarea loturilor mici. Căutând să îngreădească cât mai mult posibilitățile de cumpărare ale țăranilor, legiuitorii burghezo-moșierimii au avut în vedere și înlăturarea oricăror legături dintre vânzarea moșiilor statului și improprietărire, adică crearea unor baze cu totul noi față de cele stabilite la 1864.

Condițiile de vânzare a moșiilor statului stabilite la 1864 constituiau totuși o parte integrantă a legii rurale. Or, după 1866, clasele dominante, și în primul rând moșierimea, au căutat să stabilească baze cu totul noi pentru vânzarea domeniilor statului, urmărind să lipsească țăărănimea neimproprietărită și de puținele avantaje cuprinse în legea rurală. Astfel, cu ajutorul legilor din 1866 și 1868, „înstrăinarea” moșiilor statului a fost transformată într-un simplu act de vânzare-cumpărare. Legile ulterioare, pînă la 1888, au fost întocmite pornindu-se de la bazele stabilite în 1866 și 1868.

În lucrarea de față, ne propunem să analizăm procesul de modificare a dispozițiilor legii rurale, precum și elementele caracteristice ale noilor legi pentru vânzarea moșiilor statului. De asemenea, pe baza studierii materialului de arhivă, ne propunem să urmărim și consecințele pe care le-au avut legile din 1866 și 1868.

Trebuie să precizăm, încă de la început, că legea din 1866 nu s-a aplicat. De aceea, la prima vedere, s-ar părea că analiza ei nu este necesară, deoarece, practic, n-ar fi avut nici o consecință. Cu toate acestea — este necesar să subliniem — fără o analiză detaliată a acestei legi nu putem înțelege tendința legiuitorilor burghezo-moșierimii de înlăturare a dispozițiilor legii rurale din 1864. Mai mult decît atît, numai studiarea atentă a conținutului acestei legi, precum și a dezbatărilor parlamentare, ne va permite să înțelegem natura și conținutul modificărilor aduse în 1868.

Legiuitorii de la 1866, apoi istoricii și economiștii burghezi, au căutat să acrediteze teza potrivit căreia această lege ar fi fost determinată de cauze de natură bugetară. Fondurile obținute urmau să fie folosite pentru plata datoriilor statului.

Astfel, în referatul întocmit de ministrul de Finanțe, I. C. Brătianu, pentru justificarea proiectului legii din 1866, ca și în procesul verbal încheiat la ședința Consiliului de miniștri, în care s-a aprobat proiectul menționat, se sublinia necesitatea vânzării bunurilor statului din motive de natură bugetară⁸.

De asemenea, din articolul 1 al legii rezultă că scopul ei ar fi retragerea bonurilor de tezaur și a mandatelor aflate în circulație precum și acoperirea deficitului exercițiului anului 1866⁹.

În cursul dezbatărilor, unii vorbitori au căutat, fără prea mult succes, însă, să impună ideea potrivit căreia vânzarea bunurilor statului ar fi unicul mijloc de restabilire a creditului statului. Aceștia urmăreau să dovedească că numai cu ajutorul unei asemenea legi statul ar putea „începe a plăti datoriile sale colosale”¹⁰.

Situându-se pe aceleași poziții, Radu Rosetti ajunge la concluzia că această lege a fost făcută sub imboldul unor urgențe și imperioase necesități bănești: „lăzile statului erau goale și trebuia umplute cu orice preț”¹¹.

p. 117. Această dispoziție a legii din 1889 viza direct pe socialiști. Vezi și D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din anul 1888*, în „Studii”, 3/1962, p. 581.

⁸ Arhivele statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Vânzări, dos. nr. 1/1866, fila 5, 7.

⁹ *Ibidem*, f. 21.

¹⁰ Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestiunea țărdnească*, Seria II, vol. II, partea I, Buc., 1907, p. 7, 8, 9; vezi și „Pressa”, nr. 12, 14 martie 1868.

¹¹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, Buc. 1907, p. 465.

Nu se poate nega faptul că, la 1866, situația financiară a țării era foarte grea. Adunarea electivă, căutînd să folosească chestiunea financiară ca un mijloc de presiune asupra domnitorului Al. I. Cuza, refuza votarea bugetelor. Aplicarea măsurilor necesare pentru dezvoltarea statului român pe drumul capitalismului cerea sume mari de bani. Cheltuielile au crescut de la an la an și volumul lor a depășit cu mult veniturile.¹² În această situație, a fost nevoie să se recurgă la împrumuturi. La 11 februarie 1866 tezaurul statului era grevat de sarcini în valoare de 82.321.111 lei noi¹³.

Starea grea în care se găsea tezaurul statului a permis reprezentanților burgheziei și moșierimii să prezinte legea de vînzare a bunurilor statului ca o măsură de interes general, capabilă să aducă îmbunătățirea situației financiare a țării. În realitate, aceștia, folosindu-se de situația grea a finanțelor țării, prin votarea legii de vînzare a bunurilor statului au urmărit să creeze condiții favorabile pentru satisfacerea intereselor burgheziei și moșierimii. Acest lucru se degajă atât din analiza atentă a legii, cît și din dezbaterile parlamentare care au avut loc cu acest prilej.

După discutarea problemei financiare, dezbaterile au fost îndreptate asupra unor chestiuni de ordin procedural privind determinarea condițiilor de vînzare a bunurilor statului. Modul în care s-au discutat aceste probleme reflectă cu claritate intențiile reprezentanților claselor dominante. Aceștia, urmărind satisfacerea intereselor înguste ale burgheziei și moșierimii, au căutat — prin dispozițiile legii de vînzare a bunurilor statului — să atenueze acele prevederi ale legii rurale care favorizau pe țărani la cumpărarea pămîntului din domeniile statului. În același timp, au urmărit să creeze noi posibilități pentru întărirea pozițiilor economice și politice ale claselor dominante, deschizîndu-le perspectiva acaparării unor porțiuni cît mai întinse din moșiile statului.

Sînt semnificative în acest sens dezbaterile parlamentare purtate pe marginea legii din 1866. Cu acest prilej, s-a desfășurat o puternică acțiune împotriva dreptului țărănilor de a cumpăra pămînt din domeniile statului, în conformitate cu prevederile legii din 1864. Acest drept a fost violent atacat în cursul dezbaterilor, fiind calificat drept un „privilegiu monstruos”, „un principiu spoliator”, întrucît, susțineau reprezentanții regimului burghezo-moșieresc, s-a creat pericolul vînzării moșiilor statului „pentru cinci galbeni pogonul și... numai unei clase de oameni”¹⁴.

În spatele acestor proteste se ascundeau meschine interese de clasă și intenția înălțurării dispozițiilor legii rurale privitoare la vînzarea moșiilor statului în loturi mici. Aceste interese erau prezentate ca fiind izvorîte din necesitatea restabilirii adevăratelor „principii egalitare” — „încălcate” în timpul lui Cuza — și dorinței „de a nu se mai crea privilegii în favoarea nimănui”¹⁵.

Totuși, datorită condițiilor interne ale anului 1866, alcătuitoarii proiectului de lege au trebuit să țină seama de spiritul prevederilor legii rurale. Nu trebuie să uităm că după răsturnarea lui A. I. Cuza, cercurile conducătoare erau foarte îngrijorate de frământările izbucnite în rîndurile țărănimii. Răscoala grănicerilor din 1866 era o expresie elocventă a nemulțumirii maselor populare față de noul regim. Mai mult decît atât, în rîndurile țărănimii exista teama că noul guvern va reveni asupra legii rurale din 1864. Așa se explică de ce prin articolele 9 și 10 din proiect se propunea ca loturile de 6—12 pogoane să fie vindute numai la țărani, fixîndu-se în prealabil și limitele între care putea varia prețul pămîntului cumpărat¹⁶.

¹² C. D. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, Buc. 1933, p. 69.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

¹⁴ Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestiunea țărănească*, Seria II, vol. II, partea I, Buc. 1907, p. 42.

¹⁵ *Ibidem*, p. 42.

¹⁶ Arhivele statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Vînzări, dos. nr. 1/1866, fila 29. Prin articolele 9 și 10 din proiectul guvernului se propuneau următoarele: art. 9: „Loturile de la 6—12 pogoane se vor vinde numai locuitorilor săteni, atît aceloră căror li s-au dat drept prin legea rurală, cît și celorlați care vor voi să cumpere”. Loturile de cîte 50 pogoane se vor vinde tuturor aceloră ce li s-a acordă drept prin legile în ființă; într-amîndouă cazurile nu se va face nici o restricțiune

În jurul acestor două articole s-au purtat dezbateri aprinse și au fost propuse numeroase amendamente. Și din analiza acestora se desprinde poziția ostilă față de țărănime adoptată de reprezentanții burgheziei și moșierimii. Obiectivul principal al discuțiilor a fost înlăturarea dispozițiilor din articolele 9 și 10 formulate în spiritul legii rurale. Astfel, de pildă, Vladimir Ghica a propus un amendament prin care cerea ca „monopolul cese consacra prin articolul 9 să se desființeze ca inconstituțional”¹⁷.

Sub pretextul că articolele în cauză creează privilegiul pentru țărănime, și alți deputați, în mod fățiș, au cerut înlăturarea lor¹⁸. Acest lucru a fost obținut în urma unei propuneri făcute de Ion Ghica¹⁹. Acesta a cerut suprimarea articolelor în cauză, propunând să se păstreze numai alineatul final al articolului 10. Interesant este că Ion Ghica nu și-a formulat propunerea sa într-un amendament precis, așa cum cerea regulamentul Adunării, ci a expus-o în cadrul unui discurs extrem de confuz²⁰. Cu acest prilej vorbitorul a căutat, în mod ipocrit, să sublinieze că propunerea sa nu modifică cu nimic dispozițiile legii rurale. Ion Ghica, ca și majoritatea Adunării, de altfel, a recurs la acest subterfugiu deoarece se temea că atacarea fățișă și desființarea unora din dispozițiile cele mai importante ale legii rurale ar fi putut provoca nemulțumiri interne²¹.

Soluția indicată de Ion Ghica a fost acceptată deoarece oferea majorității Adunării prilejul de a înlătura articolele menționate nu direct, așa cum o doreau unii deputați, ci în mod mascat. Ca urmare a propunerii făcute de Ion Ghica, au fost înlăturate tocmai acele dispoziții ale articolelor 9 și 10 care stipulau în mod expres ca loturile mici să se vîndă numai țăranilor cu maximum 12 galbeni pogonul. Alineatul menținut, rupt de celelalte prevederi ale articolelor amintite, nu cuprindea decât o formulare imprecisă în conformitate cu care „achitarea prețului pămîntului cumpărat, acordă săteanului libertatea absolută asupra proprietății sale”²².

Propunerea lui Ion Ghica a fost atît de confuză, încît nici deputații n-au înțeles-o toți în același fel. Unii dintre ei au apreciat-o ca fiind în spiritul legii rurale și menită să mențină dispozițiile acesteia privitoare la vînzarea loturilor mici din domeniile statului. De asemenea, acești deputați au înțeles în același fel și menținerea ultimului alineat al articolului 10²³.

asupra cantității loturilor de cumpărat de unul și același individ, însă pentru cele de 6—12 pogoane, un locuitor nu va putea cumpăra mai mult de 12 pogoane.

Art. 10: „Prețul loturilor de la 6—12 pogoane destinate locuitorilor săteni se vor fixa în urma unei prețuri locale făcute în condițiile art. . . .

În toate cazurile însă, prețurile unui pogon pentru locuitorii săteni va fi de 6 galbeni minimum și 12 galbeni maximum.

Achitarea prețului pămîntului cumpărat acordă săteanului libertatea absolută asupra proprietății sale; iar prețul provenit numai din aceste vînzări se va vîrsa în casa comitetului de lichidare, conform art. 50 din legea rurală”. Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 4.

¹⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34, 35, 41.

¹⁹ *Ibidem*, p. 46.

²⁰ *Ibidem*, p. 43—45.

²¹ Astfel, în ședința din 4 iulie 1866, cînd a făcut propunerea, el declara: „Eu nu sînt, nici nu am fost admiratorul acestei legi, precum nu sînt nici nu am fost de idee, ca să revenim vreodată și să revizuiim această lege, fiindcă am fost și sînt de idee, că cu revenirea ei, poate că am face un rău mai mare decît ce s-a făcut printr-însa; s-o lăsăm dar, astfel precum e te și să nu venim acum și printr-un articol din această lege să declarăm că nu voim să atingem legea rurală, fiindcă știți ce bănuială putem să provocăm cu aceasta? Poate, domnilor, ca lumea să ne bănuiască că totdeauna avem această idee, de a reveni asupra legii rurale și că, dacă astăzi nu am putut-o face, poate că o vom putea face mîine. De aceea, zic, că nu trebuie să facem ceea ce ar putea naște bănuielei, căci asemenea bănuielei și asemenea îngrijiri sînt totdeauna vătămătoare”. *Ibidem*, p. 44—45.

²² Arhivele statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Vînzări, dos. nr. 1/1866, f. 23.

²³ Așa, spre exemplu, raportorul acestei comisii care a prezentat proiectul de lege declara: „D-l. Boerescu propune ca aceste loturi de 6 și 12 pogoane să se vîndă

Pentru lămurirea propunerii lui Ion Ghica și a sensului alineatului menținut au fost necesare discuții explicative. Acestea, fapt semnificativ, de altfel, au fost de prisos deoarece Adunarea votase deja înlăturarea principalelor prevederi din articolele 9 și 10. Cu acest prilej Ion Ghica și-a precizat poziția, subliniind că propunerea sa a avut drept obiectiv să permită accesul la loturile mici tuturor, atât marilor proprietari, cât și țăranilor, prin licitație publică²⁴. De altfel, pe aceleași poziții s-a situat atât guvernul, cât și majoritatea Adunării²⁵.

Modificarea articolelor 9 și 10 din proiectul guvernului, care atrăgea în mod implicit și anularea dispozițiilor legii rurale privitoare la moșiile statului, a avut drept rezultat extinderea principiului vânzării prin licitație publică și asupra loturilor mici. Astfel, prin articolul 14 al legii din 1866 se stipula că „orice vânzare făcută altfel decît prin licitațiune publică va fi frauduloasă și nulă”²⁶. Vânzarea loturilor mici prin licitație publică implica în mod necesar concurența între cumpărători. În aceste condiții, concurența trebuia să joace rolul de factor hotărîtor în determinarea prețului de vânzare. Ca urmare a concurenței, cîștig de cauză putea să aibă numai acei care posedau banii necesari licitației. De altfel, acest lucru era formulat și prin lege; aceasta stabilea că: „adjudecațiunea se va face asupra aceluia ce va fi dat prețul cel mai mare”²⁷. Vânzarea loturilor mici prin licitație publică avea drept obiectiv îngrădirea la maximum a posibilităților de cumpărare ale țăranimii. Totuși, în cadrul dezbaterilor, au existat și încercări de a se veni cu propuneri în favoarea țăranimii. Așa spre exemplu, deputatul Radu Ionescu a propus un amendament în conformitate cu care trebuia ca loturile mici să se vîndă țăranilor „fără licitație cu prețul de 5 galbeni hotărît prin articolul ... din legea rurală”²⁸. Adunarea a respins acest amendament, afirmîndu-și și cu acest prilej tendința de a înlătura orice propuneri bazate pe dispozițiile legii rurale privitoare la vânzarea loturilor mici²⁹.

Legea din 1866 conține multe măsuri restrictive, menite să îngrădească și mai mult posibilitățile de cumpărare ale țăranilor. Astfel, cumpărarea pămîntului din domeniile statului nu era definitivă decît în urma aprobării guvernului și a domnitorului (art. 29).

Caracterul de clasă al legii din 1866 se desprinde și din analiza condițiilor în care urma să fie făcută plata pămîntului cumpărat. Condițiile de plată au fost stabilite în așa fel, încît să înlătore dispozițiile legii rurale — care prevedeau vânzarea loturilor mici cu 5 galbeni pogonul — și totodată să limiteze posibilitățile de cumpărare ale țăranimii. Astfel, articolul 26 al legii cuprindea dispoziția potrivit căreia, după aprobarea adjudecării, cumpărătorul era „obligat ca în termen de o lună să verse toți

tot prin licitațiune și comisiunea a respins acest amendament și a primit pe a d-lui I. Ghica, ca să menție legea rurală și țăranii să poată cumpăra, cu 5 galbeni pogonul, aceste loturi fără licitațiune. Cred că acel articol e destul de clar”. *Ibidem*, p. 49.

Același lucru îl susținea și deputatul Radu Ionescu: „D-l Ion Ghica, arăta el, dezvoltînd amendamentul său a declarat că deși d-l Boerescu poate avea dreptate în principiu, cu toate acestea este prudent a se conserva țăranilor dreptul de a cumpăra pămîntul cu 5 galbeni pogonul”. Așa au înțeles și alți deputați. Ministrul de finanțe sublinia că în urma discuțiilor avute cu mai mulți deputați, aceștia „au zis că articolul s-a înțeles așa, că toți acei ce vor veni să cumpere acele 6 pogoane, le vor cumpăra cu prețul de 5 galbeni prevăzut în legea rurală; *Ibidem*, p. 53.

²⁴ *Ibidem*, p. 56—57.

²⁵ Cu prilejul discuțiilor purtate pe marginea propunerii lui Ion Ghica, ministrul de finanțe declară: „D-l Ghica a zis: toate dispozițiile legii rurale trebuie să fie executate tale quale; dar legea de astăzi e cu totul deosebită de legea rurală, căci nici un articol din această lege nu are nici o relațiune cu legea rurală”; *Ibidem*, p. 52.

²⁶ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Vânzări, dos. nr. 1/1866, f. 23.

²⁷ *Ibidem*, f. 24; vezi și Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 81.

²⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 54.

²⁹ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Vânzări, dos. nr. 1/1866, f. 24, 25.

banii cumpărători"³⁰. Mai mult decât atât, la plata loturilor se primeau bunuri rurale în proporție de o treime din valoarea totală. Desigur, de pe urma acestei dispoziții nu puteau să beneficieze decât moșierii care erau deținători de bunuri rurale. Or, în această perioadă valoarea bunurilor rurale era în scădere. Primirea lor la plata pământului cumpărat din domeniile statului constituia un mijloc artificial de creștere a valorii lor³¹ și, în același timp, o garanție sigură pentru plata datoriilor statului către marii proprietari³².

În intenția legiuitorilor de la 1866, legea de vânzare a bunurilor statului era menită să creeze condiții favorabile burgheziei și moșierimii pentru acapararea domeniilor statului. Toate prevederile legii privind condițiile vânzării și ale plății sînt concludente în această privință. De asemenea, legea cuprinde dispoziții potrivit cărora puteau fi cumpărate părți întregi de moșii.

Nu întîmplător, prin lege, se stipula că din moșiile statului se vor vinde și loturi de 50 pogoane, care trebuiau grupate într-o singură parte a moșiei. De altfel, dispoziția era valabilă și pentru loturile mici³³.

Cu ajutorul legii de vânzare a bunurilor statului din 1866, clasele dominante au reușit să obțină un avantaj deosebit de important: au rupt orice legătură dintre legea rurală și vânzările ulterioare din moșiile statului. După 1866, vânzarea moșiilor statului urma să se facă cu totul pe alte baze decât cele stabilite de legea rurală. Transformarea „înstrăinării” moșiilor statului într-un simplu act de vânzare-cumpărare ducea, în fond, la dispariția legăturii dintre vânzare și împroprietărire.

Cu toate acestea, vânzarea domeniilor statului numai în loturi nu oferea burgheziei și moșierimii posibilități optime pentru acapararea acestora.

De aceea, guvernele burghezo-moșierești au suspendat aplicarea legii. Legea de vânzare a bunurilor statului a fost promulgată la 28 iulie 1866³⁴. În cursul aceluiași an însă, guvernul Ion Ghica a suspendat aplicarea ei³⁵. Guvernele care au urmat în cursul anului 1867 și la începutul lui 1868 la rîndul lor n-au aplicat legea. În acest sens, în 1868, I. C. Brătianu recunoștea textual că: „am fost în citeva rînduri ministru de la votarea acestei legi și nu am mers mai departe decât a numi comitetul și îndată ce am văzut că ar fi un dezavantaj pentru stat am oprit vânzarea”³⁶.

Într-adevăr, în cursul anului 1867 a fost constituit comitetul central pentru vânzarea bunurilor statului și s-au alcătuit comisii județene pentru constatarea și evaluarea acestor bunuri³⁷. Activitatea comisiilor județene s-a mărginit la constatarea și evaluarea bunurilor statului, cu excepția moșiilor³⁸. De asemenea, acestor comisii județene li s-au trimis circulare și adrese în care se sublinia intenția guvernului și comitetului central pentru vânzarea bunurilor statului, de a amîna vânzarea moșiilor statului pentru un timp nedeterminat³⁹. Totodată, se cerea comisiilor jude-

³⁰ Arhivele Statului București, f. 24; Radu Rosetti, op. cit., p. 88 (sublinierea noastră — V. R.).

³¹ Radu Rosetti, op. cit., p. 59, 65—66, 67; „Românul”, 20 VII, 1866, p. 469.

³² *Ibidem*, p. 60.

³³ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Vânzări, dos. nr. 1/1866, f. 23; Radu Rosetti, op. cit., p. 86; Prin art. 8 al legii se stipula că: „diferitele categorii de loturi vor fi întrupate la un singur loc și într-o singură parte a moșiei”.

³⁴ *Ibidem*, f. 25; Radu Rosetti, op. cit., p. 84.

³⁵ „Românul”, 23. II. 1867, p. 54; Neaplicarea legii din 1866 a fost folosită de minoritatea comisiei parlamentare, însărcinată cu studierea activității guvernului Ion Ghica, pentru a cere vot de blam. În raport se arăta că: „Ministeriul lasă legea vânzării unei părți a domeniilor neaplicată”.

³⁶ Radu Rosetti, op. cit., p. 39.

³⁷ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Vânzări, dos. nr. 1/1866, f. 53 și dos. nr. 2/1867, f. 1—3, 14, 31, 32, 35, 37.

³⁸ *Ibidem*, dos. nr. 5/1867, filele 6, 7—11, 23—25, 32.

³⁹ *Ibidem*, f. 33, 34, 41, 154.

tene să-și limiteze activitatea numai la constatarea și evaluarea celorlalte bunuri ale statului⁴⁰.

Între anii 1866—1868 nu s-a vîndut din domeniile statului nici o bucată de pămînt⁴¹ deoarece, așa cum am arătat și mai sus, vînzarea domeniilor statului numai în loturi nu oferea burgheziei și moșierimii posibilități optime pentru acaparea acestora. Deși legea din 1866 a îngăduit extrem de mult posibilitățile de cumpărare ale țăranilor, totuși ea n-a satisfăcut decît parțial interesele claselor domnănante. Din aceste motive, problema vînzării domeniilor statului a continuat să stea în atenția cercurilor conducătoare. Astfel, în luna martie 1868, guvernul liberal N. Golescu, prezenta Adunării deputaților un proiect prin care se făceau propuneri pentru modificarea unor prevederi ale legii din 1866.

Guvernul liberal N. Golescu, apreciind că unele articole ale legii din 1866 au fost înaplicabile⁴², a propus modificarea acestora.

Analiză atentă a modificărilor aduse legii în discuție ne ajută să înțelegem și mai bine caracterul de clasă al legilor de vînzare a bunurilor statului. Proiectul a urmărit să modifice mai ales acele dispoziții care se refereau la condițiile de vînzare și de plată. Spre deosebire de legea din 1866, de data aceasta nu se mai prevedea că moșiile trebuiau vîndute numai în loturi. Articolul 8 al legii a fost modificat în sensul că numai „parte din moșiile hotărîte a se înstrăina se vor împărți în loturi de 6, 8, 12 și 50 pogoane fiecare lot”. În scopuri vădite de clasă, proiectul aducea încă un element nou, prin articolul 12. În conformitate cu acesta, guvernul era autorizat ca, pe lângă loturi, să vîndă și moșii în corp întreg⁴³. În secțiunile Camerei, proiectul a fost puțin modificat. După începerea dezbaterilor, Mihail Kogălniceanu a propus ca modificările și amendamentele să fie discutate special într-o ședință secretă a secțiunilor unite⁴⁴. La această ședință a participat un număr restrîns de deputați. Din păcate, discuțiile purtate în timpul ședinței secrete nu ne sînt cunoscute. Ele nu au fost date publicității. Un lucru este cert: în urma acestei ședințe, proiectul a suferit importante modificări care au fost acceptate și de Adunare. Se vede, din dispozițiile votate, că Adunarea deputaților a mers mai departe decît proiectul guvernului în sprijinirea intereselor de clasă ale burgheziei și moșierimii.

Astfel, prin articolul 8 al legii din 1868 se stipula că „moșiile se vînd în întregul lor așa precum se stăpînescu astăzi de către Statu”. Vînzările în loturi urmau să se facă numai „acolo unde locuitorii în număr îndestulătoriu vor cere a li se vînde în părți unele din moșii, aceste moșii se vor împărți în loturi de 6, 8, 12 și 50 pogoane fiecare lotu”⁴⁵.

⁴⁰ Așa, spre exemplu, Comisiei județului Dimbovița i se răspunde următoarele la un raport prin care cerea lămuriri pentru evaluarea unor moșii: „pentru ceea ce privește moșiile, comitetul a întîmpinat mai multe contradicții de lucrări rămînînd a se deslega prin canalul guvernului acele dificultăți. Pentru care prin circulara nr. 6 am și invitat pe comisiuni ca să procedă deocamdată numai în constatarea și evaluarea celorlalte bunuri ale statului, rămîind ca estimatiunea moșiilor să se facă atunci cînd vi se va comunica din nou de către comitet”; *Ibidem*, I, 154; vezi și Regulamentul pentru vînzarea bunurilor statului, în „Monitorul”, jurnal oficial al României, nr. 233, 17/29 octombrie 1867, p. 1181.

⁴¹ Socotim necesar să subliniem că legea din 1866 este strîns legată de împrumutul Oppenheim, care a fost contractat pe baza dispozițiilor cuprinse în articolul 36, potrivit căruia guvernul era autorizat să ducă tratative cu bancherii occidentali pentru un împrumut de 50 000 000 lei. Vezi B. Boerescu, *Discursuri politice*, vol. I, Buc., 1910, p. 186 și Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 90; împrumutul a fost contractat în condiții grele. Cu toate acestea, legea din 1866 n-a fost aplicată. Aceasta confirmă, o dată mai mult, afirmația noastră că legea de vînzare a bunurilor statului din 1866 n-a fost determinată de motive de natură bugetară.

⁴² „Pressa”, I, nr. 12 din 14 martie 1868.

⁴³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 110—111.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 129—130.

⁴⁵ Arh. St. București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Embaticuri generale, dos. nr. 270/1868, f. 8.

Conform acestei dispoziții, vânzarea moșilor în loturi era lăsată la discreția organelor împuternicite să aplice legea. Cererile țăranilor pentru cumpărarea unei moși în loturi puteau fi respinse fără greutate. Organele împuternicite cu aplicarea legii puteau cu ușurință să invoce motivul că numărul solicitanților nu acoperea întreaga suprafață a moșiei respective.

Modificările aduse articolelor privitoare la condițiile de plată pentru pământul cumpărat din moșiile statului reflectă, de asemenea, poziția de clasă a legiuitorilor. Sistemul propus în proiectul guvernului, care presupunea plata în rate a pământului cumpărat⁴⁶, a fost modificat de Adunare. Principiul s-a păstrat numai pentru moșiile vândute în corp întreg. Legea din 1868 stabilea că pentru moșiile vândute în corp întreg, cumpărătorii erau obligați să plătească înainte o treime iar restul de „două treimi le vor plăti cu amortisimeni în termen de zece ani”. Cumpărătorii moșilor în loturi erau obligați „în termen de o lună de la confirmarea adjudecării să verse toți banii la casieria generală a reședinței unde s-a efectuat vânzarea”⁴⁷. (Subl. n. — V. R.)

Așa cum rezultă din conținutul acestui articol, posibilitățile de cumpărare ale țăranilor erau aproape complet înlăturate. În același timp, posibilitățile acaparării domeniilor statului de către burghezie și moșierime au devenit tot mai mari. Realizarea acestui obiectiv era înlesnită și de faptul că legea din 1868 a menținut dispoziția conform căreia bonurile rurale erau primite la plată în proporție de o treime din valoarea bunului cumpărat⁴⁸.

O altă problemă, strâns legată de legile vânzării domeniilor statului, este aceea privitoare la poziția burgheziei și moșierimii față de burghezia sătească. Această problemă a fost dezbătută numai tangențial la 1866. În cursul dezbaterilor din 1868 ea a fost pe larg analizată. Cu acest prilej, vorbitorii au subliniat „necesitatea înființării unei proprietăți de mijloc statornice și... sigure”⁴⁹. S-a subliniat, de asemenea, că vânzarea domeniilor statului trebuia să ducă la încurajarea acelor „cari sînt proprietari, dar cari au mici capitaluri”⁵⁰. Este evidentă intenția elementelor burgheze din sfîrul Adunării de a folosi vânzarea domeniilor statului pentru întărirea burgheziei sătești spre a-și asigura un sprijin economic și politic în lumea satelor. Faptul că reprezentanții burgheziei căutau să folosească legea de vânzare a bunurilor statului ca mijloc de întărire a pozițiilor economice și politice a clasei pe care o reprezentau, explică opoziția manifestată în cameră de către conservatori. Deputații conservatori, reprezentînd interesele marii moșierimii, și-au manifestat opoziția față de acele dispoziții ale legii care tindeau la întărirea burgheziei sătești.

Aceștia, denaturînd realitatea, căutau să demonstreze teza mult îndrăgită a moșierimii potrivit căreia în România proprietatea mică era extrem de răspîndită, în timp ce marea proprietate exista numai „ca excepțiune”⁵¹. Încercările de întărire a burgheziei sătești, de răspîndire a „proprietății de mijloc”, au fost socotite de acești deputați drept „niște frumoase iluziuni”⁵². Opoziția lor s-a îndreptat și împotriva vânzării moșilor statului acelor care posedau capital și voiau să-l investească în agricultură. Atacurile conservatorilor împotriva legii din 1868 au fost duse și în afara camerei, prin presă. Ziarele conservatoare acuzau pe liberali că „despoaie statul de averile sale”⁵³ și că urmăresc „a favora exclusiv pe amicii și partizanii ministerului”. Mai mult decît atît, liberalii erau acuzați că au făcut o „lege agrară deghizată”⁵⁴.

Această opoziție se explică prin aceea că moșierimea era interesată să mențină monopolul pământului în miinile ei. Din acest monopol decurgea puterea ei economică și politică. Moșierimea nu dorea întărirea burgheziei sătești și nici pătrunderea în agricultură a elementelor orășenești posesoare de capital, întrucît acest fapt ar fi

⁴⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 116.

⁴⁷ Arh. St. București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Embaricuri generale* dos. nr. 270/1868, f. 10.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 11.

⁴⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 121.

⁵¹ *Ibidem*, p. 133.

⁵² *Ibidem*, p. 163; „Terra”. II, nr. 52, 14 martie 1868.

⁵³ „Românul”, 6, 7, aprilie 1868, p. 298; „Pressa”, 1, nr. 13, 17 martie 1868.

⁵⁴ *Ibidem*, 13 noiembrie 1868, p. 973.

duș la slăbirea importanței ei economice și politice. Nemulțumirea moșierimii se mai explică și prin faptul că legea din 1868 nu-i permitea, așa cum ar fi dorit, să fie singura beneficiară a vânzărilor de moșii în corp întreg.

Cu toate acestea legea din 1868 — așa cum rezultă din dispozițiile pe care le-am analizat — nu excludea posibilitatea ca moșierimea să profite, alături de burghezie, de pe urma vânzărilor din domeniile statului, ceea ce-i va permite consolidarea pozițiilor sale economice și politice.

Așa se explică de ce după votarea și promulgarea legii din 1868, comisiilor județene li s-a cerut prin numeroase circulare trimise de Comitetul Central pentru vânzarea bunurilor statului și Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor — să depună toate eforturile pentru urgentarea lucrărilor de constatare și evaluare a moșiilor statului compatibile vânzării⁵⁵. De asemenea, acestor comisii județene li s-au asigurat creditele necesare pentru buna desfășurare a activității lor⁵⁶.

Vânzarea moșiilor din domeniile statului efectuată pe baza legii din 1868 s-a dovedit deosebit de avantajoasă pentru burghezie și moșierime. Între anii 1868—1871 au fost vândute 74.276 ha.⁵⁷ Toate moșiile au fost vândute în corp întreg. Vânzările s-au făcut prin licitație publică — conform dispozițiilor legii⁵⁸ — ceea ce a generat o puternică luptă de concurență⁵⁹.

Ca rezultat al acestei puternice concurențe, prețul moșiilor a crescut foarte mult în raport cu cel stabilit de comisiile județene pentru constatarea și evaluarea bunurilor statului⁶⁰. De altfel, acest lucru este recunoscut și de cei care au fost însărcinați cu punerea în aplicare a legii. Astfel, deputatul I. Codrescu, membru în comitetul de vânzare a domeniilor statului, sublinia, în ședința Camerii din 16 decembrie 1868, că „*totul constă în concurență* (subliniat în text — R. V.) care singură dă precuțu celui adevăratu, și în adevăru toate moșiile s-au datu cu precuțu mult mai mare decît estimățiunea”⁶¹.

Referindu-se la prețul cu care au fost vândute moșiile din domeniile statului, un economist burghez socotea că în aceasă perioadă un hectar de pământ s-a vândut cu 500 lei, iar o moșie care aducea un venit de 5.000 se vindea cu 100.000 lei⁶². În multe locuri s-au plătit însă prețuri mult mai mari⁶³. De altfel, chiar pe baza datelor furnizate de Comitetul Central pentru vânzarea bunurilor statului constatăm că prețurile obținute pentru bunurile vândute în anii 1868 și 1869 sînt cu mult mai mari decît cele stabilite de comisiile județene⁶⁴.

În aparență, ar rezulta că prețurile mari cu care s-au vîndut moșiile statului ar fi dezavantajat moșierimea și burghezia. În realitate prețurile — stabilite în urma unei îndrjite concurențe — au permis înlăturarea țărănimii de la cumpărarea moșiilor statului și, în același timp, au creat posibilități optime pentru plasarea obligațiilor rurale primite la plata pămîntului. În același timp, cursul acestora, după 1868, a înregistrat o însemnată creștere. Pe această cale, se creau totodată mijloace sigure pentru plata datoriilor statului către marii proprietari, adică pentru achitarea despăgubirii pe care aceștia o primeau după reforma din 1864. De altfel, moșierimea a

⁵⁵ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Embaticuri generale, dos. nr. 272/1868, filele 19, 27, 155—157; Dos. nr. 272/1868, filele 15, 18, 69, 201.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. nr. 256/1868, filele 62, 64, 67, 70, 89, 94, 142, 149; Dos. nr. 273/1868, fila 83.

⁵⁷ Datele au fost calculate de noi pe baza „Monitorului Oficial”, 1868—1872.
⁵⁸ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Embaticuri generale, dos. nr. 270/1868, f. 9.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. nr. 321/1868, filele 99, 100, 109, 127, 128, 134.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. nr. 436/1869, fila 126; dos. nr. 321/1868, filele 116, 121, 123.
⁶¹ „Românul”, din 16, 17 decembrie 1868, p. 1084.

⁶² M. C. Obedenaru, *La Roumanie economie*, Paris, 1876, p. 87.

⁶³ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Embaticuri generale, dos. 321/1868, filele 141, 143, 116; dos. nr. 436/1869, f. 126.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. nr. 323/1868; Astfel, în anii 1868 și 1869 au fost vîndute bunuri ale statului în valoare de 19 263 899 lei. Aceste bunuri au fost evaluate de comisiile județene numai la 9 345 962 lei.

manifestat o deosebită grijă pentru găsirea unor mijloace cu ajutorul cărora statul să-și asigure plata despăgubirii pe care o considerau drept cea mai sacră datorie a acestuia. Ținând seamă de faptul că, în acea perioadă, multe din obligațiile rurale au fost cumpărate de burghezie, putem să ne dăm seama că, din acest punct de vedere, și aceasta a fost avantajată de pe urma vânzării moșiilor statului cu prețuri mari.

De pe urma legii de vânzare a bunurilor statului din 1868 au beneficiat elemente atît din rîndul burgheziei cît și al moșierimii. Cu acest prilej s-au format adevărate noi latifundii. Așa spre exemplu, Ion Marghiloman — caracterizat de un contemporan drept o adevărată plagă „pentru țărani din mai multe județe”⁶⁵ — care avea și cîteva moșii de-ale statului în arendă, a cumpărat pe baza legii din 1868 peste 2.700 ha.

Țărănimea n-a putut beneficia de pe urma legii din 1868. Dispoziția privitoare la vânzarea moșiilor statului în loturi n-a putut fi aplicată din cauza extinderii vânzării prin licitație și asupra loturilor mici. Comitetul central pentru vânzarea bunurilor statului a cerut printr-un raport înaintat ministrului de finanțe alcătuirea unui proiect de lege, care să facă aplicabile dispozițiile legii din 1868 privitoare la loturile mici⁶⁶. Însă această propunere a rămas fără nici un rezultat.

Cu toate că țărani au cerut pămînt prin numeroase petiții, pentru a scăpa de „robia învoielilor”⁶⁷, nu s-a vîndut nici o moșie a statului în loturi. Petițiile țărănilor primeau un răspuns invariabil, și anume: solicitanții să se prezinte la licitație atunci cînd moșia cerută va fi scoasă în vânzare⁶⁸. Or, în aceste condiții, țărani aveau puține șanse de reușită. De altfel, și depărtarea de centrele în care avea loc licitația îi împiedica pe țărani să se prezinte în ziua cînd avea loc vânzarea⁶⁹. Obligația depunerii unei garanții înainte de licitație, ca și prețurile mari care se plăteau pentru moșii, i-au împiedicat pe țărani să cumpere pămînt din domeniile statului. Chiar dacă uneori izbuteau să cumpere moșii la licitație, ulterior nu puteau face față obligațiilor de plată. În aceste cazuri, au fost scoase la revînzare pe seama lor⁷⁰.

Între anii 1868—1871, din cele 321 de moșii vîndute din domeniile statului, numai 5 au fost cumpărate de țărănime dar nu în loturi, ci în corp întreg. Afirmația făcută de economistul burghez Obedenaru că „cu această ocazie, în multe localități țărani s-au asociat pentru a cumpăra în comun din micile proprietăți ale statului”⁷¹ nu corespunde realității.

Radu Rosetti este nevoit să recunoască că prin legea de vânzare a bunurilor statului din 1868 „se urmau deplorablele tradițiuni ale trecutului, înlesniri proprietății mari, permițîndu-i să crească nemărginit, tăgadă pentru țaran a oricărei ușurinți punîndu-l în stare să devină proprietar”⁷².

Legile de vânzare a bunurilor statului din anii 1866 și 1868 reprezintă un moment important în politica agrară a regimului burghezo-moșieresc. Apărute în perioada de constituire și organizare a regimului burghezo-moșieresc, ele au fost folosite ca instrument împotriva unor consecințe ale legii rurale și ca mijloc de întărire economică și politică a claselor dominante. Menite să servească scopuri înguste de clasă, ele n-au putut contribui cu nimic la satisfacerea nevoii de pămînt a țărănimii. Din analiza atentă a conținutului legilor și dezbaterilor parlamentare, se degajă în mod evident caracterul lor profund reacționar și antipopular.

⁶⁵ Biblioteca Academiei R.P.R., Manuscrise, Ioan Bălăceanu, *Memorii*, f. 97.

⁶⁶ Arhivele Statului București, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Embatlicuri generale*, dos. nr. 272/1868, f. 125, 131.

⁶⁷ *Ibidem*, dos. nr. 302/1868, f. 119; dos. nr. 286/1868, f. 81; dos. nr. 278/1868, fila 18.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. nr. 273/1868, f. 3; dos. nr. 271/1868, f. 83; dos. nr. 302/1868, fila 118.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. nr. 272/1868, f. 125.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. nr. 436/1869, f. 146; dos. nr. 273/1868, f. 13.

⁷¹ M. G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 86.

⁷² Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, Buc., 1907, p. 467.

POLITIQUE AGRAIRE DES GRANDS PROPRIETAIRES FONCIERS
ET DES BOURGEOIS
LES LOIS DE 1866--1868 POUR LA VENTE DES BIENS DE L'ETAT.

RÉSUMÉ

L'auteur s'occupe d'un aspect peu connu de la législation agraire de 1866 à 1868 : il étudie les lois pour la vente des biens de l'Etat, et il s'efforce de préciser le caractère et les conséquences de ces lois.

La réforme agraire de 1864, qui a aboli le servage des paysans en Roumanie, est à l'origine des lois de 1866 et 1868. L'auteur met en évidence les procédés auxquels ont eu recours les représentants du régime des grands propriétaires fonciers et des bourgeois pour que les terres appartenant à l'Etat soient vendues dans de toutes autres conditions que celles prévues par la loi de 1864. C'est pourquoi les paysans ne bénéficièrent pas de la vente de ces terres, mais les grands propriétaires fonciers et les bourgeois en profitèrent.

Surtout la loi de 1868 a servi les intérêts des classes au pouvoir. Conformément à cette loi, chaque terre de l'Etat devait de préférence être vendue intégralement, c'est-à-dire sans être divisée en lots. En vertu de cette disposition, les grands propriétaires fonciers et les bourgeois ont réussi à accaparer 74.000 hectares. La position économique des grands propriétaires fonciers et des éléments capitalistes dans l'agriculture roumaine a été ainsi renforcée.

REFORMA SISTEMULUI DE RECRUTARE A BRESLELOR DE SLUJITORI ÎN VREMEA LUI IOAN SANDU STURZA VOIEVOD

DE

ECATERINA NEGRUȚI—MUNTEANU

Domnia lui Ioan Sandu Sturza a început în împrejurări deosebit de nenorocite pentru Moldova. Jafurile eteriștilor urmate de prădăciunile făcute de armatele turcești, trimise pentru a-i zdrobi, ruinaseră economia țării.

Necultivarea pământului, nimicirea vitelor de tracțiune, împrăștierea unei părți dintre locuitori, nesiguranța drumurilor și abuzurile dregătorilor au determinat pe un contemporan al evenimentelor să afirme că Moldova rămăsese pustie și ajunsese „a fi pământul plîngerii”¹.

La ruina economică a țării și la dezorganizarea administrației se adăuga situația financiară dezastruoasă. Vistieria Moldovei era complet secătuită, în timp ce sarcinile impuse de întreținerea trupelor turcești erau copleșitoare. Strângerea dărilor se făcea cu mari dificultăți datorită sărăciei majorității populației și faptului că cei mai mulți dintre contribuabili își părăsiseră locuințele, refugiindu-se prin munți și codri.

Primele măsuri administrative ale lui I. S. Sturza au avut ca scop să asigure stabilitatea locuitorilor, ca astfel perceperea dărilor să se facă în mod normal.

Refacerea economiei, însă, nu a putut urma imediat repopulării satelor și țărmurilor. Aceasta datorită în special situației țărănimii, lipsită de mijloacele de muncă necesare reînceperii cultivării pământului, apăsată de cea mai cumplită fiscalitate și exploatată din ce în ce mai mult de boierii proprietari. Eforturile treptat mai evidente ale boierimii din această perioadă, de a da pieții o cantitate cât mai mare de cereale, aveau ca urmare creșterea obligațiilor de muncă și micșorarea locurilor de hrană ale clăcașilor. Pentru refacerea financiară și economică a țării era necesar, în primul rând, ca locuitorii contribuabili să se bucure de o stare mai bună, pentru a face față atât sarcinilor fiscale, cât și celor ce le ridica administrația internă. Or, în condițiile sociale economice de atunci, cînd boierimea antrenată în producția pentru piață căuta să-și sporească veniturile pe seama clăcașilor, în timp ce toată povara dărilor cădea în special asupra țărănimii, era puțin posibilă o astfel de refacere.

În acele împrejurări, I. S. Sturza era confruntat cu greutăți deosebite.

În afara problemelor grave pe care le punea starea financiară și economică I. S. Sturza întâmpina și dificultăți de ordin politic din cele mai penibile. Socotit ca făcînd parte din rîndul boierilor fără stare, cu evidente înclinații „liberale”, întîmpina peste tot ostilitatea fațișă a marii boierimi din țară și a celei refugiate peste hotare. Măsurile de ordin fiscal și administrativ, pe care încerca să le ia, erau aspru

¹ *Uricarul*, vol. XV, p. 255.

condamnate și sabotate de cea mai mare parte a boierimii bogate și influente, care intriga pe lângă sultan și țarul Rusiei pentru înlocuirea lui. La aceasta se adăugau conflictele provocate de rivalitatea dintre boierimea conservatoare și mica boierime „cărvunară”, dornică să obțină drepturi egale în conducerea țării.

În fața acestor mari dificultăți, lipsit de un sprijin real intern, era firesc ca cele mai multe din eforturile domnului de a introduce ordine și de a îmbunătăți toate ramurile administrației publice să nu dea rezultate.

Una din chestiunile cele mai complicate din primii ani ai domniei lui I. S. Sturza a fost, așa cum am arătat, cea financiară, visteria țării fiind golită cu desăvîrșire, iar încasarea dărilor era aproape cu neputință de executat de la contribuabilii în cea mai mare parte împrăștiați și ruinați de jafurile eteriștilor și a beșliilor turci². Obligațiile bănești față de Poarta Otomană, ca și întreținerea trupelor turcești cu provizii, lemne, fin și lefi, făceau absolut urgentă acoperirea cheltuielilor necesare. În această vreme, așa cum s-a remarcat, țara „nu era stăpînă pe întrebuințarea resurselor ei. În lipsa de stabilitate, întocmirea unui buget era cu neputință. Cu nesiguranta exigentelor zilei de mîine nu se putea reduce multiplicitatea impozitelor, nici înlocui darea colectivă prin impozitul individual”³.

În acele condiții, domnul a trebuit să recurgă la diferite expediente pentru a acoperi în parte cheltuielile cele mai urgente. El a început prin a face diverse împrumuturi mici de la boierii sau negustorii mai cu stare. În iulie 1823 a cerut boierilor să facă avansuri visteriei, dar a fost refuzat. Cîteva luni mai tîrziu a încercat să impună o contribuție temporară asupra caselor boieresti, clerului și scutelnicilor⁴. Și de astă dată boierimea preocupată numai de interesele ei egoiste, fără să înțeleagă necesitatea, în acele împrejurări, a unui ajutor bănesc s-a opus cu înverșunare. Încercările de a obține un împrumut extern s-au dovedit imposibile față de garanțiile pe care le putea oferi atunci Moldova⁵. În acele împrejurări, domnul a fost silit să inaugureze o politică fiscală nouă. Astfel, nevoia de numerar a împins pe domn să dea altă destinație banilor scutelnicilor. Banii acestora, care trebuiau să revină boierilor, în primii ani ai domniei, au fost întrebuințați pentru întreținerea trupelor turcești⁶. De asemenea, a recurs la un ajutor de bani peste birul obișnuit și la un împrumut mai mare „în formă silită” de la boieri⁷.

S-a emis părerea că prin împrumuturile forțate, dările puse asupra stărilor privilegiate, ridicarea banilor scutelnicilor și altele, domnul tindea să desființeze treptat unele imunități și privilegii fiscale, ceea ce pentru vremurile de atunci era desigur o încercare temerară⁸. Dealtfel, trebuie să subliniem că aceste măsuri aveau un evident caracter temporar.

Pentru soluționarea mai sigură a nevoilor financiare, domnul s-a străduit, pe cît posibil, să sporească numărul contribuabililor și să reducă cheltuielile administrative. Dar și aceste încercări se loveau de greutatea uriașă. Stările cu reale posibilități materiale erau scutite de dări și ridicarea acestui privilegiu însemna o adevărată răsturnare socială pe care era puțin probabil să o realizeze în acele împrejurări un domn, chiar făcînd el parte din rîndurile boierimii sărace și cu unele vederi mai înaintate.

Cheltuielile administrative propriu-zise erau incomparabil reduse față de necesitățile interne. Lefile funcționarilor erau cu totul derizorii. În schimb, aceștia erau scutiți de dări și puteau recurge la diferite havaeturi și acte ilicite pentru a se îmbogăți. Marii dregători, prin diverse mijloace legale și abuzive, pe lângă încasarea unor havaeturi ridicate, arendau veniturile statului și le subarendau apoi cu pro-

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, 1893, p. 46.

³ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932, p. 172.

⁴ *Ibidem*, p. 156.

⁵ G. Zane, *Vistieria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în „Cercetări istorice”, Iași, an IV (1928), nr. 2, p. 38—39.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 46.

⁸ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 23.

lituri uriașe, vindeau slujbele, în timp ce subalternii lor principali, din capitală și din ținuturi, luau cât puteau de la locuitorii pe care îi administrau⁹.

Desființarea havaeturilor, a arendării veniturilor statului și a sistemului de vânzare a slujbelor, deși preconizate în proiectele de reformă ale timpului, erau însă măsuri administrative pe care I. S. Sturza, lipsit de un sprijin intern serios, nu le putea impune.

Între măsurile cu caracter fiscal și administrativ pe care I. S. Sturza, în acele împrejurări, a încercat să le introducă, au fost și acelea privind recrutarea breslelor de slujitori.

Breslele de slujitori alcătuiau *ultima categorie dintre subalternii dregătorilor formată din indivizi aleși dintre contribuabili birnici: țărani sau meseriași care, în schimbul obligației de a servi în diverse ramuri ale administrației ca organe executive, polițienești, fiscale, de gospodărie locală etc., erau scutiți de bir și havalele pe toată durata slujbei*.

În această perioadă de destrămare a relațiilor feudale, slujitorii erau singurii reprezentanți ai păturilor de jos, în special ai țăranilor, folosiți în administrație, de multe ori ca factori ai ordinii publice. Aproape toate slujbele la care trebuiau să răspundă nu cereau o calificare sau anumite însușiri, care să-i deosebească de ceilalți oameni din mijlocul cărora se recrutau și nici nu erau de natură să le asigure o poziție care să-i facă pe unii din ei de neînlocuit.

Procesul de diferențiere în timp a atribuțiilor în cadrul fiecărei dregătorii, care a dus la împărțirea slujitorilor în bresle, cu sarcini mai mult sau mai puțin precise, nu corespundea pentru slujitori unor poziții noi calificate. Pentru țăranii slujitori slujba era o corvadă. În locul obișnuitelor și numeroaselor havalele întâmplătoare, trebuiau să slujească, de obicei a 3 sau a 4 săptămână, la diferite instituții, de multe ori în condiții mai grele decât țăranii havalegii. Sistemul de organizare a breslelor prezenta închistarea și rigiditatea caracteristice ordinii feudale, care nu permitea, în nici un fel, promovarea la grade administrative sau trepte sociale mai înalte a slujitorilor. Dacă, în trecut, unele bresle alcătuite din oameni liberi, mici proprietari, puteau asigura unora dintre ei înaintarea la anumite ranguri de boierie, din sec. al XVIII-lea, mai ales după reforma lui C. Mavrocordat, aceasta nu mai era posibil. Condițiile sociale economice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au contribuit la decăderea situației slujitorilor, așa după cum starea materială a birnicilor, dintre care se recrutau, se înrăutățea sub loviturile procesului care trebuia să ducă la dezvoltarea capitalismului.

Recrutarea slujitorilor în acea perioadă devenise, din punct de vedere fiscal, deosebit de dificilă. Treptele privilegiate: boierii, boiernașii, privilegheții și chiar mazilii și ruptașii se eschivau de la îndatoririle unei slujbe care în majoritatea cazurilor nu era nici retribuită, nici producătoare de venituri, ci dimpotrivă cerea cheltuieli de întreținere: îmbrăcăminte, hrană, armament, cai etc.¹⁰. Obligațiile ce reveneau slujitorilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începuseră să fie socotite ca nedemne pentru stările de sus. Chiar mazilii și ruptașii, care erau chemați să ajute isprăvnicii ținuturilor și care îndeplineau de multe ori slujbe identice cu cele ale slujitorilor, protestau ori de câte ori erau „supuși a sluji ca și panțirii”¹¹.

Ca urmare, sarcina de a da slujitori rămânea asupra categoriei celei mai împovărate de dări și angării: birnicii țării. Recrutarea slujitorilor din rîndul birnicilor nu se putea face fără ca să li se acorde o anumită ușurare fiscală, care să-i facă capabili să suporte și îndatoririle slujbei.

⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 172.

¹⁰ Generalul Bauer, către sfîrșitul secolului al XVIII spunea că „On ne peut trouver d'autre raison d'un service si bizarre que l'attrait de l'indépendance et l'envie décidée de s'élever toujours par quelque'endroit au dessus, de ses pareils; car le peu d'avantages encore attaché à la condition de soldat, comme, par exemple, l'exemption des impôts publics, n'est guerre assez considerable pour le retenir dans un service si peu lucratif”. *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie*, publiés par M. de B..., Neuchatel, 1781, p. 268—269.

¹¹ Arh. St. Iași, Dos. lit. M., nr. 359, f. 1.

Această situație punea însă la grea încercare visteria țării, mai ales într-o perioadă când criza financiară era atât de acută.

Scutirea unor birnici în schimbul slujbelor era cu atât mai greu de suportat cu cât statul era nevoit să renunțe și la birul unui însemnat număr de locuitori, care erau acordați boierilor și mănăstirilor ca oameni de scuteală, sub nume diferite de: scutelnici, slugi ale moșiei și ale rangului, breslași, poslușnici. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, existau sate întregi, mai cu seamă în jurul capitalei, care se scuteau de multe din obligațiile fiscale: locuitorii lor făcând parte dintre oamenii de scuteală ai boierilor.

Neputînd impune clasele privilegiate la dări și slujbe, domnul a recurs la diferite mijloace pentru a nu mai reduce din numărul existent al birnicilor.

La începutul secolului al XIX-lea, numărul slujitorilor era de cca. 8000. De exemplu, prin 1828 visteria scutea de bir și havalale un număr de 8024 oameni care slujeau la 16 instituții¹². Numărul acestor de slujitori era destul de redus în raport cu nevoile interne, dară sorotim că, cei mai mulți, slujeau odată la trei sau patru săptămîni. Ioan Sandu Sturza nu mai putea să-și pună problema micșorării numărului de slujitori, dat fiind necesitățile mereu crescînde ale administrației. Reforma lui Constantin Mavrocordat, la mijlocul secolului al XVIII-lea și apoi desființarea serdăriei de Orhei și Lăpușna în 1812, au operat reduceri considerabile mai ales în rîndul slujitorilor cu caracter militar. O nouă reducere ar fi lovit asupra slujitorilor din celelalte ramuri administrative ceea ce în condițiile de dezorganizare internă de după 1821 nu era cu putință. În această privință, I. S. Sturza nu a putut decît să fixeze numărul slujitorilor la unele bresle, după hrisoavele domnești mai vechi și după noile necesități și să urmărească ca acest număr să nu fie în mod abuziv sporit de către dregători. De exemplu, în aprilie 1824 el a reglementat numărul de paștiri și călărași la fiecare ținut¹³, deoarece unii dintre ispravnici obișnuiau să scutească, pentru propriile lor interese, un număr mai mare de oameni.

Dacă în ceea ce privește numărul slujitorilor nu se putea efectua nici o reducere fără ca administrația internă să sufere, domnul a urmărit ca, pe cît posibil, visteria să piardă cît mai puțin prin scutirea slujitorilor. Desființarea scutiților fiscale era în mod evident, în condițiile de atunci, imposibilă. Situația birnicilor țării, a țărănimii, era atât de grea încît nu i se putea pune în seamă și efectuarea slujbelor fără un oarecare avantaj material. Desigur I. S. Sturza a recurs și el la sistemul mai vechi de recrutare a slujitorilor dintre oameni străini. Cei mai mulți dintre aceștia erau de fapt „străini de bir”, adică moldoveni fugiți din țară în regiunile învecinate de la graniță și care, reîntorși peste cîțiva ani, erau scutiți de obligații fiscale. Visteria avea tot interesul ca în breslele de slujitori să fie aleși oameni veniți de peste hotare, căci în felul acesta ea nu era nevoită să scadă de la dări un număr de contribuabili și își asigura în plus și sporirea locuitorilor. Acest sistem uzitat în tot secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea¹⁴ nu putea însă să asigure fiscoiului decît un beneficiu cu totul redus.

I. S. Sturza, în primii doi ani de domnie, tot din motive fiscale, a adoptat și alt procedeu. Dat fiind că banii birului erau aruncați pe sate iar locuitorii se cislulau după puterea lor materială, Domnul a recomandat ca între slujitori să nu mai fie luați decît țărani „codași” și „mijlocasi”. În sate, păstrîndu-se un număr mai ridicat de țărani frunțași, suma birului și angăriilor aruncate asupra cislei satului nu era astfel cu mult micșorată prin scutirea țăranilor slujitori. În 1824, I. S. Sturza a decis ca frunțașii satelor care intraseră în rîndul slujitorilor să fie dați în bir și înlocuiți cu oameni de stare de mijloc și proastă¹⁵.

Această măsură a fost luată de domn probabil și sub presiunea nemulțumirilor țăranilor atât de crunt loviți în urma tulburărilor eteriste. Scutirea de bir și havalale a unora dintre țăranii era împovărătoare pentru restul birnicilor. Țăranii

¹² Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, nr. 560, f. 49.

¹³ Bibl. Acad. R.P.R., Doc., pachet XV/134 și XXX/107.

¹⁴ Uricarul V, p. 256—257. G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 60—61; A. Antonovici, *Documente birlădene*, Bîrlad, 1911, vol. II, p. 223. Arh. St. Iași, dos. S, nr. 331, f. 18—19, 22 și 25.

¹⁵ Arh. St. Iași, Dos. S, nr. 339, f. 2.

frunțași căutau prin orice mijloace să scape de povara birului și havalelelor, încheind învoielile de scutelnicie cu boierii sau pătrunzind în rindul categoriilor de slujitori care ofereau unele posibilități de câștig. Restul țăranilor rămăneau să ducă tot greul sarcinilor fiscale. De aceea jalbele și amenințările acestora împotriva scutiților de dări și corvezilor sint numeroase¹⁶.

Totuși, birnicii nu au avut prea mult de profitat de pe urma acestei măsuri. Mulți dintre țăranii frunțași au fost atrași de boierii față de care visteria și domnia, în condițiile de atunci, nu puteau acționa cu destulă eficacitate. Astfel, în consecință, au profitat tot boierii în dauna administrației. Dispoziția dată de I. S. Sturza în 1824 era, de altfel, în contradicție cu interesele dregătorilor și a administrației care aveau nevoie de oameni cu puțința de a face față necesităților impuse de sarcinile ce le reveneau.

Aceste măsuri dovedesc că I. S. Sturza era îndeaproape preocupat de problema recrutării breslelor de slujitori, că era în căutarea unei soluții, care, pe lângă îmbunătățirea administrației, să aducă o ușurare sarcinilor care apăsau asupra țăranimii, fără să impună visteria, în condițiile de criză financiară de atunci, la o cheltuială suplimentară.

În anul următor, I. S. Sturza a întreprins o adevărată reformă a sistemului recrutării breslelor de slujitori. Această reformă este cunoscută în documente sub numele de „prifacere” sau „regularizare a breslelor”.

Cauzele care au determinat această prefacere a sistemului de recrutare a breslelor sint mai numeroase. Desigur, posibilitatea de a obține o reducere a numărului celor scutiți de bir și deci a asigura o sumă de bani în plus visteriei a fost un motiv important, dar nu singurul. Organizarea breslelor de slujitori de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea era în continuă decădere. Categoriile sociale dintre care se recrutau erau, în cea mai mare parte, lipsite de posibilități materiale pentru a răspunde necesităților slujbelor. Măturile contemporane îi prezintă pe aceștia, în majoritate covârșitoare luați dintre țărani, ca umblînd sdrențuroși, aproape goi, fără arme, fără cai sau diferite instrumente necesare muncilor pe care le efectuau¹⁷. Cei mai mulți erau veniți din sate îndepărtate de locul de muncă și nu li se asigura în timpul săptămîinii de slujbă nici hrană și nici dormitul. Obligați, pe lângă efectuarea slujbelor, să dea dregătorilor și pocloane, fîn, lemne (în bani) și altele, supuși la tot felul de asupriri și vexațiuni prin care căpitani și alte organe administrative, care îi conduceau, căutau să-și însușească, sub o formă sau alta, bani și muncă de la ei, situația celor mai multe bresle de slujitori era cu totul mizeră.

În acele împrejurări unii dintre ei, conduși de zaccii puțin scrupuloși, se dedau, de multe ori, în timpul nopții la furturi și jafuri în mahalele orașului sau pac-tizau cu tilhari de profesie¹⁸.

Administrația țării era astfel prost servită de la organele de conducere și pînă la slujitori. La venalitățile și abuzurile comise de marii dregători se adăugau descompunerea breslelor subordonate lor. Necesitatea unei reorganizări a întregii administrații, incluzînd și pe slujitori, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, devenise presantă.

I. S. Sturza a încercat să găsească unele remedii care să stăvilească dezordinea din administrație și între acestea se găsesc desigur și măsurile luate privind recrutarea breslelor. Nu mai puțin a contribuit și starea precară materială a slujitorilor luați dintre țăranii clăcași, mizeria în care se zbăteau aceștia din urmă și necesitatea de a-i scuti, cel puțin parțial, de obligația de a da slujitori din mijlocul lor.

Noul sistem de recrutare s-a aplicat treptat începînd din 1825 și pînă în toamna anului 1826, atît asupra breslelor din capitală cît și din ținuturi.

¹⁶ Arh. St. Iași, Dos. S, nr. 95, f. 52—54, f. 224; dos. S, nr. 154, f. 103—107.

¹⁷ „Arhiva societății științifice și literare din Iași”, t. VII, 1896, nr. 1—2, p. 20—21.

¹⁸ Vezi darea de seamă a generalului Pavel Kiselev asupra administrației din Principate (*Uricarul*, vol. X, p. 284).

În 1825 s-au dat directive ca instituțiile și dregătoriile din capitală să fie deservite de slujitori recrutați din orașul Iași și nu din sate¹⁹. În toamna anului 1826, aceiași dispoziție se dădea și pentru panțirii și călărașii isprăvniciilor. Recrutarea trebuia să se facă din „locuitorii Țigurilor unde se afla și statul isprăvnicesc”, fără deosebire de „birnici, breslași, slugi a unor și altora (afară de armenii creștini, neguțitorii hrisovoliți și rupele vistieriei)”²⁰.

Dintre meșterii și negustorii din Țiguri erau scutiți numai hrisovoliții și acei ce aveau dugheni și plăteau impozit la categoria rupeleor vistieriei. Mai mult, chiar documentele arată că „neguțitorii dughengii care nu pot să intre în slujba panțirii, s-au așezat cu osebă dăre la rinduiala rupeleor vistieriei”²¹. Dacă unii negustori, rupele ale vistieriei, nu erau în stare să plătească impozitul cuvenit erau trecuți între slujitori²².

Prin această măsură domnul spera să obțină o mai bună organizare a serviciului; slujitorii, deși continuau să lucreze cu schimbul, se aflau la îndemână și sub supravegherea mai apropiată a dregătorilor, deoarece își aveau domiciliul în Țigul în care prestau slujbele. Erau astfel suprimate cheltuielile slujitorilor necesitate de deplasări la distanțe mari și pe timp destul de îndelungat în capitală sau alte Țiguri.

De asemenea, se presupunea că în oarecare măsură categoriile de Țigoveți din care urmau să se recruteze breslele erau mai instărite, putând să-și procure cu mai multă ușurință uniformele necesare, armele, caii etc.

În urma răscoalei eteriste și a represiei otomane, mulți dintre țărani nu se mai întorsese în sate ci se stabiliseră în Țiguri, unii plătind bir cu Țigoveții, cei mai mulți însă fiind evazionisti fiscali. Între aceștia se găseau și țărani clăcași care trăiau în Țiguri, scutindu-se de dări sub pretextul că erau breslași sau slugile vreunui boier căruia îi furnizau, în schimb scutiților, unele produse meșteșugărești sau de altă natură. Reforma întreprinsă de Ioan Sandu Sturza a vizat în special pe acești oameni scutiți de bir și pe acei găsiți „sporțiți” după catagrafie sau neînscrisi încă la nici o „rinduială”.

În felul acesta, Ioan Sandu Sturza trecea o sarcină care apăsa greu asupra satelor în seama categoriilor mai sărace dintre Țigoveți și asupra acelor care se scuteau în Țiguri, în avantajul marilor boieri, fie ca breslași, fie ca slugi ale rangului. Astfel, domnul lovea în unul din privilegiile marii boierimii feudale.

În circularele trimise de vistierie, la începutul lunii octombrie 1826, dregătorilor ținuturilor se observă grija conducerii pentru aplicarea acestei măsuri în timp cit se poate mai scurt și în bune condiții²³.

În efectuarea noilor recrutări, domnul s-a străduit să stabilească cu exactitate din rîndul cărei categorii de Țigoveți avea să fie recrutată fiecare breslă de slujitori. De exemplu, slujitorii instituțiilor din Iași urmau să fie luați din următoarele categorii: 1) din corporațiile de meșteșugari și negustori și anume: călărașii de Țarigrad dintre pescari, copiii de casă dintre cărămidari, seimenii curții gospod dintre teslari, cei ai hătmăniei dintre teslari și zarzavagii; 2) dintre birnicii mahalalelor, astfel: copiii de casă din mahalaua Broșteni și Țiguroșor, seimenii curții și ai hătmăniei din mahalalele Ciurchi, Rufeni, și Tătărași; 3) dintre „liuzii sporțiți fără bir” s-au recrutat 179 slujitori. Numărul total al slujitorilor recrutați din categoriile menționate mai sus fiind de 613.

Prin această „prifacere”, numai de la câteva categorii de slujitori și anume de la acei ai postelniciei (lipcanii și călărașii de Țarigrad), parte din cei ai curții gospod (seimenii curții și joldunarii) și ai seimenilor hătmăniei, s-a obținut o economie de 856 lei și 60 bani la un sfert, fără ca numărul slujitorilor să fi fost micșorat (ci din contră sporit cu un om). Iată adunarea sumelor în „Extractul pentru breslele alcă-

¹⁹ Arh. St. Iași, Cond. K, nr. 413, f. 5. Un document din 1825 amintește de călărașii din satul Plotunești (Fălciu), care de „la regularisirea breslelor” s-au „dat în bir”.
²⁰ Biblioteca Academiei R.P.R., pachet XV/134.

²¹ *Idem*, pachet CCCXXIX, doc. 193.

²² *Ibidem*, doc. 190.

²³ Biblioteca Academiei R.P.R., pachet CCCXXIX, doc. 193, 200.

EXTRACT

pentru breslele alcătuite în oraș și pentru acele de prin sate ci să dau în bir în cifertul următoriu al 4-lea ¹

Banii cifertului ce să scade acelor alcătuiți aice în oraș						Prifacere		Birul ci să alcătuește asupra celor de prin sate, socotindu-să câte 3 lei unul cu altul					
						Sporiu	Scădere						
Lei	Bani	Liudi	[Lei]	[Bani]	[Liudi]	Lei	Lei	Lei	Liudi	[Lei]	[Liudi]		
44	—	17	Călărașii de Țarigrad alcătuiți din breslele păscarilor			25	—	69	23	Călărașii de Țarigrad însă :			
										3	1	satul Giurgenii } ținut Vasluiului	
										12	4	satul Scheia }	
										54	18	satul Lunca ținut Eșii	
										69	23		
48	—	17	Lipcanii Postelniciei			27	—	75	25	Lipcanii postelniciei însă :			
										30	10	Voroveștii } ot ținut Eșii	
										15	5	Tomești }	
										30	10	Scheia ot Vaslui	
										75	25		
65	60	19	Joldănarii curții gospod. . . .			—	23 $\frac{1}{2}$	42	14	Joldănarii curții gpod. ot Golăeștii ținut Eșii, bez 4 ce s-au dovedit morți în urma catagrafiei			
230	60	200	Copiii din casă însă :			342 $\frac{1}{2}$	—	573	191	Copiii din casă însă :			
										78	26	satul Beriasa	
										63	21	satul Fereștii	
										48	16	Telejna	
										21	7	Butucăria	
										57	19	Boțoaia	
										156	52	satul Oncești	
										36	12	Tătărăanii	
										66	22	Mircești	
										48	16	Jigorenii	
										573	191		
288	60	180	Simerii curții gospod. însă :			245 $\frac{1}{2}$	—	534	178	Seimenii curții gospod. însă :			
										114	38	satul Băbușa } — Vaslui	
										420	140	satul Zăpădeni }	
										534	178		
373	—	180	Siimenii hătmănești însă :			240	—	543	181	Simenii hătmănești însă :			
										153	51	satul Boreștii	
										18	6	din satul Ipatile }	
										42	14	ot Albești }	
										78	26	satul Băleștii	
										45	15	ot Călugărenii	
										207	69	satul Mogosești ot Cărligătură	
										543	181		
979	60	613				880	23 $\frac{1}{2}$	1836	612				
						23 $\frac{1}{2}$	—	60	scad, rămin	scădere urmată la Joldănari			
						852	60						
						Perilipsis							
Lei			Bani			Liudi							
1836			—			612			să alcătuește cifertul breslelor ce să dau în bir.				
979			60			613			să scad cifertul breslelor ce s-au alcătuit din oraș				
856			60			—			rămîne sporiu				

S-au arătat Înălțimei Sale ; s-au poroncit ca întocmai să-i pue în lucrare, 1826 iulie 12 vel vist.

¹ Arh St. Iași, tr. 644, op. 708, dos. 560, f. 47 și 48

uite în oraș și pentru acele de prin sate ci să dau în bir în cifertul următoriu al 4-lea", din 14 iulie 1826:²⁴

Lei	Bani	Nr. slujitorilor	
1836	—	612	-- să alcătuește cifertul breslelor ce se dau în bir.
979	60	613	-- Să scad cifertul breslelor ce s-au alcătuit din oraș
-856	- 60	—	rămîne sporii".

De notat că acest extract nu cuprinde pe toți slujitorii de la instituțiile din oraș. Sînt însă documente care atestă aplicarea unor măsuri asemănătoare și pentru celelalte dregătorii.

Deși acțiunea întreprinsă de domn era bine motivată atît din punct de vedere administrativ, cît și fiscal și social, totuși ea nu s-a putut impune un timp îndelungat. Urmările bune n-ar fi întîrziat să se arate dacă s-ar fi dat răgazul necesar aplicării și stabilizării ei.

Străduințele domnului au eșuat, în primul rînd, din cauza că acestea loveau în interesele noilor categorii dintre care se recrutau slujitorii și care s-au opus cu înverșunare. În al doilea rînd, îmbunătățirile imediate erau greu de obținut într-un regim administrativ învechit în privilegii și abuzuri de tot soiul. Domnul nu a găsit un sprijin suficient, în această direcție, în nici o clasă socială. Țărănimea era prea apăsată ca să înțeleagă și să sprijine această acțiune. Negustorii și meșteșugarii se simțeau umiliți și atinși în privilegiile lor prin măsura luată de domn. Iar marea boierime era departe de a voi să sprijine o acțiune care în oarecare măsură lovea și în privilegiile ei, deoarece se atîngea de oamenii de scuteală ce îi avea în țiguri. Agentul francez din Iași Tancoigne scria baronului Damas, la 17 septembrie 1824, că I. S. Sturza este ferm hotărît să facă binele și are foarte mare nevoie de a fi ajutat, dar „nu înțîlnește peste tot decît staturi rele și piedici”²⁵.

În adevăr, de la bun început I. S. Sturza s-a lovit de mari greutăți în aplicarea reformei. Ele s-au datorat în special rezistenței opuse de categoriile dintre care urmau să se recruteze breslele, sprijinite desigur și de boierimea nemulțumită. Aceasta din urmă a căutat să exploateze situația împotriva domnului, socotit că ar avea tendințe „căr_vunare”.

De la început nu s-a putut împlini numărul hotărît din corporațiile indicate. De pildă, între seimenii hătmăniei care trebuiau recrutați din breasla teslarilor și a zarzavagiilor, în 1827, erau vreo zece alcătuiți și dintre croitori²⁶. În unele localități de reședință a isprăvnicilor nu s-a putut completa numărul clăcașilor sau a pantiștilor dintre țîrgoveții birnici. În 31 octombrie 1826, de exemplu, la cererea dregătorului ținutului Tecuci, vîstieria se interesa de satele „lipiti de țîrg”, „ce sați sînt acele, pe a cui moșii și ce oameni și a cui”, pentru a dispune recrutarea slujitorilor și dintre aceștea²⁷.

Țîrgoveții s-au împotrivit cu hotărîre luării în slujbe. După mentalitatea timpului, sarcinile breslelor de slujitori trebuiau îndeplinite numai de țărani. Orășenii protestau împotriva recrutării sub motiv că hrana lor nu era „plugul și vaca”, ci „meșteșugul miinilor”. Greutățile slujbelor, lipsa de avantaje reale îi făceau să echivaleze calitatea de slujitor cu o robie umilitoare. De exemplu, țîrgoveții din Roman, în martie 1827, se plîngeau „că unde eram oameni slobozi și cu numi de neguțitori, ne vedem supți o robie de ne ne trag cu sila, trîgîndu-ne cu batjocură întocmai ca pe niște robi și ne fac pantiștri”²⁸.

În aceste condiții ne putem da seama în ce mod își îndeplineau slujbele noii slujitori. Cei care erau forțați să vină căutau să scape cît mai repede de îndatoriri, alții, cum găseau prilejul, fugeau la casele lor. Nimeni nu dădea vreo garanție pentru efectuarea slujbelor de către noii slujitori. De obicei, locuitorii satelor, din mijlocul

²⁴ Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dos. 560, f. 47 și 48.

²⁵ Hurmuzaki, vol. XVI, Buc., 1912, p. 1165.

²⁶ Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 25, f. 20.

²⁷ Biblioteca Academiei R.P.R., pachet CCCXXIX, doc. 201.

²⁸ Arh. St. Iași, doc. pach. 752, nr. 28.

căroră se recrutau bresle de slujitori, dădeau cheazăii prin care asigurau statul că aceștia își vor face datoria și nu vor fugi²⁹. Aceste cheazăii determinau în oarecare măsură pe țărani să răspundă îndatoririlor ce le reveneau ca slujitori. În noile împrejurări, astfel de garanți nu se puteau obține, țirgoveții căutind să saboteze această acțiune, astfel că rezultatul imediat al reformei a fost o agravare a stării de dezorganizare a administrației. Aceasta s-a putut observa din plin cu ocazia izbucnirii marei incendii din 19 iulie 1827, care a distrus o mare parte din capitala țării. Atunci slujitorii care trebuiau să fie mobilizați pentru stingerea focului nu au rutut fi găsiți. Mai mult chiar, s-a bănuir că incendiul a fost provocat intenționat. Consulul francez Lagan arăta într-o scrisoare că la această concluzie ar conduce, pri tre altele, și „absența totală a poliției și jaful exercitat de arnăuți”³⁰. Cert este că după acest incendiu I. S. Sturza a revenit asupra măsurii privitoare la recrutarea breslelor. În 3 august el dispunea ca slujitorii agiei, care alcătuiau un fel de poliție orășenească, să fie recrutați după „condica veche din însuși aceleași sate sau mahalale ce i-au avut mai înaintea prefacerii ce s-au făcut slujitorilor de s-au dat numai de prin oraș”³¹. Motivarea acestei reveniri era că slujitorii noi se dovediser incapabili de slujbă, mai cu seamă în timpul incendiului din iulie 1827. În cartea domnea-că din 7 august, către hătmănie, de exemplu, se spune: „de a să strica alcătuirea seimenilor de tirgu, socotindu-se fără temei și nu de nădejde întrii împlinirea slujbei de la dînșii cerșută și să așază iarăși acei ce mai înainte să aflau alcătuiți prin sate, fiind că împregiurările de acum mai mult au descoperit a fi de trebuință această prefacere ca unii ce aceștia din sate, avind închezăsluiri și răspundere poate să se ceară de la dînșii, fără indoeală, cu toală credința orice împlinire de slujbă”³². În formele învățute ale acestei cărți se poate observa însă amărăciunea domnului că noile bresle nu au dat dovadă de „nădejde întrii împlinirea slujbei de la dînșii cerșută”.

Această încercare de schimbare a modului de recrutare a breslelor nu a rămas fără unele urmări care se pot observa în existența ulterioară a unui număr mai mare ca în trecut de slujitori dintre țirgoveții și, drăseunea, o grupare a acestora ne bresle în satele cele mai apropiate de capitala ținutului. În urma revenirii la vechiul sistem, pentru a ușura pe țărani slujitori cu situație proastă, domnii a recomandat angajarea a cite doi țărani la o cruce, adică doi oameni să slujească cit un slujitor, „dacă vreunii din aceștia să găsească slabi să se poată așază doi drept unul”, se spune într-o carte domnească din anul 1827³³.

Cu încercarea de schimbare a sistemului de recrutare a slujitorilor s-au încheiat de fapt tentativele de reforme cu un oarecare caracter „liberal” ale lui I. S. Sturza.

Proiectul de regulament al administrației alcătuit sub domnia sa pe baza dispozițiilor din actul separat relativ la Principatele Române, din tratatul de la Akerman, din 25 septembrie 1826, nu aduce nici o modificare organizării breslelor de slujitori și de altfel nici schimbări esențiale administrației³⁴.

I. S. Sturza, prin măsurile sale, nu schimba radical organizarea slujitorilor, dar putea drumul spre ea. Recrutarea breslelor dintre locuitorii tirgului unde își aveau dregătoria sau instuția care trebuia slujită, ducea inevitabil la permanentizarea slujbelor și transformarea treptată a slujitorilor în funcționari, în sensul modern al cuvintului.

Încercarea lui I. S. Sturza nu a izbutit deoarece avea un caracter limitat și lovea în interesele țirgoveților. De asemenea, la eșuarea ei a contribuit și lipsa de înțelegere

²⁹ Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806 —1812*, extras din „Analele Acad. Rom.” s. II, t. XXXI, vol. III, p. 72.

³⁰ Consulul Lagan scria că „La manière dont le feu a pris et les tentatives qu'on a faites pour le rallumer, prouvent qu'il a été mis à dessein, et font craindre une révolution. Tout en effet, semble y conduire le manque momentané de vivres, les plaintes intempestives et hautement exprimées de plusieurs Boyards, ennemis du Prince, l'absence totale de police, et le pillage exercé par les Albanaïs (seule garde de la ville, qui se sont réunis aux malfaiteurs)” (*Hurmuzaki*, vol. XVII. Buc., 1913, p. 49).

³¹ Arh. St. Iași, tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 7—9.

³² Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 25, f. 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Biblioteca Academiei R.P.R., mss. nr. 2699.

și sprijin în interior și relele deprinderi prea adânc înrădăcinate în administrația țării pentru a fi îndepărtate cu ușurință. Importanța măsurilor luate de domnitor în această direcție constă în special în faptul că ele au deschis drumul spre reforma operată mai târziu de Regulamentul Organic.

LA RÉFORME DU SYSTÈME DE RECRUTEMENT DES SLOUDGITORS SOUS LE RÉGNE DU PRINCE JEAN ALEXANDRE STOURDZA (1822—1828)

RÉSUMÉ

À la fin du XVIIIe siècle et jusqu'en 1828 furent mises en application, en Moldavie, diverses dispositions tendant à empêcher la dissolution du système administratif en vigueur et notamment des „sloudgitors”, c'est-à-dire d'une certaine catégorie de fonctionnaires subalternes. Dans ce but, les dispositions les plus importantes furent prises par le prince Jean Alexandre Stourdza. Ce prince ne se limita pas à supprimer certaines fonctions et à en créer de nouvelles. Il voulut aussi réorganiser les „sloudgitors”. Il fixa le nombre de fonctionnaires nécessaires à assurer le bon fonctionnement des services publics. Il fixa aussi pour toutes les fonctions le même nombre de journées de travail. Il introduisit un nouveau système pour le recrutement des „sloudgitors”.

Les „sloudgitors” étaient habituellement recrutés parmi les petits contribuables des villages. La plupart d'entre eux étaient des paysans serfs. En échange de l'exemption d'impôts et de corvées, ils étaient chargés, pendant un certain nombre de jours de l'année, à effectuer certains services subalternes. Afin d'améliorer la situation matérielle des „sloudgitors” et, en même temps, pour assurer un meilleur rendement à l'administration, sans augmenter les dépenses publiques, le prince Jean Alexandre Stourdza décida, en 1825, que les „sloudgitors” seront recrutés seulement dans les bourgs où était installé le siège de l'administration pour le compte de laquelle le recrutement avait lieu. Les nouveaux „sloudgitors” devaient être soit des membres des corporations d'artisans ou de commerçants, soit des contribuables ou des habitants qui s'étaient soustraits au paiement des impôts.

Le prince Jean Alexandre Stourdza ne modifia pas radicalement l'organisation des „sloudgitors”. Cependant le recrutement limité aux habitants des bourgs où était le siège de l'administration devait inévitablement conduire à rendre permanentes les fonctions de „sloudgitors” et à transformer ceux-ci graduellement en fonctionnaires dans le sens moderne de ce terme.

Le nouveau système de recrutement n'a pu être appliqué que fort peu de temps. En août 1827, le prince fut obligé de renoncer à cette réforme.

L'essai tenté par Jean Alexandre Stourdza n'a pas réussi, étant trop limité et portant atteinte aux intérêts des habitants des bourgs qui s'opposèrent énergiquement au nouveau système de recrutement. À cet échec ont aussi contribué le peu de concours donné au prince par les boyards et les mauvaises habitudes trop profondément implantées dans l'administration de la Moldavie pour pouvoir être aisément extirpées.

L'importance des dispositions prises par Jean Alexandre Stourdza à l'égard des „sloudgitors” réside spécialement dans le fait qu'elles ont ouvert la voie aux réformes qui seront réalisées en 1831 par le Règlement Organique de la principauté de Moldavie.

ÎN LEGĂTURĂ CU PROBLEMA MONOPOLULUI FEUDAL ÎN MOLDOVA (CÎTEVA DATE NOI ȘI PRECIZĂRI)

DE

D. CIUREA

Nu s-a argumentat suficient încă existența sau inexistența monopolului feudal în Moldova, pînă în secolul al XVIII-lea, asupra unor instalații ca mori, pive, dirste, steze, poverne, fierăstraie, vinderii vinului și mijloacelor de transport la puncte de trecere (podurile mobile) peste ape.

În funcție de materialul documentar existent — care de multe ori nu este suficient de explicit — tema se poate trata orizontal și vertical, adică pe ramuri de producție și pe elemente și categorii sociale privilegiate, în fruntea cărora se afla domnia.

Înainte de a face aceasta ne referim, sumar, la mențiunile din literatura mai veche. În 1839, F. Colson amintea de monopoluri pe cale de dispariție¹; în 1907, R. Rosetti se referea la monopolul asupra morii, comparativ cu *banalités* din Franța vechiului regim². În 1925, Ion Ursu nu făcea decît să confirme pe Rosetti, dar fără a apela la informații documentare³.

M. Emerit, în 1933, susținea categoric inexistența *monopolului boieresc în epoca dreptului cutumiar*⁴ și, pe baza unui document din 1799, publicat de N. Iorga, afirma că și țărani dependenti puteau să-și construiască și să exploateze mori și pive. Dar el ignora că astfel de situații au existat și în Franța încă din secolul al XVI-lea⁵. Într-o lucrare mai nouă, din 1937, M. Emerit susținea că spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea monopolul apare brusc și i se legitimează existența, imitîndu-se situația din Ungaria și Polonia. Regulamentul Organic ar fi consacrat o „uzurpare” ce nu pare a fi anterioară secolului al XVIII-lea⁶.

¹ F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 235.

² R. Rosetti, *Pămîntul, sîtenii și stăpîinii în Moldova*, I, (pînă la 1834), Buc., 1907, p. 225—226.

³ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 340—341.

⁴ M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Mélanges Iorga*, Paris, 1933, p. 243—251.

⁵ Gaston Zeller, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, p. 32—33.

⁶ Cf. M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829—1864). Etude d'histoire sociale*, Paris, 1937, p. 9, 16, 46—47, 79, 250, 259—261.

Ulterior, V. Costăchel a combătut afirmațiile lui M. Emerit din lucrarea publicată în 1933, invocând un pasaj dintr-un document din 1448 (aprilie 23), ignorat, este drept, până atunci. Acesta ar părea că prevede clar că oamenii aflați cu locuința pe porțiunea de teren concedată de Petru al II-lea lui Mihail logofătul erau obligați, sub pedeapsă, să macine la moara boierească din Baia⁷. Aceasta era singura informație explicită pentru perioada mai veche și nu se știe dacă acest boier și-a construit moara și celelalte instalații prevăzute în document pe locul acordat de domn, dar stăpinit scurt timp, și dacă exercita efectiv dreptul de monopol fixat prin privilegiul domnesc.

*

Înainte de a trece la examinarea informației documentare, se impune prezentarea citorva date din literatura istorică generală și din sursele noastre, în legătură cu dreptul de monopol și muncile legate de acesta.

Monopolul feudal a existat, și a fost practicat cu aspecte și intensități variate, în țările occidentale sub numele de *banalités*⁸, *bannrechte*⁹, *banna'it* etc. și, desigur, și în cele ale Europei centrale, inclusiv Ungaria și Polonia¹⁰. Drepturile de monopol au fost abolite la date variate, începând cu 1790 pentru Franța. Esența monopolului feudal a fost prezentată și de F. L. Poleanski¹¹.

Este adevărat că monopolul feudal, consacrat de „obiceiul pământului” și cuprins în formula generică „cu tot venitul” încă din secolul al XV-lea, a fost legi-

⁷ Cf. V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie au XV-e et XVI-e siècles*, în RHSEE XXII (1945); *idem*, *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, Buc., 1947, p. 89. Cf. textul slav al documentului la M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 313—314. Petru voievod acorda lui pan Mihail logofătul, pentru slujire, „uric cu tot venitul”, „locul morilor noastre din ținutul nostru din Baia, unde au fost vechile mori domnești ale părinților noștri și fraților noștri, să-și facă mori și ce va voi, sau stează (*jerstvilo*) sau dirștă (*vallia*) sau orice sau pive (*stupă*)”. Se menționează și hotarul morilor și locului. Venitul morilor va fi același care a fost și înainte.

Urmează pasajul în legătură cu obligațiile celor aflați pe acel loc: „și să fie volnic pan Mihail logofătul să pedepsească și să ia de la cel ce este în hotarul său și nu va căra la acele mori”. Se pune totuși întrebarea dacă termenul *voziti* nu se referă la transporturi în legătură cu construirea morilor, M. Costăchescu n-a tradus corect termenul „*jerstvilo*”, prin torcătorie de lână, care nu putea exista atunci. Se știe că mașina de tors minată de apă este o invenție care aparține secolului al XVIII-lea. M. Emerit își menținea și în 1958, în nota „Cu privire la monopolurile feudale”, părerea că „nici unul din aceste documente nu dovedește că era vorba de monopolul de mori, de torcătorii sau de pive”. St. Ștefănescu a adus, în replică, noi argumente pentru Țara Românească și s-a referit la prezentul articol aflat sub tipar. Cf. „Studii”, a. XI, 1958, nr. 5, p. 183—186. Cf. și P. P. Panaitescu, *Obștea jărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, pp. 129—130 („Există deci monopolul seniorial al morii în marginile hotarelor stăpinite de boier”).

⁸ H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929; *idem*, *Histoire économique de la France (le Moyen Age et l'Ancien Régime)*, Paris, 1939, și mai nou G. Zeller, *op. cit.*; B. F. Porșnev, *Istoria modernă* (trad. rom.), I, Buc., 1954, p. 19, 267, 410; *idem*, *Studii de economie politică a feudalismului*, trad. rom., 1957.

⁹ Georg von Below, *Probleme der Wirtschaftsgeschichte*, ed. II-a, Tübingen, 1926; J. Kulischer (Leningrad), *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, I. München u. Berlin (Oldenburg), 1923, p. 53; H. Hausscherr, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*, III, Aufl. Köln, 1960, p. 5.

¹⁰ Cf. E. Szabó, *Les grands domaines en Hongrie*, „Revue d'Histoire Comparée”, t. V₂, 1947, p. 185—167, *Historia państwa i prawa polski*, (sub red. I. Bardach), Warszawa, 1957, p. 49.

¹¹ F. L. Poleanski, *O tovarnom proizvodstve v usloviah feodalizma*, în „Voprosi istorii”, 1953, nr. 1, p. 48; trad. rom. în *Analele româno-sovietice (istorie)*, 3/1953, p. 88—89.

ferat abia în secolul al XVIII-lea și, ulterior, în Regulamentul Organic. Așezămintul lui Constantin Mavrocordat din 1743 folosește încă expresia „moșia cu tot venitul”. Așezămintele lui Grigore Ghica din 1766 și Grigore Calimah din 1768 se referă la dreptul exclusiv al proprietarului moșiei de a vinde vinul și la condițiile în care și alții pot face aceasta. Așezămintul al doilea al lui Grigore Ghica, din 1777, se referă și la clădirea țăranilor pentru stăpînul moșiei la „întocmirea” iazurilor și morilor. Lipsesc, pentru Moldova, prevederi precise în acastă legătură cu privire la dreptul exclusiv al proprietarului moșiei de a construi și exploata mori, dar ele se întîlnesc într-o dispoziție a lui Alexandru Ipsilanti, dată pe baza „condiții” sale. Aceste prevederi se referă, desigur, la o situație care exista și în Moldova¹².

Lucrul la morile domnești este amintit încă din secolul al XV-lea¹³. Din secolul al XVII-lea se atestă documentar și pentru mănăstiri, dar exista, desigur, și mai înainte ca și pentru boieri. Într-un document din 1812 se prevedea că „ezitul la mori” este o datorie a țăranilor, după „obiceiul pămîntului”¹⁴. Se poate vedea, astfel, în cazul de față, ce vechime considerabilă avea acest drept cutumiar, în materie de monopol feudal.

Monopolul domnesc este cel mai vast și, pornind de la drepturile particulare ale oricărui stăpîn feudal asupra morilor și podurilor, se ajunge la monopolul asupra vămilor, exploatării ocnelor și metalelor etc. Domnul poate acorda din acestea, parțial, beneficii la mănăstiri sau laici. În fond, aceeași a fost situația în Polonia¹⁵. Concesii din braniști, mori din țiguri și ocoale și vămi se acordă încă din secolul al XV-lea, alt mănăstirilor, cît și boierilor¹⁶, ulterior numai primelor (în secolele XVII—XVIII). Pînă în secolul al XVIII-lea, nu s-au acordat de domnie concesii pentru exploatarea miniere¹⁷ și înființarea de țiguri particulare și mănăstirilor.

Timp de peste trei secole, episcopii și mănăstirile și-au construit pe proprietățile lor mori, poduri și circiumi, pe care le-au exploatat exclusiv, fără teamă de concurență din partea sătenilor dependenți. Mori, steze și pive se aflau la diverse sate mănăstirești, uneori în număr mare¹⁸. Dreptul de vad de moară, piuă, pod, se acorda prin document (privilegiu), și este clar că numai proprietarii pămîntului aveau dreptul la construire și exploatare. Un document din 1654 menționează explicit dreptul vechi și exclusiv al episcopiei de Roman de a construi și exploata mori în riul Moldova¹⁹. Încă în 1852, episcopia — care cedase în 1844, orașenilor, în schimbul a două moșii, vatra țirului —, își menținea drepturile asupra veniturilor morilor și brudinei de la podul de peste riul Moldova²⁰. Episcopia exploata și morile de la Schei, din secolul al XVI-lea pînă în secolul al

¹² D. C. Sturza-Șcheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia fărânească*, I, Buc., 1907, p. 18—19, 27, 30, 35, 54.

¹³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10.

¹⁴ Un act din 1654 prevedea pentru sătenii din Ciurbești, sat al mănăstirii Birnova, obligația de a lucra și la mori (Arh. St., Buc., M-rea Birnova, III/1, Arh. St. Iași, K. 375).

¹⁵ Z. Wojciechowski, *L'État Polonais au Moyen Age*, Paris, 1949, p. 81—83.

¹⁶ Cf. și M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 324—325.

¹⁷ Exploatarea ocnelor era organizată, cum a arătat și N. Iorga, după sistemul austriac. Domeniul ocnelor, numit „cămară”, era administrat de un cămăraș domnesc. Prima mențiune a unui astfel de administrator este din 1542 (aprilie 30). De la cei care consumau sarea proprie se percepea taxa numită „solărit”, menționată însă în documente abia în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Cf. Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV b/17; cf. N. Iorga, *Privilegiile șangăilor de la Țirgul Ocna*, în „Analele Acad. Rom.”, s. II, t. XXXVII, (1915), p. 245—263; cf. și D.I.R., Moldova, sec. XVI, vol. I, p. 406.

¹⁸ Ibidem, vol. III, p. 409—410. Cf. și *Istoria României*, vol. III, București, 1964, pp. 51, 73.

¹⁹ Acad. R.P.R., 78/92—95; D.I.R. Moldova, sec. XVI, vol. III, pp. 380, 390, 398; Arh. St. Buc., Bogdana XXII/31, Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, 1874, p. 275—276.

²⁰ *Uricarul*, III, p. 241, 269.

XIX-lea²¹. Dreptul de monopol feudal asupra morilor era întărit, într-un document muntean din 1575—1576 (august 26), de Alexandru voievod mănăstirii de la Pilești, prin următoarea frază: „nimeni să nu fie volnic să facă mori pe ocina sfintei mănăstiri afară de călugări”²². O situație similară a existat în Moldova.

Monopolul mănăstirilor asupra podurilor este atestat documentar începînd din secolul al XVII-lea. Astfel, în 1640, în urma unui conflict, după o cercetare la fața locului, domnia stabilea că numai mănăstirea Sf. Vineri avea dreptul, în acel punct de pe Prut, la vad cu pod umblător și la venii²³. În principiu, apele mari erau considerate domnești, dar „malul este moșenesc”, cum se spune și într-un document din condica Mavrocordat²⁴. La Cernăuți, Ștefănești și Fălcu, venitul podului se lua de pîrcălab. Ulterior, acesta se acorda, prin document special, mănăstirilor sau particularilor²⁵.

Dreptul asupra circiumilor și veniturilor lor pe proprietăți mănăstirești este atestat tot din secolul al XVII-lea. Circiumi, alături de mori, ale mănăstirilor Birnova și Socola, în satele lor Ciurbești și Ezereni, sînt amintite în două documente din 1655 și 1696, cînd li se acordau scutiri de camănă și bezmă²⁶. În satele lor, boierii construiau toate „acareturile”, de care amintește și Regulamentul Organic, care le asigurau venituri din partea țăranilor. Între acestea se aflau moara, pivnița sau circiuma, podul umblător și biserica din incinta curții („un des rouages necessaires du domaine”, cum a numit-o Îmbart de la Tour). Sătenii dependenți nu puteau să-și construiască nici mori, nici poduri, nici biserici, fără asentimentul proprietarului feudal. Astfel trebuie interpretat și pasajul dintr-un document din 1642: „nevoit-au cu osteneala sa (Toma stolnicul) și au grijit de au făcut case și pivnițe de piatră și mori și hăleșteu și alte tocmeii multe au făcut cite trebuiesc la casa boierească, după cum e obiceiul țării noastre, a Moldovei”²⁷. Într-un alt document din 1628 este vorba de „așezările” făcute de Cujbă mare vornic în satul Cristești, la Moldova, ținutul Suceava, din care a acaparat jumătate: 13 case de vecini, iazuri și mori, berărie și sladniță²⁸. Într-un alt document din 1604 se indica suma cheltuiii de Băseanu uricar pentru construirea unor mori și stupe, case și clopotniță și reconstruirea bisericii din satul Bodești de Sus²⁹. Este evident că în toate aceste documente sînt amintite elemente generatoare de venit pentru proprietarul feudal din partea țăranilor exploatați. Prin concesie de la Vasile Lupu, Dumitru Buhuș, ruda sa, își construia mori pe domeniul său din Braniste, care depășeau nevoile proprietății feudale. Acest domeniu, cu centrul la Bohotin, a rămas ca tipic pînă în secolul al XIX-lea³⁰.

Podul este atestat documentar din 1445; dreptul la brudină este recunoscut și explicit (1638)³¹. Există documente ce se referă, în mod special, la dreptul de pod și

²¹ Cf. D.I.R. Moldova, sec. XVI, vol. II, p. 183; cf. și *Condica liuzilor*, în *Uricatul*, VII, p. 284.

²² D.I.R., Țara Românească, sec. XVI, vol. IV, p. 200.

²³ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, 1930, p. 184; Acad. R.P.R., DCXXIII/54.

²⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 271; „Bul. I. Neculce”, V, (1925), p. 223—224.

²⁵ Ibidem, p. 220—223; T. Balan, *Documente bucovinene*, VI, p. 84.

²⁶ Arh. St. Buc., M-reă Birnova, II/3; Arh. St. Buc., M-reă Socola, VI/7.

²⁷ G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 83. Cf. și M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 40—42.

²⁸ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, XXXVIII/51.

²⁹ D.I.R., Moldova, sec. XVII, vol. I, p. 154.

³⁰ R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în „Analele Acad. Rom.”, t. XXVIII (1905). În 1618 domeniul avea curte la Bohotin, mori și circiumă la Gura Bohotin, pod umblător la Jijia, ratea la Frăsinești (Acad. R.P.R., LXXXII/3).

³¹ Acad. R.P.R., DXLIX/2; Fillala Iași, Fond Spiridonie, XLVII/101. Este amintit, aici, podul de la Rădăuți, peste Prut, al fiilor lui Badiu. Acest pod exista și în secolul al XIX-lea și venitul îl lua proprietarul moșiei, Costache Sturza, succesorul proprietarilor din secolul al XVII-lea.

exploatarea lui pentru venituri³². Nu insistăm asupra conflictelor interminabile dintre boieri, din secolele XVII și XVIII, pentru veniturile rezultate din exploatarea acestor poduri³³.

În satele de răzeși, urmași ce proprietari feudali și dregători — inclusiv cei din Vrancea și Cîmpulung, unde termenul răzeș s-a extins abuziv — dreptul de monopol (apare paradoxal să folosim termenul), se fracționează în funcție de numărul copărașilor la vadul de moară și de pod, dar există principial cel puțin³⁴. Și pravila lui Vasile Lupu dă detalii, în acest sens, în legătură cu morile din satele de răzeși³⁵, între răzeși se infiltrează, prin acapărări, danii sau cumpărări, mănăstiri sau boieri și pretind și folosirea dreptului de moară și pod, legat de proprietatea asupra pământului, ajungându-se la numeroase conflicte, cum este cazul în regiunea Putnei, în secolul al XVII-lea mai ales³⁶.

Dreptul de monopol este îndreptat, firește, contra țăranilor dependenți, neproprietari și neliberi, obiect de exploatare. Totuși, cînd proprietarul crede util, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea înainte, le cedează dreptul său de monopol, în schimbul unor venituri, cedare care se poate însă revoca oricînd³⁷.

În concluzie, dreptul de monopol feudal trebuie legat de dreptul de proprietate asupra pământului și considerat un atribut al acestuia. Stăpînul feudal, laic sau ecleziastic, este interesat să obțină maximum de venituri din partea țăranilor exploatați prin dijme, munci, folosirea obligatorie a instalațiilor și consumarea vinului. Documentele din secolul al XVII-lea înainte arată explicit existența monopolului feudal asupra morii, podului și cîrcumii pentru mănăstiri și boieri. Acest material informativ, în mare parte inedit, n-a fost cunoscut lui M. Emerit, care se baza, în lucrările sale, mai ales pe datele din cele două volume de *Anciens documents de droit roumain* (1930—1931) ale lui N. Iorga.

Trebuie subliniat însă că, în secolul al XVIII-lea, respectarea drepturilor de monopol se punea cu mai multă acuitate decît în secolele anterioare. Tendința țăranilor de a se elibera, și din acest punct de vedere, de sub tutela proprietarilor laici sau ecleziastici a determinat domnia să legislaze, în așezăminte și condiții vechile drepturi ale stăpînilor feudali, care, cum arată documentele, erau tot mai

³² În trei documente, din 1673, 1674 și 1676, Ștefan Petriceico, Dumitrașco Cantacuzino și Antonie Ruset întăreau succesiv Teodosiei Joroaia, „giupineasă săracă” (adică văduvă), pentru „hrana casei”, stăpînirea asupra podului umblător de peste Siret, de pe proprietatea acestuia de la Slipotești (Tecuci), cu ambele maluri ale apei, „unde de vac au fost” (Acad. R.P.R., CCCLIX/12, 18, CDXLV/40).

³³ Cf. un document din 1671 (Arh. St. Buc., M-reă Neamț, LXVII/14), referitor la conflictul intervenit între doi boieri care exploataseră în comun un pod peste Siret, la moșia Voruntărești, din care stăpîneau cîte o jumătate. „Și au avut pod îmblător și scală bătrînă în Siret, în dreptul locului, și le-a fost podul depreună, un dubas a fost a lui Savin, altul a fost a lui Bucium”. Bucium a abandonat „scala cea bătrînă” de la Voruntărești și și-a făcut pod la Băiceni, unde „n-a mai fost scală niciodată”. Gheorghe Duca trimitea un boier pentru cercetare și dispunea să se revină la „scala cea bătrînă”. Pentru pod la Oancea în 1696, Arh. St. Iași 158/28. Pentru conflicte pentru venitul podurilor de la Fălcui, Mastacani—Greceni, la Prut, și Săucești — Mușești la Siret (între frații Dumitrașco și Manolache Sturza) cf. doc. Arh. St. Iași, 484/1—2, 328/23, 24, 27. Brudina, prevăzută și în Regulamentul Organic, era considerată și în 1859 ca un venit important al stăpînului moșiei. Arh. St. Iași, 659/43 (podul de la Gîldinți, peste Siret).

³⁴ Arh. St. Buc., Peceti 237; Acad. R.P.R., CCXII/32.

³⁵ *Carte românească de învățătură de la Pravilele împărătești*, ed. Bujoreanu, Buc., 1885, p. 11 (Pravilă pentru mori); ed. Longinescu, Buc., 1912, p. 27.

³⁶ Arh. St. Buc., m-reă Neamț, LXIX/18, 19; M-reă Bisericiani, XV/37; Acad. R.P.R., XCVIII/173; cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 364—365.

³⁷ Cf. și Hurmuzaki, VII, p. 464. În memoriul său din 1786, referitor la situația din Bucovina, Enzenberg arată că deși morile, pivele și dirsele (*Mühlen, Stampfen, Walken*) sînt bunuri ale proprietății (*Grundherrliche Realitäten*), totuși posedă și mulți țărani dependenți, în schimbul unei mici contribuții anuale pentru stăpînul respectiv.

frecvent încălcate. Aceiași constatare o face pentru Franța, spre sfârșitul sec. XVIII, Charles Parain: „... le monopole seigneurial qui à l'origine n'avait guère été qu'un monopole de fait, par suite de l'absence de toute concurrence, après s'être transformé en monopole de droit, était devenu un monopole abusif, tyrannique et parasitaire”³⁸.

À PROPOS DE LA QUESTION DU MONOPOLE FEODAL EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur expose les deux points de vue de l'ancienne historiographie roumaine au sujet du monopole féodal, l'un qui affirme son existence dans les Principautés roumaines, l'autre qui la nie. L'auteur apporte de nouvelles preuves à l'appui de la première de ces thèses. Il en résulte que les propriétaires de terres détenaient, sur leur domaine, les monopoles du moulin, du droit de péage et des cabarets et que, à partir de la seconde moitié du XVIII-e siècle surtout, il leur a été permis de les affermer à des paysans asservis, en échange de certaines redevances.

³⁸ Ch. Parain, *Rapports de production et développement des forces productives : l'exemple du moulin à eau*, in „La Pensée”, nr. 119, 1965, p. 67.

ÎNSEMĂNĂRI DESPRE MEȘTERII ȘI BĂNĂRIA LUI EUSTATIE DABIJA VODA

DE

C. A. STOIDE

Pe baza mărturiilor documentare¹ și în primul rând prin studierea tipurilor de monede rămase de la Eustatie Dabija (1661—1665), știința istorică a ajuns la unele concluzii, pe care le vom menționa în cele ce urmează, privind determinarea tipurilor de monede emise și împrejurările înființării monetăriei și ale funcționării ei.

N. Iorga presupune că numai nevoia de bani a unui domn, care avea să facă față cheltuielilor impuse de ridicarea la oaste, necesită de cooperarea alături de Turci în războaiele contra Austrieilor, ar fi impus înființarea monetăriei. „Dabija începuse a-și bate șalăii, astfel se numește moneda emisă, firește pentru a plăti ostașii pe care de două ori, în 1663 și 1664, i-a dus în ajutorul turcilor în războiul acestora cu Nemții”². Același istoric, după o mai veche mențiune a lui Hrașdeu³, a repus în discuție și rolul zlatarului Ianache Bănariul în activitatea monetăriei⁴.

N. Iorga a observat că, la fel ca și Dabija Vodă, și alți domnitori, aflați în situații similare, au procedat la emisiune de monedă pentru a răspunde nevoilor financiare provocate de campaniile militare impuse de turci⁵.

C. Moisil a studiat, de asemenea, împrejurările în care s-a înființat și a funcționat bănăria lui Dabija, ca și tipurile de monedă emise acolo. Lărgind cu mult cadrul cercetărilor, folosind și bibliografie poloneză, îi găsea cu totul alt caracter. El sublinia faptul că această bănărie a fost înființată „nu alt (din necesitatea) de a satisface nevoile financiare ale țării, ci mai ales de a crea domnului un venit din răspîndirea de monete false în țările vecine și în special în Polonia”⁶. Pe baza descoperirii unor anumite depozite de monedă, evident bătute la monetăria din Cetatea Sucevi, dar care purtau emblema altor țări, C. Moisil stabilea și „caracterul ei fraudulos”⁷. Deși termenul acesta, în accepțiunea de azi, este grav, trebuie să ne gândim că e perfect justificat pe baza descoperirii or arheologice și că, de altfel, în epoca feudală, practica alterării monedei și chiar a falsului de monede era ceva curent⁸. În ce privește data înființării, C. Moisil o fixează „încă din primul an al domniei

¹ A se vedea bibliografia mai departe.

² N. Iorga, *Banul lui Dabija Vodă*, în „Analele Academiei Române”, Seria a II-a, XXVIII, p. 508.

³ B. P. Hrașdeu, *Etimologicum Magnum*, t. III, p. 3096.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, III, București, 1901, p. 20.

⁵ N. Iorga, *Banul lui Dabija Vodă, loc-cit.*

⁶ C. Moisil, *Bănăria lui Dabija Vodă*, București, 1915, p. 10.

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ *Ibidem*, p. 15—16. C. Moisil credea că ar fi existat în țară, „încă înainte de urcarea lui Dabija Vodă pe tronul Moldovei, o întinsă industrie”, care fabrica bani

lui, deci încă din 1661⁹. Aceste concluzii le credea îndreptățite pe baza datei de la care au început să aibă curs în Polonia banii moldovenști, și care, după cronicarul polonez Pasek, era 1662. Apoi, C. Moisil credea „că Dabija s-a urcat pe tron în septembrie 1661”¹⁰. Or, pentru instalarea unei monetării în epoca aceea se cerea un timp foarte redus.

N. Iorga, în recenzia făcută studiului lui C. Moisil, își menținea părerea exprimată mai de mult în privința motivului care ar fi determinat pe Dabija să-și instaleze o monetărie, ca și asupra datei la care a început să emită monedă: sfârșitul anului 1663 sau începutul lui 1664¹¹.

Cercetările istoricului P.P. Panaitescu¹² și ale numismatului Ilie Tabrea¹³ au lărgit cu mult cadrul problemei, punind în discuție și împrejurările în care au funcționat, în aceeași epocă, monetăriile din Polonia și, lucru principal, rolul avut de un personaj care a condus bănăria din Polonia și aceea înființată de Dabija.

În nota de față se folosesc aceste studii, ca și de altfel tot ce s-a publicat, recurgându-se pentru unele amănunte și la inedit, pentru a se putea preciza data certă la care a luat ființă bănăria și, de asemenea, de a se stabili unele date ale funcționării ei. În stadiul actual al cercetărilor nu se mai pot susține concluziile la care ajunsese N. Iorga, după care bănăria ar fi fost înființată spre sfârșitul anului 1663 sau începutul anului 1664, și nici acele ale lui C. Moisil, care fixase data înființării în 1661¹⁴. Am văzut motivele care determinaseră pe N. Iorga, trecând chiar peste informația existentă, să se oprească la acea dată: necesitatea de a pune de acord data înființării bănăriei cu aceea la care ar fi avut loc campaniile lui Dabija, care, după autor, urma să le finanțeze.

C. Moisil pornea în stabilirea datei de la constatarea că, în acea epocă, timpul necesar instalării unei monetării era minim, că Pasek, cronicarul polonez, atestă apariția în Polonia a banilor falși, bătuți în Moldova, încă din 1662 și că, după cunoștințele din epoca la care își scria studiul asupra domniei lui Dabija, Istratie Vodă s-ar fi urcat pe tron „în septembrie 1661”¹⁵. Concluziile perfect logice ale lui C. Moisil se bazau însă pe o premiză eronată: urcarea pe tron a lui Dabija avusese loc câteva luni mai târziu, scurtînd pînă la imposibil termenul de la care înaintea, în cursul anului 1661, s-ar mai fi putut înființa bănăria. În adevăr, după datele pe care le avem, se constată că Eustatie Dabija s-a instalat în domnie între 12/22 și 14/24 decembrie 1661¹⁶; de la această dată și pînă la sfârșitul anului, nici într-un caz nu s-a putut intra în legături pentru instalarea monetăriei.

falși pentru Polonia. În sprijinul acestei păreri s-ar putea aduce și inscripția de pe o piatră tombală de la Baia, cu data de 1652, a unui „Lupul bănar”, înmormîntat acolo. (St. Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. III, 1959, p. 164).

⁹ C. Moisil, *op. cit.*, p. 12.

¹⁰ *Ibidem*: „de aită parte se știe că Dabija Vodă s-a urcat pe tron în septembrie 1661”.

¹¹ N. Iorga: C. Moisil, *Bănăria lui Dabija*, în „Revista Istorică”, an. I, nr. 9—10 (septembrie-octombrie 1915), p. 188—189.

¹² P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificări de monete polone în Moldova*, în „Buletinul Soc. Numismatice” pe 1933—1934, partea I-a, p. 129 și următoarele.

¹³ I. Tabrea, *Originea și activitatea monetăriei lui Dabija Vodă din Suceava*, s. I., 1939.

¹⁴ La concluziile din urmă, ceva mai atenuate, pare a înclina și I. Tabrea (*op. cit.*, p. 19—20): „După cum s-a văzut, monetăria de la Suceava s-a înființat după urcarea pe tron a lui Dabija Vodă, poate încă pe la sfârșitul anului 1661, dar în orice caz, cel mai târziu la începutul anului 1662, cînd constatăm că se găsea în plină activitate” (*op. cit.*, p. 22).

¹⁵ C. Moisil, *Bănăria...*, p. 10.

¹⁶ Între primele acte date de Dabija ca domn al Moldovei, doc. din 15 dec. 1661 (7170), la C. A. Stoide, *Documente și regeste nemțene de la Dabija Vodă*, Piatra Neamț, 1936, p. 5—6; doc. din 15 dec. 1661 (7170), inedit, Acad. R.P.R., pach. LXXVII, doc. nr. 140; doc. din 18 dec. 1661 (7170), inedit Arh. Stat. București, M-rea Aron Vodă, pach. I, doc. nr. 5. Data decembrie 1661 (7170), fără a se indica și ziua, o dă și Pseudo N. Costin: „La luna lui Dekembrie au sosit în Iași”. *Letopisețul Țării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopisești*, tom. II, București, 1872, p. 3.

Data înființării monetăriei. Informația istorică, în momentul de față, posedă elemente care ne pot ajuta să fixăm cu precizie data de an a înființării monetăriei și, cu oarecare aproximație, pe cea de lună. După atestările cronicarului polon Pasek, banii falși, „șalarii mincinoși”, fabricați în Moldova, pentru care se plățise multă monedă de aur și argint, și-au făcut apariția în Polonia în 1662¹⁷.

Sînt și unele indicații documentare interne, care, după părerea noastră, se referă la emisiuni ale noii bănării: apariția de monedă alterată în cantități mai abundente, parte din ea pusă în circulație de însăși Vistieria Moldovei prin conducătorii ei. Un act din 25 ianuarie 1662 vorbește despre încasarea unei datorii de către cîțiva curteni, nepoți de ai Ciogoleștilor, de la un Dumitru biv vistiernic, care le plătește datoria cu „60 de lei bani proști”, și 22 de galbeni „bani de argint”¹⁸. Deci pe baza acestei știri se poate deduce că, încă din a doua jumătate a lunii ianuarie 1662, primele emisiuni ale bănării începuseră puse în circulație.

Evident, la aceeași emisiune de bani din bănăria moldovenească se referă informația din zăpisele cu data de 16 iunie 1662, întărit prin uricul din 17 iunie același an, care menționează „pentru cumpărături ale lui Toma Cantacuzino, vornicul cel mare de Țara de Jos, plata făcută în lei, bani cu lipsă”¹⁹. Pe de altă parte, aflăm că, încă înainte de 15 noiembrie 1662, Dabija Vodă luase „sama” bănăriei și doi dintre conducătorii ei, Ionahe Bănarul și Ghinea Vistierul, ispravnicul ei, fuseseră găsiți în neregulă și siliți să-și vîndă bunurile pentru a despăgubi pe domn²⁰.

În concluzie, ținînd seama atît de faptul că între 15-25 decembrie și pînă la sfîrșitul anului 1661, Dabija n-a avut răgazul necesar să rună în funcție o monetărie, cît și de datele sigure din 1662, de legenda monedei și de indicațiile asupra emisiunilor acestei monetării, în țară și în Polonia, se poate afirma cu toată siguranța că bănăria lui Dabija a funcționat numai începînd cu anul 1662²¹. La data de 25 ianuarie acest an, ea era înființată și emise moneda pusă în circulație, despre care se simțise nevoia să se facă mențiunea că sînt „bani proști”²² sau „bani cu lipsă”²³.

Cum a funcționat bănăria lui Dabija. Bănăria a fost instalată în vechea cetate a Sucevei. Dat fiind caracterul ei parțial de întreprindere frauduloasă, ea a fost, pe cît s-a putut, ținută în secret. Date mai vechi au dus la concluzia că pentru instalarea și funcționarea acestei bănării s-a făcut apel la un specialist străin, italianul Titus Livius Boralini, fost arendaș al monetării polone din Cracovia²⁴. Acesta, de asemenea, înființase și o monetărie specială în palatul Ujosdaw, lângă Varșovia,

¹⁷ C. Moisil, *op. cit.*, p. 10 și I. Țabrea, *op. cit.*, p. 5—6.

¹⁸ G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, IV, p. 92.

¹⁹ Doc. din 16 iunie 1662 (7170), în Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, p. 211 și întărirea domnească din 17 iunie, același an, Ghibănescu, *op. cit.*, p. 211—2.

²⁰ Doc. din 15 noiembrie 1662 (7171), a cărui dată de an a fost citită greșit de N. Iorga, „7176” în loc de 7171 cum se află în originalul de la Acad. R.P.R. (N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 20). Verificarea datării acestui zapis se poate face și prin uricul lui Dabija, dat mănăstirii Golia, cu data de 17 martie 1663 (7171). Acad. R.P.R., pach. LXXVII, doc. nr. 120: Mănăstirea a arătat un zapis „făcut de măturie, de la mulți negustori și chezași ce au fost pentru Enachi, ficiorul lui Ghiorghiță Zlătariul, anume: David starostea de neguțatori și Tudori ce au fost cămănar și Dimitrașco Brașoveanul și alți neguțatori, vr'o treizeci de oameni, scriind și măturisind într-acest zapis cum au fost Enachi, ficiorul lui Ghiorghiță Zlătariul bănar și au căzut la mare nevoie și vină domniască și au fost căzut și la închisoare la temniță au fost să dea domniei mele 1000 de taleri”. (Doc. de la Dabija cu data de 17 martie 1663 (7171), inedit. Acad. R.P.R., pach. LXXVII, doc. nr. 120); și doc. din 19 noiembrie 1662 (7171) prin care Ghinea își „vinde” moșia Blăneștii lui Dabija Vodă („Buletinul Comisiei Istorice”, IV, p. 168).

²¹ Data de 1662 a înființării monetăriei de la Suceava a fost acceptată de Oct. Iliescu, *Despre manuscrisul unui vechi corpus al monetelor Moldovei și ale Țării Românești*, în „Studii și cercetări de Bibliografie”, II, 1957, p. 307 și O. Iliescu, *Solidi Valahici vulgo Dumnicze*, în „Studii și cercetări de Numismatică”, vol. III, 1960, p. 315.

²² G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 92.

²³ G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III, 1, p. 211—121.

²⁴ I. Țabrea, *op. cit.*, p. 14—15.

și era cunoscut pentru priceperea lui în ce privește treburile unei monetării. Pentru aceste merite, primise și indigenatul polon²⁵. Informația în cauză arată că la 30 septembrie 1661, contractul lui Boratini cu monetăria din Cracovia expirase, și el nu se mai întâlnește în Polonia de la această dată pînă prin 1663, timp pe care s-a dedus că l-ar fi petrecut în Moldova²⁶. Pe de altă parte, aflăm din informația internă că un rol în activitatea bănăriei lui Dabija a avut și un argintar sau zlătar băștinăș, Ianache, fiul unui Ghiorghită argintarul²⁷, deci dintr-o familie de meșteri lucrători în metale prețioase.

Se pune întrebarea dacă deschiderea bănăriei s-a făcut cu ajutorul lui Boratini, adică dacă acesta a venit în Moldova încă de la începutul anului 1662, sau dacă nu cumva el fusese precedat de o trecere a lui Ianache pe la conducerea bănăriei, și numai după aceea s-a făcut apel la specialistul străin. Din indicațiile date de documente pare a reieși că Ianache Banarul, împreună cu Ghinea vistiierul, acesta din urmă în calitate de ispravnic al bănăriei, au avut, într-o perioadă a funcționării bănăriei — perioadă care trebuie s-o situăm anterioară lui noiembrie 1662 — toată răspunderea conducerii, deci și a lucrului. De altfel, informația documentară internă specifică existența în Moldova, în aceeași vreme, a cel puțin încă doi bănari indigeni și anume: „Mitrea fiul popii, bănar din Iași”²⁸ și „Alexandru banarul domnesc”, care se întâlnește în acte prin 1670²⁹. Din aceste indicații reiese că bănăria lui Dabija, fiind o întreprindere de proporții, cu lucrul de mîgălat pe care trebuia să-l facă, a putut folosi concomitent mai mulți meșteri bănari. Dacă ținem seamă și de rolul pe care îl evidențiază informația ce vorbește despre vina sa, se poate deduce că Ianache zlătarul a avut conducerea propriu-zisă a lucrului, ajutat fiind de cel puțin unul dintre bănari care apar în aceeași epocă, adică de acel Mitrea. Ar urma de aici că Boratini a venit mai tîrziu în Moldova, sau a fost chemat și a avut, la început, rolul de a controla activitatea celor doi conducători ai bănăriei — Ianache zlătarul și Ghinea vistiierul — și de a fi arătat downului lipsurile.

Să vedem însă și felul în care informația internă relatează rolul acestor moldoveni în lucrul bănăriei. Asupra rolului jucat de Ianache la bănărie, informația este relativ destul de largă. În actele epocii se arată prosperitatea în care se găsea banarul Ianache; prin iulie 1662 el putea cumpăra o vie pentru care plătea 125 de lei³⁰ și în noiembrie același an se produce căderea lui: „au fost Enachi, feciorul lui Ghiorghită zlătarul, bănar și au căzut la mare nevoie și vină domnească și au fost căzuți și la închisoare și au fost să dia domniei... 1000 de talere”³¹. Pentru plata sumei imputată a fost luat în chezașie de către părintele său Gheorghită zlătarul și de alte fețe și anume: de „David staroste de neguțători și Tudori ce au fost cămănar și Dumitru Brașoveanu și alți negustori, vreo treizeci de oameni”, spune actul. Ianachi încă, de parte de a-și plăti datoria, a găsit că e mai convenabil să fugă „la Rașcov în Țara căzăcească”, lăsînd „pe toți chezașii lui la nevoie mare”³². Aceștia, pentru a se despăgubi de sumele date de ei Vistiierii domnești în contul datoriei lui Ianache, „au luat haine și arginturi și vie de ale lui Ianache, de ce au găsit și si-au vindut”³³. Au vindut și două fâlci de vie la Șorogari, lui Macarie, egumenul și soborului de la mănăstirea Golăi „drept șaptezeci de lei bătuți, tot bani gata”³⁴. Știri de mai tîrziu ne arată că uici isprăvnicia lui

²⁵ P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificări de monete în Moldova*, „Bui. Soc. Num.”, loc. cit., p. 129 și I. Țabrea, op. cit., p. 16.

²⁶ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 131 și I. Țabrea, op. cit., p. 20.

²⁷ Ghiorghită era un „zlătar domnesc”. Astfel i se spune în actul din 14 mai 1652 (7160), prin care cumpără o vie cu prețul de 50 „de lei bani gata”, de la Irina, femeia lui Ștefan Botezatu. (Inedit, Arhivele Statului Iași, orig., pachet 101, doc. nr. 103).

²⁸ Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în sec. XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, 1959, p. 164 și nota 10, cu indicația cotei actelor, fără a se arăta data documentelor.

²⁹ Hasdeu, *Etimologicum Magnum*, III, p. 3096 și I. Țabrea, op. cit., p. 23.

³⁰ Acad. R.P.R., pach. LXXVII, doc. nr. 119 cu data de 2 iulie 1662.

³¹ Doc. din 15 noiembrie 1662 (7171), în Iorga, *Studii și documente*, III, p. 20; data rectificată de noi după ineditul de la Acad. R.P.R.

³² N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 20.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

Ghinea vistiernicul nu era într-o situație mai bună. Când domnul i-a luat „sama” banilor, operație care se vede a fi fost făcută odată cu cea a lui Ianache, „i-au lipsit din samă 1500 de lei”³⁵. Pentru acești bani și pentru alți 1500 de lei, cu

³⁵ „Bulet. Com. Ist.”, IV, p. 170—1. Pentru „vînzarea” satului Blănești către Dabija Vodă, zapis din 16 noiembrie 1662 (7171), „Bulet. Com. Ist.”, IV, p. 168. Ghinea a fost și el unul dintre balcanicii veniți în Moldova în epoca lui Vasile Lupu. Cu numele de „Ghinea neguțătorul” îl întâlnim într-un act cu data de martie 1652 (7160), (Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 82). A avut legături cu familia domnitorului și mai tirziu s-a căsătorit cu Maricuța, fiica lui Gheorghe hatmanul, fratele lui Vasile Vodă. (Act. din 3 mai 1663), inedit. Arh. St. Buc., M-reă Ioan Gură de Aur, pach. XVII, dos. 11). A pătruns încă din domnia lui Ștefan Lupu printre apropiații lui Eustratie Dabija vornicul. La 11 august 1661 (7164), mărturisesc împreună cu Alexandru Costin pitarul și Constantin paharnicul pentru o cumpărătură a lui „Dabija marele vornic și a ciupînesii sale Dafina”. Își spune tot „Ghinea neguțătorul” (Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 315). La moartea lui Ștefăniță Lupu a fost și el dintre cei care au văzut în domnia lui Dabija o soluție pentru tron. La 18 octombrie 1661 (7170), el se găsea la Tarigrad unde, desigur, susținea prin forța banilor și legăturile sale cu oamenii de afaceri din capitala Turciei soluționarea vacanței la tron prin numirea lui Dabija. În schimb, Dabija se ocupă de afacerile lui din țară, cum arată zapisul cu data de mai sus, prin care „Andrei, nepotul mitropolitului Varlaam, ceda acestui „Ghinea neguțătorul” niște case și o cantitate importantă de vin, pentru o datorie de două sute de lei. „Tocmala s-a făcut”, spune zapisul, „dinaintea dumisale vornicului celui mare, Dabiiei. Pentru credință am iscălit să se știe. Asiderea — se obligă Andrieș — ca să aibu a-i da și dresale casei dacă va veni de la Tarigrad, și ca să aib a le scrie și în catastihul țirului”. (Arh. St. Buc., M-reă Galata, pach. XIV, doc. nr. 37). Interesant de notat că și Ghinea, devenit sub Dabija vistiernic al treilea și „ispravnic” la bănărie în primele luni ale anului 1662, se dădea în stare prosperă. În marile cumpărări părți din Blănești de la Nastasia Birlădenița și fratele ei Cormiță, pentru suma de 190 lei („Bulet. Com. Ist.”, IV, p. 168). La 28 august același an cumpără alie părți din Blănești pentru suma de șasezeci și unul de lei (I. Antonovici, *Doc. Birlădene*, III, p. 252—253). Cam în aceeași epocă cumpără, împreună cu soția lui, Măricuța, părți din Iacobenii, ținutul Hirlăului, pentru suma de „o sută și șase ughi”. (Inedit din 5 mai 1663 (7171). Arh. St. Buc., Mănăstirea Ioan Gură de Aur, pach. XVII, doc. nr. 11, prin care însă Ghinea renunță la satul cumpărat anterior.

Bunele relații dintre Ghinea și domn au continuat și după incidentul din noiembrie 1662. În cursul anului 1664, el a fost trimis de Dabija, cu Palade stoînicul, la Udriu („Bul. Com. Istoric”, IV, p. 169—70), desigur tot pentru unele afaceri bănești ale domniei. În ianuarie 1665, el a fost promovat la treapta de medelnicer. (Act. din 12 ianuarie 1665, în Ghibănescu, *Surcie*, IV, p. 25—26). După moartea lui Dabija și schimbarea prematură a domniei lui Duca, o dată cu venirea la tron a lui Iliș Alexandru, Ghinea a contestat „datoria” din 1662, și a ridicat în Divan pretenții asupra Blăneștilor. Discuția asupra vinovăției lui a fost mai lungă. În octombrie 1666, Andoca pitarul a mărturisit că „la acel sat s-au fost acolisit răposatul Dabija Vodă, să-l vînză sau să-l schimbe cu altu sat, și m-au pus pe mine să-i fac tocmală cu Ghinea medelnicerul și Ghinea n-au vrut nici să-l vînză, nici să-l schimbe” („Bulet. Com. Ist.”, IV, p. 169—70). Ghinea a câștigat procesul, dar, cu venirea la tron a lui Gheorghe Duca în 1669, satul i-a fost luat „în tărie”, și el a deschis procesul sub Antonie Rusel în iulie 1676. La această judecată, Ghinea „așa au dat samă înaintea noastră, spune domnul, cum acel sat și acei poieni i le-au luat Dabija Vodă cu mare impresură că l-au pus ispravnic la bănărie; și la „samă” i-au aruncat năpastă cum nu-i ajunge 1500 de lei și l-au pus la închisoare la turn”. Alexandru Ramandi postelnicul, fiind „de casa Dabija Vodă”, a dat alte lămuriri în privința împrejurărilor în care s-au petrecut lucrurile, arătând „înaintea Divanului cum știe de povestea lui foarte bine, cu adevărat cum au fost pus Dabija Vodă pe Ghinea ispravnic la bănărie, precum au dat samă el, și cînd i-au

care rămăsese Ghinea dator pentru niște sare luată de la ocna, în total 3 000 de lei, Dabija a primit de la dînsul satul Blănești³⁶.

Vinzarea viei din Șorogari s-a făcut la 15 noiembrie 1662, și a moșiei Blăneștii la 19 noiembrie același an³⁷. Din aceste date rezultă că un control asupra felului în care s-a lucrat la bănărie, o „samă”, s-a luat de către Dabija după 28 august 1662, dată la care Ghinea făcea ultima cumpăratură de moșie³⁸, și înainte de 15 noiembrie 1662, poate chiar la începutul lunii septembrie 1662, data încheierii anului calendaristic și financiar în Moldova a acelei epoci. „Sama” vădise vinovăția lui Ianache zlătarul și a lui Ghinea vistiernicul și, ca urmare, ambii fuseseră destituiți de la bănărie, judecați și închiși „în turn”. Neîndoind că „ei lucraseră de conivență. Deci, în perioada de dinainte de 15 noiembrie 1662 s-a terminat o etapă în activitatea bănăriei lui Dabija, etapă în care au avut roluri principale meșterul moldovean Ianache zlatarul și ispravnicul domnesc, Ghinea vistiernicul.

Etapa a doua începe după această dată (în orice caz la 15 noiembrie 1662 lucrurile se consumaseră) și sîntem și noi de părere că aceasta este perioada de activitate în bănărie a lui Titus Livius Boratini, italianul polonizat³⁹. Credem că ar fi necesar să se examineze cu atenție monedele rămase din bănăria lui Dabija, pentru a se constata dacă se poate face o deosebire între monedele din emisiunea lui Ianache zlatarul, meșter de țară, și acele din emisiunea lui Boratini, care învățase la Paris „gravura în aramă”⁴⁰.

O întrebare care se pune e aceea asupra persoanei care va fi desenat matrițele pentru etapa Ianache zlatarul. Boratini a fost și un artist gravor. Dar Ianache? Ne amintim că în epoca aceasta trăia în Moldova un mare artist „cioplitor în piatră”, acel Gligore Cornescu, despre care Neculce ne spune că „era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și alte lucruri”, pe care Duca Vodă, prin 1673, l-a pus „de au făcut chipul cetății Cămănița de ceară, cu toate turnurile și din lăuntru și din afară”⁴¹. A lucrat Cornescu matrițele bănăriei? Am fi dispuși să presupunem. Ar fi, de asemenea, interesant să se examineze cu atenție siglele de pe monedele din aceste emisiuni, punîndu-le în legătură cu numele bănarilor moldoveni și a lui Boratini, neamîndu-se nici numele lui Gligore Cornescu. În felul acesta poate s-ar ajunge la unele concluzii noi.

Se vede însă că lucrul într-o monetărie, în epoca feudală, era legat de multe riscuri, el dînd motive la suspiciuni.

Conducerea lui Boratini în monetăria de la Suceava n-a ținut decît pînă în 1663. În cursul acestui an el se afla din nou în Polonia, deși la plecare dăduse asigurări că nu se va mai reîntoarce; comisia senatului îi ardează iarăși ucele monetării⁴². A nemulțumit în vre-un fel și Boratini pe domnul Moldovei, care a dispus din această cauză scoaterea lui din însărcinarea pe care i-o dăduse la bănărie? Săi, mai probabil, el singur, nemulțumit de felul în care se putea vieții în Moldova, poate și atras din nou de poloni care vedeau în bănăria din Suceava o concurență periculoasă pentru propriile lor întreprinderi, se va fi reîntors? Sînt întrebări la care nu se poate răspunde cu precizie actualmente.

Prin scoaterea de la bănărie și apoi prin fuga lui Ianache zlătarul la Rașcov, și prin reîntoarcerea lui Boratini în Polonia în 1663, ar fi urmat ca bănăria de la Suceava să-și închidă porțile. Situația aceasta nu convenea domnului Moldovei — din multe motive — și, în lipsă de alți specialiști, se pare că el s-a văzut nevoit să recurgă din nou la acela asupra căruia putea să aibă mai puternic ascendent, la Ianache, care era supusul său și al cărui pîrînte și chezași se aflau în țară. Nu

luat sama i-au lipsit din sumă 1 500 lei și apoi deosăbi, au mai luat Ghinea medelnicul sare de la ocna, preț de 1500 lei, de s-au plătit de un arman ce a fost dator; apoi Dabija Vodă și-au cerșut banii, datoria lui Ghinea, aceale 3 000 de lei”. Neacina bani, s-au împăcat cu domnul și i-au dat Blăneștii, pentru 500 de lei, rămînd dator pentru rest. La moarte, Dabija i-a iertat datoria. („Bulet. Com. Ist.”, IV, p. 170).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Vezi notele de mai sus.

³⁸ I. Antonovici, *Doc. Birlădene*, III, p. 252.

³⁹ *Ibidem*. Tabrea, *Originea și activitatea monetării*, p. 16.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁴¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I, Iordan, a II-a, 1959, p. 41. A se vedea și C. Bobulescu, *Gligorie Cornescu, arhitect al mrei Cetățuia*, în revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIV (1958), nr. 11—12.

⁴² I. Tabrea, *op. cit.*, p. 16.

stim cum s-a făcut împăcarea, dar e cert că bănăria a funcționat și după 1663, dovada fiind făcută prin circulația tot mai intensă a monedelor din bănăria interună. Ba, mai mult, avem printr-un document intern și dovada directă a revenirii lui Ianache în Moldova și, prin aceasta, și a reasezării în postul de la bănărie. În adăvăr, un act de vânzare-cumpărare cu data de 7 mai 1664 e întărit între alți martori și de „Iane bănar”⁴³. Cît a funcționat Ianache la bănărie după 1664 nu știm. Ceva mai târziu, prin 1670, cînd avem și alte informații că bănăria funcționa, se întîlnește în acte și un alt bănar, despre care am vorbit și mai înainte, acel „Alexandru bănarul domnesc”, care înlărește un zapis de mărturie⁴⁴. Trebuie să subliniem că Ianache a trăit încă mulți ani după acea dată. El apare într-un act din noiembrie 1684⁴⁵. Ținînd seama însă că Alexandru poartă acum numele de „bănar domnesc”, ar trebui să presupunem că, puțin timp înainte de 1670, el a fost înlocuit la bănărie cu Alexandru, sau că, după această dată, conducerea revenind lui Alexandru, el va fi lucrat numai ca ajutor al acestuia.

S-a presupus că bănăria de la Suceava ar fi funcționat numai pînă prin 1672⁴⁶. Acte de mai tîrziu atestă existența în Moldova a unor bănari, care se pare că îndreptățește concluzia că bănăria, cel puțin sub forma unei emisiuni de monede false, purtînd emblema monetarilor din Polonia și din alte locuri, a funcționat în tot cursul secolului al XVII-lea⁴⁷. Se pare însă că sub această formă funcționase și anterior epocii lui Dabija⁴⁸.

Consecințele funcționării bănăriei pentru viața economică a Moldovei. Monetăria lui Dabija, despre care unele izvoare istorice polone arată că a influențat în oarecare măsură în chip nefast economia din ținuturile de graniță ale regatului de la nord, a avut, desigur, o influență cu mult mai dăunătoare asupra economiei feudale din Moldova. Mărturii directe asupra crizei economice din ultimele patru decenii ale secolului al XVII-lea de funcționare a bănăriei lipsesc.

În adevăr, fenomenul prezenta un aspect prea subtil pentru a putea fi sesizat de cronicarii noștri, care, de altfel, scriau într-o epocă cu mult depărtată de evenimentelor. Totuși, anumite consecințe ale crizei produse se pot urmări și se poate afirma, fără teama de a săvîrși o eroare, că toată viața economică a țării în a doua jumătate a secolului al XVII-lea s-a resimțit în chip defavorabil din cauza acestei experiențe a lui Vođa Dabija. Aceasta cu atât mai mult cu cît monetăria, prin emisiunile ei care dădeau impresia unei prosperități economice, și care adunau în Visteria domnească bani mulți, a dăruit și sub domniile următorii lui Eustatie Dabija. Ea a trebuit să funcționeze sub Gheorghe Duca în înflorită domnie, deși nu avem știri în

⁴³ Doc. din 7 mai 1664 (7172), Acad. R.P.R., pach. XVIII, doc. nr. 132.

⁴⁴ B. P. Hasdeu, *Etimologicum Magnum*, III, p. 3096 și I. Tabrea, op. cit., p. 23.

⁴⁵ „Buletinul Ioan Neculce”, V, p. 174. I se spune „Iane zlatar”.

⁴⁶ I. Tabrea, op. cit., p. 24.

⁴⁷ Între bănarii întîlniți în acte după 1672, trebuie amintit un „Vasile bănarul”, care dă o mărturie în Iași prin 1690 (7193), (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 1, p. 147); meștersugul de bănar era rar, și cei care-l practicau erau cunoscuți de contemporanii numai prin acest atribut, fără să fie nevoie să li se spună și numele. Acte din aceeași epocă vorbesc despre datorii ale vistiernicului Toader Cantacuzino la un „Iorga zet bănar” (Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 185 și 186).

În al cincilea deceniu al secolului al XVIII-lea apare în acte un „Gavril feciorul bănarului, nepot lui Țigan din Țibănești” (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, p. 60). Bănarul, părintele al lui Gavril, e de presupus că a fost trăitor prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Poate e aceeași persoană cu socrul lui Iorga; iar faptul că tatăl său purta numele de Țigan, putea fi un țigan zlatar, meșter reputat pentru măiestria lui, al cărui fiu, care avea aceeași pregătire și va fi fost de asemenea dotat, a putut ajunge „bănar domnesc”.

⁴⁸ În sensul acesta se vedea inscripția de pe piatra de mormînt de la Baia, cu data de 1652, a unui „Lupu bănarul” (Șt. Olteanu, op. cit., p. 164).

În epoca aceasta, moneda de schimb frecventă în Moldova era talerul. După toate probabilitățile, Lupu bănarul a bătut taleri, pe care-i și întîlnim „taleri bani proști” (un act cu data de sept. 1660, citat în C. I. Andreescu și C. A. Stoida, *Stețanșii Lupul*, București, 1938, p. 125 și nota 12). Cursul talerilor era de 4,1 „taleri bani proști” pentru 2 „taleri bani buni”. (*Ibidem*, p. 126).

privința aceasta⁴⁹. A funcționat în domnia lui Iliș Alexandru⁵⁰ și a funcționat și în timpul domniei de a doua a lui Gheorghe Duca Vodă⁵¹. În cursul acestei domnii, criza s-a accentuat și unele izvoare arată că una din cauzele răscoalei din 1672 împotriva lui Gheorghe Duca și a regimului său s-a datorat tocmai emisiunii de monedă alterată din bănăria de la Suceava. Răsculații au descoperit și distrus în cetatea Sucevei bănăria clandestină a domnului⁵².

Din cercetarea actelor de tranzacții între locuitorii țării, care s-au păstrat în legătură cu vânzările de bunuri imobiliare, se vede că moneda bătută în monetăria de la Suceava era puțin folosită⁵³. Marii boieri n-o acceptau, în genere, în tranzacțiile dintre ei. Ea a avut curs mai ales în vânzările-cumpărările curente de vite, alimente, articole de îmbrăcăminte și mobilier etc., între locuitorii de obârșie modestă. Pe calea aceasta a putut activa schimbul de mărfuri și ajuta în largă măsură trecerea de la schimbul în natură la schimbul pe bani. Vistieria, care trebuia s-o accepte, a avut însă greutăți cu schimbarea acestor bani când, la plata tributului către Poartă, trebuia să-i prefacă în monedă curentă de argint sau de aur.

Sîntem în epoca în care din ce în ce mai mult dregătoriile în țară sînt oneroase. Boierii refuză să primească Vistieria și se atribuie unor partizani ai unor domnitori din epoca aceasta tendința de a „stinge” cite o casă boierească prin numirea ca vistier⁵⁴.

Ca o consecință a intensei circulații de monede de diferite tipuri și titluri, dintre care multe alterate, emise atît în bănăria din țară cît și în cele din afară s-a făcut din ce în ce mai mult apel la zarafi sau schimbători, pe care în epoca aceasta îi găsim organizați în breaslă⁵⁵. Evident, ei au avut anumite legături cu Vistieria, căreia îi erau datori să-i schimbe anumite cantități de monedă alterată în monedă forte. Aveau un loc anumit, un cartier în care-și instalaseră „băncile”, formînd un fel de bursă.

Un document din 19 iunie 1664 ne vorbește de niște dughene care „sînt lîngă mănăstirea lui Barnovsch, aproape de schimbători”⁵⁶. Așezarea „schimbătorilor” era un loc atît de cunoscut în Iași, încît putea să servească ca orientare. Mărturia o fac în același zapis, între alți negustori, următorii: „Mihai schimbătorul și Manta schimbătorul și Pană schimbătorul”⁵⁷. Începînd din 1664, s-a simțit nevoia să se impună un curs forțat, atît pentru moneda bătută în bănăria internă cît și pentru monedele străine, față de moneda de calcul din țară care era „leul” sau „leul bătut”. Cursul la care a fost impusă moneda bătută în țară e arătat cu începere din martie 1664, și se menține în tot timpul domniei lui Dabija, ca și în domniile următoare. Într-un astfel de act se spune: „Așijderea și banii ce mi-au dat dumnia să se știu, leul bătut drept patru lei proști”⁵⁸. Cum s-a arătat, cursul acesta se menține și cîțiva ani

⁴⁹ În schimb, a se vedea atitudinea lui Gheorghe Duca față de unii falsificatori de monede, originari din Bistrița Ardealului (Iorga—Hurmuzaki, XV, 2, p. 1329 și comentariile C. A. Stoide, *Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca*, București, 1945, p. 57, 68 și St. Olteanu, *op. cit.*, p. 165).

⁵⁰ Cronica atribuită lui N. Mustea, la domnia lui Iliș Alexandru, în Kogălniceanu, *Istoria*, III, p. 6.

⁵¹ I. Țabrea, *op. cit.*, p. 23.

⁵² C. A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca — Revolta lui Hincu și Durac*, S. 1., p. 15.

⁵³ Menționez că, cercetînd actele domniei lui Dabija dintr-un număr de 80 de acte care cuprind vânzări-cumpărări de bunuri imobiliare, abia în trei acte vânzarea s-a făcut pe „lei bani proști”.

⁵⁴ I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țilescu*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, tom. XXII, Mem. Sect. Ist., Buc., 1910, p. 9, 815.

⁵⁵ Un schimbător Miha apare într-o mărturie încă din ajunul urcării pe tron a lui Dabija (Act din 1 sept. 1661, Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 2, p. 191). El apare și într-un act din 13 martie 1662 (1770) (Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 221).

⁵⁶ Inedit din 19 iunie 1664 (1712), Arh. Stat. București, M-reia Sf. Ioan Gură de Aur, pachet III, dos. nr. 1.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Doc. din 28 martie 1664 (1712), (Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 105—106). Doc. din 1665 (1713) mai 7, butnarii din Mărăței „vind niște delnițe pentru 43 de lei bătuti și aluncii umbla leul 4 lei bani proști șalăi, în zilele Dabijei Vodă”; doc. din

mai târziu. În domnia lui Iliș Alexandru, același curs e arătat pentru moneda din bănăria din țară, față de „banul bun”, banul ideal: „șalăi de aramă, care numai aici în țară umblau, patru șalăi la un ban bun”, spune cronica atribuită lui N. Musteș. Pentru moneda străină, leșești, întâlnim cursul fixat încă din ianuarie 1664. Un act din 2 ianuarie 1664 arată care era cursul acestora față de moneda etalon, „leul bătut”: „mi-au dat, se spune într-un act, bani leșești, pentru un leu bătut, doi lei bani leșești”⁶⁰.

Pe baza unei informații în parte considerată pentru întâia dată în ansamblul ei s-a putut ajunge la unele concluzii noi asupra felului în care a funcționat bănăria de la Suceava. Sint, în această comunicare, și supoziții care au nevoie de o mai solidă documentare. Ele însă, puse în legătură cu informația ce ar putea fi valorificată în viitor — prin arhivele noastre încă puțin cunoscute pentru cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea — ar putea dezlega încă altele alte întrebări în legătură cu activitatea bănăriei de la Suceava și în genere cu circulația monetară în Moldova, în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

L'ATELIER POUR LA CONFECTION DES MONNAIES DU PRINCE DABIJA

RÉSUMÉ

Sur la base d'études antérieurement parues, ainsi que de documents déjà publiés et surtout de documents inédits, l'auteur expose les circonstances dans lesquelles a été créé l'atelier de Suceava pour la confection des monnaies sous le règne du prince de Moldavie Eustache Dabija (1661—1665).

Cet atelier qui a commencé à fonctionner en janvier 1662, a eu un double but : celui d'émettre les monnaies moldaves, les „salaii”, et de falsifier des monnaies étrangères.

L'activité de l'atelier s'est déroulée en trois étapes :

1. De janvier à septembre 1662 ont travaillé ici des maîtres „argentiers”, tels que Ianache, sous la direction du vestiar Ghinea. En septembre 1662, à l'occasion de la vérification des comptes de l'atelier, certaines irrégularités ayant été constatées, le vestiar Ghinea et Ianache furent remplacés par un italien, Tite Live Boratino, spécialiste en fabrication de monnaies, qui avait exercé son métier en Pologne.

2. De septembre à décembre 1662, l'atelier de Suceava a fonctionné sous la direction de Boratino jusque vers le milieu de l'année suivante, lorsque celui-ci quitta la Moldavie.

3. En 1663, à la suite du départ de Boratino, le prince Dabija fit de nouveau appel à Ianache, sous la conduite duquel se déroula cette troisième période.

L'atelier de Suceava a confectionné de fausses monnaies étrangères, au cours du XVIIe siècle, sous la direction de Ianache et d'autres spécialistes, dont les plus connus ont été Alexandre, „fabricant des monnaies princières”, et Basile. Du fait que dans des documents antérieurs au règne de Dabija sont mentionnés des „fabricants de monnaies”, tels que Lupu en 1652, il faut déduire que déjà sous le règne d'autres princes furent confectionnées en Moldavie de fausses monnaies. C'est ainsi que, sous le règne de Basile Lupu, ont été émis de faux „thalers”.

1665; Țirgoveti: din Piatra vînd o dumbravă pentru o sută de lei băluți și atunci umbla leul bătut patru lei bani proști șalăi, în zilele Dabije Vodă”. (Hasdeu, *Arhivă istorică*, I, Buc., 1865, p. 79—80).

⁵⁹ In Kogălniceanu, *Letopisește*, III, București, 1874, p. 6.

⁶⁰ Inedit din 2 ianuarie 1664 (7172). Arh. Stat București, Cetățuia, pach. II, dos. nr. 17.

Les princes moldaves se sont efforcés de mettre de l'ordre dans l'activité économique de leur principauté, qui déjà à cette époque était basée sur l'échange. Ils ont décrété le cours des „salarii” et des monnaies qu'ils avaient falsifiées et ils ont même organisé une „bourse” pour les changeurs.

L'atelier qui a fonctionné en Moldavie au cours du XVIIe siècle a contribué, en quelque sorte, à animer le marché. Il a facilité la transition de l'échange en nature à l'échange contre monnaie. Cependant il a produit aussi du désordre dans la vie économique de la Moldavie, en provoquant un vif mécontentement qui a atteint son point culminant dans la révolte de 1672. Enfin, il a donné lieu à des conflits diplomatiques avec certains États étrangers.

BOGDANIA, ALT NUME DAT MOLDOVEI

DE

EMIL VÎRTOSU¹

Se știe că, pentru Moldova, turcii foloseau, între altele, și denumirea de *Bugdan*, Bogdan, denumire care nu se întâlnește în vechile izvoare interne, diplomatice și narative, ale Moldovei, redactate în limba slavă. Adăugăm că nici chiar denumirea de Bogdan-Serai (*Bogdan sarayi*), dată reședinței moldovenesti la Stambul, nu aparține lingvistic Moldovei, ci este numele dat de turci, în limba turcă-osmană, la începutul secolului al XVI-lea, când se pare că această rezidență a intrat, prin cumpărare, în patrimoniul Moldovei¹.

La popoarele de limbă slavă din jurul Țării Românești și Moldovei găsim denumirea Bugdan, Bogdan dată Moldovei, ca o stare de fapt, în folclorul bulgar — în primul rând, sub formele: *Кара-Богданска* și *земля Богданска*².

La 1592, întâlnim și în limba ucraineană adjectivul *bogdănesc* (Богданський) în „Cartea Floarea Darurilor și a păcatelor, tradusă din limba italiană în valahă sau bogdănească de către Gherman Vlahul, iar apoi din limba valahă în slavă de Veniamin ieromonahul Rusul (Rusin), la anul 1592”³.

De abia mult mai târziu și, în general, numai în texte traduse din turcește sau grecește, apare, ca un decalc, forma românicizată *bogdani*, *Bogdania*, care este înregistrată de izvoarele narative interne întâi în secolul al XVII-lea, deși după cum ar rezulta dintr-o interpolare din secolul al XVIII-lea la cronică vornicului Grigore Ureche, datorită lui Axinte Uricariu, această mențiune ar aparține secolului al XVI-lea: „Scrie la un lelopiseț vechiu sirbăscu, de Azarie călugărul izvodit, precum în zilele acestui Bogdan vodă s-au început a da dajdie turcilor, și pentru aceia ne-au numit *bogdani* pînă astăzi. Acestu Bogdan vodă iese tată lui Ștefan vodă cel Bun < Bogdan al II-lea, 1449—1451 >”⁴.

¹ Despre această rezidență v. G. Balș, *Bogdan-Serai*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, IX, 1916, p. 10—18.

² Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, în „Balcania”, I, 1938, p. 163, 170.

³ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, Buc., 1940, p. 73—74; N. N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții „Floarea Darurilor”*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 713.

⁴ La Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, Buc., 1958, p. 89; semnalat ca fiind datorit lui Evstratie logolăt, la N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova...*, Buc., 1914, p. 22.

De la început trebuia să înlăturăm această explicație dată în cronică, deoarece domnia voievodului Bogdan al II-lea este nu numai foarte scurtă, dar în același timp acesta nu are nici un fel de legături, politice sau de alt fel, cu turcii.

În secolul următor explicația reapare la Miron Costin, care, vorbind de descălecătul Moldovei, spune că „mai târziu, turcii de pre numele domnului care au închinat țara, întâi, la turci, ne zic bogdani”⁵, atribuind astfel, indirect, închinarea țării către turci lui Bogdan al III-lea.

În „Descrirea Moldovei”, D. Cantemir consemnează o opinie asemănătoare: „Turcii, ocupând în Europa ținuturi învecinate, intrând mai adesea cu oaste în Moldova, dădură la început, moldovenilor, numele *ak ulak*. După aceea, când Bogdan, ascultînd sfaturile din urmă ale părintelui său, Ștefan cel Mare, închină țara turcilor, aceștia, avînd obicei a da țărilor numele domnitorilor lor, începură a numi pe moldoveni *bogdanii*, iar vechea numire a rămas pînă azi în graiul tătarilor”⁶.

Această din urmă versiune este acceptată în *Dicționarul limbii române* alcătuit de Academia Română, în 1913, care îi dă girul oficialității și îi ușurează, astfel, pătrunderea în conștiința generală, considerînd că numele domnului moldovean „s-a generalizat pentru întreg poporul de sub stăpînirea sa, în gura turcilor”⁷.

Ne întrebăm, totuși, de ce numele domnilor moldoveni care au avut, încă înainte de Bogdan al III-lea, legături politice cu turcii nu ar fi fost folosite de turci, spre a denumi astfel, după unul din aceste nume, țara respectivă? Cu atît mai mult cu cît domnia lui Bogdan al III-lea n-a fost prin nimic mai importantă decît, de pildă, domnia părintelui său Ștefan cel Mare, cînd legăturile politice ale turcilor cu Moldova au fost și mai zburzuite și mai îndelungi (aproape jumătate de secol). Ba, dimpotrivă!

Iată însă că raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, ale cărui informații istorice despre Țara Românească și Moldova vin, în parte, tocmai din secolul al XIV-lea, și pe calea unor amintiri de familie — destul de transfigurate, ne lasă să înțelegem, la 1605, că denumirea Bogdania vine de la numele voievodului Bogdan I (1359—1365), întemeietorul Moldovei⁸.

⁵ Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ed. C. Giurescu, Buc., 1914, p. 48 (Comisia istorică a României); vezi și Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, Buc., 1886, I, p. 412 (*Cartea pentru descălecătul țării al Țarei Moldovei și neamul moldovenesc*).

Explicația este acceptată la W. Rudow, *Neue Belege zur türkischen Lehnwörter im Rumänischen*, în „Zeitschrift für Romanische Philologie”, Halle, 1893, XVII, 12, p. 393.

⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Buc., f. a., p. 2—3, 41. Textul original este următorul: Turcae enim, cum propter finitimas in Europa occupatas provincias saepius in Moldaviam castra moverent, Moldavia primo *Ak U'ach* nomen indiderunt. Post, cum Bogdanus ultimis parentis Stephani M. iussis admonitus his feudi nomine suas subiceret ditiones, Othomanidae, consueti principum nomina, in regiones illis, parentes transferre, *Bogdanii* eos vocare inceperunt, vetus autem nomen adhuc in Tartarorum sermone remanuit (*Descriptio Moldaviae*, Buc., 1872, p. 2; Operele principelui D. Cantemir, I); v. și același, *Istoria Imperiului Otoman*, I, Buc., 1876, p. XLI, 62, 158 n. 59; vezi și relația din 29 iunie 1711, dată în *Hurmuzaki*, VI, p. 79. În schimb, la Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb 1504—1517...*, Buc., 1910, nu se discută această problemă. Pe de altă parte, tot D. Cantemir înregistrează și o poreclă dată moldovenilor de către turci, care îi numesc: *boi bogdănești* (bogdani nadan), în *Istoria Imperiului Otoman*, I, p. 340 (semnalat și la C. B. < rătescu > *Extrase din Dimitrie Cantemir*, în „Analele Dobrogei”, I, (1920), p. 184.

⁷ *Dicționarul limbii române*, Buc., 1913, p. 597; aceeași părere și la D. Onciul (în *Enciclopedia Română*, tipărită de C. Diaconovici, la 1898, sub voce Moldova).

⁸ „A Sas segui Bogdan, che domandò il regno Bogdania ed hebbe il titolo del Re dall'Imperatore de'Greci” (G. P. Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa...* Veneția, 1605, p. 105; totuși, în text folosește denumirea Moldavia). Și V. Bogrea admite că denumirea țării vine de la Bogdan întemeietorul (V. Bogrea, *Note și obser-*

Deci, această știre susține că s-a dat numele țării după numele lui Bogdan I, care a fost întemeitorul! Dar izvoarele interne și tradiția orală amintesc ca întemeietor în prealabil pe Dragoș, însoțindu-l și de o legendă în gustul vremii. Oare turcii nu s-ar fi gândit mai întâi la Dragoș, dacă era să dea numele țării după numele unui erou eponim?

Este interesant de constatat că alături de explicația: Bogdan vodă — Bogdania au mai circulat și altele, în primul rând o explicație care leagă *Bugdan* — numele dat Moldovei — de *bugdai* — numele turcesc al grîului, considerînd că numele țării derivă din acest din urmă nume. În acest sens, L. Gorecius, biograful lui Ioan Vodă al Moldovei, este convins, la 1578, că Moldova „a Turcis Carabogdana minor, eo quod nigrum frumentum ferat, vocatur”⁹.

Această explicație, ca de altfel și explicația: Bogdan vodă — Bogdania, trece dintr-o țară în alta, dintr-un secol în celălalt. Așa vom întâlni într-o descriere italiană a Europei din secolul al XVI-lea, descriere păstrată în manuscris la Pisa: „Carabogdana deta cosi perchè fa il formento negro”¹⁰.

Lui Lazaro Soranzo, explicația de mai sus nu i se pare, însă, concludentă, de aceea o pune în cumpănă cu explicația care deduce numele țării de la numele unui voievod Bogdan, care a avut de dus lupte cu turcii, fără altă precizare¹¹. Pe cînd Giovanni Antonio Magini, în *Geographiae cioè descrittione universale della terra...*, apărută în două volume, la Veneția, în 1597—1598, vorbește de „Valachia Maggiore... da'nostri e detta Moldavia, ma da'Turchi e nominata Carabogdania, cioè Negra Bogdania, o regione del Bogdano, dal formento negro, di cui e il suo territorio fertilissimo”, deci aceeași confuzie între numele turcesc al grîului, numele unui voievod Bogdan și numele de Bogdania dat țării¹².

Geografia celor patru părți ale lumii, opera istorico-geografică a istoricului armean Hugas Ingigian, tipărită în Veneția, la începutul secolului al XIX-lea (vol. VI, 1804), revine la explicația voievodului Bogdan — Bogdania și contestă „etimologia arbitrară a unora, care cred că Kara — Bugdan este transformarea cuvîntului *Karabugdai* (grîu negru), numită așa din cauza grîului negru pe care îl produce”¹³.

vașii istorico-filologice, III. Bogdan-ili și altele, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III (1924—1925), Cluj, 1926, p. 508—509; același, *Note de toponimie dobrogeană*, în „Analele Dobrogei” II, 1921, p. 33).

⁹ L. Gorecius, *Descriptio belli Ivoniae...* Frankfurt, 1578, p. 14; text apropiat dă și traducerea germană, datorită lui N. Höniger von Tauber Königshofen, apărută în același an la Basel, sub titlul: *Walachischen Kriegs oder Geschichten warhafft Beschreibung* (p. X): „Dann die Walachey so jenseit den Gebürg ligt (welche von den Türken das Klein Carabogdan genent wirt, dieweil es rauche und schwarze Frucht trägt)”.

¹⁰ La N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, Buc., 1897, p. 72.

¹¹ Lazarus Soranzo, *Ottomanus... sive de rebus turcicis...* Veneția, 1600 (cap. XCVI, p. 274): „iisdem < Turcibus > etiam Bogdaniam et Carabogdaniam dici; si quidem eo nomine Turcae Moldaviam intelligunt, vel quod eo genere frumenti quod turcicum vel saracenicum vocant, abundet; vel quod unus e Moldaviae principibus, quibuscum Turcae bella gesserunt, Bogdano, vel Theodoricus seu Deodatus fuerit appellatus, addito vocabulo cara, quod nigredinem significat”. Și D. Cantemir explică pe „Bogdan. Nume slavonesc, format din grecescul $\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\rho\upsilon\varsigma$ „(istoria Imperiului Otoman, I, p. 271, nr. 37).

¹² G. A. Magini, *„Geographiae cioè descrittione universale della terra...”*, I, II, Veneția, 1597—1598, II, p. 197; același text în ediția a doua *Geographiae universalae tum veteris tum novae absolutissimum opus*, Colonia, 1617 (la M. Popescu-Spineni, Giovanni Antonio Magini și țările românești, sec. XVI. Extras din „Revista geografică română”, II, fasc. I, Buc., p. 12).

¹³ *Geographia*, p. 164, la H. Dj. Siruni, *Mărturii armenesti despre românii Valahiei și Moldova eialetelor guvernate de principii creștini de păr. Hugas Ingigian (1758-1843)...*, Buc., 1929, p. 7—8; același, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în cancelaria otomană*. Extras..., Buc., 1942, p. 152.

De la Lazaro Soranzo, despre care am vorbit mai sus, și-a putut lua și Hugas Ingigian informația despre aceia care cred că *Bugdan* este forma turcescă a cuvî-

La noi, părerea aceasta, atât de veche, este susținută de A. H. Golimas, care crede că „Moldova a putut lua numirea de „Bogdania, Cara Bugdania, de la bogăția ei în grâu, care grâu pe turcește se chema *bugdai* (bogday)”¹⁴.

Dar nu după *bugdai* (grâu) s-a numit țara, Bugdan, așa cum nu după *misir* (porumb) s-a numit țara (Egiptul) *Misir*¹⁵. După *Misir*, țara (Egiptul), s-a numit și porumbul *misir*, după cum dovedește, între altele, și faptul că turcii au numit, la început, porumbul, nu *misir*, ci *Misir-bugdayi*, adică grâu de Egipt.

Întîlnim, însă, și părerea contrarie, că turcii ar fi numit grîul după țară, la I. Dumitrescu, care, în 1920, încercînd să explice de ce este de acceptat etimologia *Bogdania* = *bogdai*, cuvînt care în limbile turcă și tătară înseamnă grâu, spune că „a fost o vreme cînd Moldova era numită, de turci și tătari, „bogdan-ili”, adică Bogdania, țara lui Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, care și-a închinat cel dintîi țara turcilor. Se poate ca abia atunci să fi văzut ei grîu în cantitate mai mare, și așadar după ce au cunoscut Moldova, și de aceea au numit grîul după țară”¹⁶.

Că turcii au văzut „grîu în cantitate mai mare” de abia la începutul secolului al XVI-lea și asta deabia în Moldova și au dat nume grîului după numele Moldovei (Bogdania), iată o explicație cu totul neverosimilă, asemenea aceleia care considera că numele *Bugdan* dat Moldovei venea de la numele turcesc al grîului (*bugdai*).

În realitate, nici țara n-a luat numele de la grîu, nici grîul de la țară. Aceste două ipoteze reprezintă simple glosări intuitive, întemeiate pe o aparentă legătură lingvistică dintre cele două cuvinte, neîntîlnind seama de faptul că fiecare din cele două cuvinte în discuție (Bugdan, bugdai) este total distinct unul de altul, și ca formă și ca rădăcină de origină. Iar termenul *bugday*, *bodaj* = *frumentum*, este înregistrat și în dicționarul cuman-latin din 1303¹⁷.

Cu totul o altă explicație aduce, la 1585, relația lui François de Pavie, senior de Forquevaux, care, povestind călătoria sa în Turcia și în Europa, considera că turcii au dat Moldovei numele de Bogdania după ce au cucerit-o, cam cu cincizeci de ani înainte (deci pe la 1535), din cauza multului singe vărsat cu acest prilej: „Ce pays de Bogdanie... estoit appelé plus communément Moldavie, mais depuis cinquante ans que les empereurs turcs se le sont rendu tributaire, le nom a esté changé en Bogdanie ou Caraboldan qui veut dire terre noire et ce à cause d'infinis meurtres, qui furent faicts à la conquête de cette province, qui est d'une grande estendue”¹⁸.

tului slav *bogdan*, care înseamnă „dat de dumnezeu”, „epitet pe care moldovenii îl dădeau primilor lor domni” (op. cit., la Siruni, op. cit.). Precizăm că ultima propoziție a lui Ingigian, dacă în acești termeni este și în textul original armenesc, nu corespunde în nici un fel realității istorico-diplomatice românești, deoarece cuvîntul slav compus *bogdan* Богъ данъ = dat de dumnezeu, deși este un nume teofor, întrebuițat ca nume propriu în diplomația româno-slavă nu este utilizat și ca epitet sau formulă de devoțiune pe lângă numele domnilor moldoveni sau munteni; în actele lor interne, rolul acesta îl are, în general, formula — tot în limba slavă — *милостию Божию* (din mila lui dumnezeu), corespondentul în diplomația româno-slavă a formulei *dei gratia* din diplomația apuseană.

¹⁴ A. H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și Porunciile Porții către Moldova pînă la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și turci*. Teză... Iași, 1943, p. 100 (Universitatea „Cuza Vodă” — Iași, Publicațiile Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol”).

¹⁵ Cum se susține la A. H. Golimas, op. cit.

¹⁶ I. Dumitrescu, *Inseminții despre tătarii din satul Pervelia (com. Tatligiac), Constanța*, în „Analele Dobrogei”, I, (1920), p. 173.

¹⁷ Géza Kuun, *Codex cumanicus*, I, Budapesta, 1880, p. 303.

¹⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, Buc., 1896, p. 37.

François de Pavie se referă, evident, la expediția lui Soliman Magnificul în Moldova, la 1538¹⁹, dată la care, cum vom vedea îndată, denumirile *Bugdan*, *Bogdan*, *Kara Bogdan*, aveau o existență — verificată documentar — de aproape un secol.

Din cele prezentate pînă acum putem spune că ipoteza cea mai probabilă — aparent — este cea care întemeiază denumirea Bogdania, dată Moldovei de către turci, pe faptul că în secolele al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea există în Moldova cite un domn cu numele Bogdan. Una din opinii consideră că turcii ar fi denumit această țară după numele lui Bogdan I întemeietorul (1359—1365); după alții, ar fi vorba de Bogdan al III-lea (1504—1517), despre care tradiția istorică păstrează amintirea unor reale legături politice cu turcii; în sfîrșit, un singur izvor intern, dar nesigur (interpolare tîrzie), vorbește de Bogdan al II-lea (1449—1451)²⁰.

Socotim necesar ca înainte de orice să precizăm momentul istoric în care denumirea Bugdan, Bogdan (= Bogdania) apare în izvoarele externe și în acest scop vom cerceta, în primul rînd, izvoarele turcești.

Știm că cel mai vechi contact politic între imperiul otoman și Moldova are loc în prima parte a secolului al XV-lea, în domnia lui Alexandru cel Bun, dar mai ales în domnia lui Petru Aron (1456). Iar un contact foarte strîns, de lupte: înfrîngerii și victorii, are loc în domnia lui Ștefan cel Mare (1457—1504) care încheie și un tratat de pace cu sultanul Mehmed al II-lea, la <1471>²¹.

În limba turcă-osmană găsim menționată Moldova sub denumirea Bugdan, Bogdan, dată conducătorului ei, în lîrmanul dat lui Petru Aron, domnul Moldovei, în favoarea neguțătorilor de la Cetatea Albă, de către Mehmed al II-lea, la 9 iunie 1456, din Ieni-Derbend, în Bosnia²².

Din scrierea hanului tătăresc Mengli Ghirai către Mehmed al II-lea reiese că, la 1476, conducătorul Moldovei, Ștefan cel Mare, este numit Kara-Bogdan (Moldoveanul)²³. În aproape același fel (Kara-Bogdan-oglu) îl numește și cronicarul Mehmed Neşri, după 1476²⁴. Iar în tratatul de pace încheiat de același sultan Mehmed al II-lea, la 1479, cu Ștefan cel Mare, acesta din urmă este numit *Kara-Bogdan* (Moldoveanul, domnul Moldovei)²⁵.

În izvoarele narative turcești mai întîlnim forma *Kara-bugdan* ca denumire dată voievodului Moldovei de la începutul secolului al XV-lea, care atunci era Ale-

¹⁹ La această dată se gîndește și N. A. Constantinescu, atunci cînd susține că suzeranitatea turcească în Moldova începe de abia după expediția lui Soliman Magnificul, iar, pînă atunci, Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea n-au făcut altceva decît să mărească tributul (N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, Buc., 1914).

²⁰ Bugdan, Bogdan fiind un nume întrebunțat pentru Moldova numai de izvoarele externe, este explicabil de ce nu se cunoaște și o explicație care să admită că Bugdan, Bogdan nume teofor slav (literal înseamnă dat, dăruit de dumnezeu) ar fi fost atribuit Moldovei deoarece era considerată ca țară dăruită de dumnezeu, înzestrată cu bogății de tot felul.

²¹ Publicat pentru înlîia oară la A. Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, la 1479*, în „Rev. Ist. Rom.”, XV (1945), p. 473, n. 1; M. A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 5, p. 165—178) susține că încă din 1456 s-a încheiat un tratat de pace între sultanul Mehmed al II-lea și Petru Aron al Moldovei. Legăturile politice strînse cu turcii ale lui Ștefan cel Mare, constatate și înainte de cunoașterea tratatului din 1479, fac pe Gh. Zagoritz să susțină că închinarea Moldovei se datorește lui Ștefan cel Mare, la 1479 (Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova. Cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ștefan cel Mare la 1497*. Extras din „Convorbiri Literare”, XLVIII, nr. 7—8, Buc., 1914).

²² Discuția acestui act la M. A. Mehmet (*op. cit.*, p. 166—168), cu specificarea că localitatea este Ieni-Derbend, în Bosnia, și nu Rudnik, cum se dă la Fr. Kraclitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache...* Viena, 1922, p. 44—46, și fasc. I; aceeași localitate (Rudnik) este dată și la A. Decei, *op. cit.*, 467 n.

²³ M. A. Mehmet, *op. cit.*, p. 170.

²⁴ *Ibidem*, p. 173.

²⁵ A. Decei, *op. cit.*, p. 470.

xandru cel Bun, în opera lui Halil ibni Ismail, din secolul al XV-lea (începutul celei de a doua jumătăți), în contextul: Mircea cel Bătrîn și *Karabugdanul*. Tot aici și forma Bugdan pentru Moldova²⁶.

În același secol al XV-lea, istoricul turc Aşikpaşazade foloseşte denumirea *Karabugdan* pentru Moldova, *Bugdan* tekürü fiind, pentru el, domnul Moldovei (atunci Ştefan cel Mare)²⁷.

Pentru a urmări prezenţa acestei denumiri în limba arabă nu avem la îndemână decât menţiuni tirzii, din secolul al XVIII-lea, dar ele concordă în a ne dovedi că şi izvoarele arabe cunosc şi folosesc denumirea Bugdan, Bogdan (Bogdania) pentru Moldova²⁸.

În limba greacă, cea mai veche menţionare a aceleiaşi denumiri se întâlneşte, în opera istorică a lui Laonic Chalcocondil, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, în formele: *Negrul Bogdan* (ὁ μέλας Μπογδανός) *Bogdania* (Μπογδανία) şi *Bogdania Neagră* (Μπογδανία ἡ μελαίνη)²⁹.

Miron Costin ştia că grecii spun moldovenilor: „bogdanovlahi”³⁰.

Din izvoarele armenesti rezultă că şi acestea cunosc, încă de pe la începutul secolului al XV-lea, aşa numita „ţara bogdanilor”³¹.

Observăm că denumirea *Bugdan*, *Bogdan*, *Karabogdan* pentru conducătorul ţării respective, pornind din izvoarele turceşti se generalizează pînă într-atîta încît, de pildă, o întâlnim în opera lui Laonic Chalcocondil: *Negrul Bogdan* (ὁ μέλας Μπογδανός) formă care nu este decît traducerea în limba greacă a denumirii turceşti *Karabogdan*; o întâlnim şi la D. Cantemir, care crede că „moldovenii i-au dat lui Ştefan cel Mare supranumele de Negru”³². Iar în tratatul de pace încheiat la 20 august 1503, la Buda, între Vladislav al II-lea, regele Ungariei şi între sultanul Baiazid, deşi se vorbeşte de „Moldavia” (în limba latină), totuşi domnul ţării este numit *Karabogdan*, ca în textele turceşti³⁴.

²⁶ Halil Ibni Ismail, *Menakibname*, în traducerea românească manuscrisă la Institutul de istorie al Academiei R.S.R., p. 7, 9.

²⁷ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman* I, p. 158, nr. 59; Aşikpaşazade, *Tarihi*, 1322, p. 185, 186, 187, 227, 250, la H. Dj. Siruni, *Haşmetlu*, p. 152; A. Decei, *op. cit.*, p. 473, n. 1; M. A. Mehmet, *op. cit.*

²⁸ Pe un exemplar din: Nectarie, patriarhul Ierusalimului, *Cartea arbitru al adevărului şi al dreptăţii*, tradusă în limba arabă de Silvestru patriarhul Antiohiei şi apărută la Iaşi, în 1746, se află o însemnare manuscrisă, cuprinzînd traducerea în limba latină a titlului arab, în care se dă ca loc al tipăririi „Iassy in Regno *Babyloniae*”, evidentă greşală pentru „*Bogdaniae*”, mai ales că în foaia de titlu a cărţii se arată că apare în „Iaşi oraşul cel de dumnezeu păzit şi reşedinţa ţării *Bogdaniei*”; iar în prefaţa patriarhului Silvestru se amintesc „ţările bogdane şi ţările *Bogdaniei*” (Dan Simionescu şi Emil Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*. Extras din „Cercetări literare”, III, Buc., 1939, p. 9, nr. 3, 21, 22, 23, 26. Greşala cu „*Regno Babyloniae*” este discutată şi corectată de autori, care remarcă prezenţa aceleiaşi greşeli şi în *Catalogo* num. 256, Libreria Antiquaria S. Bocca, Roma, p. 32, nr. 523).

²⁹ Leonie Chalcocondil, *Expuneri istorice*. În româneşte de Vasile Grecu, Buc., 1958, p. 63, 93, 94, 158, 286, 290 (Scriptores byzantini, II); v. şi G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, II, Buc., 1943, p. 170: „ţara aşa numită *Bogdania*”.

³⁰ Miron Costin, *op. cit.*, loc. cit.

³¹ H. Dj. Siruni, *Mărturii armenesti despre România extrase din cronica armenilor din Comeniţa. Partea I-a (1430—1611)*. Cu o prefaţă, Buc., 1936, p. 4, n. 3.

³² Leonie Chalcocondil, *Expuneri istorice*..., p. 158.

³³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, I, p. 271, n. 37.

³⁴ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 20: et terris Moldaviae quam etiam Transalpine cum eorum waijowdis Kara Bogdan et Radwl". Denumirea *Kara Bogdan*, dată de turci şi de alţi străini lui Ştefan cel Mare, face pe Gh. Zagoritz să se întrebe: „Să nu dateze numele *Bogdania* din timpul lui Ştefan cel Mare? Căci turcii n-au cunoscut pe *Bogdan întemeietorul*”. Şi să afirme: „Turcii ziceau, lui Ştefan, *Bogdan*, probabil influenţaţi de numele tatălui său” (Gh. Zagoritz, *op. cit.*, p. 11, n. 3).

Iar cronică poloneză a lui Bielski, din secolul al XVI-lea, arătând deosebita calitate cu care fusese înzestrat Ștefan cel Mare, interpretează într-un mod cu totul aparte denumirea de *Karabogdan*, ce i se dăduse de turci, spunând că moldovenii, pentru multiplele lui calități, „îl numesc *Kara-Bogdan*, adică Bogdan cel Scump”³⁵. Evident, interpretarea aceasta aparține cronicarului polon, care consideră astfel că nu este vorba de adjectivul turcesc: *cara* = negru, ci de adjectivul omonim latin: *carus* — a — um — scump.

Tot astfel, în februarie-martie 1541, episcopul de Montpellier — agentul diplomatic al Franței la Veneția, comunicând regelui Francisc I unele știri privitoare la Moldova, vorbește de „*bogdanul* sau voievodul Moldovei” („*le bogdan c'est le vayvoda de Moldavia*”) ³⁶, deci *bogdan* este considerat ca un titlu specific domnilor Moldovei.

Încheind cercetarea izvoarelor constatăm că prezența unor mențiuni documentare în limbile: turcă, greacă, armeană etc. privind denumirea *Bogdania* (în forme potrivit cu firea limbii respective), ne dă certitudinea cronologică și peremptorie că această denumire nu poate fi pusă în legătură cu numele voievodului Bogdan al III-lea (1504—1517) și nici cu al lui Bogdan al II-lea (1449—1451), rămânând în discuție numai ipoteza care pune denumirea în legătură cauzală cu Bogdan I, întemeietorul Moldovei (1359—1365).

Constatăm, de asemenea, că denumirea *Bogdania* pentru Moldova, pornită din cercurile de limbă turcă, trece, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, de la țară asupra conducătorului ei și, de cele mai multe ori, în secolul următor, denumirea *Karabogdan* ajunge să fie aplicată numai conducătorului țării. Concomitent, denumirea pătrunde în izvoarele grecești și de aici se răspindește în Europa, îndeosebi prin opera istorică a lui Laonic Chalcocondil, înrădăcinându-se în conștiința publică alături de denumirea mai cunoscută de Moldova. Își face apoi loc în dicționarele de limbă turcă³⁷, pentru ca, în cele din urmă, să capete consacrarea lumii savante în *Enciclopedia Islamului*, care admite că denumirea *Bugdan* — Bogdan pentru Moldova este în legătură cu numele voievodului moldovean Bogdan I.³⁸

Să cercetăm, însă, denumirea *Bugdan-Bogdan* și din punctul de vedere al limbii turcă-osmană. Observăm, astfel, că avem în față un cuvânt compus din două părți din două cuvinte: *bug*, cuvânt care înseamnă taur³⁹ și *dan* cuvânt care, ca sufix adăugat la un substantiv, schimbă sensul acestuia, de la *continut* a conținând și între altele, înseamnă: care ține sau conține ceva: leacă, vas, tor (cutie)⁴⁰.

Pentru a evidenția modul de compunere a acestui cuvânt, dăm aici câteva exemple de substantive compuse din limba turcă-otomană, analoage, și ca formație și ca semantică, cuvântului aflat în discuție:⁴¹

³⁵ *Istoria moldovenească din „Kronika polska” a lui Bielski*, traducere de G. I. Nastase, în „Cercetări istorice”, I (1925), p. 132.

³⁶ B. P. Hașdeu, *Archiva istorică a României*, I, Buc., 1865, p. 158, nr. 249; semnalat de V. Bogrea, *Mărunțișuri istorico-filologice*, în „Anuarul Inst. Ist. Naț.”, II, 1923, Buc., 1924, p. 358.

³⁷ De pildă în dicționarul turc-francez publicat la Paris, în 1850, de T. X. Bianchi și J. D. Kieffer (*sub voce*).

³⁸ *İslâm Ansiklopedisi*, I, Stambul, 1943, p. 697, *sub voce*; articolul respectiv este datorit lui A. Decei, care susține aceeași părere și în *Tratatul de pace — sulh-nâme...*, loc. cit., p. 473, n. 1.

³⁹ M. Mallouf, *Dictionnaire turc-français*, Paris, 1867, I, p. 230 (*sub voce*), înregistrează cuvântul chiar în forma *bug*; în alte dicționare figurează în formele *buga*, *boga*. *Codex cumanicus*, cunoscutul dicționar cuman-latin de la începutul secolului al XIV-lea, publicat de Géza Kuun, la Budapesta, în 1880—1883, atestă formele *buga*, *boga* pentru secolul respectiv (I, p. 129, 301, 302), și formele derivate: *buga* — *nakli* — *mugiens*, și *bugasi* — torsio eius (*ibid.*, p. 147).

⁴⁰ M. Mallouf, op. cit., I, p. 497 (*sub voce*). Din discuție se exclude de la sine *dan* ca formă a ablativului nominal.

⁴¹ Toate exemplele care urmează sînt date după dicționarul amintit al lui M. Mallouf și arată o cale de formare a cuvintelor în limba turcă.

Buhur — parfum, tămîie.

Buhurdan — cădelniță, cătuie, buhurdan (cuvînt folosit și în limba română din secolele al XVIII-lea — al XIX-lea).

Sami — luminare

Sam'dan — candelabru (care poartă sau ține luminări).

Gül — trandafir.

Ab — apă

Gülabdan — care conține apă de trandafiri.

Geame — haină, veșmînt.

Geamedan — cuier, valiză, cufăr, geamandan, (care conține haine, veșminte)

*

Reîntorcîndu-ne, acum, la cele două cuvinte: *bug* și *dan*, din care este compus cuvîntul *Bugdan* ca denumire a Moldovei, și avînd în vedere și momentul istoric în care apare această denumire, precum și faptul că ea nu este folosită nici înăuntrul Moldovei⁴², nici în Țara Românească, ci numai în izvoare externe: turcești, arabe, grecești, armenesti etc., trebuie să admitem că *Bugdan* este un cuvînt de rezonanță și factură orientală — un cuvînt compus din limba turcă-osmană — așa cum am arătat mai înainte — și este probabil că denumește o țară în care se găsesc din abundență tauri, respectiv bouri, ca un element specific, deci o situație foarte posibilă pentru Moldova medievală⁴³.

Apropierea, ba chiar identitatea relativă stabilită de moldoveni între taur și bour se poate, oarecum, urmări documentar. Astfel, în Transilvania, pentru *taur* se întrebuințează și astăzi denumirea de *bour*, pe cînd în Moldova, taurul mai are denumirea de *buhai*, cuvînt care vine din turc-osmanul *buga*, prin intermediul limbii slave⁴⁴. Tot în Moldova, satul lui Neagșa Taurul (Tutova), amintit într-un act moldovenesc din 31 octombrie 1491 (6999), se numește astăzi *Valea Buhaiului*, adică numele actual reprezintă traducerea elementului esențial și specific al vechii denumiri⁴⁵.

Dacă ne raportăm la numele german al bourului: *Auerochs*, (fr. *auroch*), observăm că prin acest cuvînt compus se denumește un *bou sălbatic de cîmpie*. Astfel: *bour*, *Auerochs* și *auroch* privesc aceeași speță de bou, astăzi stinsă, ceea ce popoarele de limbă turcă au exprimat prin *taur* (*bug*, *buga*, *boga*).

⁴² Totuși *Marele dicționar geografic* (București, 1898) înregistrează *sub voce*: *Drumul Bogdanului*, ca drumul spre Moldova, între Buzău și R. Sărat. Este, neîndoios, această denumire, o traducere românească după o denumire dată de turci (*Bugdan yoli*!).

⁴³ Constatăm că în dialectul aromân cuvîntul are un alt sens: „Bugdán, burdán, — nă, pl. bugdán'i, — ne — chipeș, „de belle mine, de belle prestance, d'une beauté impressionnante” (Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân în general și etimologic*... Buc., 1963, *sub voce*. Autorul dicționarului adaugă: „Nu se poate preciza dacă e chiar numele propriu Bogdan (vsl. bogudanu), care apare și în poezia populară balcanică, inclusiv și cea aromână, sau dacă ar fi să vedem în acest cuvînt o persoană din *Bogdania* (cf. tc. *bughdan*... „Moldo-Valachie”), dată fiind renumita frumusețe a dacoromâncelor...”). Adăugăm că, în limba turcă-osmană, (*bog*), v. (*boga*) înseamnă taur, dar (*bog*) mai înseamnă șef, comandant (Divan Kéléscian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinopol, 1911, *sub voce*). Dar, în amîndouă cazurile, interesează sensul principal, adică acela de care ne ocupăm.

⁴⁴ În ucraineană *buhai*, în polonă *buhai*, *bugai*.

⁴⁵ Doc. priv. Ist. Rom., A, XV, vol. II, p. 169, nr. 152. Se mai poate aminti și denumirea *buga* (*buhaiul*) dată în secolul trecut clopotului mare al m-rii Putna. De asemenea, numele riului *Bug*.

În sfârșit, naturaliștii înșiși identifică bourul cu un „taur sălbatic”; în felul acesta, datele istorice și tradiționale sînt confirmate și de datele științelor naturale⁴⁶.

De aceea, și într-o anumită largă măsură, putem spune că Bogdania — *țara taurilor*, denumită astfel pentru popoarele de limbă turcă prin cuvîntul turc-osman *Bugdan*, este, pentru moldoveni, țara bourilor⁴⁷.

Reamintindu-ne că, potrivit celor mai vechi atestări sigilografice sigure (și de la Petru Mușat, dar — mai ales — de la Roman voevod = 1392), stema Moldovei cuprindea reprezentarea heraldică a unui cap de bour („întîlnire” de bour), este lesne de înțeles că Moldova a putut fi denumită, de către popoarele de limbă turcă, *Bugdan*, nu numai ca țară bogată în tauri, dar — mai degrabă — ca țara a cărei stemă cuprindea tocmai reprezentarea heraldică a acestei bogății specifice, adică a unui taur — respectiv a unui bour, țara care poartă (ține, conține) în stemă un taur — respectiv bour. Iar faptul că, în mormîntul, singurul rămas neprofanat, al lui Bugdan al III-lea de la Putna s-a găsit un inel sigilar anepigraf⁴⁸, dar cu o gemă din carneol înfățișînd un taur alergînd spre stînga⁴⁹, nu trebuie trecut cu vederea. Considerăm că această imagine este o raportare, singura ajunsă pînă la noi, la stema inițială a Moldovei; că această stemă inițială a putut, deci, avea ca simbol heraldic, un taur — respectiv un bour — înfățișat în întregime și că această reprezentare a fost, într-o stabilizare heraldică mai tîrzie, cam de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, transformată într-o „întîlnire” de taur — respectiv bour.

Denumirea *Bugdan* pentru Moldova în limba turcă-osmană redă deci metonimic însuși numele și simbolul heraldic din stema Moldovei. Și desigur, această denumire i-a fost dată la o epocă în care taurul era încă înfățișat, în stema țării, în întregime, alergînd spre dreapta sau spre stînga. Iar cele două mobile heraldice: soarele și luna, prezentate încă din secolul al XIV-lea în stemele istorice, și a Moldovei și a Țării Românești, au fost desigur incluse în aceste steme atunci cînd stilizarea heraldică propriu-zisă, despre care am amintit mai înainte, a introdus taurul, respectiv bourul, simbolul Moldovei, într-un scut ascuțit, sub forma unei „întîlniri” de taur (respectiv bour).

Este naturală întrebarea care răsare înainte: Se mai cunosc în limba turcă și alte nume de țări într-o formație lingvistică analoagă, adică formate din cuvinte compuse în care simbolul heraldic al țării respective să intre ca element determinant în alcătuirea cuvîntului compus?

Este foarte adevărat că nu cunoaștem în limba turcă-osmană alte nume de țări într-o formație lingvistică analoagă, adică sub forma de cuvinte compuse a căroră

⁴⁶ Pentru aceste date v. Eugen Botezat, *Bourul și Zimbrul*, Extras din Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., S. II, t. XXXVI, Buc., 1913, p. 1; aceleași date la același, *Auerochs und Wisent in ihrer Bedeutung für die Geschichte der Rumänen*, Extrait..., Buc., 1913.

⁴⁷ Pentru bour, Moldova mai întrebuințează și denumirea zimbru, de origină polonă. D. Cantemir îl descrie astfel: „În munții din apus este un animal care — aș îndrăzni a spune — este propriu țării noastre. Moldovenii îi zic zimbru. E mare cît un bou domestic, dar are capul mai mic și mai lung, gîtul și pîntecele mai delicate, picioarele mai înalte, coarnele mai subțiri și mai drepte, iar virfurile lor foarte ascuțite întoarse puțin în afară. E un animal fioros și iute, poate să se urce pe stîncile abrupte ale munților, ca și caprele; de aceea nu se poate prinde decît rănit sau ucis cu pușca. Acesta e animalul al cărui cap Dragoș, cel întii domnitor al Moldovei, nestatornicite, a vrut să fie simbolul țării” (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, p. 32).

⁴⁸ Eugen Botezat, *Bourul și Zimbrul*, p. 20—21 și pl. V; inelul este de aur și pare a fi fost „lung timp întrebuințat”.

⁴⁹ Pentru a explica prezența capului de bour în stema Moldovei, cunoaștem și o altă legendă etiologică decît cea cu vînătoarea lui Dragoș. Un text în limba franceză, din 1711, vorbește de o vînătoare întreprinsă de Bogdan și de înecarea Moldei în apa Moldovei. Însotitorii lui Bogdan vinează boul sălbatec („le bufle”), îi taie capul și i-l așează deasupra porții palatului. Începînd de atunci, domnii moldoveni poartă capul de bou sălbatec în stema lor (*Hurmuzaki*, III, p. 6).

primă parte să fie simbolul heraldic al țării respective, iar a doua parte să fie cuvântul *dan*. Dar aceasta nu schimbă cu nimic posibilitatea explicării numelui *Bugdan* (Bogdan) pornind de la un cuvânt compus din limba turcă-osmană, așa cum am încercat să arătăm mai înainte.

Turcii dau unor țări numele poporului respectiv sau al conducătorului; în acest sens: Laz vilayeti = țara, vilaetul lui Lazăr = Serbia; Karl-ili = țara lui Carol-

Tocco (în Epir, Selgukiyye = țara Selgiucilor, etc.⁵⁰. Dar metoda de formare a acestor nume compuse diferă aproape de la caz la caz, ceea ce arată că ea nu este nici exclusivă, nici obligatorie. Aceasta o putem verifica și în ceea ce privește țara noastră. Astfel, când spre sfârșitul secolului al XIV-lea, turcii au luat contact cu Țara Românească, ei nu au denumit-o nici „Țara lui Mircea” (după numele domnului de atunci), nici „Țara lui Basarab” (după numele întemeietorului prezumptiv), ci i-au spus Eflac, denumire în care regăsim numele de *Valahia* (*Valakia*)⁵¹, nume sub care era, probabil, mai cunoscută țara. Au folosit deci o denumire existentă, adaptînd-o la spiritul limbii turcești.

În același fel au procedat desigur și cu Moldova, adoptînd tot un nume preexistent într-o limbă turcă: *Bugdan*, *Bogdan*, cuvînt care reprezintă denumirea dată țării sau de către cumani, sau de către tătari (după 1241 cînd Moldova intră pentru aproape o sută de ani sub stăpînirea acestora). Forma *Bogdan-ili* nu este atestată documentar, cel puțin pentru secolul al XV-lea și al XVI-lea. Iar celelalte denumiri date de turci Moldovei: Ak Bugdan, Cara Bugdan, Cara Eflac⁵², sînt neîndoios și ele mai tîrzii și au numai un caracter oficios, denumirea de *Bugdan* fiind cea oficial adoptată.

În aceste condiții considerăm că denumirea Bugdan, Bogdan nu poate reprezenta numele voievodului Bogdan I (1359—1365) trecut și asupra țării, ci ne aflăm în fața cuvîntului compus *Bug-dan*, cu sensul arătat mai înainte, ca o veche denumire dată țării într-o limbă turcă și avînd nemijlocit la bază simbolul heraldic din stema Moldovei, rămas același (capul de bour) în tot decursul istoriei sale.

⁵⁰ V. Bogrea, *Note și observații istorico-etimologice*, III, *Bogdan-ili și altele*, în „Anuarul Institutului de istorie Națională”, III, (1924—1925), Cluj, 1926, p. 508—509; A. Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, la 1479*, în „Revista Ist. Rom.”, XV (1945), p. 473, n. 1. Dar tot turcii dau, mai ales diferiților lor conducători, numele întemeietorului dinastiei respective (Akdes Nimet, *Die türkische Prosopographie bei Lacnikos Chalkokondyles*, Dissertation... Hamburg, 1933, *passim*).

⁵¹ Aceste denumiri semnalate la H. Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titlaturii domnilor români în cancelaria otomană*, Buc., 1942. În legătură cu prezența adjectivului cara (negru) observăm că K. Horedt (*Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Buc., 1958, p. 153) acceptă vechea explicație după care este un „obicei general la populațiile turce de a numi teritoriul central sau tribul principal, alb, iar regiuni sau triburi periferice sau supuse, negru (Valahia neagră, unguri negri, bulgari albi și negri)” raportînd aceasta și la cuvîntul german de nord *blök*, *bläk*, care înseamnă negru.

⁵² Așa cum s-a renunțat la etimologia Dobrotici-Dobrogea și s-a propus tot un etimon turc (v. M.-M. Alexandrescu-Dersca, *L'origine du nom de la Dobroudja* (Académie de la République Populaire Roumaine. *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI-e congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*. Extrait, Bucarest, 1958).

BOGDANIE, AUTRE APPELLATION DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les sources historique étrangères : turques, grecques, arméniennes, etc. emploient très fréquemment la dénomination *Bugdan, Bogdan (Bogdanie)* lorsqu'elles parlent de la Moldavie. Les plus anciennes mentions dans ce sens remontent vers le milieu du XVe siècle.

Généralement, on considère cette dénomination comme un rappel du nom de Bogdan Ier, voïvode fondateur de la Moldavie. Une autre opinion la rattache au mot *bugday* qui signifie blé en turc, en partant de l'idée que la Moldavie a toujours été pays producteur de blé.

Une troisième explication admet que *Bugdan, Bogdan (Bogdanie)* représente la forme turque du nom théophore slave *Bogdan* qui signifie „donné par Dieu”, épithète dont les Moldaves auraient orné la titulature de leurs premiers princes régnants, ce qui ne correspond pas à la réalité historique.

Enfin, une autre opinion soutient que le nom de *Bugdan, Bogdan (Bogdanie)* signifierait *terre noire*, à cause du trop de sang versé à la conquête de la Moldavie par les Turcs (début du XVIe siècle).

En fait, l'appellation de *Bugdan, Bogdan (Bogdanie)* est un nom composé dans la langue turque-osmanli de *bug (buga, boga)* = auroch, taureau, et *dan* = qui contient. Etant donné que les armoiries de la Moldavie, à partir du XIVe siècle, date à laquelle elles nous sont connues, comportent une tête d'auroch („rencontre” d'auroch) comme symbole héraldique du pays, nous pouvons affirmer que *Bugdan, Bogdan (Bogdanie)* représente l'appellation donnée à la Moldavie par des peuples de langue turque.

Cette interprétation, basée sur la présence d'une tête d'auroch dans les anciennes armoiries du pays, clôt la présente étude.

UN TIPAR DE PECETE NECUNOSCUT DE LA GHEORGHE DUCA DIN ANUL 1666

DE

N. GRIGORAŞ

În Iaşi, într-o grădină de lângă Şcoala Medie nr. 3, „C. Negruzzi”, s-a găsit un tipar folosit pentru turnarea matriţelor de peceti. Piesa a fost turnată din bronz. Împreună cu minierul are o greutate de 0,759 kg, 15,50 cm în lungime şi un diametru de 9 cm. Grosimea tiparului este neegală, variind între 1,20—1,50 cm. Toate elementele tiparului s-au turnat în relief.

În cele ce urmează dăm o descriere sumară a lor.

În câmpul tiparului se află stema ţării, capul de bour, plasat pe un scut mai puţin reliefat. Coarnele bourului sînt puternic curbate, încît extremităţile lor, între care se observă o stea, aproape se unesc. Urechile capului sînt puţin aplecate în jos. La dreapta botului este soarele reprezentat ca o rozetă cu şase raze, iar în stînga o semilună.

Deasupra capului bourului este un cartuş care susţine o coroană deschisă în trei colţuri (fleuroane). La mijloc, făcînd parte din corpul coroanei, se observă o floare de crin stilizată. De o parte şi de alta a coroanei, în colţurile extreme, s-a gravat, la stînga, cifrele 16 iar la dreapta 66, adică 1666.

Se ştie că Gheorghe Duca a domnit prima oară în Moldova între septembrie 1665 şi mai 1666. Deci acest tipar a fost lucrat în prima jumătate a anului 1666.

Şanţuleţul din jurul rondelei este marcat printr-un rînd de puncte în relief, din care urmează două cercuri concentrice perlate, la o distanţă de 1 cm unul de altul.

Între acestea s-a turnat, în pozitiv, cu litere chirilice, legenda în limba slavă. Crucea, care marchează începutul legendei, este plasată deasupra colţului din mijloc al coroanei.

Legenda are următorul cuprins: **Иѡ ДѢКА БОЖОДА¹ БОЖЮ МЛСТЮ ГСПАРЬ
СИМОН МЛАДКОН С.Р Н.Д. (7154=1666).**

Textul legendei se caracterizează printr-o serie de ligaturi.

Spaţiul liber dintre scut şi coroană şi pînă la cercul inferior al legendei este decorat cu arabescuri şi spirale.

Reversul tiparului nu a fost şlefuit probabil din cauza durtăţii materialului din care a fost turnat.

Modelul după care s-a turnat acest tipar a fost lucrat într-un material moale, poate în ceară. Modelul, în pozitiv, s-a imprimat probabil într-o formă de nisip. Pe

¹ Litera B de la începutul cuvîntului este redată ca P (slav).

negativul astfel obținut s-a turnat metalul după procedeul obișnuit². Astfel s-a realizat imprimarea pozitivă a tiparului, care a putut servi la turnarea matricelor dintr-un metal mai moale, obișnuit plumb.

Forma literelor, foarte corect desenată, a scutului, capului de bour, coroanei și elementele decorative din spațiul liber arată că lucrarea a fost executată de un meșter bun și talentat.

Acest lipar are o deosebită valoare din punct de vedere sigilografic, fiind un unicat.

LA MATRICE D'UN SCEAU DE 1666 DU PRINCE DE MOLDAVIE GEORGES DUCA

RÉSUMÉ

Récemment a été retrouvée la matrice datant de 1666 d'un sceau du prince de Moldavie Georges Duca. L'auteur de la présente notice décrit cette matrice et signale sa grande valeur pour la sigillographie roumaine

² Vezi pentru aceasta interesantele și eruditele studii ale lui Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, (1956), p. 245—265 și Emil Vîrtosu, *Din Sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României. A. Moldova. Introducere*, vol. II, p. 333—537.

INSCRIȚIA TURNULUI CLOPOTNIȚĂ AL MĂNĂSTIRII TREI IERARHI DIN IAȘI

DE
N. GRIGORAȘ

Construirea turnului clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași a început în anul 1638 și este posibil ca să fi fost terminat în același an. Un număr de călători străini au menționat și chiar descris acest turn în memoriile lor de călătorie. Astfel, Woyciech Miastkowski, care a trecut prin Moldova în anul 1640, referindu-se la turnul mănăstirii Trei Ierarhi, pe sub care se făcea intrarea în incintă, ne informează că era înalt, acoperit cu țigle, că avea un ceasornic și câteva clopote mari, la care se putea ajunge urcând 280 trepte în spirală¹. Marcus Bandinus a scris că mănăstirea Trei Ierarhi avea „un turn pătrat, mare, în care se afla un ceasornic și clopotele mari”².

„Deasupra intrării (în mănăstire) — scria Paul de Alep — este clopotnița și orologiul orașului”³. De asemenea și Evlia Celebi a menționat, în 1659, că deasupra porții prin care se intra în mănăstire se afla o clopotniță care avea „un clopot mare cât cupola unui feredeu turcesc”, al cărui sunet se auzea „la distanță de un conac”⁴.

Turnul, la care se referă călătorii amintiți, s-a dărâmat probabil din cauza cutremurului de pământ din 8 aprilie 1795⁵, fiind refăcut de călugării greci, cărora le fusese închinată mănăstirea încă din 1646, de-abia între anii 1802—1806⁶. Dar și acest turn a fost demolat cu ocazia lucrărilor de restaurare conduse de A. Lecomte du Nouy dintre 1882—1904.

Din vechiul turn al mănăstirii Trei Ierarhi ni s-a păstrat doar pisania, care a fost încastrată în noua construcție terminată în anul 1806. Pisania are sculptată stema țării, adică bourul, cu luna și soarele, de o parte și de alta, iar la fiecare colț câte un leu. Împrejurul stemei se află sculptată o panglică, în formă de cruce cu brațele rotunjite, pe care este săpală, în relief, inscripția.

Pînă acum această inscripție a fost publicată de mai multe ori, însă de fiecare dată cu greșeli de transcriere și evident și de traducere. Mai întîi a fost publicată în anul 1885 de Melchisedec. Iată textul și traducerea dată de acesta: **Благоуст-**

¹ P. P. Pansîtescu, *Călători poloni în țările române*, Buc., 1930, p. 48.

² *Codex Bandinus*, publ. de V. A. Urechia, în „Analele Acad. Rom., Mem. sect. ist.”, seria a II-a, t. XVI, p. 257. Descriere din anul 1647.

³ *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*. Texte arabe et traduction française par Basile Radu, II, Paris, 1922, p. 182. Descriere din anul 1653.

⁴ Dr. Andrei Antalfi, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659* (traducere) în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. XII, Buc., 1933, p. 47.

⁵ N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași*, Iași, 1962, p. 100.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

нѣтъ и хъ любеньки гднѣ нѣ Василіе воевода бжїю мастїю гпдръ земли молдавскон и гспжа егѡ Θεωδοσίε. сѣ възлюблена сна егѡ Нон воевод. благоколн и сѣзда сѣм клопотница. л зрмс мсца апр сї (Evseviosul și iubitorul de Christos domnul Ioan Vasile vovod, cu mila lui Dumnezeu domnitoriu țării Moldovei, și doamna lui Theodosia, și cu iubitul lui fiu Ioan vovod, binevoi și zidi această clopotniță. an. 7146, luna april. 16)⁷.

N. Iorga și-a însușit întocmai textul și traducerea publicată de Melchisedec⁸. Într-o lucrare publicată în 1962 s-a redat, de asemenea, traducerea textului publicat de Melchisedec, în afară de data de zi, propusă ca fiind 21 în loc de 16⁹. La Biblioteca Academiei R.S.R. se află un manuscris al lui C. Bobulescu, înregistrat sub cota A. 1580, care cuprinde inscripțiile din bisericile Iașului. Spre deosebire de cercetătorii anteriori, C. Bobulescu a transcris și tradus astfel inscripția de pe fostul turn-clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi: **Бл҃гочестнѣи и хъ любеньки гднѣ нѣ Василіе воевода бжїю мастїю гпдръ земли Молдавскон и гспжа е[го] Θεωδοσίε и сѣ възлюблена Іо сна ег[о] Нѣна воевода на мѣи здѣти сѣм клопотница лт. зрмс. мсц. ап. к.** (Bine cinstitorul și de Hristos iubitorul domn Io Vasile — vovod cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei și Doamna lui Teodosia și cu iubitul lor fiu Ioan Vovod pentru Iași zidi această clopotniță anul 7146 (1638) luna lui aprilie 20). Cuvintele **на мѣи** C. Bobulescu le-a lăsat în creion, ceea ce înseamnă că n-a fost sigur de lectura sa.

Diferitele transcrieri și traduceri ale acestei inscripții ne-au făcut s-o cercetăm din nou împreună cu trei colegi de la sectorul de istorie medie a Institutului nostru. Iată această lectură, care se deosebește de cele amintite și pe care o socotim corectă: **Бл҃гчестнѣи и хъ любеньки гднѣ Нѣ Василіе воевода бжїю мастїю гпдръ земли Молдавскон и гспжа егѡ (о) и Θεωδοσίε и сѣ възлюблена сна егѡ (о) Нѣна воевода. начѣ сѣзда (тн) сѣм клопотница. лт. зрмс. мсца ап. к.** și în traducere: „Binecredinciosul și iubitorul de Hristos domn Io Vasile vovod, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei și doamna lui Theodosia și cu iubitul lui fiu Ion vovod, au început a zidi această clopotniță, anul 7146 (1638), luna aprilie 20”.

INSCRIPTION DE LA TOUR DU CLOCHER DU MONASTÈRE DES TROIS SAINTS DE JASSY

RÉSUMÉ

Cette inscription, rédigée en langue slave, indique la date à laquelle a été bâtie la tour du clocher du monastère des Trois Saints de Jassy. Elle a été déjà publiée et traduite par divers historiens, tels que l'évêque Melchisedec, N. Iorga, N. A. Bogdan etc. L'auteur de la présente notice déchiffre différemment l'inscription et propose une nouvelle traduction, selon laquelle la construction de la tour aurait été achevée le 20 avril 1638.

⁷ Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova*, Buc., 1885, p. 170—171.

⁸ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, t. II, Buc., 1908, p. 149—150.

⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 16.

MIHAI VITEAZUL ÎN CERCETĂRI POLONE RECENTE

DE

ILIE CORFUS

Istoria multiplelor relații dintre români și poloni a fost studiată pe o scară res-trinsă și adeseori incomplet, atât de noi cât și în Polonia. Motivul principal a fost și rămâne, pe de o parte, necunoașterea limbii, iar pe de alta, lipsa de material docu-mentar și bibliografic necesar cercetătorului care ar vrea să se orienteze în istoria țării străine. Este deci firesc să trezească interes orice nouă contribuție polonă la cunoașterea trecutului comun al ambelor popoare, cum, desigur, cu același interes așteaptă și istoricii poloni realizările noastre în acest domeniu.

În cele ce urmează ne propunem să analizăm felul în care sint prezentate rela-țiile polono-române din timpul lui Mihail Viteazul în cercetările polone din ultimii ani și să schițăm observațiile pe care le ridică.

În *Tratatul de Istorie a Poloniei*, elaborat și publicat de Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe, se arată că Zamoyski, cancelarul și marele hatman polon, „a paralizat în anul 1600 pe calea armelor, de astă dată în înțelegere cu Turcia și imperiul, încercarea de unire a țărilor romine, făcută de Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, care stîrnise teama tuturor vecinilor romînilor (Habsburgi, Turcia și Republica), și a instalat temporar în Țara Românească, ca vasal, pe al doilea Movilă, și anume pe Simion, sprijinind hotarul Republicii pe Dunăre”¹.

După părerea noastră, o singură frază pentru prezentarea unuia din cele mai importante capitole din istoria relațiilor polono-române din perioada feudală este prea puțin. În felul acesta au scăpat unei analize cât de sumare multiplele aspecte ale contactului dintre poporul român și nobilimea polono-lituaniană în plina ei expan-siune spre sud-est. Pe de altă parte, nu s-a amintit nimic de lupta de eliberare a românilor de sub jugul otoman și nici de rolul lor internațional pe arena războiului împotriva Semilunii. Dar, pe lângă spațiul cu totul redus consacrat acestei probleme în *Tratat*, în fraza citată mai sus s-a strecurat și o eroare, care se cere rectificată. Este vorba de afirmația autorilor (B. Barnowski și Șt. Berbst) după care Zamoyski a acționat împotriva lui Mihai în înțelegere cu Habsburgii pentru înlăturarea lui. Nu sîntem de acord cu această afirmație pentru motivul că în realitate, domnul român, vasal și locotenent al împăratului în Transilvania, a fost susținut de acesta în acțiunea lui contra intereselor polone la Dunăre. În tot cazul, împăratul a fost privit de cercurile conducătoare polone ca inițiatorul acțiunii lui Mihai contra Polo-niei, iar domnul român, ca instrument abil și sigur al politicii Habsburgilor în expansiunea lor spre răsărit.

¹ *Historia Polski*, Varșovia, Editura Științifică de Stat, 1957, tom. 1, partea a 2-a, p. 507.

Authorii acestui capitol din Tratatul de istorie a Poloniei n-au folosit literatura istorică românească și nici ultimele cercetări polone privind conflictul dintre Mihai Viteazul și Polonia. În ceea ce privește acestea din urmă, ne gândim la studiul lui Br. Kocowski, *Bitwa Telezynska 1600 roku* (Lupta de pe Teleajen din anul 1600)², al cărui conținut ne permitem să-l supunem în cele ce urmează unei sumare analize critice.

În linii generale, autorul arată că lupta de pe Teleajen, denumită și lupta de la satul Bucov, a fost dată la 20 octombrie (stil nou) 1600 între armata polonă, comandată de Ioan Zamoycki, și cea a lui Mihai Viteazul. Pe plan politic, această luptă a însemnat distrugerea definitivă a planurilor lui Mihai de unire a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei într-un singur organism statal, care urma să devină baza pentru o expansiune larg plănuită la nord și la sud. Pe plan militar, lupta constituie un exemplu de nimicire definitivă a trupelor adversarului (în cazul acesta Mihai), care nu și-a mai putut reface forțele armate la o scară mai însemnată. La fel cum înfringerea de la Viena și cea de la Parkan au frânt expansiunea turcească, așa, într-o sferă mai restrânsă, s-a întâmplat în anul 1600 cu Mihai la Teleajen. Literatura istorică poloneză n-are pînă acum cercetări asupra acestei lupte, care să corespundă materialului documentar cunoscut pînă acum și tehnicilor moderne de cercetare în domeniul istoriei războaielor. Lucrările mai vechi poloneze, consacrate luptei dintre poloni și Mihai Viteazul, n-au surprins, ideea conducătoare a planurilor de operații ale lui Zamoycki și nici a tacticii lui de luptă, iar biografiile participanților poloni la campania din Țara Românească, care aduc adeseori observații prețioase, n-au cuprins, prin natura lucrurilor, ansamblul operațiilor militare și mai ales activitatea comandantului polon.

Lupta de pe Teleajen a constituit faza a doua a campaniei lui Zamoycki, fază care a început o dată cu sosirea armatei polone la Focsani, la frontiera Țării Românești, la 6 octombrie 1600. De atunci, hatmanul a părăsit planul de operație pe Bistrița, pe unde înmîșsesse anterior pentru recunoaștere și acoperire corpul lui Iacob Potocki. În schimb, el a trasat o nouă direcție de acțiune și anume spre sud, pentru ca pe la poalele munților, prin Bacău (!) și Buzău, să ajungă la Brașov, unde spera să-l găsească pe Mihai. Luptele date cu părți din forțe în zilele de 15 și 16 octombrie în regiunea Naqenia (!) — Sekatin (!) — Certura, au avut pentru Mihai un caracter precis de lupte de întîrziere, pentru a opri marșul polonilor spre Țirgoviste, capitala țării, și a asterta sosirea ajutoarelor sale. Porosul de 3 zile pe râul Cricov avea însă nu numai să procure trupelor polone odihna necesară, ci să dea și lui Zamoycki posibilitatea de a stabili un nou plan de operații, dat fiind că el părăsise acum planul de mai înainte de a ataca pe Mihai în Transilvania, că Mihai se ferea să se angajeze într-o luptă generală și că se apropia și iarna. Noul plan ținea la distrugerea lui Mihai prin sistemul ocupației și al blocării forțelor sale armate în munți pe timpul iernii. Plan a cărui realizare a zădărnicit-o Mihai însuși, ocupînd poziție pe drumul spre Ploiești, la două mii de tabăra polonă.

Se găsea acolo un ses, înconjurat la est, nord și vest de ultimele coline păduroase ale Carpaților. Dealurile de la apus erau despărțite de albia Teleajenului, care șerpuia de la nord spre sud-est și străbătea acest sector printr-o serie de pirale, despărțite prin insule, pe care crescuseră tușuri și sîni. Malul drept al râului era acoperit de o pădure, prin care trecea o ripă adîncă și mlăștinoasă. Configurația și vegetația terenului au fost, așadar, favorabile lui Mihai și el n-a întîrziat să le exploatze, dispunîndu-și trupele pe trei linii pentru lupta ce se apropia. Prima linie, și anume linia de foc, o constituiau pușcași, plasați în ascunzișuri cu curse, precum și tunurile, amplasate pe insulele râului și în pădurea de pe malul său drept. După aceasta venea linia de atac și de manevră, în forță de opt regimente de cavalerie. În sfîrșit, linia a treia, de rezervă—apărare, o constituia tabăra ca atare, așezată în mijlocul șesului și care urma, prin forța lucru-

² Publicat, rezumativ și fără bibliografie, în „Sprawozdania z czynnosci wydawniczej i posiedzien naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego K. U. L.” (Dările de seamă asupra activității editoriale și asupra ședințelor științifice, precum și Cronica Societății Științifice a Universității Catolice din Lublin), nr. 3, Lublin, 1952, p. 28—32.

rilor, să atragă trupele polone, dornice de pradă, în sabia rezervelor plasate în ascunzișurile cu curse.

În dimineața zilei de 20 octombrie, Zamoyski și-a depășat trupele pe drumul principal deasupra poziției lui Mihai. Deschiderea focului de pe insulițele de pe riu și din pădurea de pe malul lui drept, deși puțin eficace, a descoperit existența curselor și a liniei de foc a românilor în direcția eventualului atac al polonilor. Informațiile luate de la doi dezertori din armata lui Mihai au determinat pe Zamoyski să bată timp de două ore cu tunurile grele cavaleria românească, masată în spatele pădurii, dar pentru atac el s-a decis abia în urma insistențelor lui Stanislaw Zolkiewski, hatmanul de câmp al Coroanei, și ale lui Marcu Sobieski, tatăl viitorului rege, și aceasta numai atunci cînd sectorul cel mai expus al aripei drepte polone a fost preluat asupra lor, la primul atac, de către cazaci de la Praguri.

Atacul polon frontal a fost efectuat de trei grupuri de șoc, care constituiau prima linie de atac, și anume: la dreapta, de cazaci asupra rîului și asupra pantei cu pădurea de pe malul lui drept; în centru, de infanteria polonă (denumită „lanowa”, deoarece era plătită din impozite funciare ale țărănimii) asupra insulițelor și a pădurii de pe ac lași mal al rîului; iar la aripa stînga, forțînd rîul pe vaduri și înconjurînd pădurea amintită, de 90 călăreți de elită, îmbrăcați în armuri grele (denumiți „eleari”), sub comanda lui P. Laszcz și W. Bekiesz, ajutați de roatele (companiile) lui Potocki, care se întorseseră din Transilvania, ale lui M. Stanislawski și Broniowski. După această primă linie de atac înainta a doua, formată din cavaleria armatei „cvarciane” (mică armată permanentă, plătită dintr-o pătrime — cvarta — a veniturilor domeniilor regale) și din roatele magnaților; aici centrul era comandat de Zolkiewski, aripa dreaptă de Sobieski, iar stînga de Uchrowski. După această principală masă de atac veneau rezervele.

Lupta a avut o desfășurare foarte interesantă. Schematic, pot fi distinse următoarele etape: oprirea pentru o clipă a atacului infanteriei polone și al cazacilor de linia de foc a românilor; fortarea rîului de către grupul călăreților „eleari” și atacul lor dat din flanc asupra trupelor lui Mihai; contra-atacul românilor, prin antrenarea de noi forțe și încercuirea atacanților; intervenția cazacilor, prin trecerea rîului asupra pantei cu pădurea de la aripa dreaptă și atacul lor asupra trupelor românești care se întorceau spre cavaleria polonă; fortarea rîului de către trupele de atac dintr-a doua linie polonă și înfrîngerea grosului armatei lui Mihai, îndeosebi de către aripa comandată de Sobieski; tensiunea în tabăra lui Mihai, fuga în panică a trupelor învinse și urmărirea lor de grupul lui Karnkowski, castelan la Liov.

Raporturile dintre forțele armatelor care au luat parte la această bătălie — încheie Kocowski — a fost de 1:2, adică românii erau de două ori mai mulți, Zamoyski aruncînd în luptă 15.000 oameni. Superioritatea numerică a românilor și avantajele terenului n-au putut totuși aduce lui Mihai victoria, și aceasta din cauza elanului scăzut al trupelor sale în urma unei serii întregi de insuccese și retrageri, în timp ce trupele polone erau cuprinse de dorința de luptă, chiar împotriva precauției și a șovăielii hatmanului lor.

Partea pozitivă a cercetării lui Br. Kocowski constă în analiza luptei de pe Teleajen în lumina concepției tactice și strategice a ambilor comandanți. Prezentarea terenului, a dispozițiilor trupelor române, a atacului dat de poloni și a fazelor acestei lupte constituie tot atîtea precizări prețioase pentru cunoașterea, în ansamblu, a acestui eveniment.

Amănuntele asupra desfășurării campaniei polone în Moldova și Țara Românească pînă la Teleajen, precum și o serie întreagă de date și informații asupra bătăliei înseși, sînt cunoscute de multă vreme în literatura noastră istorică, pe care autorul însă n-o folosește. Dacă autorul ar fi utilizat bibliografia românească privind conflictul politic și militar dintre Mihai Viteazul și poloni, el ar fi explicat motivele politice, deci și strategice, care l-au făcut pe Zamoyski să schimbe de atîtea ori pe parcurs direcția marșului său asupra domnului român. De aceea, o lipsă simțitoare a cercetării este aceea că autorul n-a utilizat ultimele lucrări românești, întemeiate în cea mai mare parte pe material documentar, extras din arhivele polone, privind acest important episod militar din istoria relațiilor polono-române de la sfîrșitul veacului al XVI-lea. La fel, cunoașterea hărții țărilor române ar fi scutit pe autor de greșeli, ca aceea pe care o face cînd afirmă că Zamoyski, ajungînd la Focșani, a plănuît să-și continue marșul spre sud, pentru a trece, prin

Bacău, muntele la Braşov, sau când redă topicile româneşti în mod denaturat, aşa precum le găseşte în corespondenţă şi în scrierile polone din acest timp, ca „Nagena”, în loc de Năieni, şi „Sekatin”, în loc de Săhăteni.

Nu putem fi de acord cu autorul nici asupra planului pe care îl atribuie lui Zamoyski de a distruge pe Mihai prin sistemul ocupării terenului şi al blocării forţelor sale armate în munţi pe timpul iernii. Şi aceasta, pentru simplul motiv că un asemenea plan era irealizabil din toate punctele de vedere, căci lanţul Carpaţilor munteni, lung de sute de kilometri şi ale cărui poteci şi ieşiri la şes erau, fireşte, bine cunoscute românilor, nu putea fi blocat, ca o cetate asediată, de o armată de numai 15.000 oameni, la cât se ridica, după autor, armata polonă. Nu sîntem de acord nici cu afirmaţia autorului că armata lui Mihai era de două ori mai mare ca cea a lui Zamoyski. Ca şi istoricii poloni de dinaintea sa, autorul se lasă influenţat de cifrele exagerate, furnizate de rapoartele polonilor participanţi la luptă, spre a se pronunţa, necritic, pentru o netă superioritate numerică a românilor. Din contră, istoriografia românească apreciază efectivul armatei lui Mihai la 16.000 oameni, evaluînd pe cel al armatei polone la 20—30.000. Problema stabilirii exacte a efectivelor armatelor care s-au înfruntat la Teleajen rămîne deschisă. Cu totul de acord sîntem însă cu autorul cînd este vorba de aprecierea moralului scăzut al armatei româneşti.

Prea categorică ni se pare şi afirmaţia autorului, după care statul românesc, unificat de Mihai, urma să-i servească drept bază pentru o expansiune plănuită pe scară largă la nord şi sud. Căci în stadiul actual al cercetărilor, e greu să distingă ceea ce era, de fapt, în intenţia lui Mihai cu privire la Polonia şi la tronul ei de ceea ce era născocire şi exagerare din partea lui Zamoyski şi a susţinătorilor săi, cu scopul însă precis de a înspăimînta nobilimea şi de a o antrena cît mai repede într-un război în afara hotarelor ţării. Cu totul nepotrivită este apoi compararea luptei de pe Teleajen cu cea de la Viena, ambele luate ca sfîrşit al unor expansiuni. În realitate, cele două acţiuni nu-şi găsesc nici un punct de asemănare. Interesantă este, în schimb, constatarea autorului în legătură cu caracterul sovăitor de comandant al lui Zamoyski, ale cărui posibilităţi tactice şi strategice au fost deseori exagerate de istoricii poloni de mai înainte.

Tema a fost reluată de Br. Kocowski în cercetarea sa: *Wyprawa wołoska 1600 roku* (Expediţia din Ţara Românească din anul 1600)³.

În acest referat, autorul porneşte de la constatarea că problema merită o analiză mai amplă, nu numai ca o intervenţie militară interesantă, ci mai ales că ea dezvăluie unele aspecte ale luptei de clasă în regiunile sud-estice ale Republicii polone nobiliare, precum şi tendinţele politice şi economice ale personalităţilor polone care au pregătît şi dus războiul împotriva lui Mihai Viteazul.

Autorul arată că în timpul dezbaterilor seimului din anul 1600 a fost într-adevăr vorba de primejdia ocupării Moldovei de Mihai şi de necesitatea de a se da ajutor lui Ieremia Movilă, dar nu s-a votat nici un impozit pentru acest scop. Iar cînd voievodul moldovean a fost gonit, la 18 mai (st. n.) 1600, la Hotin, întreaga grijă de a restaura suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei a revenit lui Zamoyski, în calitate de mare hatman al Coroanei. Pregătirile pentru campanie au ţinut pînă la mijlocul lunii iulie, în care timp sarcina de a acoperi frontiera moldo-polonă a revenit armatei „cvarciane”, comandată de Zółkiewski. Zamoyski a strîns o armată neaşteptat de numeroasă cu bani din „cvartă”, din impozitele de băuturi, din bijuteriile Coroanei, amanetate de rege, şi cu banii săi proprii, dar mai ales datorită participării în masă a magnaţilor, care au adus numeroase roate de ostaşi pe contul lor propriu.

Cele expuse pînă aici se găsesc în perfectă concordanţă cu cele arătate de noi, iar teza noastră că expediţia polonilor contra lui Mihai Viteazul n-a fost o întreprindere personală, particulară, a lui Zamoyski, ci una susţinută şi patronată de regele polon⁴, îşi găseşte confirmarea în literatura istorică marxistă poloneză.

³ Publicată, în rezumat, în „Sprawozdania Wroclawskiego Towarzystwa Naukowego” (Dărilor de seamă ale Societăţii Ştiinţifice din Wrocław), anul 5, Wrocław, 1953, p. 99—100.

⁴ I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii. Cu documente inedite în anexe*, Bucureşti, 1937, p. 138—148.

Punându-și, în continuare, întrebarea: de ce această expediție, întreprinsă fără acordul formal al seimului, dar cu știrea regelui, a fost atât de atractivă, autorul răspunde că apărarea drepturilor Republicii și a onoarei ei, apărarea țării împotriva expansiunii turcești, deși puse pe primul plan, n-au fost totuși cauza reală a expediției, ci hotărâtoare a fost mai curînd teama de o nouă mișcare socială, mai puternică decît răscoalele căzăcești recente (ale lui Kosinski, Nalevaiko și Lobodă) și anume teama de o răscoală a țăranilor, pe care Mihai Viteazul voia să se razime în lupta sa pentru tronul polon. Amintirea răscoalelor căzăcești și dorința de a distruge orice încercări de răscolire și răscoală a maselor, care, după cum atestă documentele, așteptau cu nerăbdare sosirea lui Mihai, din considerente religioase (în regiunile sud-estice ale Republicii) și de eliberare de sub exploatarea feudală polonă, au constituit cauza principală a puternicii intervenții armate polone în Moldova și Țara Românească din toamna anului 1600.

Pînă aici, concluziile autorului privind mobilul campaniei lui Zamoyski sînt convingătoare și concordă, în general, cu cele la care am ajuns și noi⁵. Dar cele afirmate de autor în continuare, și anume că Mihai Viteazul se servise mai înainte de acest sistem în Țara Românească și foarte precis în Transilvania, distrugînd clasa nobililor cu miinile țăranilor și locuitorilor de la munte, sînt cu totul în afara realității, lucru ce denotă că istoricul polon nu cunoaște de loc condițiile economice și sociale din țările române și nici starea țăranimii românești, agravată de „legătura” lui Mihai. Nu poate fi acceptată nici afirmația că, din cauză că Mihai a distrus nobilimea din Transilvania cu ajutorul maselor populare, și-a atras asupra sa răscoala aceleiași nobilimi și înfrîngerea sa la Mirăslău, și că atunci, cînd a predat împăratului Transilvania, aducîndu-și aminte de aliații lui (adică — după autor — de mase), l-a rugat să păstreze drepturile date de el poporului de jos. Prezentarea unor astfel de teze riscate se poate explica numai prin faptul că autorul nu cunoaște bibliografia românească privind problema și că ia de bune, după cum s-a arătat mai sus, zvonurile tendențioase lansate de Zamoyski pentru a-și atrage șleahta și a convinge pe cîți mai mulți nobili din fracțiunile adverse lui de oportunitatea campaniei proiectate, zvonuri care făceau din Mihai Viteazul un stăpînitor ridicat prin răscoală de poporul de jos ca să desființeze regimul feudal nobiliar și din Republica polono-lituaniană.

În continuare, autorul arată că expediția contra lui Mihai a fost în interesul, mai ales, al magnaților (cu întinse domenii — spunem noi — în regiunile de sud ale Republicii), nobilimea săracă plecînd în campanie după pradă, căci documentele arată cum voluntarii din șleahta săracă, punînd mîna pe numeroase cirezi de vite, părăseau coloanele înainte de începerea operațiilor militare propriu-zise. Iar Zamoyski, principalul inspirator al războiului, își realiza consecvent politica sa anti-habzburgică și ideea creării unor state—tampon între Polonia și Turcia, asigurîndu-se în același timp împotriva preponderenței puternicii familii a cnejilor ucraineni Ostrogski și creîndu-și noi avantaje economice pentru sine și pentru orașul său, Zamosc.

Campania propriu-zisă în Țările române din anul 1600 a început — continuă autorul — la 4 septembrie (st. n.). Baza operațiilor avea să fie Suceava, cu direcția inițială de acțiune asupra Transilvaniei. Prima etapă a campaniei a dus armata polonă, fără lupte mai mari, la Suceava, la 15 septembrie⁶, la a cărei cucerire nu s-a putut însă gîndi din lipsă de timp⁷. Blocarea ei prin grupul lui Szczucki și trimiterii unui corp de 7.000 oameni cu Potocki și Székely în Transilvania pe valea Bistriței, prin pasul Birgăului, au început a doua etapă, în timpul căreia Zamoyski intenționa să treacă în Transilvania prin pasul Troțușului. Răscoala lui Csáki și înfrîngerea lui Mihai la Mirăslău (18. sept. st. n.) au încurcat planurile de operații

⁵ Op. cit., p. 114—126.

⁶ În realitate, la această dată tabăra polonă a fost așezată la Siret, și numai avangarda ei de 1.000 oameni a fost trimisă la Suceava, acolo a ajuns armata polonă abia la 17 septembrie (cf. I. Corfuz, op. cit., p. 151—152).

⁷ Mai curînd, din lipsă de tunuri de asediu (nota noastră).

ale hatmanului polon. Trecerea lui Mihai în colțul de sud-est al Transilvaniei a obligat pe Zamoyski să-și continue marșul spre sud. Etapa a treia a fost o rezultanță a inițiativei lui Mihai, care, trecind cu oastea nou organizată prin pasul Buzăului, s-a găsit în linia de operații a lui Zamoyski, pe care l-a obligat, prin ciocniri de întârziere, să se oprească pe râul Ciucov.

De aici înainte, autorul repetă cele expuse în primul său referat asupra luptei de la Teleajen, adăugind numai că planurile tactice ale ambelor părți, puse în lumină prin dislocarea forțelor și exploatarea terenului, arată nivelul teoretic înalt de pregătire a ambilor comandanți, că în primele două faze ale luptei românilor au fost un adversar egal și că aprecierea exactă asupra capacității de comandant a lui Zamoyski poate fi făcută numai după ce se ia în considerare activitatea statului său major și executarea diferitelor misiuni de către comandanții din subordinele sale⁸.

Din cele de mai sus, remarcăm îndeosebi analiza judicioasă a intereselor politice și economice ale diferitelor părturi ale nobilimii polone, participante la expediție, și mai ales a interesului personal al lui Zamoyski. Cât privește desfășurarea campaniei, autorul nu aduce nimic nou față de cele cunoscute la noi. În sfârșit, facem aceleași rezerve în privința pianului de blocare în timpul iernii a armatei române în munți și în privința atribuirii unei nete superiorități numerice românilor în lupta de la Teleajen.

Analiza referatelor de mai sus ne dă prilejul să corectăm și unele erori de cronologie, strecurate în câteva lucrări românești mai recente asupra campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova.

Br. Kocowski arată că Ieremia Movilă a fost alungat la Hotin la 18 mai 1600. Datarea luptei de la Hotin — 18 mai (st. n.) 1600 — făcută de noi mai înainte pe baza rapoartelor polonilor participanți la luptă⁹, rapoarte date după stilul nou (căci Polonia, ca țară catolică, adoptase deja calendarul gregorian), își găsește deci confirmarea în istoriografia actuală poloneză.

Confuzia între stilul vechi și stilul nou (diferența la acea epocă este de 10 zile) a făcut pe unii cercetători români din ultimii ani să fixeze o cronologie eronată pentru diferitele faze ale cuceririi Moldovei de către Mihai. Ba mai mult, utilizarea necritică a unui „avviso” italian, publicat la Roma în 1600¹⁰, a făcut pe D. Ciurea să plaseze în ziua de 18 mai (desigur stil nou, căci și italienii foloseau calendarul gregorian) o luptă holăritoare între armata lui Mihai și cea a lui Ieremia Movilă lângă Bacău¹¹. Dar din analiza atentă a ziarului italian, în întregimea lui, iar nu fragmentar, se constată clar că acesta, deși vorbește de o bătălie dată la 18 mai 1600 la orașul „Bacano”, situat pe un riu ce se varsă în Siret, în realitate nu se face decât ecoul îndepărtat și confuz al luptei de la Hotin, căci, după acest ziar, care conține și știri eronate, Ieremia și cei ce au scăpat din luptă s-au înecat în Nistru (iar nu în Bistrița sau Siret, dacă lupta s-ar fi dat la Bacău).

Eroarea lui D. Ciurea a fost însușită și amplificată de Al. Gonța, care afirmă că lupta de la Bacău s-a dat în dimineața zilei de 8 sau 9 mai (fără a preciza însă stilul) și că această bătălie a dus Moldova la picioarele lui Mihai. Pentru lupta de la Hotin, Al. Gonța dă greșit data de 18/28 mai 1600, iar greșeala lui constă în faptul că peste stilul nou (18 mai, ziua în care s-a dat de fapt lupta) mai adaugă 10 zile¹².

⁸ Semnalăm cu acest prilej o nouă și interesantă caracterizare făcută lui Zamoyski de istoriografia actuală polonă: ca militar, comandant mediocru, iar ca om politic, a oprit pe poloni să intre în liga antiotomană, patronată de Habsburgi, și a combătut influențele acestora la Dunărea românească și în Ucraina (vezi K. Lepszy, *Wróg Habsburgów — Jan Zamoyski* (Dusmanul Habsburgilor — Ioan Zamoyski), în „Roczniki Historyczne”, XVIII (1949), Poznań, p. 118—134.

⁹ I. Corîus, *op. cit.*, p. 95, 283—287.

¹⁰ Reprodus în Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 530—531.

¹¹ D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, VIII (1957), nr. 2, p. 329.

¹² Al. Gonța, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 4, p. 149—150, 153.

În realitate, I. Iremia n-a ieșit nicicând de la Suceava înaintea lui Mihai în câmpia Moldovei, iar la Bacău nu i-a opus nici o rezistență. La timpul său, el anunțase lui Zamoyiski că „straja” lui Mihai, adică trupele sale de cercetare și recunoaștere, a intrat în orașul Bacău și că a jefuit și ars casele boierești de acolo¹⁴, dar nu i-a pomenit de nici o luptă dată acolo cu Mihai, și aceasta pentru simplul motiv că o asemenea luptă n-a avut loc. În întreaga și vastă corespondență prilejuită de cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul nu se află nici o singură mențiune despre vreo luptă dată la Bacău.

¹⁴ I. Confus, *op. cit.*, p. 283.

Histoire des relations internationales, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, Tome VIII, *Les crises du XX-e, siècle : de 1929 à 1945*, par P. Renouvin.

2-e édition, Paris, Librairie Hachette, 1961, 426 p.

Apreciind că lipsa unui studiu de sinteză în domeniul istoriei relațiilor internaționale se făcea tot mai mult simțită în ultimul timp, un grup de cunoscuți istorici burghezi din Franța — F. L. Ganshof, G. Zeller, A. Fugier și P. Renouvin — au luat în anul 1953 inițiativa editării celei dintii „sinteze generale” asupra evoluției raporturilor dintre state, începînd din vremea feudalismului timpuriu și terminînd cu sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Lucrarea proiectată, cuprinzînd opt volume și intitulîndu-se „*Histoire des relations internationales*”, a fost terminată încă în 1958¹, cînd s-a început publicarea unei noi ediții, în parte revăzută și îmbunătățită.

Istoria relațiilor internaționale a fost realizată sub conducerea lui Pierre Renouvin, profesor la Sorbona și membru al Institutului Franței. El este, de altfel, autorul „Introducerii generale” și al ultimelor patru volume cuprinzînd perioada anilor 1815—1945.

Încă cu mult timp înainte de apariția întregii lucrări, ea a atras atenția istoricilor burghezi, bucurîndu-se de o înaltă apreciere din partea acestora și fiind pe larg comentată în paginile principalelor publicații de specialitate din Occident². Astfel, profesorul Maurice Baumont considera că lucrarea celor patru istorici francezi este menită să devină o „operă clasică”³, iar G. Castellan aprecia că apariția ei va marca în mod indiscutabil „o dată memorabilă în istoriografia contemporană”⁴.

Fără îndoială, așa după cum au remarcat numeroșii săi comentatori, recenta *istorie a relațiilor internaționale* conține multe lucruri noi și interesante, care o deosebesc pozitiv de lucrările analoge mai vechi ale istoricilor burghezi. Trebuie subliniat, în primul rînd, faptul că cei patru autori nu se mulțumesc doar cu prezentarea „relațiilor dintre guverne”, ci ei își propun un scop mult mai larg și anume să studieze „relațiile dintre popoare”. Spre deosebire de marea majoritate a istoricilor burghezi, autorii nu se limitează la simpla înșiruire a evenimentelor internaționale, ori la expunerea amănunțită a tuturor combinațiilor și intrigilor diplomatice, depășind în felul acesta cadrul îngust al obișnuitelor „istorii diplomatice”.

¹ „*Histoire des relations internationales*”, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, t. I—VIII, Paris, Librairie Hachette, 1953—1958.

² Vezi „*Revue historique*”, t. CCXV, Janvier-Fevrier 1956, p. 161 și urm.; „*The Journal of Modern History*”, vol. XXX, nr. 3, 1958, p. 260 și urm.; „*The American Historical Review*”, vol. LXIV, nr., 1958, p. 74 și urm.; „*Revue historique*”, t. CCXXI, Avril-Juin 1959, p. 360 și urm.; „*The English Historical Review*”, april 1956, p. 345 și urm.; „*Revue d'histoire moderne et contemporaine*”, t. VI, Juillet-Septembre 1959, p. 230 și urm.; „*Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*”, nr. 39, 1960, p. 67—68.

³ Vezi „*Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*”, nr. 39, 1960, p. 67.

⁴ Vezi „*Revue historique*”, t. CCXXI, Avril-Juin 1959, p. 360.

În studierea faptelor, autorii caută să stabilească — în limitele concepțiilor lor burgheze — care sînt factorii principali, „cauzele profunde” care au determinat evoluția evenimentelor. Un lucru nou pentru o istorie burgheză consacrată analizei politicii externe a statelor feudale și capitaliste, îl constituie faptul că autorii iau în considerație rolul factorilor economici în explicarea fenomenelor vieții internaționale. Ei apelează în nenumărate rînduri la serviciile statisticilor economice și financiare. Din lucrare nu lipsesc, de asemenea, date privind progresul științei și tehnicii.

În ultimele volume ale lucrării un loc important îl ocupă studierea mișcărilor de eliberare națională din Asia, Africa și America Latină.

Un merit al *Istoriei relațiilor internaționale* constă în aceea că autorii au pășit vechiul principiu „europo-centrist”, formulat de Ranke la mijlocul secolului trecut și care a predominat mult timp în tratarea istoriei universale⁵. Astfel, cu toate că autorii se ocupă mai cu seamă de rolul țărilor europene — în special al marilor puteri — în complexul relațiilor internaționale, ei nu pierd totuși din vedere țările din America, Asia și Africa.

În explicarea fenomenelor vieții internaționale, autorii *Istoriei relațiilor internaționale* sînt adepți ai „teoriei factorilor”. Admiratorii școlii istorice a lui Pierre Renouvin înclină să considere din acest punct de vedere că „teoria factorilor” și-a găsit o formulare desăvîrșită în lucrarea celor patru autori și pretind că metoda de cercetare a istoricilor francezi este exhaustivă în ce privește studierea relațiilor internaționale⁶. În realitate însă această teorie, expresie a influenței puternice de care se bucură eclecticismul în istoriografia burgheză franceză contemporană, nu reușește să ne dea o explicație adevărată asupra mobilurilor care au stat la baza politicii externe a statelor de-a lungul vremurilor. O analiză sumară a „teoriei factorilor”, așa cum este ea expusă de către Renouvin în „Introducerea generală” a lucrării, este exemplificatoare în această privință.

Renouvin pornește la observația că vechile concepții care au predominat pînă nu demult în studierea istoriei relațiilor internaționale nu mai satisfac. Astfel, el arată că concepția „tradițională”, care pune pe primul plan „raporturile dintre guverne... cu o preferință specială pentru rolul șefilor de state, al miniștrilor, colaboratorilor și agenților lor” este insuficientă⁷. În consecință, Renouvin cere să se ia în considerație și „noile tendințe” existente în cercetarea istorică, care — arată el — pun accentul „pe cunoașterea vieții materiale și spirituale a societăților omenești”, încetînd totodată de a situa în centrul atenției „raporturile dintre guverne, elementul esențial devenind istoria relațiilor dintre popoare”⁸.

Renouvin constată existența a două curenți complet deosebite în cadrul noilor tendințe manifestate în cercetarea istorică. El subliniază că primul dintre acestea acordă rolul primordial „studierii societăților omenești în strînsă legătură cu mediul geografic, condițiile vieții materiale și structurile economice”⁹. Cel de-al doilea curent tratează procesul istoric în mod idealist, neglijînd complet rolul factorilor economici și sociali și consideră ca principale „forțe istorice”: sentimentele, pasiunile, „psihologia colectivă”¹⁰.

După părerea lui Renouvin și a celorlalți autori ai *Istoriei relațiilor internaționale*, nici unul dintre aceste două curenți, luat aparte, nu ne poate oferi o „bază satisfăcătoare” pentru cercetarea istorică. Ca atare, autorii propun ca în studierea istoriei relațiilor internaționale să se ia în considerație atît curențele existente în cadrul „noilor tendințe”, cît și vechea concepție „tradițională”, procedîndu-se la o îmbinare armonioasă a celor trei factori — rolul oamenilor politici, condițiile economice și psihologia colectivă —, care, după convingerea lor, influențează în egală măsură asupra cursului politicii externe a statelor. „În căutarea explicațiilor — scrie Renouvin —,

⁵ Cf. V. M. Dalin, A. M. Nekrici, N. N. Iakovlev, *Despre unele concepții din recentele „Istorii universale” burgheze*, în „Probleme de istorie”, nr. 6, 1960, p. 118.

⁶ Vezi „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 39, 1960, p. 67 și urm.

⁷ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. I, Paris, 1958, p. IX—X.

⁸ *Ibidem*, p. XX.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. XI.

care rămâne scopul esențial al operei istorice, cea mai mare greșeală ar fi dacă am separa unul din acești factori și i-am acorda preferință, ori chiar gândul de a stabili între ei o ierarhie oarecare. Forțele economice și demografice, curentele psihologice colective și ale sentimentului național, inițiativele guvernului se completează și se interpătrund reciproc; partea lor de influență diferă de la epocă la epocă și de la stat la stat. Cercetarea istorică trebuie să stabilească care a fost această parte"¹¹.

„Teoria factorilor” susținută de Renouvin și de către ceilalți colegi ai săi nu reprezintă ceva nou. Înșiși autorii recunosc că ei au dezvoltat vechea teorie a lui Fr. Braudel¹². Această teorie urmărește în fond să ocolească un răspuns precis la întrebarea: ce anume determină la urma urmelor politica externă a statelor? După cum se știe, marxism-leninismul a demonstrat în mod convingător că orientarea atît a politicii interne a unui stat, cît și a celei externe, este determinată de baza economică a societății respective, că această orientare diferă de la o epocă la alta în funcție de interesele de clasă ale cercurilor dominante. De aceea, renunțînd la cercetarea intereselor de clasă care stau la baza politicii externe a statelor în diferite perioade istorice, autorii *Istoriei relațiilor internaționale* riscă să înlăture de la bun început orice determinism istoric, explicînd faptele mai ales prin motive arbitrare.

Așa cum e și natural, o istorie a relațiilor internaționale de-a lungul ultimelor două milenii cuprinde o multitudine de probleme care nu pot fi analizate, firește, în cadrul unei recenzii. În țara noastră, o analiză critică a primelor șapte volume din *Istoria relațiilor internaționale* sub redacția lui P. Renouvin a fost întreprinsă nu demult în paginile revistei „Studii și cercetări științifice”¹³. În cele ce urmează, ne propunem să ne oprim asupra ultimului volum al acestei lucrări, insistînd cu precădere asupra modului în care Pierre Renouvin tratează unele probleme controversate din istoria relațiilor internaționale din ajunul și din timpul războiului trecut.

În ultimul volum din *Istoria relațiilor internaționale* Renouvin se ocupă de perioada anilor 1929—1945. Volumul cuprinde două părți, intitulăte „Originile celui de-al doilea război mondial” și „Al doilea război mondial”. Fără a-și propune nicidecum să prezinte într-o formă succintă desfășurarea tuturor evenimentelor dintre anii 1929—1945, autorul se străduiește să fie cît mai aproape de ceea ce se cheamă o „sinteză generală”, căutînd să desprindă — pe baza unui uriaș material documentar — principalele aspecte ale politicii mondiale dinaintea și din vremea celui de-al doilea conflict mondial. Trebuie subliniat faptul că dacă Renouvin analizează în mod obiectiv complexul relațiilor internaționale din timpul acțiunilor agresive ale statelor fasciste — Germania, Italia și Japonia (Anschlussul, războiul italo-etioopian, războiul civil din Spania, agresiunea japoneză în China etc.), nu același lucru se poate spune despre felul în care prezintă autorul mobilurile politicii anglo-franceze din ajunul ultimului război mondial.

O teză care se bucură de o largă circulație în literatura burgheză contemporană din Occident și căreia Renouvin îi face serioase concesii, este aceea potrivit căreia politica mînceneză a democrațiilor apusene ar fi izvorît din „slăbiciunea militară” a Angliei și Franței¹⁴. Pe această linie se situează Renouvin în ceea ce privește explicarea mobilurilor politicii externe anglo-franceze din perioada antebelică. Așa, de pildă, referindu-se la atitudinea Franței, autorul afirmă că „potrivit mărturiilor celor mai autorizate”, întreaga ei politică externă din acei ani a fost determinată de „slă-

¹¹ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 413.

¹² *Ibidem*, vol. I, p. X.

¹³ Vezi „Studii și cercetări științifice”, Iași, *Istorie*, nr. 2, 1962, p. 261 și urm. Despre lucrarea istoricilor francezi și critica concepțiilor lor, vezi, de asemenea: V. I. Antiuhina-Moscovenko, A. D. Epstein, recenzie la *Istoria relațiilor internaționale* (vol. I—VI) sub redacția lui P. Renouvin, în „Probleme de istorie”, nr. 4, 1957, p. 202 și urm.; (Jean) B(ouvier), *Facteurs politiques, psychologiques et forces profondes*, în „Democratie nouvelle”, nr. 1, 1962, p. 67 și urm.; G. Manacorda, *Principalele curente ale istoriografiei moderne la cel de-al X-lea Congres internațional de științe istorice*, în „Probleme de istorie”, nr. 2, 1956, p. 325 și urm.

¹⁴ Cf. „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 37, 1960, p. 89 și urm.

biciunea mijloacelor militare și aeriene¹⁵. În lucrare, Renouvin vorbește pe larg și adeseori despre „incapacitatea” armatei franceze de a susține o ofensivă împotriva Germaniei hitleriste în cazul când Cehoslovacia i-ar fi solicitat sprijinul militar, conform tratatelor de alianță¹⁶.

În ceea ce privește Anglia, autorul arată că guvernul condus de premierul Chamberlain nu avea în cursul anilor 1937—1938 decît o singură preocupare: „să evite războiul, intrucît el (cabinetul britanic — n.n.) își dădea perfect de bine seama de slăbiciunea mijloacelor sale (militare — n.n.) și nu credea în eficacitatea mijloacelor militare franceze...”¹⁷.

Referindu-se la puterea Cehoslovaciei, autorul scrie că această țară dispunea de forțe reduse, care nu-i permiteau să reziste cu succes unui eventual atac al Germaniei hitleriste „înarmată pînă în dinți”¹⁸.

În acest fel, Renouvin se străduiește să dovedească că datorită „slăbiciunii” lor militare, puterile apusene au fost silite, din dorința de a apăra pacea lumii, să consimtă la satisfacerea pretențiilor lui Hitler față de regiunea sudetă și să i-o cedeze de bună voie prin acordul de la Munchen din septembrie 1938. În asemenea explicații se ascunde dorința netăgăduită a autorului de a justifica politica muncheneză a cercurilor anglo-franceze și, totodată, de a reabilita pe promotorii acestei politici falimentare în frunte cu Chamberlain, Halifax, Daladier și Bonnet. Renouvin încearcă să-și convingă cititorul că politicienii falimentari de la Munchen ar fi făcut tot ce le-a stat în putință pentru menținerea păcii, dar aceasta pe măsura „posibilităților militare” reduse de care dispuneau în preajma războiului trecut¹⁹. Istoricul francez arată că tactica cercurilor guvernante apusene din acea vreme consta în a accepta să facă momentan unele concesii „neînsemnate” lui Hitler, în scopul de a cîștiga timp „într-un moment cînd Franța și Marea Britanie aveau interesul... să întîrzie războiul, pentru a-l înfrunta în condiții mai puțin vitrege” pentru ele din punct de vedere militar²⁰. „Politica Munchenului — operă franco-engleză — a fost determinată, încheie autorul, de convingerea că un război general ar putea izbucni în anul 1938, în condiții foarte nesigure și foarte dificile, și că se impunea, deci, ca el să fie evitat”²¹.

Informațiile documentare de care dispunem în prezent ne permit să stabilim cu certitudine că în anul 1938, contrar afirmațiilor lui Renouvin, în Europa existau condițiile necesare pentru a se da o ripostă hotărîtă tuturor pretențiilor lui Hitler și că raportul de forțe înclina în favoarea Cehoslovaciei și a aliaților ei. În acel moment, Cehoslovacia era legată printr-un sistem de alianțe capabil să-i asigure inviolabilitatea și integritatea sa teritorială. Este destul să amintim în această privință, că în cazul unei agresiuni neprovocate din partea lui Hitler, Cehoslovacia și-ar fi avut asigurat imediat sprijinul Franței, U.R.S.S., Angliei, Jugoslaviei și României, bineînțelese, dacă toți partenerii săi și-ar fi respectat obligațiile înscrise în tratatele în vigoare.

În ceea ce privește puterea militară a Cehoslovaciei în anul 1938, ea se apropia de cea a Germaniei hitleriste din acel timp. Am văzut că Renouvin afirmă în lucrarea sa că Cehoslovacia nu putea face față unui atac hitlerist cu cele 30 de divizii de care dispunea, după părerea autorului²². În realitate, Cehoslovacia singură era în stare, după opinia unui istoric cehoslovac, „să reziste un timp îndelungat” unei agresiuni din partea celui de-al treilea Reich²³. Atașatul militar al Franței la Praga din acel timp, generalul Foché, aprecia și el că Cehoslovacia s-ar fi putut opune cu succes Germaniei cîteva luni²⁴. De asemenea, potrivit părerilor exprimate de majoritatea observatorilor străini la Praga, armata cehă era excelent echipată și

¹⁵ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 129.

¹⁶ *Ibidem*, p. 129—130.

¹⁷ *Ibidem*, p. 134—135.

¹⁸ *Ibidem*, p. 165.

¹⁹ *Ibidem*, p. 136.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ *Ibidem*, p. 136.

²² *Ibidem*, p. 137.

²³ И Гаек, Мюнхен, Москва, 1960, p. 160

²⁴ A. I. Poltorak, *De la München la Nürnberg*, Buc., 1963, p. 50.

dolată cu armament ultramodern, fiind cu mult superioară din acest punct de vedere Wehrmachtului nazist²⁵. Generalul Krecy, șeful statului major cehoslovac, aprecia la 24 septembrie 1938, după decreierea mobilizării, că armata cehă posedă o forță „cum nu se mai întâlnește”²⁶.

Într-adevăr, Cehoslovacia avea în acel moment câteva sute de tancuri și peste 1500 de avioane²⁷. Ea dispunea, apoi, de o puternică linie „Meginot” la frontiera cu Germania, care constituia o piedică extrem de serioasă în calea unei ofensive hitleriste. Valoarea fortificațiilor cehice din 1938 a fost recunoscută la procesul de la Nürnberg de către Keitel, comandantul suprem al Wehrmachtului²⁸. În ceea ce privește numărul diviziilor cehice, el se ridică — conform mărturiilor celor mai demne de crezare — la circa 35—40²⁹, astfel că în urma mobilizării din 24 septembrie 1938 Cehoslovacia dispunea de o armată de peste 1,5 milioane oameni³⁰.

La acestea trebuie să mai adăugăm în primul rând și forțele armate ale Franței și U.R.S.S., care urmau să vină în ajutorul Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni neprovocate.

În 1938, Franța avea, așa după cum a arătat generalul Gamelin, în cadrul ședinței anglo-franceze de la Londra din 26 septembrie, aproximativ o sută de divizii³¹. Franța dispunea, de asemenea, conform aprecierilor celor mai pesimiste, de cel puțin 450 de avioane de prima linie³². Armatele franceze se aflau la adăpostul liniei Maginot, iar în cazul unei ofensive contra Germaniei, fortificațiile apusene ale acesteia (linia Siegfried) nu constituiau o piedică serioasă. Generalul Jold, șeful statului major operativ al O.K.W., a arătat la procesul de la Nürnberg că în anul 1938 fortificațiile vestice ale Germaniei erau doar un „șantier” aflat în construcție³³.

În ce privește Uniunea Sovietică, ea avea puternice forțe armate gata să vină în ajutorul poporului cehoslovac. Ambasadorul ceh la Moscova, Fierlinger, îi comunica lui Krofta că guvernul sovietic concentrase la granițele sale vestice 30 de divizii complet pregătite pentru a acorda la cerere sprijin Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni hitleriste³⁴. Joseph Davies, ambasadorul american la Moscova, aprecia că efectivele totale ale armatei sovietice se ridicau la 1,4 milioane oameni, 4000 de tancuri și 4500 avioane³⁵. Cifre apropiate ne dă și ambasadorul francez în U.R.S.S., Coulondeur³⁶.

În lucrarea sa, Renouvin afirmă că insuficiența forțelor aeriene militare a jucat un rol hotărâtor în ceea ce privește decizia puterilor occidentale de a abandona Cehoslovacia pe mâinile lui Hitler. Pentru a-și motiva afirmațiile sale, Renouvin citează ca unică sursă autorizată declarațiile făcute de șeful statului major al aviației franceze, generalul Guilenim, care arăta că aviația franceză nu este capabilă în nici un caz să facă față unui război cu Germania³⁷. Autorul pierde însă din vedere faptul că declarațiile lui Guilenim nu pot prezenta vreun temei. În vara lui 1938, șeful statului major al aviației franceze a efectuat o vizită în Germania, unde s-a

²⁵ A. Ротштейн, Мюнхенский сговор, Москва, 1959, p. 278

²⁶ Гаек, op. cit., p. 161.

²⁷ Ротштейн, op. cit., p. 275.

²⁸ Cf. „Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International”, t. X, Nuremberg, 1947, p. 527 (în continuare: „Procès de grands criminels de guerre...”).

²⁹ Гаек op. cit., p. 160; N. N. Iakovlev, Istoria contemporană a S.U.A. în epoca imperialismului 1917—1960, Buc., 1963, p. 276; Churchill dă între 30—40 de divizii (vezi W. S. Churchill, Mémoires sur la deuxième guerre mondiale, vol. I, partea I-a, Paris, Plon, 1948, p. 325).

³⁰ „История Чехословакий”, vol. II, Москва, 1959 p. 315.

³¹ Ротштейн, op. cit., p. 280.

³² Cf. H. Michel, Les forces aériens et la crise de Munich, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 37, 1960, p. 94—95.

³³ „Procès des grands criminels de guerre...”, t. XV, p. 377.

³⁴ „Новые документы из истории Мюнхена” Москва, 1958, p. 145

³⁵ Ротштейн, op. cit., p. 261.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Renouvin, op. cit., vol. VIII, p. 130.

întîlnit cu Göring și Hitler. După întoarcerea sa din Germania, generalul francez a devenit unul dintre partizanii cei mai tervenți ai încheierii unui acord cu Reichul cu prețul sacrificării republicii cehoslovace. Sursele de origine burgheză ne arată că chiar dacă admitem slăbiciunea fiecăreia dintre puterile apusene în domeniul aviației militare, atunci prin cooperarea forțelor aeriene ale Franței, Angliei, Cehoslovaciei și U.R.S.S. s-ar fi obținut o superioritate covârșitoare față de Germania hitleristă³⁸ și o poziție strategică pe care un specialist burghez o califică drept „magnifică”³⁹.

În felul acesta, informațiile de care dispunem dovedesc că în anul 1938 Cehoslovacia, împreună cu puterile aliate ei, dispunea de o forță militară capabilă să-i asigure integritatea granițelor sale. Pe de altă parte, aceste informații ne arată că Germania hitleristă nu era capabilă, în anul 1938, să dezlănțuie un război pentru a ocupa cu forța regiunea sudetă. Așa după cum am văzut, Renouvin amintește adeseori în lucrare despre „puterea militară” superioară a celui de-al treilea Reich în comparație cu democrațiile apusene⁴⁰. Renouvin afirmă chiar la un moment dat că Hitler era hotărît să pornească încă din 1938 un război general din cauza Cehoslovaciei și că nimic nu l-ar fi putut împiedica, dacă Chamberlain și Daladier nu s-ar fi dus la München⁴¹. Istoricul francez respinge ca fiind nefondată teza „bluff-ului german”, lansată — scrie el — de către „adversarii politiciii müncheneze” și conform căreia „Franța și Anglia ar fi putut, fără nici un risc, să dea dovadă de fermitate, căci Hitler n-ar fi îndrăznit să pornească războiul”⁴². După părerea lui Renouvin, puterile apusene au cedat de bunăvoie regiunea sudetă lui Hitler din dorința de a preîntîmpina izbucnirea unui război mondial în 1938, cînd ele erau slab pregătite, iar apoi datorită faptului că porneau de la convingerea că un astfel de conflict s-ar putea termina cu urmări catastrofale pentru „civilizația” capitalistă⁴³.

Analiza materialelor documentare ne arată că Germania nu era capabilă în 1938 să înceapă un război general din cauza Cehoslovaciei, iar dacă l-ar fi dezlănțuit, totuși, ea ar fi fost imediat înfrîntă⁴⁴. Conducătorii hitleriști trebuiau să țină seama în primul rînd de starea de spirit existentă în sinul poporului german, care era profund ostilă războiului. Astfel, corespondentul special al ziarului „Daily Telegraph and Morning Post” comunica în vara lui 1938 că perspectiva războiului nu întîlneste aprobare „nicăieri în Germania”⁴⁵. Revista elvețiană „Baseler National-Zeitung” scria în același timp că „masa de soldați nu dorește războiul”, excepție făcînd doar cadrele superioare ale Wehrmachtului⁴⁶.

Dar chiar și în cadrul statului major hitlerist, mulți dintre ofițerii superiori se pronunțau împotriva unui război pentru regiunea sudetă, deoarece ei socoteau că Reichul, cu forțele de care dispunea atunci, nu va putea face față coaliției principalelor puteri europene. Feldmaresăul Rundstedt a arătat la procesul de la Nürnberg din 1945—1946 că generalul Beck, șeful statului major hitlerist, a întocmit în vara lui 1938 un memorandum secret în care se pronunță împotriva unui război din cauza regiunii sudete⁴⁷. Beck și-a prezentat demisia în luna august deoarece nu voia să-și asume răspunderea unui eșec inevitabil⁴⁸. În acele zile, chiar și generalul Brauchitsch, comandantul armatei terestre, era de părere că Germania nu poate câștiga războiul⁴⁹.

³⁸ Cf. Laurent-Eynac, *Le réarmement aérien français*, în „Revue politique et parlementaire”, 45e année, nr. 527 din 10 octombrie 1938, p. 54 și urm.

³⁹ Vezi Michel, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁰ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 138—139 și passim.

⁴¹ *Ibidem*, p. 138—139.

⁴² *Ibidem*, p. 138.

⁴³ *Ibidem*, p. 128—129.

⁴⁴ Iakovlev, *op. cit.*, p. 276.

⁴⁵ Ротштейн, *op. cit.*, p. 270.

⁴⁶ Л. Розанов, *Германия под властью фашизма (1933—1939)*, Москва, 1961, p. 404.

⁴⁷ Poltorak, *op. cit.*, p. 52.

⁴⁸ Розанов, *op. cit.*, p. 405.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 401.

Totuși, din cele expuse mai sus nu reiese că generalii hitleriști ar fi fost în anul 1938 dușmani ai războiului. Ei se pronunțau împotriva unui război având ca pretext chestiunea sudetă numai pentru motivul că își dădeau perfect de bine seama de slăbiciunea Germaniei hitleriste în acel moment și de aceea cereau ca războiul să fie amânat până când se vor fi asigurat șanse sigure de succes. Acest lucru reiese cât se poate de clar din raportul sus-amintit al generalului Beck. El cerea ca reglementarea problemei sudete pe calea armelor „să fie amânată până când se vor crea premise militare pentru aceasta”⁵⁰.

Informațiile documentare concordă în a sublinia insuficiența pregătire militară a Germaniei fasciste în 1938 pentru un război ce se anunța a lua proporții generale. La procesul marilor criminali de război de la Nürnberg, Keitel a arătat că la data de 1 aprilie 1938 Germania dispunea de următoarele forțe armate: 24 divizii de infanterie, 1 divizie blindată, 1 divizie de munte și 1 divizie de cavalerie⁵¹. Datorită ritmului forțat al înarmărilor, luat în special după adoptarea directivei din 30 mai 1938 care prevedea atacarea Cehoslovaciei, în toamna lui 1938 forțele Reichului au sporit la aproximativ 55 de divizii, inclusiv cele de rezervă⁵². Dintre acestea, împotriva Cehoslovaciei puteau să lupte cel mult 43 de divizii, întrucât celelalte 12 divizii trebuiau să asigure granițele vestice ale Reichului, îndeosebi cele cu Franța⁵³. Astfel, Germania nu avea la granița cehă decît maximum 3—8 divizii mai mult ca Cehoslovacia.

În depozitele făcute la Nürnberg, generalii naziști au recunoscut deschis incapacitatea Germaniei de a declanșa un război cu oarecare șanse de succes în 1938 cu prilejul crizei sudete. De altfel, Brauchitsch i-a declarat lui Ribbentrop încă în 1938 că „în momentul de față noi nu ne putem compara nici cu Cehoslovacia singură măcar...”⁵⁴. La Nürnberg, în ședința tribunalului din 4 aprilie 1946, Keitel a arătat: „Opinia mea... a fost (în anul 1938 — n.n.) că, din punct de vedere militar, această acțiune (atacarea Cehoslovaciei — n.n.) nu este realizabilă datorită forțelor de care dispuneam în acel moment”⁵⁵. La o întrebare a reprezentantului cehoslovac „dacă Reichul ar fi atacat Cehoslovacia în 1938, în cazul cînd puterile occidentale ar fi susținut Praga?”, Keitel a declarat cu același prilej: „Mai mult ca sigur că nu. Din punct de vedere militar, noi nu eram atît de puternici...”⁵⁶. Generalul Jodl a recunoscut și el, de asemenea, că dacă în 1938 Hitler ar fi pornit un război în care urmau să intervină Anglia și Franța, aceasta „ne-ar fi dus la o înfrîngere imediată”⁵⁷. Jodl arăta în această privință că din punct de vedere militar era „imposibil” ca Reichul cu 12 divizii, din care 7 de rezervă, să poată face față în Vest atacului a peste 100 de divizii franceze⁵⁸.

Slăbiciunea militară a Germaniei reiese și din modul în care au fost elaborate planurile militare de război împotriva Cehoslovaciei. Astfel, directiva din 30 mai 1938 („Fall Grün”) prevedea că Cehoslovacia „trebuie să fie nimicită ca rezultat al operațiilor militare” pînă la cel tirziu 1 octombrie⁵⁹. S-ar părea, la prima vedere, că voința lui Hitler de a distruge Cehoslovacia era neclintită, așa cum de altfel o declara⁶⁰. Totuși, procedînd la o analiză atentă a directivei din 30 mai, se poate vedea că Hitler condiționa traducerea ei în viață în funcție de conjunctura politică

⁵⁰ Розанов *op. cit.*, p. 405.

⁵¹ „Procès des grands criminels de guerre...”, t. X, p. 604—605.

⁵² Ротштейн, *op. cit.*, p. 275. Postul general hitlerist Müller-Hillebrand dă următoarele cifre privind efectivul forțelor Wehrmachtului în 1938: 35 divizii infanterie, 8 divizii motorizate, 3 divizii vînători de munte, 5 divizii tancuri și 1 divizie de cavalerie, deci 52 de divizii în total (Vezi, Б Мюллер.—Гуллебранд, Сухопутная Армия Германии 1933—194), I, Москва, 1966, p. 27).

⁵³ „Procès des grands criminels de guerre...”, t. XV, p. 373.

⁵⁴ Розанов *op. cit.*, p. 401.

⁵⁵ „Procès des grands criminels de guerre...”, t. X, p. 526.

⁵⁶ Churchill, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 325.

⁵⁷ „Procès des grands criminels de guerre...”, t. XV, p. 376.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 377.

⁵⁹ „Нюрнбергский процесс”, vol. II, Москва 1958, p. 386—387.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 387.

din Europa, subliniind la sfârșit că alegerea momentului pentru declanșarea operațiunii rămânea „o chestiune de conducere politică”⁶¹. Referindu-se tocmai la aceste ultime cuvinte, cuprinse în directivă, Jodl a declarat la Nürnberg că era vorba despre hotărîrea lui Hitler de a nu trece la nici un fel de acțiuni pe plan militar, pînă ce nu se va fi convins că puterile apusene nu vor veni în sprijinul Cehoslovaciei⁶².

Aceste fapte dovedesc în mod incontestabil că însuși Hitler nu ar fi dat ordinul de atac, dacă ar fi lipsit „momentele politice favorabile”, prin care el înțelegea neintervenția Angliei și a Franței într-un eventual conflict germano-cehoslovac. Proiectul unei directive întocmită de Keitel la 18 iunie 1938 definea, fără nici un echivoc, „momentul” în care Hitler ar fi îndrăznit să atace Cehoslovacia: „Eu voi lua hotărîrea să încep acțiunile contra Cehoslovaciei, numai (subl. noastră) dacă voi fi pe deplin convins de faptul, așa cum am fost și în cazul ocupării zonei demilitarizate ori a intrării în Austria, că Franța nu va interveni și — în consecință — nici Anglia nu se va amesteca”⁶³. Din cele de mai sus, reiese clar că Hitler nu ar fi declanșat în anul 1938 un război din cauza regiunii sudete dacă Franța și Anglia ar fi manifestat cel mai mic gest de împotrivire.

Amenințările lui Hitler cu războiul în 1938 constituiau, așadar, contrar celor afirmate de Pierre Renouvin în lucrarea sa, un bluff. Teza bluff-ului hitlerist a fost susținută cu tărie de către un publicist francez contemporan cu evenimentele relatate, autor al unui studiu diplomatico-militar care a stîrnit multă vîlvă⁶⁴ în zilele imediat următoare încheierii tranzacției mîuncheneze prin dezvăluirile surprinzătoare privind slăbiciunea militară a Germaniei hitleriste⁶⁵. Generalul Halder, care în august 1938 l-a înlocuit pe Beck în funcția de șef al statului major hitlerist, a declarat după război că „pentru toți cei care erau inițiați, concentrarea noastră strategică împotriva Cehoslovaciei nu era altceva decît un bluff”⁶⁶. Fostul general hitlerist Müller-Hillebrand arată, de asemenea, că ocuparea regiunii sudete în 1938, la fel ca și Anschlussul sau lichidarea Cehoslovaciei în martie 1939, a fost „un joc de hazard”, atît din punct de vedere politic cît și militar, întrucît dacă Hitler ar fi întîmpinat rezistență, el ar fi fost silit să dea înapoi⁶⁷.

Din cele expuse mai sus rezultă că încercările lui Renouvin de a dovedi că politica mîuncheneză a puterilor occidentale ar fi fost determinată de slăbiciunea lor militară, în comparație cu aceea a Germaniei hitleriste, nu sînt convingătoare. Mai mult decît atîta, se poate observa că pentru susținerea afirmațiilor sale, autorul renunță la unele surse de prima mînă, cum ar fi materialele prezentate în cadrul procesului marilor criminali de război de la Nürnberg. De asemenea, autorul caută pe cît posibil să evite formularea vreunor concluzii privind consecințele falimentarei politici mîuncheneze, care a contribuit într-o mare măsură la declanșarea ultimului război mondial. Credincios concepțiilor sale expuse la începutul lucrării, istoricul francez pierde complet din vedere caracterul de clasă al politicii externe franco-engleze din ajunul războiului trecut. În acea perioadă, cercurile conducătoare din Occident, orbite de ura de clasă împotriva primului stat socialist și a propriilor lor popoare, s-au străduit să canalizeze agresiunea Germaniei fasciste în direcția U.R.S.S., în speranța că vor reuși în cele din urmă să atingă un dublu țel: nimicirea statului socialist și înlăturarea Germaniei de pe arena mondială, prin epuizarea ei în războiul antisovietic. Pentru atingerea acestor țeluri, puterile apusene au renunțat la principiul securității colective și au inaugurat politica cedării treptate în fața lui Hitler, politică care nu închidea ci deschidea calea războiului.

⁶¹ Нюрнбергский процесс, vol. II, p. 387

⁶² „Procès des grands criminels de guerre...”, t. XV, p. 373.

⁶³ „Нюрнбергский процесс” vol. II, p. 387.

⁶⁴ Despre acest studiu aminteste și Churchill în memoriile sale.

⁶⁵ Vezi Bernard Lavergne, *La crise européenne de 1938 ou la grande défaite des démocraties*, în „L'Année politique française et étrangère”, 13e année, Fasc. 3 novembre 1938, p. 204 și urm.

⁶⁶ Н. Батурия, С. Ш. А и Мюнхен, Москва, 1961, p. 175.

⁶⁷ Мюллер Гиллебранд, *op. cit.*, vol. I, p. 161.

Desigur, este regretabil faptul că autorul acestei lucrări consacrate istoriei relațiilor internaționale din epoca contemporană nu reușește, sau mai bine zis nu vrea, să găsească o explicație adevărată a mobilurilor politicii müncheneze antebelice, care a avut consecințe dintre cele mai grele pentru omenire. Mărturiile menționate de noi mai sus, și ele sînt deparde de a fi epuizate, subliniază în mod cît se poate de evident faptul că în anul 1938 Cehoslovacia putea fi apărută dacă Franța și Marea Britanie ar fi dorit aceasta. Singura politică care ar fi putut salva pacea, era aceea menită să asigure intronarea unui sistem eficient al securității colective în Europa și respingerea tuturor pretențiilor agresorilor fasciști. Această i-ar fi silit pe agresorii fasciști să dea înapoi și ar fi făcut imposibilă declansarea celui de-al doilea război mondial. Dacă acest lucru nu a fost posibil, întreaga răspundere cade asupra puterilor occidentale. Este tocmai ceea ce refuză să recunoască Pierre Renouvin și ceea ce îl frământa pe Chamberlain, principalul promotor al politicii müncheneze, atunci cînd, în toiul crizei cehoslovace, la 11 septembrie 1938, scria surorii sale: „Îmi dau perfect de bine seama de faptul că dacă evoluția evenimentelor va lua o întorsătură nefericită și se va înfăptui vreo agresiune, atunci se vor găsi mulți care să dovedească că guvernul englez trebuie să poarte răspunderea pentru acest lucru, deoarece dacă el ar fi avut curajul să-i declare deschis lui Hitler că orice folosire a forței va avea drept urmare declansarea războiului din partea noastră, atunci aceasta ar fi fost îndeajuns să-l oprescă”⁶⁸.

Dar puterile apusene nu au adoptat o atitudine fermă față de pretențiile lui Hitler. Ele s-au mulțumit să îndeplinească întocmai cererile sale, transformînd astfel catastrofa iminentă a Germaniei hitleriste în „toamna de aur” a imperialismului german. Fără să tragă măcar un singur glonte, Hitler a primit de fapt în urma conferinței de la Munchen întreaga Cehoslovacie. Hjalmar Schacht a declarat pe bună dreptate la Nürnberg că „Hitler nu a luat această țară. Aliații i-au dăruit-o, pur și simplu...”⁶⁹.

În strînsă legătură cu politica müncheneză promovată de puterile occidentale, socotim că P. Renouvin trece în mod nejustificat prea ușor cu vederea peste acțiunile și rolul jucat de imperialismul și diplomația americană în convocarea conferinței de la Munchen din 29—30 septembrie 1938. Deși autorul recunoaște în mod nemijlocit că puterea economică a imperialismului nord-american era capabilă să-i asigure acestuia un rol important în cadrul relațiilor internaționale dintre cele două războaie mondiale⁷⁰, el susține totuși că Statele Unite ar fi fost complet străine de evenimentele politice petrecute în Europa în această vreme. Astfel, Renouvin scrie că S.U.A. ar fi promovat în tot acest răstimp o așa-numită politică de „neutralitate” sau „izolaționism”, rămînînd simple „spectatoare” față de evenimentele de pe continent⁷¹. În ceea ce privește „soluționarea” crizei sudete din 1938, Renouvin afirmă că Statele Unite nu ar fi jucat nici un rol în încheierea acordului de la Munchen⁷². El scrie că singura mărturie care ar putea servi drept dovadă pentru imixtiunea guvernului de la Washington în reglementarea crizei cehoslovace o constituie declarația făcută de ambasadorul american la Paris, Bullitt, în ziua de 4 septembrie 1938, cînd el a vorbit despre posibilitatea intervenției Statelor Unite în treburile europene „în cazul cînd războiul va izbucni în Europa”⁷³. Constatînd că această declarație era extrem de „vagă”, autorul arată că promisiunea lui Bullitt nu a fost acceptată nici chiar în această formă de opinie publică americană, lucru ce a făcut ca ea să fie dezavuată de către președintele Roosevelt⁷⁴.

De asemenea, referindu-se la mesajele trimise de către președintele Roosevelt la 26 și 27 septembrie 1938 unora dintre șefii statelor europene, Renouvin este de părere că acestea nu au putut juca nici un rol în desfășurarea evenimentelor

⁶⁸ Vezi K. Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, London, 1946, p. 361.

⁶⁹ Poltorak, *op. cit.*, p. 55.

⁷⁰ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 44, 163.

⁷¹ *Ibidem*, p. 135.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

deoarece conțineau mențiunea expresă că „Statele Unite nu doresc să-și asume nici o obligație în conducerea negocierilor”⁷⁵.

Faptele istoriei ne arată însă că pe calea care a dus la acordul de la Munchen nu a existat nici un act esențial în cadrul pozițiilor internaționale care să nu fi întâlnit sprijinul și aprobarea guvernului de la Washington. În cursul lunilor mai-septembrie 1938, care au urmat declanșării crizei sudete, diplomația americană a acordat un sprijin permanent și multilateral acțiunilor întreprinse de guvernele englez și francez pentru realizarea unei înțelegeri cu Hitler pe seama Cehoslovaciei. Guvernul american i-a asigurat în repetate rânduri pe Chamberlain și Daladier de ajutorul său, încredințându-i totodată că orice acord încheiat cu Germania în problema sudetă se va bucura de asentimentul S.U.A. Este revelatoare în această privință declarația făcută de Joseph Kennedy, ambasadorul american la Londra, lui Chamberlain la 30 august 1938. Astfel, vorbind în numele lui Roosevelt, Kennedy l-a încredințat în mod solemn pe premierul britanic de tot sprijinul președintelui în reglementarea problemei cehoslovace, menționind că „oricare ar fi orientarea aleasă de Chamberlain, el (Roosevelt — n.n.) o aprobă...”⁷⁶.

Activitatea diplomației americane s-a intensificat brusc în zilele care au precedat nemijlocit întrunirea conferinței de la Munchen din 29—30 septembrie 1938. În zilele de 26 și 27 septembrie, Roosevelt a trimis în două rânduri mesaje șefilor de guverne din Europa occidentală prin care-i chema să ajungă la o soluție pe calea tratativelor. Un cercetător sovietic al politicii externe americane din perioada Munchenului arată, pe bună dreptate, că mesajele președintelui Roosevelt au constituit „echivalentul american al zborurilor lui Chamberlain la Hitler”⁷⁷.

Statele Unite au adus o „contribuție” importantă la încheierea tranzacției de la Munchen. Așa după cum se știe, ideea convocării unei conferințe internaționale pentru reglementarea chestiunii sudete aparține cercurilor londoneze, care se gindeau la această soluție încă din cursul lunii august 1938⁷⁸. Totuși, inițiatorul nemijlocit al întrunirii unei conferințe internaționale având drept scop soluționarea problemei cehoslovace a fost Departamentul de Stat al S.U.A. Astfel, într-un mesaj trimis la 27 septembrie 1938 lui Hitler, Chamberlain, Daladier și Beneș, președintele Roosevelt a propus convocarea unei conferințe, cu participarea șefilor de state menționați, într-un oraș neutru⁷⁹. Nu este lipsit de interes să arătăm că în proiectul mesajului din 27 septembrie, înlocuit de secretarul adjunct Sumner Welles, au fost fixate chiar data și locul reunirii țărilor invitate: Haga. 29 septembrie 1938⁸⁰. După cum se știe, conferința pentru trădarea Cehoslovaciei s-a întrunit, într-adevăr, conform prevederilor funcționarilor superiori ai Departamentului de Stat, la 29 septembrie 1938, excepție făcând doar localitatea — Munchen în loc de Haga.

În lucrarea sa, Renouvin respinge în mod hotărât orice explicație privind „eventualitatea unui arbitraj american în criza cehoslovacă”⁸¹. În realitate, Statele Unite au avut de spus un cuvânt hotărâtor și cu acest prilej. În noaptea de 27 spre 28 septembrie 1938, Roosevelt a trimis un mesaj „strict confidențial” lui Mussolini prin care ruga pe dictatorul fascist să intervină pe lângă Hitler, solicitându-i acestuia să accepte propunerea privind convocarea unei conferințe internaționale. Primind mesajul, Mussolini a intrat imediat în legătură telefonică cu Berlinul, transmitându-i lui Hitler demersul președintelui. De-abia după ce a primit această comunicare a lui Mussolini, Hitler s-a hotărât definitiv să invite a doua zi la Munchen pe șefii guvernelor Angliei, Franței și Italiei. Neville Henderson, ambasadorul britanic la

⁷⁵ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 135.

⁷⁶ Л. Н. Кудашев, В. И. Поляев, Как буржуазно-реакционная историография США фальсифицирует историю кануна и начала второй мировой войны, in „Против фальсификации истории”, Москва 1959, p. 165.

⁷⁷ М. Батулин, США и Мюнхен, p. 170

⁷⁸ Cf. M. Baumont, *La Faillite de la paix (1918—1939)*, vol. II, Paris, 1961, p. 793.

⁷⁹ J. B. Duroselle, *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis 1913—1945*, Paris, 1960, p. 277.

⁸⁰ Батулин, *op. cit.*, p. 173

⁸¹ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 165.

Berlin, care se afla în audiență la Hitler în momentul când fűhrerul a primit comunicarea lui Mussolini, scria în amintirile sale, apărute în timpul războiului, că intervenția italiană — care, așa după cum am văzut, era de inspirație americană — a constituit „factorul decisiv și final” care l-a determinat pe Hitler să acționeze în sensul convocării conferinței de la Műnchen⁸². De altfel, însuși Renouvin scrie cu alt prilej despre convocarea conferinței de la Műnchen că este rezultatul „inițiativei italiene”⁸³, fără a adăuga însă că aceasta er ade inspirație americană.

În felul acesta, acțiunile guvernului american au avut o importanță considerabilă pentru convocarea conferinței műncheneze. Acest lucru a fost recunoscut de către unele personalități politice americane din acea vreme. Harold Ickes, de pildă, ministrul de interne al S.U.A. și prieten apropiat al președintelui, nota în jurnalul său: „Nu intenționez să răspund la întrebarea ce anume a influențat direct pe Hitler, dar este un lucru cert că Hitler a anunțat convocarea conferinței (de la Műnchen — n.n.) la câteva ore după ce a primit mesajul din partea președintelui Statelor Unite”⁸⁴.

De asemenea, o persoană autorizată ca Georges Bonnet, ministrul de externe al Franței în 1938—1939 și unul dintre promotorii politicii műncheneze, scrie într-o lucrare recentă a sa că Statele Unite „au avut partea lor de responsabilitate în desfășurarea crizei (cehoslovace — n.n.) și în deznodămîntul ei”, arătînd totodată că președintele Roosevelt „a fost, de altminteri, el însuși un műnchenez”⁸⁵. Referindu-se la scrisoarea din 27 septembrie adresată lui Hitler⁸⁶, Bonnet afirmă, nu fără temel, că ea a constituit „cauza determinantă” a convocării conferinței de la Műnchen⁸⁷.

Cercurile guvernante americane au întâmpinat cu bucurie vestea încheierii acordului de la Műnchen prin care Cehoslovacia a fost de fapt sacrificată lui Hitler. Reprezentanții Cărei Albe nu s-au silit deloc să-și ascundă satisfacția pentru rezultatele conferinței de la Műnchen. În dimineața zilei de 1 octombrie 1938, atunci cînd trupele hitleriste primiseră deja ordinul să înainteze pe teritoriul cehoslovac, William Bullit s-a prezentat personal la Quai d'Orsay cu un buchet de flori pentru a-i transmite lui Bonnet „salutările frățești și fericite ale Americii” pentru acțiunea întreprinsă în cursul crizei sudete⁸⁸. În același timp, secretarul de stat Cordell Hull a declarat în cadrul unei conferințe de presă, organizată la 30 septembrie 1938, că acordul de la Műnchen provoacă „un sentiment de ușurare generală”⁸⁹. Chiar și președintele Roosevelt a ținut să-și exprime satisfacția pentru succesul conferinței műncheneze, transmitîndu-i lui Chamberlain, imediat după întoarcerea lui la Londra, o scrisoare cît se poate de laconică: „Bravo!”⁹⁰.

În felul acesta, afirmațiile lui Renouvin potrivit cărora Statele Unite ale Americii nu ar fi avut nici un amestec în cedarea Cehoslovaciei pe mîinile lui Hitler contravin adevărului istoric. Faptele demonstrează că S.U.A. a luat parte activă la pregătirea conferinței de la Műnchen. Rolul jucat de imperialismul nord-american în înfăptuirea tranzacției műncheneze a fost subliniat în repetate rînduri chiar și de către o serie de personalități oficiale din Occident în zilele imediat următoare încheierii acordului. Astfel, în cuvîntarea ținută la 3 octombrie 1938 în Camera Comunelor asupra evoluției crizei cehoslovace, Chamberlain vorbea despre „răspunderea morală a guvernului Statelor Unite pentru Műnchen”⁹¹. În același timp, cunoscutul cotidian american „The New York Times” revendica paternitatea acordului de la Műnchen în favoarea Statelor Unite. În numărul său din 15 octombrie 1938, ziarul

⁸² N. Henderson, *Deux ans avec Hitler*, Paris, Flammarion, 1940, p. 175.

⁸³ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 177.

⁸⁴ Cf. Кудашев, Попов, *op. cit.*, p. 167.

⁸⁵ G. Bonnet, *Le Quai d'Orsay sous trois républiques 1870—1961*, Paris, Fayard, 1962, p. 232.

⁸⁶ Bonnet scrie greșit 28 septembrie 1938.

⁸⁷ Bonnet, *op. cit.*, p. 232.

⁸⁸ Батурип, *op. cit.*, p. 181.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Duroselle, *op. cit.*, p. 277.

⁹¹ Батурип, *op. cit.*, p. 183.

scria: „Speriatul porumbel al păcii al lui Chamberlain, dînd din aripi obosit pe drumul de la Munchen spre casă, este o operă americană. Noi trebuie să ne mindrim cu aceasta”⁹².

Renouvin acordă un loc important în lucrare studierii relațiilor internaționale din perioada care a urmat imediat ocupării Cehoslovaciei de către trupele hitleriste la 15 martie 1939⁹³. În acest cadru, autorul se ocupă îndeaproape, așa cum este și firesc, de evoluția tratatelor anglo-franco-sovietice din primăvara și vara anului 1939. Așa după cum se știe, aceste tratative au început în luna martie și aveau drept scop încheierea unei alianțe tripartite menită să bareze calea agresiunii Germaniei hitleriste în Europa. În anii războiului, cit și în perioada postbelică, oameni de stat de cele mai diferite convingeri politice și-au exprimat convingerea în faptul că dacă în 1939 s-ar fi ajuns la realizarea unei înțelegeri între cele trei mari puteri neagresive ale Europei — U.R.S.S., Anglia și Franța — cel de-al doilea război mondial nu ar fi izbucnit. O asemenea alianță putea să prezinte o garanție sigură pentru inviolabilitatea păcii din partea agresorilor fasciști, iar dacă totuși aceștia s-ar fi încumetat să declanșeze războiul, ei ar fi fost zdrobiți imediat de forțele unite ale coaliției celor trei puteri. Astfel, Churchill notează în memoriile sale că „alianța Angliei, Franței și Rusiei în anul 1939 ar fi provocat o adîncă neliniște în inima Germaniei, și nimeni nu poate să dovedească că într-o asemenea situație războiul n-ar fi putut fi preîntîmpinat”⁹⁴.

Urmărind să justifice politica antebelică promovată de blocul anglo-francez, Renouvin se străduiește să dovedească că cele două democrații apusene ar fi depus, chipurile, în această epocă toate eforturile posibile pentru a asigura succesul tratatelor tripartite, cu scopul de a-i înfrîna pe agresori. Astfel, referindu-se la declarațiile de asigurare acordate, imediat după acțiunile agresive ale Germaniei și Italiei din primăvara lui 1939, de către guvernele englez și francez Olandei, Belgiei, Elveției, Poloniei, Greciei, României și Turciei, autorul le califică ca constituind „reacțiuni diplomatice imediate și viguroase” pe linia creării unui „baraj” împotriva agresorilor⁹⁵. El apreciază, de asemenea, că cuvîntarea ținută de premierul britanic la 17 martie 1939 în fața unei adunări a conservatorilor la Birmingham, ar constitui o „declarație energetică”, care a produs un adevărat „reviriment” în politica britanică în raport cu cea promovată pînă în acel moment⁹⁶.

În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. În primul moment după ocuparea Cehoslovaciei, Chamberlain nu a luat o atitudine hotărîtă față de acest act agresiv prin care Germania își încălca obligațiile asumate la Munchen. Într-o cuvîntare ținută chiar la 15 martie în Camera Comunelor, el s-a mulțumit numai să-și exprime „regretul” pentru faptul că ocuparea Pragăi contravine „spiritului Munchenului”⁹⁷. Antecedentele lăsau să se întrevadă că guvernul britanic va lua față de Germania o poziție similară ca și cea adoptată în cazul denunțării unilaterale de către aceasta din urmă a clauzelor militare ale tratatului de la Versailles (16 martie 1935), a ocupării zonei renane (7 martie 1936), ori a Anschlussului⁹⁸. De această dată însă, protestul maselor populare care-și dădeau tot mai mult seama că politica lui Chamberlain și Daladier constituie în fond o încurajare deschisă a agresiunii, au silit cele două guverne să afișeze formal o atitudine ceva mai hotărîtă față de acțiunile Germaniei. Așa se explică că în cuvîntarea ținută de Chamberlain la 17 martie 1939 la Birmingham, el a fost nevoit să adopte o poziție „fermă”, care a uimit chiar și pe partizanii lui politici⁹⁹.

⁹² Vezi I. V. Arutiunian, *Rolul diplomației americane în organizarea conferinței de la Munchen din 1938*, în „Probleme privind istoria celui de-al doilea război mondial”, Buc., 1960, p. 50.

⁹³ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 167 și urm.

⁹⁴ Churchill, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 371.

⁹⁵ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 168.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 170.

⁹⁷ Churchill, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 351.

⁹⁸ Vezi I. M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler*, Buc., 1963, p. 114.

⁹⁹ Churchill, *op. cit.*, vol. I, partea I-a, p. 352—353.

În lucrarea amintită, Bonnet scrie că Chamberlain „a fost obligat” să ia o poziție ceva mai hotărâtă față de acțiunile lui Hitler¹⁰⁰. De altfel, însuși Renouvin constată că tonul de fermitate din cuvântarea premierului corespundea întrutotul „voinței opiniei publice (brilante — n.n.)”¹⁰¹. Totuși, această singură declarație prin care Chamberlain condamna în termeni extrem de vagi acțiunile întreprinse de Hitler cu scopul de „domina lumea pe calea forței”, cât și asigurările solemne date țărilor mici din Europa, nu ne permit să conchidem că aceasta ar fi produs o schimbare în politica externă a puterilor apusene. Evoluția ulterioară a evenimentelor a arătat că atât Anglia cât și Franța erau departe de a părăsi vechea linie a politicii müncheneze. De altfel, chiar Renouvin ajunge să se întrebe la un moment dat dacă, într-adevăr, „revirimentul” care s-ar fi produs, după părerea sa, în politica occidentală după 15 martie 1939, a fost sau nu „total”¹⁰². Autorul se referă în această privință la o scrisoare personală a lui Chamberlain în care acesta nota că războiul dintre Anglia și Germania nu trebuie socotit în mod fatal inevitabil, deoarece — adăuga el — guvernul Majestății Sale este dispus și pe viitor să examineze oricând pretențiile lui Hitler, cu singura condiție ca ele să fie „rezonabile”¹⁰³, adică să nu lezeze cu nimic interesele imperiului britanic.

Renouvin este întrutotul de acord cu faptul că eficacitatea oricăror măsuri luate de guvernele apusene pentru preîntâmpinarea războiului în Europa depindea în mod nemijlocit de participarea Uniunii Sovietice. El afirmă cu deplină temei că puterile occidentale erau cel mai mult interesate în colaborarea cu U.R.S.S. în vederea organizării cu succes a luptei contra agresorilor fasciști și că atitudinea guvernului sovietic căpăta în aceste împrejurări „o importanță primordială”¹⁰⁴.

Historicul francez analizează pe larg mersul tratatelor politice și militare dintre U.R.S.S., Franța și Marea Britanie. Deși autorul nu spune nimic despre faptul că în anul 1939 existau toate condițiile care să asigure succesul negocierilor tripartite, el este totuși de părere că realizarea unei alianțe militare reunind forțele armate ale celor trei puteri ar fi fost capabilă să constituie o stavilă serioasă în calea agresiunii Germaniei naziste, astfel încât — scrie el — „führerul ar fi fost constrâns să renunțe la planul său de acțiune împotriva Poloniei”¹⁰⁵, a cărui îndeplinire a marcat declanșarea celui de-al doilea război mondial. Dar așa după cum se știe, tratativele politice și militare purtate în anul 1939 între cele trei mari puteri neagresive ale Europei nu au fost încununate de succes datorită poziției pe care s-au situat guvernele occidentale. Așa după cum arăta nu demult revista americană „Foreign Affairs”, guvernele lui Chamberlain și Daladier au continuat în tot acest răstimp „să promoveze politica de pacificare a lui Hitler chiar pînă în momentul izbucnirii războiului”¹⁰⁶. Refuzînd să rupă definitiv cu politica müncheneză, așa cum impuneau cu stringență interesele menținerii păcii în acel moment, puterile apusene au subminat cu premeditare bazele încheierii unui acord cu Uniunea Sovietică, ceea ce în condițiile din vara anului 1939 însemna a deschide calea liberă agresiunii Germaniei hitleriste.

În explicarea cauzelor celui de-al doilea război mondial, Renouvin se situează pe poziția idealist-subiectivistă. Deși studiarea politicii externe promovată de către marile puteri capitaliste de-a lungul întregii perioade antebelice constituia pentru autor prilejul cel mai nimerit pentru verificarea preceptului devenit clasic de la Klauswitz încoace conform căruia „războiul este continuarea politicii”, Renouvin susține însă că ultimul conflict mondial ar fi fost rezultatul voinței subiective a lui Hitler. Astfel, autorul afirmă că „dorința de prestigiu personal sau chiar temperamentul omului de stat au jucat — de la Ludovic al XIV-lea sau de la Frederic al II-lea la Napoleon I, de la Napoleon al III-lea și de la Bismarck la Hitler” — un rol primordial „în originea marilor răboaie”¹⁰⁷. Marxism-leninismul a demonstrat în

¹⁰⁰ Bonnet, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰¹ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 170.

¹⁰² *Ibidem*, p. 172.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 183.

¹⁰⁶ Vezi „Foreign Affairs”, July, 1958, p. 671.

¹⁰⁷ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 412.

mod convingător că războaiele nu pot izbucni din voința unui singur om, indiferent de rolul sau puterea politică ori militară pe care o deține persoana respectivă la un moment dat. Desigur, nu pot fi absolvite de orice răspundere toate acele persoane ități politice și militare care prin activitatea lor au contribuit la declanșarea ultimului război mondial, dar aceasta nu înseamnă nicidecum că trebuie exagerat rolul factorilor subiectivi în provocarea conflictului. Supunând unei critici aprofundate concepțiile autorilor burghezi referitoare la cauzele primului război mondial, Lenin arăta încă în urmă cu peste patru decenii că „nu pot fi învinuite anumite persoane de începerea războiului; este greșit să fie învinuiți regii și țări pentru provocarea actualului măcel — el a fost provocat de capital”¹⁰⁸. Teza lui Lenin este pe deplin valabilă și pentru stabilirea cauzelor celui de-al doilea război mondial.

În cea de-a doua parte a lucrării sale, Renouvin analizează evoluția relațiilor internaționale din timpul celui de-al doilea război mondial. Spațiul restrâns acordat de către autor acestui capitol din istoria relațiilor internaționale (pp. 203—357), destul de redus ca durată dar extrem de bogat în evenimente, nu-i permite, de igr, lui Renouvin și el nici nu are pretenția să întreprindă o analiză aprofundată a problemei. Autorul se mulțumește doar să examineze principalele aspecte care s-au manifestat în domeniul relațiilor internaționale în timpul războiului trecut, cu o preferință specială pentru problemele interesind în primul rând istoria Franței, formarea și menținerea „marii alianțe”¹⁰⁹ a Națiunilor Unite, defectiunea și prăbușirea „axei” Berlin—Roma—Tokio. Un capitol aparte, intitulat „Lumea în 1945” (pp. 358—393), este consacrat analizei rezultatelor celui de-al doilea război mondial. Fără a fi întrutotul de acord cu Renouvin în ce privește analizarea problemelor menționate, subliniem că autorul reușește să ne dea o viziune de ansamblu reală asupra evoluției raporturilor internaționale din vremea ultimului conflict mondial.

În încheiere, am dori să facem cîteva observații pe marginea unor probleme privind istoria României tratate în lucrarea lui Renouvin. Fără a consacra vreun capitol special politicii externe promovată de România între anii 1929—1945, autorul amintește de țara noastră oricîteori acțiunile sale politice și diplomatice s-au făcut simțite pe plan internațional. Așa, de pildă, Renouvin vorbește despre rolul Miciei înțelegeri în înfăptuirea planurilor lui Barilhou privind crearea unui sistem de securitate colectivă în Europa, cu participarea U.R.S.S.¹¹⁰. Referindu-se la destrămarea Miciei Înțelegeri, Renouvin afirmă cu justete că ea datează cu mult înainte de înghițirea Cehoslovaciei de către Hitler. Autorul este de părere că primul semn evident al „dislocării” acestei alianțe din care făceau parte România, Iugoslavia și Cehoslovacia, îl constituie încheierea acordului italo-iugoslav din martie 1937¹¹¹. Acest punct de vedere corespunde cu cel al observatorilor politici din acea vreme, care considerau, de asemenea, că îndepărtarea lui N. Titulescu din postul de ministru de externe al României (august 1936) și semnarea acordului italo-iugoslav din 1937 au marcat sfîrșitul Miciei Înțelegeri¹¹².

Renouvin se ocupă mai îndepăroape de România cu prilejul expunerii acțiunilor întreprinse de statele satelite ale „axei” în cursul ultimului război. El stabilește greșit abdicarea lui Carol al II-lea și venirea lui Anonescu la putere în ianuarie 1941¹¹³, fapte care au avut loc, după cum știm, la începutul lui septembrie 1940. Autorul subliniază pe bună dreptate că venirea lui Antonescu la putere a avut consecințe nefaste pentru țară, întrucît dictatorul fascist și-a legat soarta de aceea a Germaniei hitleriste atrăgînd România în războiul împotriva Uniunii Sovietice și a celorlalte Națiuni Unite¹¹⁴. Nu sîntem însă de aceeași părere cu autorul atunci cînd afirmă că participarea României la razboiul contra coaliției antihitleriste ar fi înțilnit împotrivirea reprezentanților vechilor partide politice¹¹⁵. În realitate, conducătorii așa-numiteor „partide isto-

¹⁰⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, Buc., 1955, p. 66.

¹⁰⁹ Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 314.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 77.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 153.

¹¹² Vezi „Cronica externă”, în „Însemnări ieșene”, an. II, vol. III, nr. 11 din 1 iunie 1937, p. 972.

¹¹³ Vezi Renouvin, *op. cit.*, vol. VIII, p. 340.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 340.

rice" din România au acordat la început sprijinul lor lui Antonescu și numai în etapa finală a războiului, atunci când și-au dat seama de faptul că Germania se afla în pragul unei catastrofe inevitabile, s-au orientat spre blocul anglo-american cu scopul de a-și menține dominația în țară și după război.

De asemenea, respingem categoric încercările lui Renouvin de a diminua rolul și importanța insurecției armate de la 23 August 1944 din țara noastră, limitând-o doar la simplul fapt al arestării guvernului Antonescu¹⁶. Actul de la 23 August a fost rezultatul acțiunii maselor populare, care sub conducerea Partidului Comunist din România s-au ridicat la luptă pentru răsturnarea guvernului militar-fascist antonescian și întorcerea armelor împotriva Germaniei naziste.

Fără îndoială, nu era posibil să analizăm în cadrul unei singure recenzii toate problemele tratate în volumul al optulea al *Istoriei relațiilor internaționale* de sub redacția lui P. Renouvin, fiind nevișci de aceea să ne limităm la modul în care autorul prezintă unele aspecte importante ale relațiilor internaționale din preajma și din vremea celui de-al doilea război mondial. În rîndurile de mai sus, am insistat asupra unor probleme căroră autorul nu le dă, după convingerea noastră, explicațiile cele mai potrivite, așa cum i-ar fi permis cu siguranță materialul documentar existent. De aceea, în încheiere, e cazul să ne întrebăm dacă deficiențele semnalate nu scad cu nimic valoarea *Istoriei relațiilor internaționale*, care în ansamblul ei rămîne una dintre cele mai serioase lucrări burheze consacrată studierii evoluției relațiilor internaționale de-a lungul ultimelor două milenii.

Gh. Buzatu și I. Seftluc

DAN BERINDEI, *Orașul București, reședința și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, Societatea de Științe Istorie și Filologice din R.P.R.

Editura științifică, București 1963, 302 p.

Spre deosebire de celelalte orașe cu trecut istoric ale țării, Bucureștii s-au bucurat de o atenție deosebită din partea istoricilor. Vechea istoriografie le-a consacrat un număr mare de lucrări — studii speciale și citeva sînt ze — iar noua istoriografie, pe lângă editarea unor volume de documente bucureștene, a reluat studiul pe baze noi, științifice, a istoriei orașului, în special a aspectelor neglijate total în trecut sau a celor rezolvate greșit de istoricii de atunci. Sărbătorirea, în 1959, a 500 de ani de la prima mențiune documentară a orașului a prilejuit, mai ales, apariția unor lucrări valoroase, care îmbogățesc substanțial istoriografia privitoare la București. (O trecere în revistă a noii istoriografii consacrate Bucureștilor la P. Cernavodeanu, Ioana și P. I. Panait, *Cercetarea istoriei orașului București în anii puterii populare*, în „Studii”, Anul XVI, 1963, nr. 5, p. 1137—1150; lucrărilor menționate aici li se adaugă cele din masivul volum de *Materiale de istorie și muzeografie*, apărut recent sub egida Muzeului de istorie a orașului București, \ Buc., 1964 >, 410 p.). Pe linia sărbătoririi de mai sus și a împlinirii, în 1962, a unui secol de cînd Bucureștii au devenit capitala României, se înscrie și lucrarea de față. Cartea lui Dan Berindei după cum ne încredințează autorul, „nu este un studiu istoric exhaustiv”, ci „un studiu de ansamblu sistematizat al orașului București, reședință și capitală a Țării Românești, urmărind istoria orașului de la primele sale începuturi (!) și pînă în anii cînd Bucureștii devin capitala Principatelor Unite” (p. 5). Dacă ținem seama că cele citeva schițe de istorie a orașului București apărute în ultimii ani sînt lucrări de popularizare (v. o privire critică asupra lor la P. Cernavodeanu, Ioana și P. I. Panait, op. cit. p. 1141), lucrarea lui Dan Berindei reprezintă, în peisajul literaturii istorice consacrate capitalei în ultimele două decenii, prima sinteză cuprinzătoare asupra istoriei Bucureștilor pe o perioadă de 400 de ani. De aici și importanța deosebită a lucrării pentru cunoașterea istoriei acestui oraș. Totodată, trebuie subliniat faptul că lucrarea de față aparține unui cercetător

¹⁶ Renouvin, op. cit., vol. VIII, p. 344.

care prin lucrările sale din ultimul deceniu s-a dovedit un pasionat și constant cercetător al istoriei orașului, ceea ce face ca interesul față de această sinteză să fie sporit (v. enumerarea lucrărilor consacrate de autor istoriei bucureștene cu aprecieri asupra lor la P. Cernavodeanu, Ioana și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 1141 și urm.; la acestea se adaugă studiul apărut recent; *Frământări social-politice bucureștene în anii 1859–1862*, în *Materiale de istorie și muzeografie* ale Muzeului de istorie a orașului București, Buc., 1964, p. 81–100). Având la îndemână o foarte bogată bibliografie, veche și nouă, o bază documentară sporită simțitor prin publicarea, în ultimii ani, a unor volume de documente bucureștene și a colecțiilor generale de documente și, în sfârșit, beneficiind de rezultatele remarcabile dobândite de istoriografia românească nouă în studierea problemelor fundamentale ale istoriei patriei noastre, Dan Berindei era îndreptățit să porceadă la elaborarea pe baze noi a unei sinteze a istoriei Bucureștilor, mai ales când necesitatea unei astfel de lucrări, ca urmare a uriașei dezvoltări pe care o cunoaște orașul, se face atât de stringent simțită.

Cu scopul mărturisit în prefață, de a ne oferi „un studiu de ansamblu sistematizat” asupra Bucureștilor — ca reședință și capitală a Țării Românești — autorul încearcă să elucideze, după importanța cuvenită, și să sintetizeze toate problemele pe care le ridică cercetarea istoriei orașului București de la prima sa mențiune documentară pînă la 1862. Primei funcții pe care a îndeplinit-o orașul, cea de reședință domnească, autorul îi consacră întîia parte a lucrării (p. 7–64), iar celei de a doua, funcții, cea de capitală a Țării Românești, i se rezervă partea a doua a cărții (p. 65–260). Cu excepția primului capitol, în care se studiază începuturile Bucureștilor, în cadrul fiecăruia dintre capitolele în care se subdivid ambele părți, autorul cercetează în ordine „dezvoltarea economică și socială, evenimentele caracteristice — pe toate planurile — din istoria orașului, organizarea administrației orașenești, problemele demografice și aspectele urbanistico-edilitare specifice fiecărei perioade” (p. 5). Pe acest schelet, așa dar, este reconstituită evolutiv istoria orașului în tot ce are mai caracteristic de-a lungul perioadei cercetate.

În primul capitol, intitulat *Începuturile unui mare oraș* (p. 7–22), după o expunere cam didactică asupra continuității locuirii actualului teritoriu al orașului și a împrejurimilor sale în paleolitic, neolitic, epoca bronzului, epoca fierului, în timpul geto-dacilor și a prezentei temporare a romanilor, în perioada migrațiilor și pînă în secolele al XII-lea și al XIII-lea, autorul face o interesantă analiză a perioadei de început a orașului și a dezvoltării sale pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea. Subliniind că Bucureștii nu sînt rezultatul unui „descălecăt”, autorul lucrării observă că formarea orașului are la bază „fireasca dezvoltare economică a teritoriului cuprins între munți și Dunăre, în condițiile stabilirii depline a relațiilor feudale și a creșterii puterii statului feudal muntean” (p. 13) și că „la formarea și dezvoltarea incipientă a orașului au contribuit... o serie de factori de natură economică, militară și geografică, precumpănind însă cerințele economice proprii momentului de apariție al acestei noi și însemnate așezări orașenești. Bucureștii sînt în primul rînd rezultatul înălțării forțelor de producție și al dezvoltării schimbului” (p. 13–14, subl. autorului). Totodată, în urma discutării unor opinii și informații documentare, Dan Berindei conchide că importanța așezării crește abia spre mijlocul secolului al XV-lea, deși ea ființa totuși „cu anumite elemente de caracter urban” încă de la sfîrșitul veacului precedent și începutul celui următor (p. 14). Urmărind evoluția așezării și a cetății în timpul lui Vlad Țepeș și al domniilor următoare, autorul aduce prețioase observații asupra dezvoltării Bucureștilor și a împrejurimilor în care ei, începînd „să capete caracteristicile unui oraș propriu-zis, deși procesul de urbanizare nu se desăvîrșește decît în secolul al XVI-lea” (p. 20), devin în mod firesc principala reședință a domniilor munteni. În acest scurt dar intens proces de ascensiune a orașului, un rol important, pe care Dan Berindei pe bună dreptate îl subliniază, l-a avut domnia lui Vlad Țepeș. Ca „cetate de scaun, centru economic, administrativ și militar, conchide autorul, Bucureștii joacă un rol de seamă în a doua jumătate a secolului al XV-lea” (p. 22), pentru ca *Bucureștii veacului al XVI-lea* studiați în capitolul următor, intitulat astfel, să devină, ca urmare a dezvoltării sale economice și datorită anumitor factori, principalul centru economic al țării. Așezarea capătă acum „depline caracteristici urbane” (p. 43), iar evoluția ei sub toate aspectele, uneori chiar în amănunt, poate fi ușor urmărită datorită informațiilor de tot felul de care dispunem, în special pentru a doua jumătate a secolului. De fapt aceasta este și perioada, din acest capitol, căreia autorul, ajutat de baza documentară sigură menționată mai sus, îi consacră o analiză amănunțită cu concluzii care au un suport factic solid. Dan Berindei se

ocupă astfel de meșteșuguri, cărora le e caracteristică trecerea de la producția la comandă la producția de mărfuri, de dezvoltarea însemnată a comerțului bucureștean, de structura socială a orașului, de momentele politice și militare mai importante din viața lui, de organizarea sa administrativă, de extinderea teritorială și înfățișarea lui urbanistico-edilitară și, în sfârșit, de modul cum se reflectă procesul de dezvoltare a Bucureștilor în notele călătorilor străini. În urma analizei acestor probleme, autorul deosebește trei etape caracteristice în istoria așezării: prima, încheiată în 1545, când orașul „redevine așezarea principală a țării” (p. 43), se caracterizează prin păstrarea de către București a însemnătății și a funcției temporare de scaun domnesc, a doua etapă, coîncinzând cu perioada lui de ascensiune din acest secol, se caracterizează prin dezvoltarea activității economice și urbanistico-edilitare a orașului, iar a treia etapă, care se prelungește și în veacul următor, se concretizează în părăsirea lui de către domnie ca urmare a distrugerii masive a așezării, în timpul lui Mihail Viteazul, de către oștile străine. Dar, constată autorul, importanța deosebită dobândită de acest oraș în viața economică și politică a Țării Românești va impune, în veacul următor, deși nu chiar de la începutul lui, renașterea Bucureștilor. Această problemă e urmărită în capitolul al treilea, *Orașul București în anii 1601—1659*. Amploarea pe care o ia viața economică a orașului în această perioadă se concretizează în dezvoltarea meșteșugurilor, în care predomină acum producția pentru piață, iar diferențierea și specializarea lor e vizibilă în înmulțirea meșteșugarilor și creșterea prosperității lor materiale, în sporirea, după o scurtă perioadă de stagnare la începutul secolului, a activității comerciale (v. mai departe p. 194 și urm.), în înmulțirea numărului de construcții religioase și laice, în extinderea suprafeței orașului și în creșterea numărului populației, ceea ce va duce în mod firesc la stabilirea definitivă, în 1659, a capitalei Țării Românești în acest oraș.

Acestei funcții, deținută de oraș pînă la 1862, îi consacră autorul partea a doua a lucrării: *București, capitala Țării Românești (1659—1862)*. Primul capitol al acestei părți și al IV-lea al cărții, intitulat *Bucureștii de la 1659 la mijlocul secolului al XVIII-lea*, tratează istoria orașului pînă la începutul perioadei de descompunere a feudalismului. În comparație cu capitolele precedente, viața Bucureștilor e studiată aici mai pe larg, autorul lucrării subliniind, totodată, elementele noi care caracterizează dezvoltarea capitalei Țării Românești în această epocă. În lucrare se arată că evoluția vieții economice a Bucureștilor este marcată de apariția primelor manufacturi, de saltul făcut, în dezvoltarea lor, de către meșteșugurile bucureștene, de apariția și înflorirea, în procesul de organizare a meșteșugurilor bucureștene, a breslelor, de amplificarea activității comerciale, de dezvoltarea marilor artere de circulație, de numărul mare de construcții noi, în special religioase, de apariția primelor hanuri, și, în sfârșit, de înmulțirea mahalalelor și îndesirea locuințelor în partea centrală a capitalei, toate acestea dovăduind că în această perioadă, în ciuda înăsprii regimului de dominație otomană, Bucureștii cunosc un progres economic evident, datorită căruia ei joacă un rol însemnat nu numai în economia Țării Românești, ci și în cea a Imperiului Otoman. Instituirea regimului turco-fanariot, în același timp, a adus după sine și un proces de orientare a orașului.

Caracteristică acestei perioade este, de asemenea, și accentuarea procesului de acaparare a teritoriului orașului de către domnie, boieri și mănăstiri în dauna țirgoveților. Totodată, activitatea organelor de conducere ale comunității orășenești, județul și pîrgarii, se îngustează treptat în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pentru ca în secolul următor să dispară cu totul, atribuțiile lor fiind preluate de către dregătorii domniei.

Transformările substanțiale petrecute în viața orașului de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la 1820 sînt analizate de Dan Berindei în al V-lea capitol al cărții. Autorul remarcă importante schimbări care survin în activitatea economică, datorită cărora „dezvoltarea orașului București capătă pe toate planurile un ritm mai grăbit”, iar „lupta dintre nou și vechi se desfășoară aprig în toate sectoarele vieții orașului” (p. 101). În lumina acestor constatări autorul urmărește, după același plan ca în capitolele anterioare, evoluția schimbărilor survenite în toate sectoarele de dezvoltare a orașului, reliefînd importanța elementelor noi, caracteristice perioadei de descompunere a feudalismului, care apar în acest timp marcînd începuturile procesului de modernizare a vechiului oraș feudal. Pe lîngă acestea, un spațiu larg este rezervat de autor cuprinzătoarei descrieri a evenimentelor politice, sociale și militare din viața Bucureștilor dintre care Dan Berindei scoate în evidență, pe bună dreptate, dese și intensele frămîntări ale maselor bucureștene cauzate de apăsarea fiscală

și asuprirea turcească și prilejuate de multe ori de războaiele dintre cele trei imperii europene în luptă. Caracteristica fundamentală a vieții orașului în această perioadă atît de agitată, subliniază cu justete autorul în urma minuțioasei analize din acest capitol, este „contradicția din ce în ce mai ascutită dintre dezvoltarea orașului și neputința regimului feudal de a face față noilor și necontentî sporitelor sale necesități” (p. 156).

Transformarea Bucureștilor dintr-un oraș feudal într-unul capitalist, modernizat, se va înfăptui în epoca următoare, a marilor evenimente din istoria poporului român: răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, revoluția de la 1848 și Unirea Țărilor Române. Acestei perioade din istoria capitalei Țării Românești îi este consacrat ultimul și cel mai întins capitol al cărții: *Bucureștii în perioada răscoalei populare din 1821, a revoluției de la 1848 și a formării statului național (1821—1862)* (p. 157—262).

Observînd modul semnificativ în care Dan Berindei și-a intitulat acest capitol remarcăm și justetea ideii autorului de a trata istoria Bucureștilor din aceste patru decenii în spiritul notei dominante a istoriei acestei epoci: lupta continuă a poporului român pentru libertate și progres, căci continuitatea acestei lupte pe care o semnifică titlul capitolului constituie și principala caracteristică a istoriei orașului care, după cum subliniază just autorul, „s-a îmbinat strîns în întreaga această perioadă... cu lupta maselor și conducătorilor înaintați ai poporului împotriva feudalismului, a reacțiunii boierești”. Evoluția Bucureștilor de la un oraș feudal la unul modernizat înfăptuită în numai patru decenii este expresia „necurmatei lupte pentru progres a poporului român” (p. 157) din aceeași epocă; aceasta este concluzia care se desprinde din judicioasa analiză pe care autorul o face tuturor factorilor de ordin economic, politic, social și cultural care au dus la transformarea Bucureștilor într-un mare oraș ce va deveni în mod firesc capitala statului național român.

După cum se vede din prezentarea de rînd aici, lucrarea lui Dan Berindei îmbrățișează într-o tratare evolutivă principalele probleme pe care le ridică istoria Bucureștilor pe timp de 400 de ani. Se cuvin a fi remarcate contriбуțiile valoroase ale autorului la cercetarea începuturilor Bucureștilor, a dezvoltării economice a orașului, a structurii sale sociale, a organizării administrative și a dezvoltării lui urbanistico-edilitare.

Cu privire la conținutul lucrării trebuie să menționăm faptul că unele afirmații ale autorului, cum vom vedea, comportă discuții. Ne-am reeri mai întîi la o idee exprimată de autor, dar neargumentată și nesustînută de vreo trimitere la subso, că în primii 25 de ani ai sec. al XVII-lea activitatea comercială bucureșteană ar fi fost stagnantă (pag. 46). Autorul nu o spune aici, dar el a avut desigur în vedere faptul, așa cum rezultă din paragraful consacrat în paginile următoare istoriei politice și militare a Bucureștilor, că după distrugerile provocate orașului de oștile străine, în timpul lui Mihail Viteazul, Bucureștii au cunoscut ocupația lui Simion Movilă din toamna anului 1600, incursiunile tătarăști și foametea din prima parte a deceniului întîi al aceluiași secol, precum și năvala din 1611 a lui Gabriel Bathory.

Mărturiile vremii arată că evenimentele de mai sus au constituit într-adevăr o nenorocire și pentru viața bucureșteană, dar oare urmările lor s-au perpetuat într-atîta încît să determine stagnarea comerțului bucureștean tocmai pînă în 1625, iar de o înflorire a lui să poată fi vorba numai după restabilirea, în acest an, de către Al. Coconul a reședinței domnești la București, cînd „se remarcă strămutarea aici a unui însemnat număr de negustori din Țirgoviște” (pag. 46)? Trecînd peste faptul că această strămutare, de presupus desigur, nu e documentată prin nimic de autor, mai ținem să observăm că, în dezacord cu afirmația privitoare la comerțul bucureștean, în paragraful consacrat meșteșugurilor bucureștene nu se pomenește de vreo stagnare și în această ramură de activitate economică bucureșteană (v. 44—45). O cercetare atentă, a actelor interne, pe care autorul, se pare, n-a dus-o aici pînă la capăt, probează că cicatrizarea rănilor pricinuite localității de fiecare din evenimentele de mai sus și de toate laolaltă a avut loc totuși foarte repede, viața comercială bucureșteană reluîndu-și imediat cursul de dezvoltare normală. Altminteri nu ne-am putea explica nici numărul mare de negustori, meșteșugari și prăvălii menționate de documentele dintre 1600—1625, în comparație cu perioada precedentă, și nici prosperitatea multora dintre ei în același interval. Spațiul nu ne îngăduie să ne oprim și asupra meșteșugarilor, dar în ce privește pe negustori, categoria care ne interesează în primul rînd în acest caz, vom cita dintre cei mai importanți pe jupan Stanciu, vînzătorul, în 1624, a două prăvălii în București pe care le cumpărase de la Ghiunea, un negustor din Țirgoviște, dar cu proprietăți și

în București (Doc. priv. ist. Rom., B. XVII, vol. IV, nr. 457; în continuare se va cita DIR, B.), pe urmașii negustorului grec George Critico (Arh. St. Buc., M-reă Radu Vodă, XXIII/6), pe Dima, ginerele lui Statei din Stălești, care vinde în 1611 jupînului Tudorache o prăvălie în București, din sus de Leica Firimeț (DIR, B, XVII, vol. II, nr. 12), pe levantinul Gaspar Mața, care între 1590 și sfîrșitul primului pătrar al secolului următor își avea prăvăliile în București lîngă ale unor negustori greci și lîngă ale mănăstirii Plumbuita (DIR, B, XVI, vol. V, nr. 448; Arh. St. Buc., M-reă Bradu, Hanu Greci și Codreni, LIV/4 și Bul. Com. Ist. vol. XI, pag. 33 nr. 3) pe foarte importantul negustor din Tirgoviste, Fota, frecvent în documente, le ce privesc oameni și bunuri din acest oraș (DIR, B, XVII, vol. II, nr. 24, 228; vol. III, nr. 31, 141; Arh. St. Buc., M-reă Hurezu, XXVII/2 și 2 bis), dar și posesorul unor prăvălii în București, pe care, fapt semnificativ, le cumpărase înainte de 1608—9 (7117) de la popa Stan și fratele său Neagu și pentru care se judecă de mai multe ori, ajungînd la un compromis, abia în 1628, cu Ionașco comis și egumenul mănăstirii vornicului Cernica (Arh. St. Buc., Mitropolia Țării Românești, CCLVII/1; Ath. Mironescu, *Istoria mănăstirii Cernica*, p. XIV—XV). O bogată activitate comercială, care poate fi dedusă și din foarte frecventa menționare a numelui său în acte ce-i privesc mai ales pe greci, desfășoară în Tirgoviste și București însemnatul negustor Ghinea Mustachi. El este preocupat în același timp și de achiziționarea de pămînt și vecini (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 478 și 481—482, nr. 13; DIR, B, XVII, vol. I, nr. 214; vol. II nr. 24; vol. III nr. 443, 457 și 553; vol. IV, nr. 173, 231, 333 și 585). La 8 mai 1622 grecul, după nume, Ghione al lui Dedu, un negustor desigur, ca majoritatea compatrioților săi orașeni, vinde lui State două prăvălii în București pe care le cumpărase de la Miho și Neacșa. Zapisul e scris de Isar Ghioca (DIR, XVII, vol. IV, nr. 132), probabil același cu jupan Isar, tot un negustor, desigur, dintr-un document cu data de 28 octombrie 1625 (*Ibidem* nr. 585), privind o vînzare mai veche a unui loc de 12 prăvălii. În ambele documente figurează ca martor importantul negustor grec Ilie Ruceru, în primul dintre documentele citate și în altele însoțit de negustorul Eustratie Rucieru (*Ibidem*, III, nr. 553, IV, nr. 132, 337, 499, 585; Arh. St. Buc., Condica M-rii Radu Vodă, XIV/1 etc.), probabil un frate al său și de alt important negustor grec bucureștean, Ghinea Ghiurghi (*Ibidem*, III, nr. 553; IV, nr. 132, 337; Arh. St. Buc., Condica M-rii Radu Vodă XIV/1). În vremea domniei lui Radu Șerban, dacă nu mai înainte, începe și bogata activitate comercială, dar nu numai comercială, ce poate fi urmărită timp de un secol, pînă la Const. Brîncoveanu, a numeroasei familii grecești Pepano. Primul reprezentant al ei, „jupînul Dima Pepano” negustor, era în țară dinainte de 17 august 1606 (*Ibidem*, I, nr. 214). În vremea aceeași domnii și în anii următori cumpără prăvălii în București lîngă mănăstirea Plumbuita și a Arhimandritului negustorul Pană Pepano (Bul. Com. Ist. a Rom., vol. XI, p. 31—32, nr. 2; N. Iorga, *Studii, și documente*, V, p. 481—482, nr. 13 și p. 600), „fratele lui Ghinea cupetul”, deci tot un Pepano, prezent și acesta în activitatea comercială a perioadei cercetate (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 601). Din aceeași familie, dar nu frate cu aceștia, face parte negustorul Isar Pepano cumpărător și el a două locuri de casă în București (Arh. St. Buc., M-reă Stavropoleos XII/2), unde își va fi avînd, desigur, ca și ceilalți, prăvăliile. O danie de sat din partea unei familii boierești pentru ajutorul bănesc dat în vremea lui Radu Mihnea și Al. Iliș (I. Ionașcu, *Răspuns lui I. C. Filitti... extras*, p. 13, nr. 8 și p. 19, nr. 16; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 601) constituie un indiciu sigur, ca și în alte cazuri de altfel, pe care nu le mai semnalăm, a prosperității acestor negustori și a extinderii, încă de pe acum, a activității acestei familii care, după ce ulterior va pătrunde și în viața politică a țării, va aduce, în a doua jumătate a secolului, și servicii culturale țării în care trăia (N. Iorga, *Operele lui C. Cantacuzino*, p. XXXVI—XXXVII).

La 14 noiembrie 1611 depun mărturie în fața lui Radu Mihnea, pentru o vînzare anterioară domniei acestuia a unei prăvălii în București, „bătrînul Proca negustorul și Para și Trîndafir și Proca Glăvăceariul... și Sica din București și Fota” (DIR, B, XVII, vol. II, nr. 24), primul dintre aceștia fiind, ca și alții dintre martorii de mai sus, un negustor important, menționat și la 12 decembrie 162) ca și după această dată (*Ibidem*, vol. III, nr. 553 și vol. IV, nr. 337). Cumpărătorul prăvăliei de mai sus este tot un negustor cu numele de Proca.

Însuriră această ar putea continua dacă spațiul ne-ar permite, dar și așa noi o considerăm suficientă, căci dacă la cele de mai sus adăugăm comerțul pe care-l fac încă mesugurarii prin prăvăliile proprii și cel practicat de boieri (cazul vornicesei Chiajna care cumpără în 1605 un loc cu șapte prăvălii în București este deosebit

de semnificativ (*ibidem*, vol. I, nr. 174—175) și de mănăstiri, vom avea imaginea reală despre un comerț nicidecum stagnant în acest sfert de secol. După cum se vede în tot paragraful consacrat de autor comerțului, Dan Berindei, pentru ilustrarea părerii sale, și-a cules exemplile în marea lor majoritate din documentele de după 1625. Or, în actele interne dintre 1600—25, cum în parte se poate vedea și din înșiruirea de mai sus, se găsesc foarte numeroase exemple de negustori și mari negustori bucureșteni, de numărul mare de prăvălii deținut de către aceștia și de către celelalte categorii sociale care practicau comerțul, ca și despre prosperitatea, în comparație cu perioada precedentă, a multora dintre negustori, concretizată în achiziționarea de pământ și în posibilitatea de a împrumuta cu mari sume de bani pe boieri.

O problemă căreia autorul îi acordă o importanță mult exagerată pentru istoria Bucureștilor este cea a ispravnicilor de scaun din acest oraș. Dan Berindei leagă în mod nejustificat această instituție de organizarea administrativă a orașului, discutînd o, nedreptătit, în cadrul acestei probleme și acordîndu-i un spațiu ce nu-i este necesar în economia celor două paragrafe privitoare la organizarea administrativă a Bucureștilor (p. 61—62 și 93—95) din capitolele al III-lea și al IV-lea. Autorul arată că ispravnicul de scaun „avea rosturi mai însemnate în viața orașului decît vornicul de București, întîlnit cu cîteva decenii mai înainte” (p. 61, subl. ns.), că „uneori ispravnicii de scaun se arată preocupați și de problemele orașului” (p. 94), că ei „se ridică pe un plan mai înalt ierarhic (decît județul și pîrgarii, n. ns.; v. mai departe) depărtîndu-se de rezolvarea directă a problemelor și săvîrșind acest lucru prin intermedieri”, dar și că „ei dau hotărîri și iau măsuri în probleme diverse, nu neapărat legate de orașul București” și, în sfîrșit, continuînd, că „aceasta nu înseamnă că nu se preocupă și de oraș”, toate aceste observații ale autorului fiind generalizări pe baza unor exemple (p. 94). „În consecință, conchide autorul, în secolul al XVIII-lea instituția județului și pîrgariilor, decade, dispărînd. În schimb (subl. ns.), ispravnicii de scaun se mențin cu noua numire de caimacamii, dar și cu rosturi largi, ei fiind reali înlocuitori ai domnului în conducerea întregului stat (subl. autorului). De aceea, încheie Dan Berindei, în această vreme ei nu pot fi socotiți conducători ai orașului, atribuțiile lor fiind mai complexe și ei situîndu-se pe un plan ierarhic superior” (p. 95). Printre aceste constatări, Dan Berindei mai observă în mod just că ispravnicii funcționează numai cînd domnul lipsește din oraș, că numărul lor variază etc., dar este inexplicabil de ce autorul amestecă într-atît observații juste cu altele fortuite cînd este știut că ispravnicii nu au nici o atribuție în legătură cu administrarea orașului, și deci o comparație între ei și organele comunității orașenești nu se poate face, ci ei sînt numai înlocuitori ai domnului cînd acesta pleacă din oraș, iar atribuțiile lor politice, militare, administrative și judecătorești nu vizează nici măcar în chip special orașul, ci tot teritoriul țării. Însuși autorul, într-o foarte documentată notă, a demonstrat, pe bună dreptate, că „de oraș îi leagă reședința și unele intervenții în problemele bucureștene dar ei rezolvă acestea din urmă ca și orice altă chestiune referitoare la întreaga țară” (Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Anul XIII, 1962, fasc. 1, p. 138, subl. ns.).

Structura lucrării atestă preocuparea autorului de a trata echilibrat și sistematic toate aspectele istoriei orașului. Două dintre aceste aspecte însă nu se încadrează în nota generală a lucrării. Este vorba de viața culturală a orașului care, cu excepția în parte, a ultimului capitol, este întotdeauna numai menționată și de paragraful consacrat în fiecare capitol momentelor politice și militare caracteristice Bucureștilor care este încărcat mereu cu amănunte ce ar putea lipsi. Tot aici trebuie să amintim o altă problemă neglijată de autor, cea a sarcinilor fiscale ale orașenilor, despre care pînă la capitolul al V-lea (mijlocul sec. al XVIII-lea—1820) nu se pomeneste nimic.

Dacă planul lucrării și al fiecărui capitol este foarte judicios alcătuit, iar în cadrul capitolului paragrafele ce-l compun beneficiază în general de o tratare sistematică și logică, se întîlnesc totuși cazuri cînd în secțiunile unor capitole ordinea de tratare a faptelor să nu fie cea firească, iar semnificația acestor fapte să nu fie îndeajuns subliniată de autor, așa încît acestea ajung să copleșească prețioasele observații și ideile juste ale autorului; în sfîrșit, nu lipsesc nici cazurile în care autorul renunță la analiză în favoarea unei constatări generale. Lectura acestor secțiuni de capitol lasă impresia că autorul a fost dominat de foarte bogata documentare remarcată mai sus, așa încît nu a reușit ca la expunerea aparte a

problemelor raportul dintre analiză și sinteză să fie echilibrat. De aici discrepanța dintre claritatea unor paragrafe și prolixitatea altora în cadrul aceluiași capitol. Pentru a ilustra observațiile de mai sus, dăm câteva exemple. În paragraful consacrat negotului din capitolul al IV-lea, *Bucureștii de la 1659 la mijlocul secolului al XVIII-lea*, se începe cu relevarea rolului pe care-l joacă în această perioadă negustorii în conducerea orașului, pentru ca apoi să se analizeze situația economică a acestei pătri sociale (p. 70—71), cind știut este că primul fapt este consecința celui de al doilea și ca atare în această ordine trebuiau ele expuse. Tot aici se constată, în continuare, că „marii negustori sînt numeroși” (p. 70), exemplificîndu-se nominal mai departe (p. 71). Afirmția este generală, potrivindu-se foarte bine și în paragraful consacrat comerțului bucureștean din perioada precedentă (1601—1659) în capitolul anterior. Se continuă apoi cu altă afirmație generală: „unii stăpîneau moșii”, exemplificîndu-se cu informații din documente (p. 70). În paragraful privitor la aceeași problemă din capitolul precedent se constată, la fel, că unii negustori „ajung proprietari de pămînturi”, dîndu-se exemple similare (p. 47). Autorul ar fi putut să facă aceeași constatare și în paragraful consacrat comerțului bucureștean din secolul al XVI-lea fără ca să greșească, deoarece exemple se găseau în documente atîta timp cît și în această perioadă, spre sfîrșit, sînt negustori ce stăpînesc pămînturi, dar, simpla constatare a faptului, fără sublinierea a ceea ce aduce nou o epocă sau alta în această privință nu este, fără îndoială, suficientă. Observația este valabilă și pentru mențiunile pe care autorul le face în continuare, în același mod, că negustorii, meșteșugarii, mănăstirile și boierii posedau prăvălii (p. 71—72 și respectiv, pentru capitolele anterioare, p. 27 și 47). În sfîrșit, mai cităm afirmațiile autorului privitoare la problema prăvăliilor bucureștene căreia în toate cele trei capitole i se rezervă cîte un pasaj special: „documentele au păstrat mențiuni prelioase și edificatoare asupra numărului mare de prăvălii bucureștene în această vreme”, adică a doua jumătate a sec. al XVI-lea (cap. al V-lea, p. 26); „numărul prăvăliilor bucureștene este și acum (1601—1659 n. ns.) ridicat” (cap. al III-lea, p. 46); „în București se constată un număr mare de prăvălii” între 1659 și mijlocul sec. al XVIII-lea (cap. al IV-lea, p. 72, sublinierile ns.). Exemple similare am putea da și pentru alte probleme tratate în același mod în cele trei capitole, dar concluzia ar fi aceeași; asemănarea, în esență, sau chiar identitatea ca formă a multor afirmații ale autorului deși ele privesc analiza unui fenomen în perioade diferite pe un interval de aproape 300 de ani (a doua jumătate a sec. al XVI-lea — mijlocul sec. al XVIII-lea). Mai observăm că de multe ori asemenea constatări sînt ilustrate de un număr mare de exemple, deseori chiar prea mare, și că unele dintre ele sînt și interpretate apoi, prilejuindu-i autorului observații interesante, dar interpretarea fiind făcută în sine, astfel de observații sînt estompate de multitudinea exemplurilor, așa încît dominante în paragraf rămîn constatări generale de felul celor menționate, care, firește, afectează fondul lucrării.

Se pare că în analiza evoluției istorice comparative a Bucureștilor și Tîrgoviștei și a cauzelor care într-un moment sau altul al dezvoltării lor au dus în mod firesc la stabilirea reședinței domniei într-unul sau altul din ele, aprecierile istoricului au fost influențate într-o oarecare măsură de către statonica afecțiune pe care bucureșteanul o poartă orașului său. Cel puțin așa ar rezulta din satisfacția cu care autorul consemnează unele fapte care privesc raportul dintre cele două orașe; „evenimentele politic-militare din 1659 au grăbit un proces obiectiv, București și nu Tîrgoviștea impunîndu-se ca firească și definitivă capitală a țării (p. 64, subl. ns.); sau după ce arată, citînd o cronică, că în 1660, din porunca turcilor au fost dărîmate întăriturile din Tîrgoviște, autorul conchide: „această măsură confirmă că Bucureștii nu mai erau principalul scaun al domniei, ci că deveniseră capitala însăși a țării, în timp ce Tîrgoviștea lua calea declinului” (p. 76, subl. autorului), pentru ca imediat, peste cîteva rînduri, autorul să dea un citat din aceeași cronică privind dărîmarea în același an și a curților din București: „căci curțile domnești din București le-au fost stricat lurcii, cum și la Tîrgoviște le-au surpat” (p. 76), fapt care, după Dan Berindei, nu mai „confirmă”, de data aceasta, nimic. În schimb, în conti-

nuare, pe aceeași pagină și pe cea următoare, ca și în a'te părți ale lucrării de altfel, în pofida unor citate din cronici despre calamitățile abătute asupra orașului în acești ani, autorul continuă să plândeze nejustificat pentru „procesul de creștere” a Bucureștilor în perioada respectivă (p. 76—77).

În lucrare se întâlnesc, de asemenea, unele inconsecvențe, inadvertențe, sau imprecizii. Astfel, în capitolul al III-lea, practicarea cametei de către negustori este considerată, alături de posedarea de pământ de către ei, drept un indiciu al prosperității negustorilor din prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar în paragraful consacrat comerțului, în capitolul următor, aceasta nici nu e amintită, deși amploarea ei este evidentă în documentele perioadei cercetate în acest capitol. Capitala Moldovei n-a fost mutată la Iași „spre mijlocul veacului al XVI-lea”, cum afirmă autorul (p. 11), ci în a doua jumătate a secolului (vezi documentele de cancelarie emise din Iași, în DIR, A, XVI, vol. 5 și urm.); Dan Berindei arată că „Bucureștii sînt singurul centru orășenesc în regiunea de cîmpie a Munteniei”, pentru că în notă să consemneze, contrazicîndu-se, că aici „se mai găsea și Slatina” (p. 12, nota 8). În primul capitol, la un moment dat, autorul conchide că „Bucureștii devin în a doua jumătate a sec. al XV-lea, principala reședință a domniei”, după ce cunosc „o surprinzătoare ascensiune” (p. 20), deși argumentele sale convingătoare demonstrează că această funcție a orașului este rezultatul unei scurte și intense, dar firești dezvoltări (p. 20 și urm.).

Maniera de a interpreta în sine informația din izvoare, foarte frecventă în această lucrare, îl face pe autor să se contrazică din nou, în același pasaj, cînd afirmă că documentele de la Radu cel Frumos arată „o evidentă s'abilire cvasipermanentă a reședinței domnești în București”, iar apoi, după cîteva rînduri, că „relatările din cronici dovedesc că Radu cel Frumos își avea scaunul stabil la București” (p. 20). Dan Berindei constată că existența organelor administrative orășenști este atestată documentar mai întîi pentru Rîmnicul Vilcea (1517), Tîrgoviște (1512—1522), Gherghița etc. și de abia mai tîrziu, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, pentru București. Faptul i se pare autorului „interesant, deși nu surprinzător” (p. 36), fără a explica de ce.

Pe aceeași linie se înscriu și surprinzător de numeroasele neglijențe de formă. Dintre acestea spicuim, în ordinea paginilor cărții, doar cîteva dintre cele mai evidente: „În 1832 se numără în București circa 2000 de *mășteri meșteșugari*” (p. 164); activitatea economică este „descătușată în parte de căușele feudale” (p. 174); „măsurile pentru a înlesni circulația lesnicioasă în oraș” (p. 241); „interiorul unei case dintr-o casă boierească din București” (p. 243) etc.

Tot atît de supărătoare sînt și repetițiile de felul celor ce urmează: „dezvoltarea demografică a orașului nu înregistrează progrese... deși este cert că se înregistrează totuși o creștere a numărului populației Bucureștilor” (p. 142), care este și o contradicție de fond; „acest progres a fost consecința directă a necurmărilor lupte pentru progres a poporului român” (p. 157); „se trag și focuri de armă în orașul în care boierii, care nu plecaseră, unelteau și în care căminarul Sava — care făcea joc dublu — căuta să-și păstreze o poziție proprie”, (p. 181) etc.

Încărcarea inutilă a multor paragrafe cu informații documentare neprelucrate suficient, repetarea unor concluzii ale autorului în mai multe capitole, neglijarea unor aspecte importante ale istoriei orașului, inconsecvențele și inadvertențele ca și, mai ales, carențele de formă semnalate parțial mai sus ne îndreptătesc, credem, să afirmăm că apreciatul cercetător bucureștean, în cazul de față, s-a grăbit să încredințeze tiparului o interesantă lucrare, înainte de a o finisa suicient.

Totuși, în ciuda observațiilor de mai sus, cartea lui Dan Berindei constituie cea mai cuprinzătoare sinteză a istoriei Bucureștilor pe un interval de patru veacuri, aducînd o contribuție prețioasă la studierea istoriei acestui oraș, prin vastitatea materialului pe care-l cuprinde și prin numeroasele probleme pe care le rezolvă, întregindu-ne, într-o măsură însemnată, cunoștințele de istorie a Bucureștilor.

I. Caproșu

1. *Renaissance und Humanismus im Mittel-und Osteuropa*, besorgt von Johannes Irmscher, 2 vol., Akademie Verlag — Berlin. 1962. 395 + 327 p.

2. *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650)*. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1963, 562 p.

În aceste trei volume se publică materiale prezentate în cadrul „conferinței cu participare internațională” de la Wittenberg (3—8 iunie 1959) și a celei ținute la Budapesta și Eger (10—14 octombrie 1961).

Istoricii poloni, germani și unguri au realizat, în cadrul unei colaborări fructuoase, un important progres în materie de istorie comparată, prin materiale de prima mână referitoare la evoluția economică, socială și culturală a celor trei țări în secolele XV—XVII. Rezultatele obținute sînt deosebit de utile și pentru istoricii români care se ocupă de probleme similare.

Problema Renasterii și Reformei este tratată comparativ pentru Polonia și Ungaria, subliniindu-se rolul Italiei în dezvoltarea noii culturi umaniste. Pentru reflexele Renasterii și Reformei în România sînt deosebit de importante contribuțiile acad. A. Oțetea și G. Oprescu.

Se scoate în relief „funcția de stat a umanismului” în Ungaria (Tibor Kardos), se prezintă noi date referitoare la Biblioteca Corvina (Klara Csapodi-Gárdonyi), se delimitează influența clasicismului asupra operei lui I. Długosz (Longinus), „precursor” al umanismului în Polonia (Władysław Madvda).

Studiile de istorie social-economică ale lui I. Szűcs, M. Malowist, L. Makkai, H. Samsonowicz prezintă importante contribuții referitoare la producția economică, formarea și dezvoltarea orașelor în Ungaria și Polonia (categorii și cifre), situația demografică. Se remarcă o „evoluție est-europeană” începînd din secolul al XV-lea și în domeniul istoriei orașelor.

Importante date și considerații în materie de istorie a țărănimii (valabile și instructive și pentru noi) conține studiul lui I. Sinkovics (Le «servage héréditaire» en Hongrie aux 16—17e siècles). „Servul ereditar” este „vecinul” de la noi din secolul al XVII-lea. Numele de „serv” este abolit de Iosif II în 1785.

D. Ciurea

HERMAN KELLEBENZ, *Der Norden und die Iberische Halbinsel von der Wikingerzeit bis ins 16. Jahrhundert*, în „Germanisch-Romanische Monatsschrift”, Köln, Heft 2, 1962, p. 113—138.

Articolul lui H. Kellebenz tratează problema legăturilor dintre ținuturile nordice și peninsula Iberică de la invazia normandă pînă la marile descoperiri geografice. Autorul, deși utilizează o imensă bibliografie din care nu lipsesc nici lucrările apărute recent, nu reușește totuși să ajungă la concluzii certe din cauza concepțiilor unilaterale și preconcepute cărora le rămîne tribut. Preocuparea sa permanentă este aceea de a descoperi unitatea „lumii atlantice”, care la acea dată cuprindea regiuni dintre cele mai diferite sub aspectul relațiilor sociale de producție. Faptul devine evident chiar de la început, căci limitele zonei geografice „Norden” sînt extinse asupra teritoriilor incluse în prezent în cunoscutul bloc al Atlanticului de Nord¹¹⁷.

¹¹⁷ „Unter dem Begriff wird in folgenden vornehmlich der nordatlantisch-baltische Bereich verstanden, also Scandinavien mit der norddeutschen-baltischen Gebieten. Die niederländischen Häfen und ihr nach Mitteleuropa hinein reichendes Hinterland, Oberdeutschland einbezogen, werden nur am Rand behandelt. Dasselbe gilt für die britischen Inseln” (pg. 113).

După ce face această precizare, autorul înfățișează diferitele zone comerciale ale Europei apusene, între care legăturile erau foarte slabe pînă la venirea normanzilor. Invazia acestora, atribuită gustului călătoriilor îndepărtate (*Fernfahrten*) și plăcerii descoperirilor (*Endteckerfrende*) (p. 117), ar fi contribuit, dar numai sporadic, la intensificarea legăturilor comerciale și deci și la apropierea dintre Norvegia și Portugalia prin activitatea intermediară a porturilor atlantice. Lipsește însă o analiză științifică a situației social-economice a populației normande și de aceea unele fenomene hotărîtoare în acțiunile societății omenesti rămîn inexplicabile.

După invaziile normande, orașele din Țările de jos, Arras, Lille, St. Omer, ar fi intrat în legături cu orașele italiene și ar fi contribuit la stringerea legăturilor dintre zonele amintite, datorită importante activități comerciale concentrate aici. Cu această ocazie încep să se impună tot mai mult, mai ales în vremea cruciadelor, orașele din peninsula Iberică, a căror apariție s-ar datora, după autor, exclusiv comerțului.

Vorbind despre cruciade, autorul nu pornește de la adevăratele rădăcini social-economice ale acestora. Observă, dar fără nici o explicație, că fără o cooperare a ținuturilor nordice nici reconquista spaniolă și nici expedițiile răsăritene ale cruciaților n-ar fi căpătat amploarea cunoscută (p. 121). Dar, autorul consideră că primele legături directe dintre regiunile nordice și peninsula Iberică au avut loc la începutul secolului al XIII-lea și din întîmplătoare — datorită dezvoltării navigației — au devenit uneori permanente. Exemplele citate sînt însă puține și, nefiind extrase din izvoare directe, nu sprijină suficient această afirmație, chiar pentru secolul al XIV-lea cînd activitatea negustorilor portughezi la Bruges începe să fie cunoscută (p. 124).

Cu toată activitatea, pe larg prezentată, a negustorilor hanseatici favorizată de superioritatea organizării lor și de perfecționarea adusă tehnicii navigației și construcției de vase, nici ei nu reușesc să schimbe această situație, căci, deși aveau un contor la Lisabona, complicațiile provocate de războiul de 100 de ani, în care sînt implicate mai mult sau mai puțin aproape toate țările apusene, nu puteau oferi un cîmp prielnic de activitate. Autorul este nevoit să recunoască că această stare de lucruri nu se schimbă nici după terminarea acestui război, deși prezența nordicilor este semnalată uneori cu ocazia expedițiilor portugheze în Africa (p. 130).

Cu epoca marilor descoperiri geografice, prin eliminarea hanseaticilor din comerțul apusean, dispar și legăturile directe, de fapt destul de firave, dintre cele două ținuturi iar în viitor ele se vor face prin intermediul orașului Anvers, noul centru al comerțului european (p. 135).

Relațiile diplomatice și în special cele culturale, asupra cărora se insistă pe larg, sînt de asemenea utilizate pentru a se scoate în evidență și mai bine „unitatea” dintre țările occidentale (p. 137).

Cu toate încercările, evident orientate spre slujirea unor binecunoscute concepții politice occidentale actuale, autorul nu poate demonstra existența legăturilor strînse dintre regiunile lumii atlantice în perioada analizată, deși pentru aceasta s-a folosit o noțiune geografică care i-a permis o mare libertate în alegerea materialului. Concluzia se impune de la sine și anume că actualismul în știința istorică nu este fecund, mai mult, nu este fondat din punct de vedere științific.

Gh. Bujoreanu

WILLIAM CARROLL BARK, *Origins of the Medieval World*, New York, Anchor Books, 1960, 224 p.

Autorul, profesor de istorie medievală la Stanford University, prezintă, în acest studiu monografic, stadiul actual al problemei controversate a începutului evului mediu occidental. Vasta literatură a problemei a fost aproape în întregime aprofundată de autor, care manifestă un anumit spirit critic și ia atitudine față de aberațiile „ge-

niale" ale lui A. Toynbee (p. 136—137) și unele afirmații neserioase ale lui Chr. Dawson (p. 174, n. 89).

Studiul cuprinde: text pp. 1—158, note pp. 159—205, bibliografie pp. 206—218 și index pp. 219—224. Expunerea este repartizată pe 5 capitole (Perspectiva Evului Mediu timpuriu, Problema începutului Evului Mediu, Prăbușirea Imperiului Roman în Vest, Metamorfoza medievală — aspectele unei lumi în schimbare, Epilog trecut-prezent).

Lucrarea este originală (nu o simplă compilație), fără să facă însă în acest domeniu un progres deosebit. Autorul subliniază că începutul Evului Mediu nu se poate fixa cu precizie și punctele de vedere diferite sînt în funcție de elementul (aspectul) considerat esențial la care s-au oprit unii istorici. Punctul său de vedere este că *în perioada 300—600 are loc o turnură decisivă pentru vest* (p. 142). Lucrarea mai veche a lui H. St. L. B. Moss (*The Birth of the Middle Ages*, Oxford, 1935) l-a influențat în mod evident. W. C. Bark ia atitudine în defavoarea teoriei „arabe” a lui H. Pirenne, discreditată complet. W. C. Bark are în vedere elementul social-economic, este contra „prejudecăților oarbe și clișeele de gîndire”, dar afirmă, eronat, că cel mai important fapt în istoria lumii mediteraniene de la instaurarea hegemoniei romane la apariția islamului ar fi fost „convertirea” lui Constantin (p. 44) sau influența religiei creștine a fost potențială (p. 157).

W. C. Bark afirmă just că Evul Mediu (Dark Age) n-a fost chiar atît de întunecos (p. 98, 106), dar „tehnica istoriei comparative” este defectuos minuită de autor. De pildă, studiind comparativ realizările „ingineriei” clasice grecești și a celei americane — afirmă W. C. Bark — se poate conchide că grecii puțin merită a fi numiți civilizați (pag. 106). W. C. Bark compară forțat, neștiințific, inflația din Imperiul Roman (sec. III—IV) cu cea din Germania din 1920. Cu toată ampla bibliografie și notele abundente ale lucrării, W. C. Bark n-a cunoscut, utilizat, citat studiile și opiniile lui K. F. Stroheker din 1950 (pentru continuitate), A. Havighurst din 1958 (contra teoriei lui Pirenne), F. Haenssler din 1960 (pentru continuitate prin tranziție), R. Konetzke din 1957 (contra „catastrofei” islamice).

Dacă L. de Noettes („brilliant student” alături de M. Bloch) afirmă că scara de șea a fost adusă de Arabi în Spania, R. Grousset (*L'empire des steppes*, Payot, 1939, p. 226—232), atribuie avariilor — ceea ce W. C. Bark ignoră se pare — meritul de a o fi introdus în Europa estică și centrală.

În concluzie, se poate afirma că studiul lui W. C. Bark, deși are o serie de lipuri și conține unele afirmații simpliste, prezintă o utilitate limitată pentru cei care predau istoria evului mediu.

D. Ciurea

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRĂ CELEI DE A XX-a ANIVERSĂRI A ELIBERĂRII PATRIEI NOASTRE

În cinstea celei de a XX-a aniversări a eliberării patriei noastre, Filiala din Iași a Academiei R.P.R. și Centrul Universitar Iași au organizat în zilele de 17 și 18 august 1964 o sesiune științifică festivă.

Lucrările sesiunii au fost deschise de către Președintele Filialei din Iași a Academiei R.P.R., acad. Cristofor Simionescu, în sala de festivități a Filialei. Oameni de știință de la institutele de învățământ superior și de la institutele de cercetare științifică din Iași au susținut apoi, în cadrul ședinței plenare, comunicări cu caracter general în care s-au relevat consecințele deosebit de importante ale actului insurecțional de la 23 August 1944 pentru dezvoltarea istorică a poporului român, precum și succesele obținute de acesta, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, pe calea construirii unei economii și culturi noi, socialiste.

În cea de a doua zi, lucrările sesiunii s-au desfășurat pe diferite sectoare de cercetare științifică. La Institutul de istorie și arheologie, în sala bibliotecii Institutului, au fost prezentate 11 comunicări reflectând o parte din rezultatele pe care cercetătorii ieșeni le-au obținut în ultima vreme în studierea unora dintre problemele sau perioadele istoriei poporului nostru.

În prima comunicare, prof. Val. Popovici, directorul Institutului de istorie și arheologie, a prezentat *Dezvoltarea cercetărilor istorice în patria noastră după 23 August 1944*, subliniind că folosirea metodei materialist-dialectice în explicarea fenomenelor istorice, alături de sprijinul permanent și multilateral al conducerii de partid și de stat, au constituit premisele esențiale ale succeselor dobândite de noua istoriografie românească. Dintre acestea, cel mai proeminent este, fără îndoială, întocmirea tratatului de *Istoria României*, chintesență a eforturilor istoricilor din întreaga țară, operă fără precedent prin amploarea și profunzimea interpretării istorice. În cursul expunerii, autorul a subliniat contribuțiile cercetătorilor de la Institutul de istorie și arheologie din Iași în toate domeniile de investigație istorică.

Prof. M. Petrescu-Dimbovița și cercetător A. Florescu, pe baza rezultatelor obținute de cercetările arheologice din ultimii ani, au comunicat despre *Sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstat-ului în spațiul carpato-dunărean*. Autorii au insistat îndeosebi asupra analogiilor pe care le prezintă felul de viață și cultura materială a triburilor Noua de la sfârșitul epocii bronzului cu unele complexe culturale răsăritene, precum și asupra importanței deosebite pe care metalurgia bronzului din Transilvania a avut-o în răspândirea obiectelor de bronz în spațiul carpato-dunărean.

Cercetător D. Teodoru, în comunicarea *Feudalismul timpuriu pe teritoriul Moldovei în lumina cercetărilor arheologice*, a prezentat o parte din concluziile cele mai însemnate care se degajă din studierea materialului arheologic aparținând unor așezări ale populației autohtone din această perioadă.

Prof. C. Cihodaru a comunicat despre *Statul domnesc și statul de obște în Moldova în secolele XV—XVIII*. Lucrarea se publică în numărul de față al Anuarului.

Expunând comunicarea *Despre originea robiei în Moldova și Țara Românească*, cercetător principal N. Grigoraș a adus numeroase dovezi care confirmă originea balcanică a robilor țigani din țările române, iar pentru cei din Moldova și o origine estică.

Șef de secție N. Corivan, în comunicarea *Sistemul fiscal din Moldova în perioada regulamentară*, a examinat structura și rolul acestuia în asigurarea necesităților financiare ale statului moldovenesc, precum și elementele noi care îl caracterizează în comparație cu cel din perioada anterioară.

Cercetător principal C. C. Angelescu a susținut comunicarea *Contribuții la Istoricul asociației lucrătorilor tipografi din România*. Pe baza unui material de arhivă în cea mai mare parte necunoscut, autorul a expus principalele momente din activitatea acestei asociații în perioada 1858—1865, accentuând în special asupra dispozițiilor prevăzute în statutele adoptate la înființarea asociației și a modului în care ele au fost apoi aplicate, asupra dificultăților din ce în ce mai mari pe care le-a întâmpinat asociația în anii 1864 și 1865.

Tratând despre *Situația învățămîntului primar din Moldova în perioada de slăbit a stabilizării relative a capitalismului*, cercetătorii G. Ignat și Gh. Buzatu au înfățișat, pe baza materialului documentar publicat și al celui de arhivă, consecințele negative ale politicii duse de regimul burghezo-moșieresc în domeniul instrucției publice.

Situația economică a României în perioada dictaturii militaro-fasciste a constituit obiectul comunicării prezentate de prof. J. Benditer și cercetător I. Saizu. Autorii au arătat că subordonarea întregii economii a țării intereselor mașinii de război hitleriste și enormele cheltuieli pe care le implica ducerea războiului nedrept împotriva Uniunii Sovietice au provocat o scădere fără precedent a nivelului de trai al maselor populare. În aceste împrejurări a devenit iminentă apariția crizei revoluționare care a culminat în vara anului 1944 prin insurecția armată de la 23 August.

Cercetătorii I. Saizu, D. Șandru și L. Eșanu au susținut comunicarea *Agravarea situației maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste*, al cărei text se publică în prezentul număr al anuarului.

Ultima comunicare a fost prezentată de cercetătorii I. Saizu și L. Eșanu, care s-au ocupat de *Starea de spirit din armata română în anii celui de al doilea război mondial*, aducând mărturii convingătoare ale profunde nemulțumiri pe care războiul antipopular pornit de către cercurile conducătoare ale țării a provocat-o mai ales în rândurile soldaților și ofițerilor inferiori. Tocmai de aceea, au subliniat autorii, întorcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și răsturnarea regimului militaro-fascist din țară a însemnat de fapt rezolvarea unei necesități apărute încă de la începutul celui de al doilea război mondial.

Sedința de comunicări de la Institutul de istorie și arheologie a fost închisă de către directorul Institutului, prof. Val. Popovici.

Leon Șimanschi

DIN ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ÎN 1964

În stabilirea tematicii pe anul 1964 a Institutului de istorie și arheologie s-a ținut seama de importanțele probleme ce trebuie rezolvate de către istoriografia noastră. Aceste probleme au ieșit în evidență cu prilejul elaborării Tratatului de istorie a României și a dezbaterilor ce au avut loc în revistele de specialitate din țara noastră. În orientarea tematicii Institutului s-a ținut seama, de asemenea, de documentele de partid; declarația din aprilie 1964 a P.M.R. a constituit pentru cercetătorii Institutului nostru un ajutor foarte prețios în activitatea științifică. Totodată, tematica a fost lărgită datorită reprofilării în acest an a Institutului. Schimbările intervenite în structura organizatorică a Institutului, în formele și metodele de muncă, ca urmare a aplicării instrucțiunilor elaborate de Adunarea Generală a Academiei

R.P.R. din 22—24 ianuarie 1964, s-au reflectat în mod pozitiv în activitatea tuturor sectoarelor de cercetare.

Astfel, secția de istorie veche și arheologie, pe lângă studierea în continuare a culturii materiale de tip Cucuteni, în lumina ultimelor cercetări arheologice, pe lângă preocuparea de a rezolva anumite probleme privind societatea de pe teritoriul Moldovei în perioada bronzului și a Hallstatt-ului, s-a ocupat și de o tematică înscrisă pentru prima dată în planul de cercetare al Institutului. Această tematică are o importanță deosebită pentru cunoașterea culturii materiale a dacilor pe teritoriul Moldovei și a unor urme ale stăpînirii sclavagiste romane în această parte a țării. Ea oferă în același timp posibilitatea unei mai bune cunoașteri a frecvenței populației autohtone pe teritoriul Moldovei în secolele VI—X și prilejuiește cercetătorilor acestei probleme aducerea unor noi contribuții privitoare la studiul procesului de formare a poporului și a limbii române ca și a continuității lui.

Colectivul de arheologie a comunei primitive (prof. M. Petrescu-Dîmbovița, A. C. Florescu, M. Florescu și S. Teodoru), pe lângă cercetările de teren, a fost preocupat de valorificarea materialului arheologic provenit din săpăturile de la Trușești-Tuguieta, redactînd unele capitole din monografia consacrată acestei așezări. Prin cercetarea materialului mai vechi sau mai nou privind aspectul cultural al fazei Cucuteni A s-au adus importante contribuții la periodizarea culturii Cucuteni, completîndu-se cu date noi cunoscuta clasificare a lui H. Schmidt (pentru lucrările redactate vezi mai jos).

S-au continuat cercetările și la tema *Culturile materiale din epoca bronzului și Hallstatt din Moldova*, obținîndu-se unele rezultate importante privitoare la fazele timpurii ale culturii Monteoru din Moldova, la obiectele de bronz de origine răsăriteană de pe teritoriul Moldovei din vremea începutului culturii Noua precum și în legătură cu cetățile hallstattiene tîrzii.

Cercetarea materialelor din sec. III-II î.e.n. de la Lunca Ciurei, Arsura și Cororăni, săpăturile arheologice de la Bărboși și Fedest, ca și prelucrarea materialelor mai vechi din colecția Muzeului de istorie a Moldovei, au permis colectivului de arheologie sclavagistă (prof. N. Gostar, S. Sanie și S. Poilici) să aducă unele informații noi privitoare la cele două teme înscrise pentru prima dată în planul de cercetare: *Cultura materială dacică de pe teritoriul Moldovei și Cultura materială romană din aceeași regiune istorică* (vezi lucrările mai jos).

Colectivul de arheologie prefeudală (prof. M. Petrescu-Dîmbovița, D. G. Teodoru și I. Ioniță) a studiat *Cultura carpică în Moldova* și *Populația autohtonă și triburile slave de pe teritoriul Moldovei în secolele VI—X*. Pe baza săpăturilor efectuate la Băiceni (raionul Pașcani) și Văleni (raionul Roman) și a cercetării materialelor arheologice provenite de la Scheia (Suceava) și Dumitrești Gălății (Iași) au fost determinate unele caracteristici locale ale culturii carpice din sec. III î.e.n. și s-au adus contribuții prețioase la problema continuității elementului autohton în sec. III-IV î.e.n. Pentru cea de a doua temă s-au redactat unele lucrări (vezi mai jos) în care se precizează caracteristicile ceramicii autohtone din sec. VI—X și se semnalează unele elemente ale culturii materiale locale de caracter predridu și Dridu.

Colectivul de arheologie feudală (Al. Andronic, Eugenia Neamtu și M. Nicorescu) a cercetat, pe baza săpăturilor arheologice, a perieghezelor și a informațiilor documentare, satele din jurul orașului Iași în epoca feudală, în scopul lămuririi caracteristicilor acestor așezări rurale și a legăturilor dintre ele și așezarea de caracter urban de pe locul actualului oraș Iași. Totodată, colectivul a efectuat săpături arheologice la Cetatea de Scaun din Suceava și Curtea domnească din Huși, concretizîndu-și cercetările în cîteva articole (vezi mai jos).

Colectivul muzeistic (N. Berlescu, E. Petrovici, S. Poilici și I. Buțureanu) a prelucrat din punct de vedere muzeistic materialele arheologice provenite din săpăturile efectuate în acest an și în anii trecuți.

Sectorul de istorie veche și arheologie a predat în acest an Editurii Academiei R.P.R. *Arheologia Moldovei* vol. IV cu un bogat sumar, cuprinzînd articole referitoare la arheologia comunei primitive, sclavagistă, prefeudală și feudală precum și studii de epigrafie și numismatică. Aceleiași edituri i-a fost predată monografia *Cercetări arheologice în așezări cu caracter rural din Moldova* (din epoca paleolitică pînă în

orînduirea feudală inclusiv) redactată de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia.

Sectorul de istorie medie (prof. C. Cihodaru, D. Ciurea, N. Grigoras, I. Caproșu, L. Șimanschi) a adunat material documentar pentru monografia *Proprietatea feudală în Mo'dova pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, care urmează să fie redactată în anul următor. Cerceările efectuate pînă în prezent aduc date noi, deosebit de importante, pentru diferite capitole ale lucrării privind sec. al XV-lea, ca, de pildă, obștea țărănească, formarea proprietății feudale, proprietatea domnească, constituirea proprietății de origine donativă, proprietatea mănăstirească și imunitatea feudală.

A mai fost pregătit, urmînd să fie predat Editurii Academiei, un volum de documente moldovenești (1632—1634) din noua serie a corpusului de documente medievale pe care o pregătește Academia R.P.R.

Sectorul de istorie modernă cuprinde două colective:

Primul colectiv (N. Corivan, I. Ciubotaru, C. Istrate) a continuat să lucreze la *Problema țărănească în prima jumătate a sec. al XIX-lea* stringînd material pentru studiul *Lupta țăranimii cîdășe în Moldova împotriva exploatării stăpînilor de moșii de la începutul sec. al XIX-lea pînă în perioada Regulamentului Organic*.

Materialul pentru această temă a fost adunat paralel cu acela pentru volumul de *Documente privind relațiile agrare din Moldova între anii 1801—1832*, care a fost terminat și urmează a fi predat Editurii Academiei.

Cel de-al doilea colectiv (prof. Val. Popovici, prof. C. C. Angelescu, L. Boicu, E. Gruți-Munteanu, A. Macovei, D. Vitcu) a adunat materialul documentar din lucrările editate, periodice și presa vremii pentru tema *Politica agrară a partidelor burghezo-moșierești în România de la 1907—1918*. Pentru unele capitole s-a trecut la cercetarea materialului de arhivă. Colectivul a acordat o atenție deosebită încadrării politicii agrare a României în politica agrară a sud-estului european care se caracterizează prin numeroase elemente comune statelor din această regiune istorică predominant agrară. În acest scop a fost pregătit și prezentat în cadrul colectivului referatul intitulat *Politica agrară în primele două decenii ale sec. al XX-lea în Sud-Estul Europei*.

La tema *Frîmțări țărănești în Moldova între 1848 și 1859* (volum de documente) s-a continuat transcrierea documentelor de la Arhivele Statului din Iași.

Sectorul de istorie contemporană (prof. J. Benditer, D. Șandru, I. Saizu, G. Ignat și G. Buzatu) a redactat în formă provizorie lucrarea *Situația internă a României între 1922—1926*, după ce în prealabil au fost pregătite și susținute de către membrii săi în ședința de sector citeva referate privind unele probleme mai dificile pe care le ridică studiarea acestei teme ca: probleme de bază ale legislației economice în perioada stabilizării relative a capitalismului; situația agriculturii românești sub regimul reformei agrare; legislația socială a guvernelor burghezo-moșierești în perioada 1922—1928. Lucrarea urmează să fie înisală în primele 5 luni ale anului 1965.

Pentru cea de-a doua temă, *Politica externă a României în cadrul Micii Înțelegeri între anii 1920—1929*, s-a cercetat materialul privitor la relațiile economice dintre țările Micii Înțelegeri și parte din cel ce privește raporturile dintre aceste țări cu marile puteri imperiaiste, redactîndu-se citeva studii (vezi mai jos).

Membrii sectorului au colaborat cu Institutele de istorie din București și Cluj la tema *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 în presa din România*. Materialul bibliografic semnat în periodicele vremii din țara noastră a fost prezentat în cadrul ședințelor de lucru care au avut loc la București.

În cadrul planului de relații cu străinătatea, prof. Val. Popovici a făcut o călătorie de studii în R. P. Ungară cu care prilej a cercetat Arhiva Centrală de Stat și Arhiva Militară din Budapesta. O parte din materialele documentare cercetate se referă la relațiile dintre revoluționarii români și maghiari la 1848, iar alta cuprinde documente originale inedite privind istoria Țării Românești din sec. XV—XVIII.

Tov. Prof. P. Petrescu-Dîmbovița a participat la sesiunea Consiliului permanent al Uniunii de Științe preistorice și protoistorice care a avut loc între 11 și 14 septembrie 1964 la Saragosa (Spania). Cu acest prilej a fost cooptat membru al acestui consiliu. În același an, tov. prof. M. Petrescu-Dîmbovița a fost numit membru al Institutului italian de preistorie și protoistorie cu sediul la Florența.

În cursul anului 1964 au vizitat și au făcut cercetări în Muzeul de istorie a Moldovei următorii specialiști din străinătate: acad. A. I. Richmond și prof. T. Sulimirski (Anglia), D. Drumev (Bulgaria), dr. Fiero Gemacchio (Italia), George Eogan (Irlanda).

În aceeași perioadă, Muzeul de istorie a Moldovei a făcut schimb de publicații cu 140 de instituții de cercetare științifică din străinătate.

În cursul anului 1964, membrii Institutului au publicat următoarele lucrări în *Arheologia Moldovei*, vol. II—III;

— M. Petrescu-Dimbovița, *Date noi relative la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova*;

Idem, *Expoziția „Orînduirea comunei primitive din Cehoslovacia în Muzeul Național din Praga”*;

A. C. Florescu, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*;

M. Florescu (în colaborare), *Topoare de aramă și de bronz descoperite la Gălbăceana (r. Adjud, reg. Bacău)*;

N. Berlescu, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei*;

N. Gostar, *Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*;

I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*;

D. Gh. Teodor, *Obiectele de podobă din tezaurul descoperit la Oțeleni*;

Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*;

Eug. Neamțu, *Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iași*;

N. Gostar a publicat, în colaborare, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964.

S-au predat pentru tipar următoarele lucrări:

M. Petrescu-Dimbovița, *Periodizarea culturii Cucuteni în lumina recenteilor cercetări din stațiunea eponimă (la Florența — Italia)*;

M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Duda-Huși (Arheologia Moldovei, IV)*;

M. Petrescu-Dimbovița, *Călătorie de studii în U.R.S.S. (Arheologia Moldovei, IV)*;

M. Petrescu-Dimbovița, *Periodisation de la culture materiale de la Moldavie dans les VI-e—X-e siècles (Dacia, IX)*;

M. Petrescu-Dimbovița și Al. Andronic, *Muzeul de istorie a Moldovei (Revue Roumaine d'histoire, II, 1965)*;

A. C. Florescu, *Observațiuni privind sistemul de fortificare a așezărilor cucuteniene din Moldova (Arheologia Moldovei, IV)*;

A. C. Florescu, *Unele observațiuni privind sfârșitul epocii bronzului în regiunile centrale și răsăritene ale spațiului carpato-dunărean (comunicată la sesiunea științifică a Muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă și dată spre publicare la Dacia, IV)*;

A. C. Florescu, *Rezultatele cercetărilor arheologice în cetățile de pământ hallstattiene tirzii de la Stințești-Botoșani (comunicată la sesiunea științifică a Muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă și dată spre publicare la Revista Muzeelor, 1965)*;

M. Florescu, *Cîteva observațiuni privind bronzul timpuriu din Moldova (Studii și cercetări de istorie veche)*;

M. Florescu, *Contribuții la problema fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova (Arheologia Moldovei, IV)*;

M. Florescu, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului Hallstattului în lumina cercetărilor din regiunea Bacău (Revista Muzeelor, 1965)*;

N. Gostar, *Studii epigrafice II (Arheologia Moldovei, IV)*;

N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie și S. Poilici, *Castrul și castellum roman de la Barboși (comunicată la sesiunea științifică a Muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă și dată spre publicare la Revista Muzeelor, 1965)*;

S. Sanie, *O inscripție siriacă de la Romula (Arheologia Moldovei, IV)*;

I. Ioniță, *Cultura Sîntana de Mureș pe teritoriul R.P.R. (Arheologia Moldovei, IV)*;

- Idem, *Necropola carpică de la Văleni (Fasti archaeologici-Italia)*;
 Idem, *Săpăturile de la Băiceni (Fasti-archaeologici-Italia)*;
 D. Gh. Teodor și I. Mîtreă, *Așezarea prefeudală de la Lozna (Arheologia Moldovei, IV)*;
 Idem, *Contributions des recherches archéologiques à la connaissance du haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie* (comunicată în cadrul Institutului și dată spre publicare la Dacia, IX);
 Al. Andronic, *Orașe moldovenești din sec. al XIV-lea în cele mai vechi izvoare rusești (Romanoslavica, XI)*;
 Al. Andronic, Eug. Neamtu și Gh. Melinte, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la curtea domnească din Huși* (comunicată la sesiunea științifică a Muzeelor și dată spre publicare la Revista Muzeelor, 1965);
 Eug. Neamtu, *Tezaurul de obiecte din sec. al XVII-lea descoperit la Cucuteni (com. Leșcani, raion Iași) (Arheologia Moldovei, IV)*;
 M. Nicorescu, *Cuptoare de ars cahle din sec. XIV—XV de la Suceava (Studii și cercetări de istorie veche, I, 1965)*;
 Idem, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din sec. XV—XVI de la Suceava* (comunicată la sesiunea științifică a Muzeelor și dată spre publicare la Arheologia Moldovei, IV);
 C. Cîhodoru, *Podgoriile de la Colnari și Hîrlău în economia Moldovei în sec. XIV—XV* (se publică în Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași, seria istorie, 1964);
 Idem, *Cnezatul și iuderia în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor* (se va publica în Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași, seria istorie 1965);
 Idem, *Refacerea ocoalelor unor cetăți și curți domnești din Moldova în a doua jumătate al sec. XVI-lea* (sa tipărește în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași*);
 Idem, *Precizări în legătură cu unele date din opera lui Constantin Porfirogenetul privind regiunile carpați-dunărene* (comunicată la Societatea de Științe Istorice și Filologice și dată spre publicare la volumul omagial închinat tov. acad. Andrei Țetea).
- Idem, *Statul domnesc și statul de obște* (se publică în acest volum);
 N. Grițorăș, *Cetatea Smedorova și Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman* (se tipărește în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași*);
 Idem, *Inscripția turnului clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași* (se publică în acest volum);
 Idem, *Cetățuia* (predată Editurii Meridiane).
- D. Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova. Cîteva date noi și precizări* (se publică în acest volum).
- A fost trimis Editurii Academiei R.P.R. volumul I de *Studii privind institutiile feudale din Moldova cunoscînd Organizarea administrativă a Moldovei în sec. XIV—XVIII*, de D. Ciurea și Organizarea fiscală a Moldovei în aceeași perioadă, de N. Grițorăș, urmînd să fie trimis și volumul al II-lea.
- Leon Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României”* (se publică în acest volum);
 N. Corivan, *Precizări cu privire la funcțiile lui Al. I. Cuza pînă la alegerea lui ca domn* (se publică în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași*);
 E. Negruți-Munteanu, *Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea domniei lui Ion Sandu Sturza* (se publică în acest volum);
 L. Bolcu, *Memoriile lui Michał Czaikowski (Sadyk Pașa) ca izvor documentar pentru istoria României în vremea războiului Crimeii* (dată spre publicare la volumul omagial consacrat tov. acad. Andrei Țetea).
- I. Saizu, D. Șandru și L. Eșanu, *Contribuții la cunoașterea situației materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie 1940—23 august 1944* (se publică în acest volum).
- În cadrul ședințelor de Institut au fost prezentate următoarele comunicări:
 M. Petrescu-Dimbovița, *Periodizarea culturii materiale din Moldova în sec. VI—X*;
 Al. Andronic, *Contribuții referitoare la cunoașterea celor mai vechi orașe moldovenești în lumina noilor izvoare scrise și arheologice*;
 D. Ciurea, *Formarea și evoluția orașelor din Moldova feudală*;

Idem, *Bontîni și românii*;

Idem, *Noi date și precizări în legătură cu „Io” din documentele românești*;

N. Grigoraș, *Frământări sociale din Moldova și Țara Românească între anii 1750—1760*;

C. Istrate, *Despre dreptul țăranilor din Moldova asupra curăturilor în sec. al XVIII-lea*;

D. Sandru, *Contribuții la studierea relațiilor româno-franceze în perioada stabilizării relative a capitalismului*;

Gh. Buzatu, *Unele probleme privind istoriografia celui de al doilea război mondial*.

În cadrul sectorului de istorie veche și arheologie, S. Teodoru a prezentat comunicarea: *Ceramica din așezarea traco-getică (sec. III—II î.e.n.) de la Lunca Ciurei-Iași*.

Cu prilejul comemorării a 100 de ani de la moartea lui Simion Bărnuțiu, tov. N. Grigoraș a expus într-o ședință a Institutului comunicarea *Activitatea politică și didactică a lui Simion Bărnuțiu la Iași*.

Institutul a organizat o sesiune festivă consacrată celei de-a XX-a aniversări a eliberării României, la care membrii Institutului au prezentat un număr de 11 comunicări (vezi cronica științifică referitoare la această sesiune).

La sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”, membrii Institutului au prezentat comunicările:

C. Cihodaru, *Cîteva izvoare din sec. al X-lea despre situația politică din regiunile carpato-dunărene*;

Val. Popovici, *Ideea de unitate revoluționară și națională la 1848 în Țările române*.

J. Benditer și E. Bold, *România și problema reparațiilor (1920—1929)*.

Membrii Institutului au prezentat un număr de comunicări la sesiunile științifice ale Filialei din Iași a Societății de științe istorice și filologice și la sesiunea pe țară a Societății (vezi cronica privind activitatea secției de istorie a acestei societăți).

La filiala Bacău a aceleiași societăți, tov. Al. Andronic a prezentat comunicarea *Sistemul de fortificații din Moldova în sec. XIV—XV, cu specială privire la Cetatea Neamțului*.

La colocoliul național de geografie a populațiilor și așezărilor din R.P.R., care a avut loc în iunie 1964, membrii Institutului au prezentat comunicările:

M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și Em. Zaharia, *Date arheologice privind așezările cu caracter rural de pe teritoriul Moldovei*.

Al. Andronic, *Contribuții istorico-geografice în problema străvechelor orașe moldovenești*.

La sesiunea științifică a Institutului de arheologie din București, consacrată centenarului Muzeului de antichități din București, prof. M. Petrescu-Dîmbovița a prezentat comunicarea *Un veac de cercetări arheologice în Moldova*, iar la sesiunea Filialei Iași a Asociației slaviștilor din R.P.R. Al. Andronic a expus comunicarea

Inscripții vechi rusești pe amfore datînd din sec. X—XIII, descoperite în U.R.S.S.

I. Caproșu

DIN ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE FILIALA IAȘI PE ANUL 1964

În cursul anului 1964, secția de istorie din cadrul Filialei din Iași a „Societății de științe istorice și filologice” a desfășurat o bogată activitate. Periodic, au fost ținute ședințe la care au fost prezentate următoarele comunicări:

1. C. Turcu, *Noi știri din Iași anulul 1848 din cîteva scrisori contemporane*.

2. C. Cihodaru, *Unele izvoare bizantine și cronici medievale despre situația politică din regiunea carpato-danubiană*.

3. N. Gostar, *Cultura dacică pe teritoriul Moldovei*.

4. V. Russu, *Din politica agiară a regimului burghezo-moșieresc. Legile de vinzare din domeniile statului*.

De asemenea, în fața tuturor profesorilor de istorie din orașul Iași au fost prezentate comunicările:

1. C. Cihodaru, *Îndreptări în cronologia unor evenimente din istoria Moldovei din a doua jumătate a sec. al XIV-lea*.

2. Val. Popovici, *Ideea de unitate națională și revoluționară în cursul anului 1848*.

Comunicările au fost urmate de discuții vii și interesante.

Conducerea filialei din Iași a S.S.I.F. a sprijinit alcătuirea următoarelor referate cu caracter metodic, care au fost prezentate în cadrul cercurilor pedagogice:

1. I. Lișman, *Folosirea documentelor de partid în lecțiile de istorie*.

2. O. Bîrsan, *Reflectarea evenimentelor de politică internațională în lecțiile de istorie*.

Filiala Iași a S.S.I.F., cu sprijinul conducerii cercului profesorilor de istorie, a fost preocupată continuu de găsirea celor mai potrivite metode pentru antrenarea și sprijinirea profesorilor de istorie în activitatea profesională și științifică.

În cursul anului 1964, membrii „Societății” au participat la diferite sesiuni științifice organizate în alte localități, cu care prilej au prezentat comunicări. Astfel, la sesiunea de la Năsăud, ținută la sfârșitul lunii octombrie, din partea secției de istorie, tov. Gh. Platon a prezentat comunicarea *Contribuții la cunoașterea frământărilor social-politice premergătoare anului revoluționar 1848 în Moldova*, (Asociația filantropică). De asemenea, cu prilejul celor două sesiuni organizate de subfiliala din Huși, la începutul și la sfârșitul anului 1964, au fost prezentate comunicările:

1. N. Gostar, *Date noi cu privire la stăpînirea romană în sudul Moldovei*.

2. Ungureanu, O călătorie în lumea manuscriselor. (Prezentare de manuscrise și documente privitoare la trecutul istoric al orașului Huși).

3. C. Bejenaru, *Despre concepția istorică a lui Gh. Săulescu*.

4. Gh. Platon, *Populația Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială*.

La sesiunea pe țară, care a avut loc la Craiova, din partea secției noastre au fost prezentate comunicările:

1. Gh. Ungureanu, I. Saizu, D. Șandru, *Aspecte privind starea de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militar-fasciste*.

2. M. Tacu I. Saizu, *Aspecte privind fenomenul de urbanizare și modificare a structurii profesionale a populației Moldovei ca urmare a industrializării socialiste*.

Cu prilejul acestor sesiuni s-a efectuat un rodnic schimb de experiență cu conducerea celorlalte filiale.

Membrii secției de istorie a Filialei noastre sînt prezenți cu studii și articole în publicația anuală a „Societății”, „Studii și articole de istorie”. În ultimul număr al culegerii este inserat studiul tov. Gh. Platon intitulat „Cu privire la evoluția rezervei leudale în Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864. (Nr. V/1963). De asemenea, în cursul anului 1964, din partea secției de istorie a Filialei din Iași, au fost trimise spre publicare patru dintre comunicările prezentate în ședințele publice.

În dorința de a păstra un contact cît mai strîns cu profesorii de istorie din orașul și regiunea Iași, membrii din conducerea secției de istorie a Filialei au participat la consfătuirile organizate în luna decembrie 1964 de către secția de învățămînt a regiunii. Totodată, în același scop, au fost folosite și deplasările efectuate în cuprinsul regiunii, care au avut în vedere îndrumarea și controlul activității științifice a profesorilor de istorie.

Gh. Platon

Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei R.P.R. publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie” cuprinde *studii comunicări* și *note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților precum și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

C A R T I M E X

Căsuța poștală 134—135

București

Republica Socialistă România

sau prin reprezentanții săi din străinătate

*Anuarul Institutului de Istorie și arheologie,
tom. I, p. 1—214, Iași, 1964*

40559

Lei 25